

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

THE HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION OF TÜRKİYE

AKADEMİK DERGİ **ACADEMIC JOURNAL**

- Ahmet ULUTAŞ - Uluslararası Adalet Divanı'nın 19 Temmuz 2024 Tarihli ve "Doğu Kudüs de Dâhil Olmak Üzere İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki Politika ve Uygulamalarından Kaynaklanan Hukuki Sonuçlar" Başlıklı İstişari Görüş Kararı
- Tekin AVANER, Onur DODANLI - Afet Yönetimi Çerçevesinde İnsan Hakları
- Özkan ÖZTÜRK - Sosyal Koruma Harcamaları Bağlamında Yoksulluk ve Emeklilik: Sosyal Devlet Uygulamalarının Yansıması
- Serkan DOĞAN - Alternative Solutions for the Sheltering Needs of the Refugees
- Yasemin MAMUR IŞIKÇI, Zehra KARACA -Türkiye'de Suça Sürüklenen Çocuklarla İlgili Hukuk Alanında Yazılan Tezlerin Metasentez Analizi
- Yaşar UZUN - Sayıştayların Çocukların Korunması Odaklı Denetimlerinden Yansıyan İyi Uygulama Esasları

AKADEMİK DERGİ

Academic Journal

16
(2026/1)

TİHEK

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

THE HUMAN RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION OF TURKEY

AKADEMİK DERGİ

Academic Journal

Sayı: 16 | 2026/1

ISSN: 2667-4599

ISSN (online): -----

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu tarafından yayımlanmaktadır.

SAHİBİ

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu adına
Vasip ŞAHİN / Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Başkanı

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü /Managing Editor
Dr. Ömer ÇELEN

Baş Editör/Editor
Dr. Ömer ÇELEN

Alan Editörleri/Section Editors
Dr. Pelin BABAOĞLU - Dr. Talha TURHAN
Muhammed Emre KÜÇÜKŞAHİN - Saadet SİNOPLU KARACA

Dil Editörü/Language Editor
Salih GÜNAY

İdare ve Yayın Merkezi / Centre For Administration and Publising
Yüksel Caddesi No: 23 Çankaya/ANKARA
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Hizmet Binası
Web: www.tihék.gov.tr | Posta: makale@tihek.gov.tr
Tel: 0312 422 78 00/01 - Fax: 0312 422 78 99

Baskı Tarihi/Date of Print ----

Grafik Tasarım/Technical Production
Ajans Düş Pınarı
Yıldızevler, 712. Sk. No: 5/2, 06550 Çankaya/Ankara
bilgi@duspinari.com | www.duspinari.com

Baskı Adedi/Print Run adet/copies
Baskı Yeri/Print Address ----

©Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun yazılı izni olmaksızın, derginin tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltılması ve dağıtımı yapılamaz. Dergide yayımlanan yazılar, kaynak gösterilmeden başka bir yerde yayımlanamaz. Makalede ifade edilen görüşler yazara aittir. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun kurumsal görüşünü yansıtmamaktadır.

©No part of this journal may be printed, published, reproduced or distributed by any electronic, mechanical or other means without the written permission of the Human Rights and Equality Institution of Türkiye. The contents of this journal cannot be published in any other medium without reference hereto. The views expressed in the papers belong to the author. Do not express the institutional view of the Human Rights and Equality Institution of Türkiye.

TİHEK Akademik Dergisi yılda 1 kere yayımlanır. - Hakemli bir dergidir.
HREIT Academic Journal is published once a year. It is a peer-reviewed journal

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Akın Ünal
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Cengiz Köseoğlu
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Cumhuri Şahin
Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Doğan Soyaslan
Ufuk Üniversitesi

Prof. Dr. Refik Korkusuz
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Mahmut Koca
İstanbul Medipol Üniversitesi

Prof. Dr. Muharrem Özen
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Avcı
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Doç. Dr. Cem Duran Uzun
Ankara Medipol Üniversitesi

YAYIN DANIŞMA KURULU

Muhammet Ecevit Carti
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
İkinci Başkanı

Dr. Ömer Çelen
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu
Üyesi

Av. Selami Açıkan
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu
Üyesi

Selma Öztürk Pınar
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu
Üyesi

Tayyip Uçar
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurulu
Üyesi

Prof. Dr. Ahmet Kılınç
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Ali Rıza Töngür
Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. İlhan Üzülmaz
Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Muhammed Fatih Uşan
Ankara Medipol Üniversitesi

Prof. Dr. Olgun Değirmenci
TOBB Ekonomi ve Teknoloji
Üniversitesi

Prof. Dr. Yusuf Ziya Taşkan
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

16. SAYI HAKEM KURULU / 16. NUMBER REFEREES BOARD*

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi Editörlüğü, Dergimizin bu sayısına katkıda bulunan ve aşağıda isimleri yer alan hakemlere teşekkürü bir borç bilir.

We gratefully acknowledge the contribution of the following reviewers who reviewed papers for this issue of our Journal.

Prof. Dr. Ahmet Hulusi AKKAŞ	ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Didem KOCA	NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
Doç. Dr. Hacı Ömer KÖSE	SAYIŞTAY BAŞKANLIĞI
Doç. Dr. Yonca ALTINDAL	BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğretim Üyesi Ali Şahin KILIÇ	ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğretim Üyesi Burcu ERDİNÇ TAVİL	ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
Dr. Öğretim Üyesi Derya DOĞRU	BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ

** Listeleme Unvan İçerisinde Soyadlara Göre Yapılmıştır.*

AKADEMİK DERGİ

Academic Journal

A S O S
indeks

idealonline

Veri tabanlarında taranmaktadır.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Çeviri İnceleme Makalesi Review Article

- 13-123 • Ahmet ULUTAŞ - Uluslararası Adalet Divanı'nın 19 Temmuz 2024 Tarihli ve "Doğu Kudüs de Dâhil Olmak Üzere İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki Politika ve Uygulamalarından Kaynaklanan Hukuki Sonuçlar" Başlıklı İstişari Görüş Kararı
The Advisory Opinion of the International Court of Justice dated 19 July 2024 and Titled "Legal Consequences Arising from the Policies and Practices of Israel in the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem"

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- 127-152 • Yasemin MAMUR IŞIKÇI, Zehra KARACA -Türkiye'de Suça Sürüklenen Çocuklarla İlgili Hukuk Alanında Yazılan Tezlerin Metasentez Analizi
Meta-Synthesis Analysis of Thesis Written the Field of Law on Children Drived Into Crime in Türkiye
- 153-168 • Tekin AVANER, Onur DODANLI - Afet Yönetimi Çerçevesinde İnsan Hakları
Human Rights Within the Framework of Disaster Management
- 169-206 • Özkan ÖZTÜRK - Sosyal Koruma Harcamaları Bağlamında Yoksulluk ve Emeklilik: Sosyal Devlet Uygulamalarının Yansıması
Poverty and Retirement in the Context of Social Protection Expenditure: A Reflection of Welfare State Practices

- 207-220 • Serkan DOĞAN - Alternative Solutions for the Sheltering
Needs of the Refugees

Mültecilerin Barınma İhtiyaçları İçin Alternatif Çözümler

- 221-272 • Yaşar UZUN - Sayıştayların Çocukların Korunması Odaklı
Denetimlerinden Yansıyan İyi Uygulama Esasları

*Good Practice Essentials Reflecting From Supreme Audit Institutions's
Audit Activities Focused on Protection of Children*

**ÇEVİRİ İNCELEME
MAKALESİ
REVIEW ARTICLE**

**ULUSLARARASI ADALET DİVANI'NIN 19 TEMMUZ 2024 TARİHLİ VE
“DOĞU KUDÜS DE DÂHİL OLMAK ÜZERE İSRAİL'İN İŞGAL ALTINDAKİ
FİLİSTİN TOPRAKLARI'NDAKİ POLİTİKA VE UYGULAMALARINDAN
KAYNAKLANAN HUKUKİ SONUÇLAR” BAŞLIKLİ İSTİŞARİ GÖRÜŞ
KARARI**

*The Advisory Opinion of the International Court of Justice dated 19 July 2024 and
Titled “Legal Consequences Arising from the Policies and Practices of Israel in the
Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem”*

Ahmet ULUTAŞ*

Öz: Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 30 Aralık 2022 tarihinde kabul ettiği “A/RES/77/247” sayılı karar ile Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 65 inci maddesine atıfta bulunarak, Uluslararası Adalet Divanı'ndan bazı sorular hakkında istişari görüş bildirmesini talep etmiştir. Söz konusu istişari görüş talebine konu sorular; “(a) *İsrail'in Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını ihlal etmeye devam etmesinin, Kutsal Şehir Kudüs'ün demografik yapısını, karakterini ve statüsünü değiştirmeye yönelik tedbirler de dâhil olmak üzere 1967'den bu yana işgal altında tuttuğu Filistin topraklarını uzun süreli işgal etmesi, yerleşim kurması ve ilhak etmesinin ve ilgili ayrımcı mevzuat ve tedbirleri kabul etmesinin hukuki sonuçları nelerdir?* (b) *İsrail'in yukarıda atıfta bulunulan politika ve uygulamaları işgalin hukuki statüsünü nasıl etkilemektedir ve bu statüden tüm Devletler ve Birleşmiş Milletler açısından doğan hukuki sonuçlar nelerdir?*” şeklindedir.

Bu sorulara ilişkin olarak Divan; “İsrail Devleti'nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda varlığını sürdürmesi hukuka aykırıdır. İsrail Devleti, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki hukuksuz varlığına mümkün olan en kısa sürede son verme yükümlülüğü altındadır. İsrail Devleti, tüm yeni yerleşim faaliyetlerini derhal durdurmak ve tüm yerleşimcileri İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndan tahliye etmekle yükümlüdür. İsrail Devleti'nin, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda ilgili tüm gerçek veya tüzel kişilere

Abstract: By its resolution “A/RES/77/247” adopted on 30 December 2022, the United Nations General Assembly, referring to Article 65 of the Statute of the International Court of Justice, requested the International Court of Justice (ICJ) to provide an advisory opinion on certain questions. The questions submitted for the advisory opinion were as follows:

(a) What are the legal consequences of Israel's ongoing violation of the Palestinian people's right to self-determination, its prolonged occupation, settlement, and annexation of the Palestinian territory occupied since 1967—including measures aimed at altering the demographic composition, character, and status of the Holy City of Jerusalem—and the adoption of related discriminatory legislation and measures?

(b) How do Israel's practices and policies referred to above affect the legal status of the occupation, and what are the legal consequences that arise for all States and the United Nations from this status?

Regarding these questions, the Court responded as follows:

- The continued presence of the State of Israel in the Occupied Palestinian Territory is unlawful;
- The State of Israel is under an obligation to bring to an end, as soon as possible, its unlawful presence in the Occupied Palestinian Territory;

* Hâkim, Doç.Dr. Adalet Bakanlığı, Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, E-posta: ahmetulutasl@gmail.com, ORCID:0000-0001-5529-3048.

Makale Geliş Tarihi: 06.05.2026, Makale Kabul Tarihi: 06.06.2026

DOI: ----

verilen zararı telafi etme yükümlülüğü bulunmaktadır. Tüm Devletler, İsrail Devleti'nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasadışı varlığından kaynaklanan durumu yasal olarak tanımama ve İsrail Devleti'nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığının yarattığı durumun sürdürülmesine yardım veya destek vermeme yükümlülüğü altındadır. Birleşmiş Milletler de dâhil olmak üzere uluslararası örgütler, İsrail Devleti'nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasadışı varlığından kaynaklanan durumu yasal olarak tanımama yükümlülüğü altındadır; ve Birleşmiş Milletler, özellikle de görüş talep eden Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi, İsrail Devleti'nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki hukuksuz varlığına mümkün olan en kısa sürede son vermek için gereken kesin yöntemleri ve ilave eylemleri değerlendirmelidir.” şeklinde yanıt vermiştir.

Bu çalışmada, öncelikle konuyla ilgili kısa açıklama yapılarak mesele takdim edilecek ve Divan'ın söz konusu istişari görüş kararına giden süreç arz ve izah edilecektir. Daha sonra ise kısaca kararın özü belirtilecek devamında ise anılan kararın tamamının çevirisine yer verilecektir. Bu bağlamda, kendisine yöneltilen sorulara verdiği yanıtlarla ve önüne getirilen ihtilaflara ilişkin kararlarıyla, düzenli ve tutarlı olarak uluslararası hukukun ne olduğunu söyleyen Divan'ın kararlarının da bu şekilde önemine işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Filistinlilerin Kendi Kaderini Tayin Hakkı, İnsancıl Hukuk, İşgal, İlhak, Ayrımcılık Yasası, Telafi ve Kaçınma Yükümlülükleri

- The State of Israel is required to immediately cease all settlement activities and evacuate all settlers from the Occupied Palestinian Territory;
- The State of Israel is obliged to make full reparation for the damage caused to all natural and legal persons in the Occupied Palestinian Territory;
- All States are under an obligation not to recognize the illegal situation resulting from Israel's presence in the Occupied Palestinian Territory, and not to aid or assist in maintaining that situation;
- International organizations, including the United Nations, are also under an obligation not to recognize the illegal situation resulting from Israel's presence in the Occupied Palestinian Territory;
- The United Nations, particularly the General Assembly and the Security Council, which requested the advisory opinion, should consider appropriate measures and additional actions to ensure that Israel's unlawful presence in the Occupied Palestinian Territory is brought to an end as soon as possible.

In this study, the subject will first be introduced through a brief explanation, and the process leading to the Court's advisory opinion in question will be presented and explained.

Subsequently, the essence of the decision will be briefly stated, followed by a full translation of the aforementioned opinion. In this context, the significance of the Court's decisions will be highlighted, as the Court consistently and coherently declares what international law is through its responses to questions posed and its rulings on disputes brought before it.

Keywords: Right to Self-Determination of Palestinian, Humanitarian Law, Occupation, Annexation, Non-Discrimination, Reparation and Avoidance Obligations

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 30 Aralık 2022 tarihinde kabul ettiği “A/RES/77/247” sayılı karar ile Uluslararası Adalet Divanı (UAD) Statüsü’nün 65 inci maddesine atıfta bulunarak, Uluslararası Adalet Divanı’ndan aşağıdaki sorular hakkında istişari görüş bildirmesini talep etmiştir.

Söz konusu istişari görüş talebine konu sorular;

“(a) İsrail’in Filistin halkının *kendi kaderini tayin hakkını*¹ ihlal etmeye devam etmesinin, Kutsal Şehir Kudüs’ün demografik yapısını, karakterini ve statüsünü değiştirmeye yönelik tedbirler de dâhil olmak üzere 1967’den bu yana işgal altında tuttuğu Filistin topraklarını uzun süreli işgal etmesi, yerleşim kurması ve ilhak etmesinin ve ilgili ayrımcı mevzuat ve tedbirleri kabul etmesinin hukuki sonuçları nelerdir? (b) İsrail’in yukarıda atıfta bulunulan politika ve uygulamaları işgalin hukuki statüsünü nasıl etkilemektedir ve bu statüden tüm Devletler ve Birleşmiş Milletler açısından doğan hukuki sonuçlar nelerdir?” şeklindedir.

Bu sorulara ilişkin olarak Divan; “İsrail Devleti’nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda varlığını sürdürmesi hukuka aykırıdır; İsrail Devleti, İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki hukuksuz varlığına mümkün olan en kısa sürede son verme yükümlülüğü altındadır; İsrail Devleti, tüm yeni yerleşim faaliyetlerini derhal durdurmak ve tüm yerleşimcileri İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndan tahliye etmekle yükümlüdür; İsrail Devleti’nin, İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda ilgili tüm gerçek veya tüzel kişilere verilen zararı telafi etme yükümlülüğü bulunmaktadır; Tüm Devletler, İsrail Devleti’nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki yasadışı varlığından kaynaklanan durumu yasal olarak tanımama ve İsrail Devleti’nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda devam eden

¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.Ümmühan Elçin Ertuğrul/Tuğba Sarıkaya Güler, “Ayrılcı Hareketlerin Ulusal Kurtuluş Hareketi Statüsü Kazanması: Hukuki ve Siyasi Boyutlar”, TBB Dergisi, 2017, Sayı:129, (ss.321-346), s.341-342; Tamar Megiddo and Zohar Nevo, Revisiting Lessons on the new Law of Statehood: Palestinian Independence in a post-Kosovo World (in Duncan French (Ed), Statehood and Self Determination, Cambridge, 2013), s.207; Carlo Focarelli, International Law, Edward Elgar, Cheltenham, 2019, s.62; Kendi kaderini tayin hakkının iç ve dış boyutları hakkında daha geniş bilgi için bkz. James Summers, The Internal and External aspects of self-determination Reconsidered (in Duncan French (Ed), Statehood and Self Determination, Cambridge, 2013), s.232, 243; Naim Demirel, İsrail’in Gazze’deki İşgalci Statüsü ve İsrail-Hamas Savaşında Uluslararası İnsancıl Hukukun Sivillere Sağladığı Korumalar, Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 1, 2025, (ss.245-266), s.247; 29 Kasım 2012 tarihinde BM Genel Kurulu, diğerlerinin yanı sıra 181 (II) sayılı kararı hatırlatarak, Filistin’e Birleşmiş Milletler’de üye olmayan gözlemci Devlet statüsü vermiştir (67/19 sayılı karar) (19 Temmuz 2024 tarihli İstişari Görüş Kararı, para.70).

varlığının yarattığı durumun sürdürülmesine yardım veya destek vermeme yükümlülüğü altındadır; Birleşmiş Milletler de dâhil olmak üzere uluslararası örgütler, İsrail Devleti'nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasadışı varlığından kaynaklanan durumu yasal olarak tanımama yükümlülüğü altındadır; ve Birleşmiş Milletler, özellikle de görüş talep eden Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi, İsrail Devleti'nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki hukuksuz varlığına mümkün olan en kısa sürede son vermek için gereken kesin yöntemleri ve ilave eylemleri değerlendirmelidir.” şeklinde yanıt vermiştir.

İçeriğinin incelenmesinden de anlaşılabacağı üzere son derece kapsamlı olan söz konusu istişari görüş kararı, uluslararası hukuk bakımından büyük önem taşımaktadır.

Öte yandan, insanlığın vicdanında derin yaralar açan İsrail'in işgal ve ilhak teşebbüsleri ile soykırım eylemleri karşısında daimi üyelerinin veto kartını kullanması nedeniyle harekete geçemeyen, adeta felç durumuna gelen bir BM Güvenlik Konseyi eylemsizliği ile karşı karşıya kalınmıştır.

Bununla birlikte, adeta insanlığın ortak parlamentosu gibi hareket eden BM Genel Kurulu'nun; BM Şartı ile kendisine tanınan yetkileri kullanarak yönelttiği sorular yoluyla Divan'a, İsrail'in hukuk tanımaz eylemleri karşısında, uluslararası hukukun ne olduğunu açıklama imkânı sağlayarak, belli ölçüde insanlığın vicdanının sesi olma çabası içinde olduğu kanaatindeyiz.²

Anılan kararın özüne ilişkin bu kısa açıklamalardan sonra, aşağıda söz konusu kararın tamamının Türkçe çevirisine yer verilmektedir.

² Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. <https://www.icj-cij.org/basis-of-jurisdiction> ; (s.e.t. 12.10.2025).

19 TEMMUZ 2024
İSTİŞARİ GÖRÜŞ

DOĞU KUDÜS DE DÂHİL OLMAK ÜZERE İSRAİL'İN İŞGAL ALTINDAKİ
FİLİSTİN TOPRAKLARI'NDAKİ POLİTİKA VE UYGULAMALARINDAN
KAYNAKLANAN HUKUKİ SONUÇLAR

ULUSLARARASI ADALET DİVANI

YIL 2024 19 Temmuz 2024 Genel Liste No. 186 19 Temmuz 2024

DOĞU KUDÜS DE DAHİL OLMAK ÜZERE İSRAİL'İN İŞGAL ALTINDAKİ FİLİSTİN TOPRAKLARI'NDAKİ POLİTİKA VE UYGULAMALARINDAN KAYNAKLANAN HUKUKİ SONUÇLAR

Mahkeme'nin talep edilen istişari görüşü verme yetkisi.

Statü'nün 65. maddesinin 1. paragrafı – Şart'ın 96. maddesinin 1. paragrafı - Genel Kurul'un istişari görüş alma yetkisi – Şart'a uygun olarak yapılan talep – Mahkeme'ye sunulan sorular hukuki niteliktedir.

Mahkeme, talep edilen istişari görüşü verme yetkisine sahiptir.

* *

Görüş bildirip bildirmeme konusunda Mahkeme'nin takdir yetkisi.

Statü'nün 65. maddesinin 1. paragrafı - Sadece “zorlayıcı sebepler” Mahkeme'nin yargı işlevini yerine getirmeyi reddetmesine yol açabilir.

Talebin, biri Mahkeme'nin yargı yetkisine rıza göstermemiş olan iki taraf arasındaki bir uyuşmazlığa ilişkin olduğu iddiası - Genel Kurul'un talebinin konusunun sadece İsrail ve Filistin arasındaki iki taraflı bir mesele olmadığı - Konunun Birleşmiş Milletler için özel bir ilgi ve endişe konusu olduğu - Talep edilen görüşün verilmesinin yargısal çözüme rıza gösterme ilkesini geçersiz kılacak bir etkiye sahip olmadığı.

Divan'ın cevabının Genel Kurul'un görevlerini yerine getirmesine yardımcı olmayacağı iddiası - Görüşün yararlılığının belirlenmesi talep eden organa bırakılmıştır.

Mahkeme'nin görüşünün İsrail ve Filistin arasındaki müzakere sürecini baltalayabileceği iddiası - Olası olumsuz etki meselesi, bir varsayım meselesidir – Mahkeme, görüşünün etkileri hakkında spekülasyon yapamaz.

Bir istişari görüşün Güvenlik Konseyi'nin çalışmalarına zarar vereceği iddiası - Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin birincil sorumluluğunun münhasır olması gerekmez - Genel Kurul, sorularda dile getirilenler gibi uluslararası barış ve güvenliğe ilişkin konuları ele alma yetkisine sahiptir.

Mahkeme'nin istişari görüş bildirmek için yeterli bilgiye sahip olmadığı iddiası - Mahkeme, elindeki olaylara ilişkin yeterli bilgiye sahip olduğunu düşünmektedir.

Soruların önyargılı bir şekilde formüle edildiği iddiası - Soruların formülasyonunun uygunluğunu takdir etmek ve değerlendirmek Mahkeme'nin görevidir - Mahkeme ayrıca soruların kapsamını ve anlamını belirleme yetkisine de sahiptir.

Mahkeme'nin Genel Kurul tarafından talep edilen görüşü vermeyi reddetmesi için zorlayıcı bir neden yoktur.

* *

Genel Kurul tarafından yöneltilen soruların kapsamı ve anlamı.

Maddi kapsam - Soru (a), soru (b)'nin İsrail'in politika ve uygulamaları olarak tanımladığı üç tür davranışı tanımlamaktadır - Soru (a)'nın şartları altında, bu politika ve uygulamaların uluslararası hukuka aykırı olduğu varsayımı - Ancak, Genel Kurul tarafından belirlenen politika ve uygulamaların hukuka uygunluğunu tespit etmek Divan'ın görevidir - Divan tarafından uygulanan ispat yöntemleri - Divan'ın belirli olaylara ilişkin olgu tespitleri yapmasına gerek yoktur.

Bölgesel kapsam - Batı Şeria, Doğu Kudüs ve Gazze Şeridi'ni kapsayan 1967'den beri işgal altındaki Filistin toprakları – "İşgal Altındaki Filistin Toprakları" hukuki açıdan tek bir bölgesel birim oluşturmaktadır.

Geçici kapsam - Mahkeme, işgalden önceki olayları dikkate almaktan alıkonulmamıştır - Talepte öngörülen politika ve uygulamalar, İsrail'in 7 Ekim 2023 tarihinde gerçekleştirdiği saldırıya karşılık olarak Gazze Şeridi'ndeki davranışlarını içermemektedir.

Sorunun (b) ilk kısmı, Mahkeme'den İsrail'in politika ve uygulamalarının işgalin yasal statüsünü ve dolayısıyla işgalci bir güç olarak İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığının yasallığını nasıl etkilediğini tespit etmesini talep etmektedir.

* *

Uygulanabilir hukuk.

İşgal Altındaki Filistin **Toprakları'nın Statüsü** - Batı Şeria ve Doğu Kudüs, İsrail'in işgalci güç statüsüne sahip olduğu işgal altındaki topraklardır - Gazze Şeridi'nin statüsünün incelenmesi - İsrail'in Gazze Şeridi'ndeki yükümlülükleri, etkin kontrol derecesiyle orantılıdır.

Güç tehdidi veya kullanımı yoluyla toprak edinme yasağının ve halkların kendi kaderini tayin hakkının önemi - Uluslararası insancıl hukukun özel önemi - **Dördüncü Cenevre Sözleşmesi** İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda uygulanabilir - Lahey Düzenlemeleri İsrail için bağlayıcıdır - Uluslararası insan hakları hukuku - İsrail ICCPR ve ICESCR ile bağlıdır - İsrail CERD'e uymakla yükümlüdür - Oslo Anlaşmaları Sorunu - Oslo Anlaşmaları'nın İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda geçerli olan ilgili uluslararası hukuk kuralları kapsamındaki yükümlülüklerini zayıflatığı anlaşılamaz.

* *

İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki politika ve uygulamaları.

Soru (a) kısmen İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın "uzun süreli işgalinden" doğan hukuki sonuçlarla ilgilidir - İşgalci Gücün bölgeyi yerel halkın yararına yönetme görevi - İşgalci Gücün yetki ve görevlerinin niteliği ve kapsamı her zaman işgalin askeri gerekliliklere cevap vermek için geçici bir durum olduğu varsayımına dayanır - İşgal, egemenlik sıfatını işgalci güce devredemez - İşgalin uzun sürmesi, işgalci gücün işgal altındaki topraklarda bulunmaya devam etmesinin uluslararası hukuka göre haklılığını etkileyebilir - Mahkeme, İsrail'in politika ve uygulamalarını incelemelidir; İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığını da bu arka plana dayandırmaktadır.

Yerleşim politikası.

İsrail yerleşimlerinin 2005 yılında Gazze Şeridi'nden çıkarılmasından bu yana, İsrail'in yerleşim politikası Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te devam etmiştir - Mahkeme, incelemesini İsrail'in Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te devam eden yerleşim politikasıyla sınırlandırmalıdır.

İsrail tarafından yerleşimcilerin Batı Şeria ve Doğu Kudüs'e nakledilmesi ve varlıklarının sürdürülmesi, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 49. maddesinin altıncı paragrafına aykırıdır - İsrail'in Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki yerleşimlerinin geniş arazilere el konulması veya bu arazilerin müsadere edilmesi temelinde genişletilmesi - İsrail'in Lahey Düzenlemelerinin 46, 52 ve 55. maddelerine uygun olmayan arazi politikaları.

Doğal kaynakların kullanımı - İşgalci Güç, işgal altındaki topraklardaki doğal kaynakların sadece yöneticisi ve intifa hakkı sahibidir ve bu kaynakların sermayesini korumalıdır - İşgalci Güç tarafından doğal kaynakların kullanımı, işgalin amaçları için gerekli olanı aşmamalıdır - İşgalci Güç'ün su da dâhil olmak üzere yerel nüfus için yeterli gıda maddesi tedarikini sağlama görevi devam etmektedir. - İşgal altındaki topraklarda doğal kaynakların kullanımı sürdürülebilir olmalıdır - İsrail'in C Bölgesi'ndeki doğal kaynakları kendi nüfusunun yararına, yerel Filistin nüfusunun zararına kullandığına dair kanıtlar -- İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki doğal kaynakları kullanımı, uluslararası hukuk kapsamındaki yükümlülüklerine aykırıdır.

Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te İsrail hukukunun genişletilmesi - Lahey Düzenlemelerinin 43. maddesi uyarınca, işgalci Güç, bunu yapması kesinlikle engellenmedikçe, ilke olarak işgal altındaki topraklarda yürürlükte olan hukuka saygı göstermelidir - Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 64. Maddesinin ikinci paragrafında belirtilen istisnalar - İsrail hukukunun Batı Şeria ve Doğu Kudüs'e genişletilmesi, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin ilgili hükmü uyarınca gerekçelendirilemez - İsrail tarafından Lahey Düzenlemelerinin 43. maddesi ve Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 64. maddesinde yansıtılan kuralla tutarsız bir şekilde düzenleyici yetki kullanılmaktadır.

Filistinli nüfusun zorla yerinden edilmesi - Toprağa geniş çaplı el koyma ve doğal kaynaklara erişimden mahrum bırakmanın yanı sıra İsrail askeri güçleri tarafından C Bölgesi'ndeki Filistinli nüfusun göç etmesine neden olan önlemler - İsrail'in Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 49. maddesinin birinci fıkrası uyarınca korunan nüfusun zorla nakledilmesi yasağına aykırı politika ve uygulamaları.

Filistinlilere yönelik şiddet - İsrail'in yerleşimcilerin Filistinlilerin yaşamına veya beden bütünlüğüne yönelik saldırılarını sistematik olarak önlememesi veya cezalandırmaması ve Filistinlilere karşı aşırı güç kullanması, Lahey Düzenlemeleri'nin 46. Maddesi, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 27. maddesinin ilk paragrafı, 6. maddenin 1. paragrafı ve ICCPR'nin 7. maddesi kapsamındaki yükümlülüklerine aykırıdır.

Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki İsrail yerleşimleri ve bunlarla bağlantılı rejim, uluslararası hukuk ihlal edilerek kurulmuş ve sürdürülmektedir.

İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın İlhakı Meselesi.

İşgalci Güç tarafından işgal altındaki topraklar üzerinde kalıcı kontrol sağlama niyetini gösteren davranışlar bir ilhak eylemine işaret edebilir - İsrail'in özellikle Doğu Kudüs ve Batı Şeria'nın C Bölgesi'ndeki politika ve uygulamaları, süresiz olarak yerinde kalmak ve sahada geri döndürülemez etkiler yaratmak üzere tasarlanmıştır - İsrail'in politika ve uygulamaları, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın büyük bölümünün

ilhakı anlamına gelmektedir – Güç kullanma yasağı ve buna bağlı olarak toprakların güç kullanılarak elde edilmemesi ilkesi.

Ayrımcı mevzuat ve önlemler sorunu.

Ayrımcılık kavramı – Mahkeme, İsrail tarafından kabul edilen mevzuat ve alınan tedbirlerin, diğerlerinin yanı sıra, insan haklarından yararlanmaları bakımından Filistinliler ile diğer grupların üyeleri arasında ırk, din veya etnik köken temelinde ayırım yapıp yapmadığını tespit etmekle yükümlüdür – Muameledeki farklılığın, makul ve objektif olması ve meşru bir kamu amacına hizmet etmesi bakımından yine de haklı olup olmadığı.

İsrail'in ikamet izni politikası, ICCPR Madde 2, paragraf 2, 23 ve 26 ile ICESCR Madde 2, paragraf 2 ve 10, paragraf 1 uyarınca yasaklanmış ayrımcılık anlamına gelmektedir – İsrail tarafından İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda Filistinlilerin seyahatine getirilen kısıtlamalar yasaklanmış ayrımcılık anlamına gelmektedir – İsrail'in Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki Filistinlilere ait mülkleri yıkma uygulaması, cezai yıkımlar ve inşaat izni olmadığı için yapılan yıkımlar da dahil olmak üzere, yasaklanmış ayrımcılık anlamına gelmektedir – İsrail'in mevzuatı ve tedbirleri, Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te yerleşimci ve Filistinli topluluklar arasında neredeyse tam bir ayrımı dayatmakta ve sürdürmeye hizmet etmektedir – İsrail'in mevzuatı ve tedbirleri CERD'in 3. Maddesinin ihlalini teşkil etmektedir.

Kendi kaderini tayin etme meselesi.

İsrail'in politika ve uygulamalarının Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanması üzerindeki etkileri – Yabancı işgal durumlarında, kendi kaderini tayin hakkı uluslararası hukukun emredici bir normunu teşkil eder – İşgalci Güç olarak İsrail'in Yüklümlülüğü, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanmasını engellememektir. – İsrail'in yerleşim politikası ve İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın büyük bölümünü ilhak etmesi, bu toprakların bütünlüğünü ihlal etmektedir – İsrail'in politika ve uygulamaları, Filistin halkının siyasi statüsünü özgürce belirleme ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimini sürdürme hakkını engellemektedir – İsrail'in hukuka aykırı politika ve uygulamalarının uzun sürmesi, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkının ihlalini ağırlaştırmaktadır.

* *

İsrail'in politika ve uygulamalarının işgalin yasal statüsü üzerindeki etkileri.

Soru (b)'nin ilk bölümünün kapsamı ve uygulanabilir hukuk.

Soru (b)'nin ilk bölümünün kapsamı, İsrail'in politika ve uygulamalarının işgalin hukuki statüsünü ve dolayısıyla İsrail'in işgalci bir Güç olarak İşgal Altındaki Filistin Top-

rakları'nda devam eden varlığının yasallığını nasıl etkilediğiyle ilgilidir - jus ad bellum ve halkların kendi kaderini tayin hakkının ilgisi.

İsrail'in politika ve uygulamalarının işgalin hukuki statüsünü etkileme biçimi.

İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın belirli kısımları üzerinde egemenlik iddiasında bulunması ve bu toprakları ilhak etmesi, güç kullanarak toprak edinme yasağının ihlalini teşkil etmektedir - İsrail, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın herhangi bir kısmı üzerinde egemenlik veya egemenlik yetkilerini kullanma hakkına sahip değildir - İsrail'in güvenlik kaygıları, güç kullanarak toprak edinme yasağı ilkesini geçersiz kılmaz - İsrail'in Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanmasını engellemesi - Uluslararası hukukun temel ilkelerinin ihlali - İsrail'in işgalci bir Güç olarak varlığını sürdürmesinin yasallığı üzerinde doğrudan etkisi - İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki varlığı hukuka aykırıdır - Hukuka aykırılık, 1967'de İsrail tarafından işgal edilen Filistin topraklarının tamamıyla ilgilidir - Oslo Anlaşmaları nedeniyle istisna yoktur - Varlığının hukuka aykırı olması, İsrail'i uluslararası hukuk kapsamındaki yükümlülük ve sorumluluklarından kurtarmaz.

* *

İsrail'in politika ve uygulamalarından ve İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığının hukuka aykırılığından kaynaklanan hukuki sonuçlar.

İsrail için hukuki sonuçları.

İsrail, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki varlığına mümkün olan en kısa sürede son vermekle yükümlüdür. - Tüm yeni yerleşim faaliyetlerini derhal durdurma yükümlülüğü - İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda Filistin halkına karşı ayrımcılık yapanlar da dâhil olmak üzere hukuka aykırı durumu yaratan veya sürdüren tüm mevzuat ve tedbirlerin yanı sıra, toprakların herhangi bir bölümünün demografik yapısını değiştirmeyi amaçlayan tüm tedbirleri yürürlükten kaldırma yükümlülüğü. - İsrail'in uluslararası haksız fiillerinden kaynaklanan zararın ilgili tüm gerçek veya tüzel kişilere tam olarak tazmin edilmesi yükümlülüğü - İsrail, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkına saygı gösterme yükümlülüğüne ve uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukuku kapsamındaki yükümlülüklerine hâlâ uymak zorundadır.

Diğer Devletler için hukuki sonuçlar.

Tüm Devletler, İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasadışı varlığına son verilmesini ve Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkının tam olarak tanınmasını sağlamak üzere gerekli yöntemlerin hayata geçirilmesi için Birleşmiş Milletler ile iş birliği yapmalıdır. - Tüm Devletler, İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasa-

dışı varlığından kaynaklanan durumu yasal olarak tanımama yükümlülüğü altındadır. – İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasadışı varlığının yarattığı durumu sürdürmek için yardım veya destek sağlamama yükümlülüğü – İsrail ile ilişkilerinde İsrail toprakları ile İşgal Altındaki Filistin Toprakları arasında ayırım yapma yükümlülüğü.

Birleşmiş Milletler açısından hukuki sonuçlar.

İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasadışı varlığından kaynaklanan durumu yasal olarak tanımama yükümlülüğü – İsrail ile ilişkilerde İsrail toprakları ile İşgal Altındaki Filistin Toprakları arasında ayırım yapma yükümlülüğü – İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasadışı varlığına son verilmesine yönelik kesin yön-temler, Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi tarafından ele alınacaktır.

İSTİŞARİ GÖRÜŞ

İsrail'in Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'n-
daki politika ve uygulamalarından kaynaklanan hukuki sonuçlar hakkında,

MAHKEME, yukarıda belirtildiği gibi, *aşağıdaki İstişari Görüşü sunmaktadır:*

1. Mahkeme'nin istişari görüşünün talep edildiği sorular, Birleşmiş Mil-
letler Genel Kurulu (bundan böyle "Genel Kurul" olarak anılacaktır) ta-
rafından 30 Aralık 2022 tarihinde kabul edilen 77/247 sayılı kararda be-
lirtilmiştir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, 17 Ocak 2023 tarihli ve
19 Ocak 2023 tarihinde Yazı İşleri Müdürlüğü'ne ulaşan bir mektupla,
Genel Kurul tarafından bu soruların istişari görüşe sunulması yönün-
de alınan kararı Mahkeme'ye resmen bildirmiştir. Kararın İngilizce ve
Fransızca metinlerinin onaylı gerçek nüshaları mektuba eklenmiştir.
Kararın 18. Paragrafı aşağıdaki gibidir:

"Genel Kurul,

.....

18. Birleşmiş Milletler Şartı'nın 96. Maddesi uyarınca, Uluslararası Ada-
let Divanı'ndan, Divan Statüsü'nün 65. Maddesi uyarınca, Birleşmiş
Milletler Şartı, uluslararası insancıl hukuk, uluslararası insan hakları

hukuku, Güvenlik Konseyi, Genel Kurul ve İnsan Hakları Konseyi'nin ilgili kararları ve Divan'ın 9 Temmuz 2004 tarihli istişari görüşü de dâhil olmak üzere, uluslararası hukukun kural ve ilkelerini göz önünde bulundurarak, aşağıdaki sorular hakkında istişari görüş sunmasını talep etme kararı verir:

(a) İsrail'in Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını ihlal etmeye devam etmesinin, Kutsal Şehir Kudüs'ün demografik yapısını, karakterini ve statüsünü değiştirmeye yönelik tedbirler de dâhil olmak üzere, 1967'den bu yana işgal altında tuttuğu Filistin topraklarını uzun süreli işgal, yerleşim ve ilhak etmesinin ve ilgili ayrımcı mevzuat ve tedbirleri kabul etmesinin hukuki sonuçları nelerdir?

(b) İsrail'in yukarıdaki 18 (a) paragrafında atıfta bulunulan politika ve uygulamaları işgalin hukuki statüsünü nasıl etkilemektedir ve bu statünün tüm Devletler ve Birleşmiş Milletler için doğurduğu hukuki sonuçlar nelerdir?"

2. Yazı İşleri Müdürlüğü, 19 Ocak 2023 tarihli mektuplarla, Statü'nün 66. maddesinin 1. paragrafı uyarınca Mahkeme'nin huzuruna çıkma hakkına sahip tüm Devletlere istişari görüş talebini bildirmiştir.
3. Mahkeme, 3 Şubat 2023 tarihli bir kararla, Statüsünün 66. Maddesinin 2. paragrafı uyarınca, Birleşmiş Milletler ve Üye Devletlerinin yanı sıra gözlemci Filistin Devleti'nin, istişari görüş için kendisine sunulan sorular hakkında bilgi sağlayabileceğine karar vermiş ve 25 Temmuz 2023 tarihini, sorulara ilişkin yazılı beyanların kendisine sunulabileceği süre sınırı olarak ve 25 Ekim 2023 tarihini, yazılı beyanda bulunan Devletlerin ve kuruluşların diğer yazılı beyanlar hakkında yazılı yorumlarını sunabilecekleri süre sınırı olarak belirlemiştir.
4. Yazı İşleri Müdürlüğü 6 Şubat 2023 tarihli mektuplarla Birleşmiş Milletler ve Üye Devletleri ile gözlemci Filistin Devleti'ni Mahkeme'nin kararlarından haberdar etmiş ve Kararın bir nüshasını kendilerine iletmıştır.
5. Daha sonra Arap Devletleri Ligi, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Afrika Birliği tarafından sunulan talepler hakkında karar veren Mahkeme, Statüsünün 66. Maddesi uyarınca, bu üç uluslararası örgütün kendisine sunulan sorular hakkında bilgi sağlayabileceklerine ve bu nedenle Mahkeme tarafından belirlenen süre sınırları içinde bunu yapabileceklerine karar vermiştir.

6. Statü'nün 65. maddesinin 2. fıkrası uyarınca, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Birleşmiş Milletler Hukuk Müşavirliği'nin 31 Mayıs 2023 tarihli mektubu ile 1 Haziran 2023 tarihinde Mahkeme Yazı İşleri Müdürlüğü'ne ulaşan, Genel Kurul tarafından formüle edilen sorulara ışık tutabilecek belgelerden oluşan bir dosyanın ilk bölümünü Mahkeme'ye iletmıştır. Bu dosyanın ikinci bölümü, Birleşmiş Milletler Hukuk Müşavirliği'nin 22 Haziran 2023 tarihli mektubu ile 23 Haziran 2023 tarihinde Yazı İşleri Müdürlüğü'ne ulaşmıştır. Birleşmiş Milletler üyesi Devletler, gözlemci Filistin Devleti, Arap Devletleri Ligi, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Afrika Birliği, bu iki bildirimden sırasıyla 2 ve 26 Haziran 2023 tarihlerinde haberdar edilmiştir.
7. Mahkeme'nin 3 Şubat 2023 tarihli Kararı ile belirlenen süre içerisinde, sırasıyla, Türkiye, Namibya, Lüksemburg, Kanada, Bangladeş, Ürdün, Şili, Lihtenştayn, Lübnan, Norveç, İsrail, Cezayir, Arap Devletleri Ligi, Suriye Arap Cumhuriyeti, Filistin, İslam İşbirliği Teşkilatı, Mısır, Guyana, Japonya, Suudi Arabistan, Katar, İsviçre, İspanya, Rusya Federasyonu, İtalya, Yemen, Maldivler, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Afrika Birliği, Pakistan, Güney Afrika, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı, Macaristan, Brezilya, Fransa, Kuveyt, Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Gambiya, İrlanda, Belize, Bolivya, Küba, Mauritius, Fas, Çekya, Malezya, Kolombiya, Endonezya, Guatemala, Nauru, Cıbuti, Togo ve Fiji tarafından, yazılı beyanlar Yazı İşleri Müdürlüğü'ne sunulmuştur.
8. Yazı İşleri Müdürlüğü, 28 Temmuz 2023 tarihli bir yazıyla, yazılı beyanda bulunan Birleşmiş Milletler Üye Devletleri, gözlemci Filistin Devleti, Arap Devletleri Ligi, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Afrika Birliği'ni, davaya yazılı beyanda bulunan katılımcıların listesi hakkında bilgilendirmiş ve bu beyanların Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından yönetilen özel bir çevrimiçi portaldan indirilebileceğini açıklamıştır.
9. Mahkeme Başkanı, istisnai olarak, Senegal'in yazılı beyanının 1 Ağustos 2023 tarihinde ve Zambiya'nın yazılı beyanının 4 Ağustos 2023 tarihinde, ilgili sürenin sona ermesinden sonra sunulmasına izin vermiştir.
10. Yazı İşleri Müdürlüğü, 7 Ağustos 2023 tarihli bir mektupla, Birleşmiş Milletleri ve yazılı beyanda bulunmamış olan Üye Devletleri, yazılı beyanların Yazı İşleri Müdürlüğü'ne sunulduğu konusunda bilgilendirmiştir.

11. Yazı İşleri Müdürlüğü, 18 Ekim 2023 tarihli mektuplarla, Birleşmiş Milletler, Üye Devletleri ve gözlemci Filistin Devleti'nin yanı sıra Arap Devletleri Ligi, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Afrika Birliği'ne, Mahkeme'nin istişari görüş talebine ilişkin sözlü yargılama yapmaya karar verdiğini ve bu yargılamanın 19 Şubat 2024 tarihinde başlayacağını bildirmiştir. Sözlü yargılama sırasında, Birleşmiş Milletler ve Üye Devletleri (yazılı beyan ve duruma göre yazılı yorum sunup sunmadıklarına bakılmaksızın), gözlemci Filistin Devleti, Arap Devletleri Ligi, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Afrika Birliği tarafından sözlü beyan ve yorumların sunulabileceği belirtilmiştir. Yazı İşleri Müdürlüğü ayrıca, yukarıda adı geçenleri sözlü yargılamalara katılmak isteyip istemediklerini en geç 15 Aralık 2023 tarihine kadar Yazı İşleri Müdürlüğüne bildirmeye davet etmiştir.
12. Yazı İşleri Müdürlüğü, 31 Ekim 2023 tarihli mektuplarla, Birleşmiş Milletler Üye Devletleri, gözlemci Filistin Devleti, Arap Devletleri Ligi, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Afrika Birliği'ne, Birleşmiş Milletler Sekreterya'sının, Statü'nün 65. maddesinin 2. fıkrası uyarınca sunulan dosyaya ek olarak Mahkeme'ye yeni belgeler ve daha önce sunulan belgelerin bazı çevirilerini ilettiğini bildirmiştir.
13. Mahkeme'nin 3 Şubat 2023 tarihli kararında belirlediği süre içerisinde, yazılı görüşler, teslim alınma sırasına göre, Ürdün, İslam İşbirliği Teşkilatı, Katar, Belize, Bangladeş, Filistin, Amerika Birleşik Devletleri, Endonezya, Şili, Arap Devletleri Ligi, Mısır, Cezayir, Guatemala ve Namibya tarafından Yazı İşleri Müdürlüğü'ne sunulmuştur.
14. Bu yazılı yorumların alınması üzerine Yazı İşleri Müdürlüğü, 30 Ekim 2023 tarihli yazışmalarla Birleşmiş Milletler Üye Devletlerini, gözlemci Filistin Devletini ve yazılı beyanda bulunan uluslararası kuruluşları yazılı yorumların sunulduğu ve bu yorumların Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından yönetilen özel bir çevrimiçi portaldan indirilebileceği konusunda bilgilendirmiştir.
15. 2 Kasım 2023 tarihinde Mahkeme Başkanı, istisnai olarak, Pakistan'ın yazılı görüşlerinin ilgili sürenin sona ermesinden sonra sunulmasına izin vermiştir. Yazılı görüş bildiren Birleşmiş Milletler üyesi Devletler ve uluslararası örgütler ile gözlemci Filistin Devleti aynı tarihli bir tebligatla bilgilendirilmiştir.

16. Yazı İşleri Müdürlüğü, 2 Kasım 2023 tarihli yazışmalarla, Birleşmiş Milletleri ve yazılı yargılamalara katılmamış olan Üye Devletleri, mevcut yargılamalarda sunulan yazılı beyanların ve yazılı yorumların Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından yönetilen özel bir çevrimiçi portaldan indirilebileceği konusunda bilgilendirmiştir.
17. Yazı İşleri Müdürlüğü, 20 Kasım 2023 tarihli yazışmalarla, Birleşmiş Milletler, Üye Devletleri ve gözlemci Filistin Devleti'nin yanı sıra Arap Devletleri Ligi, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Afrika Birliği'ne, sivil toplum kuruluşlarının mevcut istişari nitelikteki yargılamada, Uygulama Talimatı XII uyarınca kendi inisiyatifleriyle yazılı beyanda bulunduklarını ve bu beyanların Yazı İşleri Müdürlüğü tarafından yönetilen bir çevrimiçi portalda kendilerine sunulduğunu bildirmiştir.
18. Yazı İşleri Müdürlüğü, 9 Ocak 2024 tarihli mektuplarla, sözlü yargılamalara katılacak olan Birleşmiş Milletler Üyesi Devletler ile gözlemci Filistin Devleti'nin yanı sıra Arap Devletleri Ligi, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Afrika Birliği'ne sözlü yargılamalara katılacak olanların listesini iletmiş ve sözlü yargılamaların ayrıntılı bir programını eklemiştir. Aynı mektuplarla, sözlü oturumların organizasyonuna ilişkin bazı uygulamaya yönelik düzenlemeler hakkında da bilgi vermiştir.
19. Yazı İşleri Müdürlüğü, 15 Ocak 2024 tarihli mektuplarla, sözlü yargılamalara katılanların listesini Birleşmiş Milletler'e ve bu yargılamalara katılmayan Üye Devletlere iletmiş ve bu yargılamaların ayrıntılı bir programını eklemiştir.
20. Mahkeme, İçtüzüğü'nün 106. maddesi uyarınca, kendisine sunulan yazılı beyanları ve yazılı yorumları sözlü yargılamanın başlamasından sonra kamuoyunun erişimine açmaya karar vermiştir.

Sözlü yargılamalara katılmayan Devletlerin yazılı beyanları ve yazılı yorumları sözlü yargılamaların ilk gününde kamuoyunun erişimine açılacaktır. Sözlü oturumlara katılan Devletlerin ve örgütlerin yazılı beyanları ve yazılı yorumları, sözlü beyanlarını sundukları günün sonunda erişime açılacaktır.
21. 19, 20, 21, 22, 23 ve 26 Şubat 2024 tarihlerinde yapılan sözlü duruşmalar sırasında Mahkeme aşağıdaki sırayla sözlü ifadeleri dinlemiştir:

I. YARGI YETKİSİ VE TAKDİR YETKİSİ

22. Bir istişari görüş talebiyle karşılaştığında, Mahkeme öncelikle talep edilen görüşü verme yetkisinin olup olmadığını ve eğer varsa, Mahkeme'nin takdir yetkisini kullanarak talebi reddetmesi için herhangi bir neden olup olmadığını değerlendirmelidir (bkz. İşgal Altındaki Filistin *Toprakları'nda Duvar İnşasının Hukuki Sonuçları*, İstişari Görüş (bundan böyle "Duvar İstişari Görüşü" olarak anılacaktır), I.C.J. Raporları 2004 (I), s. 144, para. 13; *Chagos Takımadaları'nın 1965 yılında Mauritius'tan Ayrılmasının Hukuki Sonuçları*, İstişari Görüş, I.C.J. Raporları 2019 (I), s. 111, para. 54).

A. Yargı Yetkisi

23. Mahkeme'nin istişari görüş sunma yetkisi, Statüsü'nün 65. maddesinin 1. paragrafına dayanmaktadır; bu maddeye göre "Mahkeme, Birleşmiş Milletler Şartı uyarınca veya bu Şart tarafından böyle bir talepte bulunmaya yetkili kılınan herhangi bir organın talebi üzerine herhangi bir hukuki sorun hakkında istişari görüş sunabilir".
24. Mahkeme, Şart'ın 96. maddesinin 1. paragrafı uyarınca, Genel Kurul'un "Uluslararası Adalet Divanı'ndan herhangi bir hukuki sorun hakkında istişari görüş bildirmesini talep edebileceğini" belirtir.
25. Mahkeme, Şart'ın 96. maddesi ve Statüsünün 65. maddesindeki gereklilik uyarınca, görüş bildirmesi istenen sorunun "hukuki bir sorun" olduğu konusunda kendisini ikna etmelidir.
26. Bu konuyu ele alan tüm katılımcılar, Mahkeme'nin istişari görüş verme yetkisine sahip olduğu ve 77/247 sayılı kararın 18. paragrafında yer alan soruların hukuki sorular olduğu görüşünü dile getirmişlerdir.
27. Mevcut davada, Genel Kurul, Mahkeme'ye iki soru yöneltmiştir (bkz. yukarıdaki 1. paragraf). Bu sorular ilk olarak, 1967'den beri savaş halindeki işgalci bir Güç olarak İsrail'in belirli politika ve uygulamalarından doğan hukuki sonuçlarla ilgilidir. İkinci olarak, bu tür politika ve uygulamaların uluslararası hukukun belirli kural ve ilkeleri ışığında işgalin hukuki statüsünü nasıl etkilediği ve bu statüden doğan hukuki sonuçlarla ilgilidir. Mahkeme bu soruların hukuki sorular olduğunu düşünmektedir.

28. Yukarıda belirtilenler ışığında Mahkeme, talebin Şart ve Mahkeme Statüsü hükümlerine uygun olarak yapıldığı ve bu nedenle talep edilen görüşü verme yetkisine sahip olduğu sonucuna varmıştır.
29. Ancak, bu yargılamalar sırasında, sorulan soruların açık ve net bir şekilde formüle edilip edilmediği konusunda farklı görüşler dile getirilmiştir. Bazı katılımcılar soruların açık ve net olduğunu düşünürken, diğerleri soruların tüm yönlerinin açık bir şekilde sunulmadığı görüşündedir. Mahkeme, “bir sorunun kaleme alınışında açıklık bulunmamasının Mahkeme’yi yargı yetkisinden mahrum bırakmayacağını” belirtmektedir. Aksine, bu tür bir belirsizlik yorumlamada açıklık gerektirecektir ve bu tür gerekli yorum açıklamaları Mahkeme tarafından sıklıkla yapılmıştır.” (İşgal Altındaki Filistin *Toprakları’nda Duvar İnşasının Hukuki Sonuçları*, İstisari Görüş, I.C.J. Reports 2004 (I), s. 153-154, para. 38.) Mevcut davada, Mahkeme, soruları yeniden formüle etmek için bir neden görmemektedir. Bununla birlikte, Mahkeme, kendisine yöneltilen soruları, açıklığa kavuşturmanın gerekli olabileceği her yerde yorumlayacaktır.

B. Takdir Yetkisi

30. Mahkeme’nin istisari görüş verme yetkisine sahip olması, bu yetkiyi kullanmak zorunda olduğu anlamına gelmez. Statü’nün 65. maddesinin 1. paragrafına göre, “Mahkeme, Birleşmiş Milletler Süleyman Özar Şartı uyarınca veya bu Şart tarafından böyle bir talepte bulunmaya yetkili kılınmış herhangi bir organın talebi üzerine herhangi bir hukuki sorun hakkında istisari görüş verebilir”. Mahkeme’nin defalarca vurguladığı gibi, bu husus, “Mahkeme’nin yargı yetkisi koşulları yerine getirilse bile istisari görüş vermeyi reddetme konusunda takdir yetkisine sahip olduğu anlamına gelecek şekilde yorumlanmalıdır” (İşgal Altındaki Filistin *Toprakları’nda Duvar İnşasının Hukuki Sonuçları*, İstisari Görüş, I.C.J. Reports 2004 (I), s. 156, para. 44; *Kosova’nın Tek Taraflı Bağımsızlık İlanının Uluslararası Hukuka Uygunluğu*, İstisari Görüşü, I.C.J. Raporları 2010 (II), s. 415-416, para. 29). Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler’in başlıca yargı organı olarak işlevleri göz önüne alındığında, Mahkeme, bir istisari görüş talebine verdiği cevabın “örgütün faaliyetlerine katılımını temsil ettiğini ve ilke olarak reddedilmemesi gerektiğini” düşünmektedir (*Chagos Takımadalarının 1965 yılında Mauritius’tan Ayrılmasının Hukuki Sonuçları*, İstisari Görüş, I.C.J. Reports 2019 (I), s. 113, para. 65).

31. İctihadına göre, sadece zorlayıcı sebepler Mahkeme'nin kendi yetki alanına giren bir talebe cevaben görüş bildirmeyi reddetmesine yol açabilir (*Chagos Takımadaları'nın 1965 yılında Mauritius'tan Ayrılmasının Hukuki Sonuçları*, İstisari Görüş, I.C.J. Reports 2019 (I), s. 113, para. 65). Mevcut yargılamadaki bazı katılımcıların, Mahkeme'nin görüş bildirmeyi reddetmesi için zorlayıcı nedenler olduğunu ileri sürdükleri göz önünde bulundurulduğunda, Mahkeme aşağıda bu argümanları ele alacaktır.
32. Bu katılımcılar tarafından ileri sürülen argümanlar aşağıdaki gibi kategorize edilebilir: (1) istisari görüş talebi, biri Mahkeme'nin yargı yetkisine rıza göstermemiş olan iki taraf arasındaki bir anlaşmazlıkla ilgilidir; (2) görüş Genel Kurul'a yardımcı olmayacaktır; (3) görüş İsrail-Filistin müzakere sürecini baltalayabilir; (4) istisari görüş Güvenlik Konseyi'nin çalışmalarına zarar verebilir; (5) Mahkeme istisari görüş vermek için yeterli bilgiye sahip değildir; ve (6) sorular önyargılı bir şekilde formüle edilmiştir. Mahkeme bu argümanların her birini sırayla inceleyecektir.

1. Talebin, biri Mahkeme'nin yargı yetkisine rıza göstermemiş olan iki taraf arasındaki bir uyuşmazlığa ilişkin olup olmadığı

33. Bazı katılımcılar, Mahkeme'nin istisari görüş vermeyi reddetmesi gerektiğini, çünkü talebin Filistin ve İsrail arasındaki ikili bir ihtilafla ilgili olduğunu ve İsrail'in 77/247 sayılı karara karşı oy kullanması ve mevcut yargılamadaki yazılı beyanının da gösterdiği gibi, İsrail'in bu ihtilaflı çözmek için Mahkeme'nin yargı yetkisine rıza göstermediğini ileri sürmüştür. Ancak, katılımcıların çoğunluğu, Mahkeme'ye yöneltilen sorular esasen iki taraflı bir ihtilafla ilgili olmadığından, tavsiye niteliğinde bir görüş bildirmenin rıza ilkesini ortadan kaldırmayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu katılımcıların çoğunun görüşüne göre, Genel Kurul'un talebinin konusu, İsrail ve Filistin'i ilgilendirmesine rağmen, Birleşmiş Milletler'in sorumlulukları ve uluslararası barış ve güvenliğe ilişkin daha geniş meselelerin yanı sıra Devletlerin *erga omnes* bazı yükümlülükleri ile ilgilidir.
34. Mahkeme, böyle bir görüşün "bir Devletin kendi rızası olmaksızın uyuşmazlıklarının hukuki çözüme kavuşturulmasına izin vermek zorunda olmadığı ilkesini ortadan kaldıracak bir etkiye sahip olması durumunda" istisari bir görüş vermeyi reddetmesi için zorlayıcı bir neden olacağını hatırlatmaktadır (*Batı Sahra*, İstisari Görüş, I.C.J. Reports 1975,

s. 25, para. 33; ayrıca bkz. *1965 yılında Chagos Takımadalarının Mauritius'tan Ayrılmasının Hukuki Sonuçları*, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2019 (I), s. 117, para. 85). Bununla birlikte, Mahkeme'nin gerekçelendirme sürecinde ve kendisine sunulan soruları cevaplamak için, Filistin ve İsrail tarafından farklı görüşlerin ifade edildiği hukuki konularda açıklama yapmak zorunda kalabileceği gerçeği, mevcut davayı iki taraflı bir uyuşmazlığa dönüştürmez (bkz. *276 (1970) sayılı Güvenlik Konseyi Kararına rağmen Güney Afrika'nın Namibya'da (Güney Batı Afrika) Devam Eden Varlığının Devletler için Hukuki Sonuçları*, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 1971, s. 24, para. 34).

35. **Mahkeme, Genel Kurul'un mevcut davadaki talebinin konusunun sadece İsrail ve Filistin arasındaki iki taraflı bir mesele olduğunu düşünmemektedir. Birleşmiş Milletler organlarının ve ondan önce Milletler Cemiyeti'nin Filistin'le ilgili meselelere müdahil olması Manda Sistemine kadar uzanmaktadır** (bkz. aşağıdaki 51-52. paragraflar). Filistin'in bölünmesine ilişkin 181 (II) sayılı kararın 1947 yılında Genel Kurul tarafından kabul edilmesinden bu yana, Filistin sorunu Genel Kurul'un gündemindedir ve Genel Kurul neredeyse her yıl bu konuyu ele almış, tartışmış ve bu konuda kararlar kabul etmiştir. Dolayısıyla bu mesele Birleşmiş Milletler için özel bir ilgi ve endişe konusudur. Genel Kurul tarafından "Filistin sorunu tüm yönleriyle uluslararası meşruiyete uygun olarak tatmin edici bir şekilde çözülene kadar bu soruna karşı daimi bir sorumluluk" olarak tanımlanmıştır (Genel Kurul'un 3 Aralık 2002 tarihli 57/107 sayılı kararı). Bu nedenle Mahkeme, taleple gündeme getirilen konuların, Genel Kurul'un bu konudaki rolü de dâhil olmak üzere, Filistin sorununun bir parçası olduğunu düşünmektedir (bkz. *İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Duvar İnşasının Hukuki Sonuçları*, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I), s. 159, para. 50; *Chagos Takımadaları'nın 1965 yılında Mauritius'tan Ayrılmasının Hukuki Sonuçları*, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2019 (I), s. 118, para. 88). Sonuç olarak, Mahkeme, takdir yetkisini kullanırken, hukuki çözüme rıza gösterme ilkesini çiğnediği gerekçesiyle talep edilen görüşü vermeyi reddedemez.

2. Mahkeme'nin görüşünün Genel Kurul'un görevlerini yerine getirmesine yardımcı olup olmayacağı

36. Katılımcılardan biri, Mahkeme'nin kendisine yöneltilen sorulara cevap vermeyi reddetmesi gerektiğini; çünkü Genel Kurul'un yardıma ihtiyaç

duyduğu bir konuda Mahkeme'den görüş istemediğini, daha ziyade Filistin ve İsrail arasındaki ikili bir anlaşmazlığın çözümüyle ilgili belirli hukuki sonuçların Mahkeme tarafından teyit edilmesini istediğini ileri sürmüştür. Soruyu ele alan diğer katılımcılar, Mahkeme'nin bu gerekçeyle görüş bildirmeyi reddetmemesi gerektiğini, çünkü mevcut talebin amacının Genel Kurul'a görevlerini yerine getirirken yardımcı olacak bir istişari görüş elde etmek olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu katılımcılar, söz konusu meselelerin Genel Kurul'un çalışmaları açısından uzun süredir devam eden bir öneme sahip olduğunu ve bu nedenle Mahkeme'nin belirli hukuki meseleler hakkındaki görüşünün değerli olacağını ileri sürmüşlerdir.

37. Mahkeme'nin geçmişte gözlemlediği gibi,

“Genel Kurul'un görevlerini yerine getirebilmesi için bir istişari görüşe ihtiyaç duyup duymadığına karar verme iddiasında bulunmak Mahkeme'nin görevi değildir. Genel Kurul, kendi ihtiyaçları ışığında bir görüşün yararlılığı konusunda kendisi karar verme hakkına sahiptir.” (*Nükleer Silahların Tehdidinin veya Kullanımının Yasallığı*, İstişari Görüş, I.C.J. Raporları 1996 (I), s. 237, para. 16.)

Mahkeme, böyle bir görüşe duyulan ihtiyaca ilişkin kendi değerlendirmesini, bu görüşü talep eden organın değerlendirmesinin yerine koymaz (İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Duvar İnşasının Hukuki Sonuçları, İstişari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I), s. 163, para. 62). Mahkeme, içtihadında, sürekli olarak “istişari görüşlerin, talepte bulunan organlara eylemlerinde gerekli olan hukuki unsurları sağlama amacını taşıdığını” belirtmiştir (a.g.e., s. 162, para. 60). Mevcut davadadurumda, talep, Genel Kurul tarafından İşgal Altındaki Filistin Toprakları meselesine ilişkin kendi sorumlulukları ve işlevlerine atıfta bulunularak ileri sürülmüştür (bkz. A/RES/77/247). Bu nedenle Mahkeme, böyle bir görüşün Genel Kurul'un görevlerini yerine getirmesine yardımcı olmayaacağı gerekçesiyle görüş bildirmeyi reddetmesini gerektirecek zorlayıcı bir neden olduğunu düşünmemektedir.

3. Mahkeme'nin görüşünün İsrail ve Filistin arasındaki müzakere sürecini baltalayıp baltalamayacağı

38. Bazı katılımcılar, Mahkeme'nin kendisine yöneltilen sorulara cevap vermeyi reddetmesi gerektiğini; çünkü Mahkeme'den gelecek bir istişari görüşün, 1993 tarihli Geçici Özyönetim Düzenlemelerine İlişkin İl-

keler Bildirgesi (bundan böyle “Oslo I Anlaşması” olarak anılacaktır) ve 1995 tarihli Batı Şeria ve Gazze Şeridi Geçici Anlaşması (bundan böyle “Oslo II Anlaşması” olarak anılacaktır) ile belirlenen çerçeve tarafından ortaya konan İsrail-Filistin müzakere sürecine müdahale edeceğini ve İsrail-Filistin anlaşmazlığını daha da kötüleştirerek müzakerelerin sonucunu tehlikeye atabileceğini iddia etmişlerdir.

39. Diğer katılımcılara göre, Mahkeme’den alınacak bir istişari görüş müzakere sürecine müdahale etmeyecektir ve Mahkeme bu gerekçeyle görüş bildirmeyi reddetmemelidir. Tam tersine, İsrail-Filistin müzakerelerinin uzun yıllardır durmuş olduğu gerçeği ışığında Mahkeme’den bir görüş alınmasının daha da gerekli olduğunu öne sürmüşlerdir.
40. Mevcut koşullarda, Mahkeme’nin görüşünün müzakere süreci üzerinde olumsuz bir etkisi olup olmayacağı sorusu bir varsayım meselesidir. Mahkeme, görüşünün etkileri hakkında spekülasyon yapamaz. Başka bir davada benzer bir argümana yanıt olarak Mahkeme şunları belirtmiştir:

“Divan’ın bu davada vereceği bir cevabın silahsızlanma müzakerelerini olumsuz etkileyebileceği ve bu nedenle Birleşmiş Milletler’in çıkarlarına aykırı olacağı ileri sürülmüştür. Divan, vereceği herhangi bir görüşte varacağı sonuçlar ne olursa olsun, bunların Genel Kurul’da konuyla ilgili devam eden tartışmalarla ilgili olacağının ve konuyla ilgili müzakerelere ek bir unsur sunacağının farkındadır. Bunun ötesinde, görüşün etkisi bir takdir meselesidir. Mahkeme karşıt görüşlerin ileri sürüldüğünü duymuştur ve bir değerlendirmeyi diğerine tercih edebileceği açık bir kriter bulunmamaktadır.” (*Nükleer Silahların Tehdidi veya Kullanımının Yasallığı*, İstişari Görüş, I.C.J. Raporları 1996 (I), s. 237, para. 17)

Yukarıda belirtilenler ışığında, Mahkeme, bu faktörü Genel Kurul’un talebine yanıt vermeyi reddetmek için zorlayıcı bir neden olarak değerlendiremez.

4. İstişari bir görüşün Güvenlik Konseyi’nin çalışmalarına zarar verip vermeyeceği

41. Bazı katılımcılar Mahkeme’nin önündeki sorulara cevap vermeme konusunda takdir yetkisini kullanması gerektiğini savunurken, diğerleri Mahkeme bu sorulara cevap verecek olsa bile, İsrail-Filistin ihtilafıyla ilgili konularda birincil sorumluluğun Genel Kurul’da değil Güvenlik

Konseyi'nde olması nedeniyle, vereceği cevabın oluşturulan müzakere çerçevesine müdahale etmemesine özen göstermesi gerektiğini savunmuştur. Bu katılımcılara göre, Mahkeme'den gelecek bir istişari görüş, Güvenlik Konseyi'nin uyuşmazlığın çözümü için oluşturduğu müzakere çerçevesini olumsuz etkileyebilir veya bu çerçeveye müdahale edebilir. Bu soruyu ele alan diğer katılımcılar ise Mahkeme'nin görüşünün Güvenlik Konseyi'nin çalışmalarına zarar vermeyeceğini savunmuşlardır. Onlara göre, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunmasıyla ilgili olarak Şart uyarınca münhasır sorumluluğa sahip değildir, zira Genel Kurul da Güvenlik Konseyi ile birlikte bu tür konuları ele alabilir.

42. Bu argüman, müzakere çerçevesi bakımından yukarıdaki 3. bölümde incelenen argümana benzemekle birlikte, Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul'un uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin yetkileriyle de ilgilidir. Mahkeme, Duvar İstişari Görüşünde bu konuyu aşağıdaki şekilde ele almıştır: “Şart’ın 24. Maddesi uyarınca Güvenlik Konseyi “uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında birincil sorumluluğa” sahiptir” (*I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 148, para. 26). Ancak Mahkeme, “24. maddenin birincil bir yetkiye atıfta bulunduğunu, ancak bunun münhasır bir yetki olması gerekmediğini” vurgulamıştır (ibid.). Genel Kurul, diğerlerinin yanı sıra, Şart’ın 14. maddesi uyarınca “herhangi bir durumun barışçıl bir şekilde düzenlenmesi için tedbirler tavsiye etme” yetkisine sahiptir. Mahkeme ayrıca “Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi’nin uluslararası barış ve güvenliğin korunmasıyla ilgili aynı konuyu paralel olarak ele alma eğiliminin zaman içinde arttığını” ve “Genel Kurul’un geliştikçe kabul gören bu uygulamasının Şart’ın 12. maddesinin 1. paragrafıyla uyumlu olduğunu” belirtmiştir (İşgal Altındaki Filistin *Toprakları’nda Duvar İnşasının Hukuki Sonuçları*, İstişari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I), pp. 149-150, paras. 27-28). Filistin sorununun belirli yönleri açısından durum gerçekten de böyledir.
43. Mahkeme ayrıca, Şart’ın 10. maddesinin Genel Kurul’a, Şart’ın kapsamına giren “herhangi bir sorun veya herhangi bir konu” ile ilgili bir yetki verdiğini ve 11. maddenin 2. paragrafının özellikle “Birleşmiş Milletler’in herhangi bir üyesi tarafından önüne getirilen uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin herhangi bir sorunu görüşme” yetkisi verdiğini hatırlatır. Mevcut davada, Genel Kurul tarafından sorulan

sorularla ilgili olarak da durum böyledir. Mahkeme'nin daha önce de belirttiği gibi;

“[b]urada olduğu gibi, Genel Kurul'un bir sorunun cevabında meşru bir çıkarı varsa, bu cevabın kısmen Güvenlik Konseyi'nin bir kararına bağlı olabileceği gerçeği, Mahkeme'nin Genel Kurul'a görüş bildirmeyi reddetmesini haklı çıkarmak için yeterli değildir” (*Kosova'nın Tek Taraflı Bağımsızlık İlanının Uluslararası Hukuka Uygunluğu, Danışma Görüşü, I.C.J. Raporları 2010 (II)*, p. 423, para. 47).

Yukarıdaki 40. paragrafta belirtildiği üzere, Mahkeme'nin görüşünün müzakere çerçevesi üzerinde olumsuz bir etkisi olup olmayacağı, Mahkeme'nin üzerinde spekülasyon yapmaması gereken bir varsayım konusudur. Ayrıca Genel Kurul'un yönelttiği sorularda olduğu gibi uluslararası barış ve güvenlikle ilgili konuları ele alma yetkisine sahip olduğu göz önüne alındığında, Mahkeme'nin talep edilen görüşü vermeyi reddetmesi için zorlayıcı bir neden yoktur.

5. Mahkeme'nin istişari görüş bildirmesini sağlayacak yeterli bilgiye sahip olup olmadığı

44. Bazı katılımcılar, Mahkeme'nin yeterli bilgiye sahip olmadığı ve Genel Kurul tarafından kendisine yöneltilen sorulara cevap verebilmek için onlarca yıllık bir dönemi kapsayan bir gerçekleri araştırma misyonuna girişmek zorunda kalacağı için görüş bildirmeyi reddetmesi gerektiği argümanını ortaya atmışlardır.
45. Bununla birlikte, diğer katılımcılar, Mahkeme'nin, önündeki kayıtlarda ve kamuya açık belgelerde kendisine yöneltilen hukuki soruları cevaplamak için, ilgili ve gerekli olan maddi gerçeklere ilişkin soruları doğru bir şekilde değerlendirmek amacıyla, yeterli bilgi ve kanıta sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Bu bağlamda, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından Mahkeme'ye sunulan dosyaya ve mevcut yargılamadaki katılımcıların yazılı ve sözlü beyanlarına atıfta bulunmuşlardır.
46. *Bulgaristan, Macaristan ve Romanya ile yapılan Barış Antlaşmalarının Yorumlanmasına İlişkin Görüşünde* (Birinci Aşama, İstişari Görüş, I.C.J. Raporları 1950, s. 72) ve *Batı Sahra ile ilgili Görüşünde*, Mahkeme, bu koşullarda belirleyici olanın, Mahkeme'nin önünde “yargısal niteliğine uygun koşullarda bir görüş bildirmesi için gerekli olan herhangi bir ihtilaflı olgu hakkında yargısal bir sonuca varmasını sağlayacak yeterli

bilgiye sahip olup olmadığı” hususu olduğunu açıkça belirtmiştir (*Batı Sahra*, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 1975, s. 28-29, para. 46). Mahkeme’nin takdir yetkisi, yargısal işlevinin bütünlüğünü korumak amacıyla kullanılır ve her davada, yargısal işlevini yerine getirebilmesi için gerekli olan bilginin niteliğini ve kapsamını değerlendirmek Mahkeme’ye aittir.

47. Mevcut davada, 50’den fazla Devlet ve uluslararası örgüt, Genel Kurul tarafından Mahkeme’ye yöneltilen sorulara cevap niteliğinde bilgiler sunmuştur. Mahkeme, özellikle İsrail’in yazılı açıklamasının, esas olarak yargı yetkisi ve yargısal uygunluk konularıyla ilgili olmasına rağmen, İsrail’in güvenlik endişeleri de dâhil olmak üzere diğer konularda bilgi içerdiğini not eder. Mahkeme ayrıca Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından sunulan ve İşgal Altındaki Filistin Topraklarındaki durum hakkında kapsamlı bilgiler içeren hacimli dosyayı da incelemiştir. Elindeki bilgilerin yeterliliğini değerlendirmek Mahkeme’nin görevidir. Mevcut davada Mahkeme, hukuki sorunları yargısal işleviyle tutarlı bir şekilde karara bağlamak için yeterli bilgiye sahip olduğunu düşünmektedir. Sonuç olarak, bu gerekçeyle talep edilen görüşü veremeyi reddetmesi için zorlayıcı bir neden yoktur.

6. Soruların önyargılı bir şekilde formüle edilip edilmediği

48. Bazı katılımcılar, Mahkeme’ye yöneltilen soruların, İsrail’in uluslararası hukuku ihlal ettiğini varsaydığı için önyargılı bir şekilde sunulduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu katılımcılar, bu nedenle, Mahkeme’nin bu soruları yanıtlamayı reddetmesi gerektiğini iddia etmektedirler. Diğer katılımcılar ise, soruların önyargılı veya tarafgir olarak nitelendirilmesine itiraz etmişlerdir.
49. Mahkeme, ilk olarak, kendisine yöneltilen soruları yorumlama ve gerektiğinde yeniden formüle etme yetkisine sahip olduğunu hatırlatır (bkz. yukarıdaki 29. paragraf). Bu nedenle, soruların formülasyonunun uygunluğunu takdir etmek ve değerlendirmek Mahkeme’nin görevidir. Mahkeme ayrıca, gerektiğinde, kendisine yöneltilen soruların kapsamını ve anlamını kendisi belirleyebilir. Mevcut davada Mahkeme, Genel Kurul’un Mahkeme’nin bu konuları belirleme özgürlüğünü kısıtlama niyetinde olduğunu düşünmemektedir. Mahkeme, İsrail’in politika ve uygulamalarının uluslararası hukukun geçerli kural ve ilkelerini ihlal edip etmediğini, bu tür ihlallerin hukuki sonuçlarını belirlemeden

önce kendisi tespit edecektir. Sonuç olarak Mahkeme, takdir yetkisini kullanırken, kendisine yöneltilen soruların önyargılı veya taraftar olduğu gerekçesiyle görüş bildirmeyi reddedemez.

*

50. Yukarıda belirtilenler ışığında Mahkeme, Genel Kurul tarafından talep edilen görüşü vermeyi reddetmesi için zorlayıcı bir neden bulunmadığı sonucuna varmıştır.

II. GENEL BAĞLAM

51. **Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Filistin, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Milletler Cemiyeti tarafından Cemiyet Sözleşmesi'nin 22. Maddesinin 4. paragrafı uyarınca Büyük Britanya'ya verilen "A" sınıfı bir Manda altına alınmıştır. Bu hükme göre;**

"Eskiden Türk İmparatorluğu'na ait olan bazı topluluklar, tek başlarına var olabilecekleri zamana kadar, bir Mandater tarafından idari tavsiye ve yardım sağlanması koşuluyla, bağımsız uluslar olarak varlıklarının geçici olarak tanınabileceği bir gelişme aşamasına ulaşmışlardır".

Mandater Filistin'in toprak sınırları, özellikle doğu sınırı, 16 Eylül 1922 tarihli bir İngiliz memorandumu ve 20 Şubat 1928 tarihli İngiliz-Ürdün Antlaşması başta olmak üzere çeşitli belgelerle belirlenmiştir.

52. 1947'de Birleşik Krallık, manda altındaki toprakların tahliyesini 1 Ağustos 1948'e kadar tamamlama niyetini açıklamış, daha sonra bu tarihi 15 Mayıs 1948'e çekmiştir. Bu arada, 29 Kasım 1947'de, Genel Kurul, Filistin'in gelecekteki yönetimine ilişkin 181 (II) sayılı kararı kabul etmiş ve bu kararda belirtildiği üzere, bölgenin biri Arap, diğeri Yahudi olmak üzere iki bağımsız Devlet arasında bölünmesi ve Kudüs Şehri için özel bir uluslararası rejimin oluşturulmasını ve "Birleşik Krallık'a ... ve Birleşmiş Milletler'in diğer tüm Üyelerine ... Bölünme Planı'nın kabul edilmesini ve uygulanmasını" tavsiye etmiştir. Kararda "bağımsız Arap ve Yahudi Devletleri . . . mandater güçlerin tahliyesinden iki ay sonra Filistin'de kurulacaktır" ifadesi yer almaktadır. Yahudi nüfusu Bölünme Planını kabul ederken, Filistin'deki Arap nüfusu ve Arap Devletleri, diğerlerinin yanı sıra, dengeli olmadığını iddia ederek bu planı reddetmiştir.

53. 14 Mayıs 1948'de İsrail, Genel Kurul'un 181 (II) sayılı kararına atıfta bulunarak bağımsızlığını ilan etmiştir; daha sonra İsrail ile bazı Arap Devletleri arasında silahlı çatışma çıkmış ve Bölünme Planı uygulanmamıştır.
54. Güvenlik Konseyi, 16 Kasım 1948 tarihli ve 62 (1948) sayılı kararıyla "Filistin'in tüm bölgelerinde ateşkes yapılmasına" karar vermiş ve çatışmaya doğrudan taraf olan tarafları bu amaçla bir anlaşma sağlamaya çağırmıştır. Bu karara uygun olarak, 1949 yılında Rodos'ta İsrail ve komşu devletler arasında Birleşmiş Milletler'in arabuluculuğu ile İsrail ve Arap kuvvetleri arasındaki ateşkes sınır çizgilerini belirleyen genel ateşkes anlaşmaları imzalanmıştır (daha sonra haritalarda kullanılan renk nedeniyle, genellikle toplu olarak "Yeşil Hat" olarak adlandırılmış ve bundan sonra bu şekilde anılacaktır). Sınır Çizgileri, taraflarca üzerinde mutabık kalınabilecek düzeltmelere tabiydi.
55. 29 Kasım 1948 tarihinde, 181 (II) sayılı karara atıfta bulunarak, İsrail, Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edilmek için başvuruda bulunmuştur. Genel Kurul, 11 Mayıs 1949 tarihinde İsrail'i Birleşmiş Milletler'e Üye Devlet olarak kabul ederken 181 (II) sayılı kararı hatırlatmış ve İsrail'in "söz konusu kararın uygulanmasına ilişkin" beyanlarını not etmiştir (Genel Kurul kararı 273 (III)).
56. 1964 yılında Filistin halkını temsil etmek üzere Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) kurulmuştur.
57. 1967 yılında İsrail ile komşu ülkeler Mısır, Suriye ve Ürdün arasında silahlı çatışma ("Altı Gün Savaşı" olarak da bilinir) patlak vermiştir. Çatışmalar sona erdiğinde, İsrail kuvvetleri Yeşil Hattın ötesinde İngiliz Mandası altındaki tüm Filistin topraklarını işgal etmiştir (bkz. yukarıdaki 54. paragraf).
58. 22 Kasım 1967'de Güvenlik Konseyi, "savaş yoluyla toprak kazanımının kabul edilemezliğini *vurgulayan*" ve "İsrail silahlı kuvvetlerinin son çatışmada işgal edilen topraklardan çekilmesi" çağrısında bulunan 242 (1967) sayılı kararı oybirliğiyle kabul etmiştir ve:

"[t]üm savaş iddialarının veya durumlarının sona erdirilmesi ve bölgedeki her Devletin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına ve tehdit veya güç kullanımından uzak, güvenli ve belirlenmiş sınırlar içinde barış içinde yaşama haklarına saygı

gösterilmesi ve bunların kabul edilmesi” çağrısında da bulunmuştur.

Ayrıca ‘mülteci sorununun adil bir çözüme kavuşturulması’ ve ‘askerden arındırılmış bölgelerin oluşturulması da dâhil olmak üzere alınacak tedbirlerle bölgedeki her Devletin toprak bütünlüğünün ve siyasi bağımsızlığının garanti altına alınması’ gerekliliğini teyit etmiştir.

59. 1967’den itibaren İsrail, işgal ettiği topraklarda yerleşim birimleri kurmaya veya bunları desteklemeye başlamış ve Kudüs şehrinin statüsünü değiştirmeye yönelik bir dizi tedbir almıştır. Güvenlik Konseyi, “askeri istila yoluyla toprak kazanımının kabul edilemez olduğu ilkesini” çeşitli vesilelerle hatırlattıktan sonra, bu önlemleri kınamış ve 25 Eylül 1971 tarihli ve 298(1971) sayılı kararla şunu teyit etmiştir:

“Arazi ve mülklerin kamulaştırılması, nüfus aktarımı ve işgal altındaki bölümün birleştirilmesini amaçlayan mevzuat da dâhil olmak üzere, İsrail tarafından Kudüs Şehri’nin statüsünü değiştirmek için atılan tüm yasal ve idari adımlar tamamen geçersizdir ve bu statüyü değiştiremez”.

60. Ekim 1973’te Mısır, Suriye ve İsrail arasında bir başka silahlı çatışma çıkmıştır.
61. 22 Ekim 1973 tarihli ve 338 sayılı kararla Güvenlik Konseyi, çatışmanın taraflarına tüm askeri faaliyetlere son vermeleri ve ateşkesin hemen ardından Güvenlik Konseyi’nin 242 (1967) sayılı kararının tüm bölümleriyle uygulanmasına başlamaları çağrısında bulunmuş; ayrıca “ateşkesle eş zamanlı olarak ve derhal ilgili taraflar arasında müzakerelere başlanmasına” karar vermiştir.
62. 14 Ekim 1974 tarihinde Genel Kurul, 3210 (XXIX) sayılı kararla FKÖ’yü Filistin halkının temsilcisi olarak tanımıştır. 22 Kasım 1974 tarihli 3236 (XXIX) sayılı kararla, “Filistin halkının Birleşmiş Milletler Şartı uyarınca kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olduğunu” kabul etmiştir.
63. 17 Eylül 1978 tarihinde İsrail ve Mısır arasında “Camp David Anlaşması” imzalanmış ve bu anlaşma ertesi yıl iki ülke arasında bir Barış Antlaşmasına vesile olmuştur. Daha sonra, 26 Ekim 1994 tarihinde İsrail ve Ürdün arasında bir barış antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, iki Devlet arasındaki sınırı, Filistin Mandası altında belirlenen hatlara göre sabitlemiş (bkz. yukarıdaki 51. paragraf); ancak “1967’de İsrail Askeri

hükümetinin kontrolü altına giren topraklar” ile ilgili olarak Ürdün ile olan sınırın “idari” olarak kabul edilmesini öngörmüştür.

64. **15 Kasım 1988 tarihinde FKÖ, “Filistin’i bir Arap ve bir Yahudi Devleti olarak bölen” 181 (II) sayılı karara atıfta bulunarak “Filistin Devleti’nin kurulduğunu ilan etmiştir”.**
65. 1993 ve 1995 yıllarında İsrail ve FKÖ, Oslo I ve Oslo II Anlaşmaları’nı imzalamışlardır. FKÖ, 9 Eylül 1993 tarihinde mektup teatisinde bulunarak İsrail’in barış ve güvenlik içinde var olma hakkını tanımış, İsrail de FKÖ’yü Filistin halkının meşru temsilcisi olarak kabul etmiştir. Oslo I Anlaşması, İsrail ve Filistin arasında yürütülecek müzakereler için genel esasları belirlemiştir. Oslo II Anlaşması, diğer hususların yanı sıra, İsrail işgali altındaki Batı Şeria’yı üç idari bölgeye (A, B ve C) ayırmış ve Batı Şeria’nın yüzde 60’ından fazlasını kapsayan C Bölgesi münhasıran İsrail tarafından yönetilmiştir.
66. Oslo Anlaşmaları, İsrail’in, diğerlerinin yanı sıra, Batı Şeria’nın A ve B Bölgelerinde askeri makamları ve sivil idaresi tarafından kullanılan bazı yetki ve sorumlulukları Filistinli makamlara devretmesini gerektirmiştir. Sınırlı ve kısmi nitelikte olan bu devirlerin gerçekleştiği yerlerde İsrail, güvenlikle ilgili konularda önemli ölçüde kontrolü elinde tutmuştur.
67. Batı Şeria’dan kaynaklanan şiddet olaylarının artmasının ardından, 2000’li yılların başında İsrail, büyük ölçüde Batı Şeria ve Doğu Kudüs’te bir “aralıksız çit” (bundan sonra “duvar” olarak anılacaktır) inşa etmeye başlamıştır. Genel Sekreter’in bir raporunda, “İsrail Hükümeti’nin 1996’dan beri Batı Şeria’nın orta ve kuzeyinden İsrail’e sızmaları durdurmak için planlar düşündüğü” belirtilmektedir (24 Kasım 2003 tarihli Genel Sekreter Raporu, BM belgesi A/ES-10/248). Bu tür bir plan ilk kez Temmuz 2001’de İsrail Hükümeti tarafından onaylanmıştır. Hükümet daha sonra, duvarın inşasına ilişkin çeşitli kararlar almış ve ilgili çalışmaların ilk kısmının 31 Temmuz 2003 tarihinde tamamlandığı ilan edilmiştir. Mahkeme’nin 2004 yılındaki “işgalci güç İsrail tarafından Doğu Kudüs ve çevresi de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda inşa edilen duvarın ve buna bağlı rejimin uluslararası hukuka aykırı olduğu” yönündeki görüşüne rağmen (İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda Duvar İnşa Edilmesinin Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I), s. 201, para. 163); duvarın inşasına ve

İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yerleşimlerin genişletilmesine devam edilmiştir.

68. Raporlar, 2005 yılı itibariyle, Gazze Şeridi'ndeki 21 ve Batı Şeria'nın kuzeyindeki dört yerleşimde ikamet eden yerleşimcilerin İsrail'in "Boşaltma Planı" uyarınca tahliye edildiğini göstermektedir (bkz. "İsrail yerleşimlerinin Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki Filistin halkının medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları üzerindeki etkilerini araştırarak bağımsız uluslararası gerçekleri araştırma misyonunun raporu", UN doc. A/HRC/22/63 (7 Şubat 2023) ve aşağıdaki 88. paragraf). 2023 itibariyle, Batı Şeria'da yaklaşık 300 yerleşim yeri ve ileri karakola yayılmış yaklaşık 465.000 yerleşimci ikamet ederken, Doğu Kudüs'te yaklaşık 230.000 yerleşimci ikamet etmektedir (bkz. "Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda ve işgal altındaki Suriye Golan'ındaki İsrail yerleşimleri", Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu, UN doc. A/HRC/55/72 (1 Şubat 2024), para. 9). İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yerleşim yerlerinin ve "ileri karakolların" sakinleri ("yerleşimciler"), ağırlıklı olarak İsrailiilerin yanı sıra İsrail mevzuatı uyarınca İsrail vatandaşlığına hak kazanan İsraili olmayan Yahudilerden oluşmaktadır.
69. 19 Kasım 2003 tarihinde Güvenlik Konseyi, 1515 (2003) sayılı kararı kabul ederek "İsrail-Filistin Çatışmasına Kalıcı İki Devletli Çözüm için Dörtlü Performansa Dayalı Yol Haritasını" *onaylamıştır*. Dörtlü, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği, Rusya Federasyonu ve Birleşmiş Milletler temsilcilerinden oluşmaktadır. Bu karar " tarafları, Dörtlü ile iş birliği içinde Yol Haritası kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmeye ve barış ve güvenlik içinde yan yana yaşayan iki Devlet vizyonuna ulaşmaya" davet etmiştir.
70. **29 Kasım 2012 tarihinde Genel Kurul, diğerlerinin yanı sıra 181 (II) sayılı kararı hatırlatarak, Filistin'e Birleşmiş Milletler'de üye olmayan gözlemci Devlet statüsü vermiştir (67/19 sayılı karar).**
71. Güvenlik Konseyi, 2016 yılında 2334 (2016) sayılı kararı kabul etmiş ve bu kararda aşağıdaki çağrıda bulunmuştur:

"İlgili Birleşmiş Milletler kararları, barış karşılığı toprak ilkesi de dâhil olmak üzere Madrid Şartnamesi, Arap Barış Girişimi ve Dörtlü Yol Haritası temelinde Orta Doğu'da kapsamlı, adil ve kalıcı

bir barışın gecikmeksizin sağlanması ve 1967’de başlayan İsrail işgalinin sona erdirilmesini amaçlayan uluslararası ve bölgesel diplomatik çabaların ve desteğin yoğunlaştırılması ve hızlandırılması”.

10 Mayıs 2024 tarihinde Genel Kurul, “Filistin Devleti’nin Birleşmiş Milletler Şartı’nın 4. Maddesi uyarınca Birleşmiş Milletler üyeliğine uygun olduğunu ve bu nedenle Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edilmesi gerektiğini belirten” ES-10/23 sayılı kararı kabul etmiştir.

10 Haziran 2024 tarihinde, Güvenlik Konseyi, 2735 (2024) sayılı kararı kabul ederek aşağıdaki hususları yinelemiştir:

“İsrail ve Filistin olmak üzere iki demokratik devletin, uluslararası hukuk ve ilgili BM kararlarıyla uyumlu, güvenli ve belirlenmiş sınırlar içerisinde barış içinde yan yana yaşadığı iki devletli çözüm vizyonuna olan sarsılmaz bağlılığını ve bu bağlamda Gazze Şeridi’nin Filistin Yönetimi altında Batı Şeria ile birleştirilmesinin önemini vurgulamıştır.”

III. GENEL KURUL TARAFINDAN SORULAN SORULARIN KAPSAMI VE ANLAMI

72. Mahkeme şimdi, Genel Kurul tarafından yöneltilen iki sorunun kapsam ve anlamına dönmekte ve bu soruların aşağıdaki şekilde formüle edildiğini hatırlatmaktadır:

“(a) İsrail’in Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını ihlal etmeye devam etmesinin, Kutsal Şehir Kudüs’ün demografik yapısını, karakterini ve statüsünü değiştirmeye yönelik tedbirler de dâhil olmak üzere, 1967’den bu yana işgal altında tuttuğu Filistin topraklarını uzun süreli işgal, yerleşim ve ilhak etmesinin ve ilgili ayrımcı mevzuat ve tedbirleri kabul etmesinin hukuki sonuçları nelerdir?”

“(b) İsrail’in yukarıdaki 18 (a) paragrafında atıfta bulunulan politika ve uygulamaları işgalin hukuki statüsünü nasıl etkilemektedir ve bu statünün tüm Devletler ve Birleşmiş Milletler için doğurduğu hukuki sonuçlar nelerdir?”

73. Mahkeme, soruların Mahkeme’nin incelemesinin maddi, ülkesel ve zamansal kapsamını belirlediğini not eder.

74. Maddi kapsamlı ilgili olarak, (a) sorusu, (b) sorusunun “İsrail’in politikaları ve uygulamaları” olarak tanımladığı üç tür eylem tanımlamaktadır: birincisi, “İsrail’in Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını sürekli olarak ihlal etmesi”; ikincisi, İsrail’in “Kutsal Şehir Kudüs’ün demografik yapısını, karakterini ve statüsünü değiştirmeyi amaçlayan

tedbirler de dahil olmak üzere 1967'den beri işgal altında tuttuğu Filistin topraklarını uzun süreli işgal, yerleşim ve ilhak etmesi"; üçüncüsü, İsrail'in "ilgili ayrımcı mevzuat ve tedbirleri kabul etmesi". Bu politika ve uygulamaların her birinin özel kapsamı, Mahkeme bunları sırayla incelerken aşağıda belirlenecektir. Şu anda, Mahkeme kendisini, hepsinde ortak olan bir özelliği, yani (a) sorusunun şartlarının bu politika ve uygulamaların uluslararası hukuka aykırı olduğunu varsaydığını gözlemlemekle sınırlamaktadır. Örneğin, İsrail'in davranışı ihlal olarak nitelendirilmekte ve kabul ettiği mevzuat ve tedbirler ayrımcı olarak nitelendirilmektedir. Ancak Mahkeme, yargısal işlevi gereği, Genel Kurul tarafından belirlenen politika ve uygulamaların hukuka uygunluğunu kendisi belirlemelidir (bkz. *Kosova'nın Tek Taraflı Bağımsızlık İlanının Uluslararası Hukuka Uygunluğu*, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2010 (II), s. 424, paragraf. 52-53). *Duvar* İstisari Görüşünde, Mahkeme, bir eylemin hukuki sonuçlarının belirlenmesinin, o eylemin "uluslararası hukukun belirli kural ve ilkelerini ihlal edip etmediğinin" değerlendirilmesini içerdiğini düşünmüştür (I.C.J. Reports 2004 (I), s. 154, para. 39). Mevcut davada da, yukarıda belirtildiği gibi, Mahkeme, (a) sorusunun, İsrail'in talepte belirtilen politika ve uygulamalarının uluslararası hukuka uygunluğunun değerlendirilmesini gerektirdiğini düşünmektedir (bkz. paragraf 49).

75. Bu görevi yerine getirmek için Mahkeme, talepte belirtildiği gibi İsrail'in politika ve uygulamalarının ana özelliklerini göz önünde bulundurmalıdır. Bunu yaparken Mahkeme, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından iletilen dosyada yer alan bilgileri dikkate almıştır (bkz. yukarıdaki 6. paragraf). Mahkeme ayrıca davanın katılımcıları tarafından kendisine sunulan diğer bilgileri de dikkate almıştır.
76. İspat yöntemleriyle ilgili olarak, Mahkeme, çekişmeli yargı yetkisinde, Birleşmiş Milletler belgelerinde yer alan kanıtları "kanıt değeri taşıdıkları ve gerektiğinde diğer güvenilir kaynaklarla desteklendikleri ölçüde" dikkate aldığını hatırlatır (*Kongo Topraklarında Silahlı Faaliyetler (Kongo Demokratik Cumhuriyeti v. Uganda)*, Karar, I.C.J. Raporları 2005, s. 239, para. 205). Mahkeme, resmi veya bağımsız organlardan gelen raporların kanıt değerini aşağıdaki kriterlere göre değerlendirmektedir:

"(1) Delilin kaynağı (örneğin taraflı veya tarafsız), (2) Delilin oluşturulma süreci (örneğin anonim bir basın raporu veya özenli bir mahkeme veya mahkeme benzeri bir sürecin ürünü) ve (3) Delilin

niteliği veya karakteri (örneğin menfaate aykırı ifadeler ve üzerinde mutabık kalınan veya kalınmayan olgular)” (*Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin Uygulanması (Bosna Hersek v. Sırbistan ve Karadağ)*, Karar, I.C.J. Raporları 2007 (I), s. 135, para. 227; *Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme ve Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin Uygulanması (Ukrayna v. Rusya Federasyonu)*, 31 Ocak 2024 tarihli Karar, para. 175).”

Bu tür raporların kanıt değerini değerlendirirken Mahkeme, raporun hazırlanmasında gösterilen özene, kaynaklarının kapsamlılığına ve raporu hazırlamakla sorumlu kişilerin bağımsızlığına önem vermiştir (bkz. *Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’nin Uygulanması (Bosna Hersek v. Sırbistan ve Karadağ)*, Karar, I.C.J. Raporları 2007 (I), s. 137, para. 230). Mahkeme, bu davada sunulan raporların kanıt değerini değerlendirirken bu kriterleri uygulayacaktır.

77. Bu istişari mahiyetteki yargılamada Mahkeme, Genel Kurul’un talebinde Mahkeme’den İsrail’in politika ve uygulamalarına ilişkin ayrıntılı bir olgusal tespit istemediğini düşünmektedir. Genel Kurul tarafından Mahkeme’ye yöneltilen soruların amacı, İsrail’in politika ve uygulamalarının Mahkeme tarafından hukuki olarak nitelendirilmesidir. Dolayısıyla, bu davada tavsiye niteliğinde bir görüş vermek için, Mahkemenin uluslararası hukuku ihlal ettiği iddia edilen belirli olaylara ilişkin olgusal tespitlerde bulunması gerekli değildir. Mahkeme sadece İsrail’in politika ve uygulamalarının temel özelliklerini tespit etmeli ve bu temelde bu politika ve uygulamaların uluslararası hukuka uygunluğunu değerlendirmelidir. Mahkeme, bu görevi yerine getirmek için gerekli bilgilere sahip olduğu sonucuna varmıştır (bkz. yukarıdaki 47. paragraf).
78. Bölgesel kapsamı açısından, soru (a), Batı Şeria, Doğu Kudüs ve Gazze Şeridi’ni kapsayan “1967’den beri işgal altında olan Filistin topraklarına” atıfta bulunmaktadır. Mahkeme, çeşitli Birleşmiş Milletler organ ve kuruluşlarının sıklıkla İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nın farklı bölümlerine özel atıfta bulunduğunu belirtmektedir. Mahkeme, bu İstişari Görüş’te de uygun olduğu şekilde bunu yapacaktır. Bununla birlikte, Mahkeme, hukuki açıdan, İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nın, birliği, devamlılığı ve bütünlüğünün korunması ve saygı gösterilmesi gereken tek bir toprak birimini teşkil ettiğini hatırlatır (Genel Kurul’un 77/247

sayılı kararı, para. 12; Oslo II Anlaşması'nın XI. maddesi; Genel Kurul kararı ES-10/20 (2018), on altıncı ön paragraf; Güvenlik Konseyi kararı 1860 (2009), ikinci ön paragraf; Güvenlik Konseyi kararı 2720 (2023), dördüncü ön paragraf). Dolayısıyla, bu Görüşte İşgal Altındaki Filistin Toprakları'na yapılan tüm atıflar, bu tek toprak birimine yapılan atıflardır.

79. Mahkeme ayrıca soru önergesinde “Kutsal Kudüs Şehri” ile ilgili tedbirlerden bahsedildiğini gözlemlemektedir. Bu terimin olağan anlamı muğlaktır: 29 Kasım 1947 tarihli 181 (II) sayılı Genel Kurul kararında belirtilen sınırlarla Kudüs şehrinin tamamına atıfta bulunabilir; İsrail ve Ürdün arasındaki 1949 Genel Ateşkes Anlaşması'nı takiben şehrin iki bölümünden birine atıfta bulunabilir (bkz. yukarıdaki 54. paragraf); veya daha geniş bir coğrafi alana atıfta bulunabilir. Terimin olağan anlamı birden fazla yoruma tabi olsa da, bağlam mevcut davada faydalı bir açıklama ortaya koymaktadır. Mahkeme'nin yukarıda belirttiği gibi, sorunun kapsamı zaten coğrafi olarak İşgal Altındaki Filistin Toprakları ile sınırlıdır. Dahası, kararın başlığı ve metni Doğu Kudüs'e birkaç kez özel atıfta bulunmaktadır. Bu bağlam ışığında Mahkeme, Genel Kurul tarafından “Kutsal Kudüs Şehri” ile ilgili olarak sorulan sorunun İsrail tarafından Doğu Kudüs'te alınan tedbirlerle sınırlı olduğu görüşündedir.
80. Zamansal kapsamı bakımından, (a) sorusu Mahkeme'den 1967'den bu yana İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda İsrail tarafından alınan tedbirleri dikkate almasını talep etmektedir. Bununla birlikte, Mahkeme, yargı işlevinin düzgün bir şekilde yerine getirilmesi için gerekli olduğu ölçüde, işgalden önceki olayları dikkate almaktan alıkonulmamıştır.
81. Mahkeme, istişari görüş talebinin Genel Kurul tarafından 30 Aralık 2022 tarihinde kabul edildiğini ve Mahkeme'den İsrail'in “devam eden” veya “süregelen” politika ve uygulamalarını ele almasının istendiğini kaydetmektedir (bkz. 77/247 sayılı karar, yirmi sekizinci ve yirmi dokuzuncu giriş paragrafları ve 18 (a) paragrafı). Dolayısıyla, Mahkeme, Genel Kurul'un talebinde öngörülen politika ve uygulamaların, İsrail'in 7 Ekim 2023 tarihinde Hamas ve diğer silahlı gruplar tarafından kendisine karşı gerçekleştirilen saldırıya cevaben Gazze Şeridi'ndeki eylemlerini içermediği görüşündedir.

82. Soru (b) iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Mahkeme'den, İsrail'in Genel Kurul tarafından belirlenen politika ve uygulamalarının "işgalin hukuki statüsünü nasıl etkilediğini" değerlendirmesi istenmektedir. Mahkeme, "etkilemek" fiilinin kullanılmasının, bu tür politika ve uygulamaların "yasal statüde" değişiklik meydana getirebileceği ihtimaline işaret ettiğini gözlemlemektedir. Bununla birlikte, sorunun ilk kısmının kapsamı, (b) sorusunun genel bağlamında "işgalin hukuki statüsü" ifadesinin anlamına bağlıdır. Olağan anlamıyla "hukuki statü", bir varlığa, bir kişiye veya bir olguya kanun tarafından atfedilen nitelik anlamına gelmektedir. Mevcut bağlamda, Mahkeme, (b) sorusunun ilk kısmının, İsrail'in politika ve uygulamalarının işgalin hukuki statüsünü ve dolayısıyla İsrail'in işgalci bir güç olarak İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığının yasallığını nasıl etkilediğini tespit etmesini gerektirdiği görüşündedir. Bu tür politika ve uygulamaların işgalin yasal statüsü üzerinde gerçekten bir etkisi olup olmadığı konusu, Mahkeme tarafından aşağıdaki (b) sorusuna vereceği cevabın giriş bölümünde ele alınacak ve burada sorunun kapsamı Genel Kurul'un (a) sorusuna vereceği cevap ışığında daha ayrıntılı olarak açıklanacaktır (bkz. aşağıdaki 244-250. paragraflar).
83. Mahkeme, hem (a) sorusunun hem de (b) sorusunun ikinci kısmının, sırasıyla, İsrail'in politika ve uygulamalarından ve İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda işgalci bir Güç olarak varlığını sürdürmesinden kaynaklanan hukuki sonuçları belirlemesini gerektirdiğini gözlemlemektedir. Mahkeme, İsrail'in politika ve uygulamalarından herhangi birinin veya İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığının uluslararası hukuka aykırı olduğu sonucuna varırsa ve vardığı ölçüde, bu bulguların İsrail, diğer Devletler ve Birleşmiş Milletler açısından doğurduğu hukuki sonuçları inceleyecektir.

IV. UYGULANABİLİR HUKUK

84. Genel Kurul tarafından sorulan soruların kapsamını ve anlamını tanımladıktan sonra, Mahkeme, uygulanacak hukuku belirlemelidir. Genel Kurul, Mahkeme'ye yaptığı başvuruda şunlara atıfta bulunmaktadır:

"Birleşmiş Milletler Şartı, uluslararası insancıl hukuk, uluslararası insan hakları hukuku, Güvenlik Konseyi, Genel Kurul ve İnsan Hakları Konseyi'nin ilgili kararları ve Mahkeme'nin 9 Temmuz

2004 tarihli istişari görüşü de dâhil olmak üzere uluslararası hukukun kural ve ilkeleri.”

85. Belirli uluslararası hukuk kurallarının ilgili topraklarda uygulanabilirliği, o toprakların uluslararası hukuk kapsamındaki statüsüne bağlıdır. Mahkeme, öncelikle İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nın uluslararası hukuka göre statüsünü tespit edecektir. Ardından Mahkeme, Genel Kurul tarafından kendisine yöneltilen soruları yanıtlamak için hangi uluslararası hukuk kurallarının uygun olduğunu belirleyecektir.

*

86. Genel Kurul tarafından yöneltilen sorular, İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nın İsrail tarafından işgal edildiği varsayımına dayanmaktadır. Mahkeme, *Duvar İstişari Görüşü’nde*, bir işgal durumunun hangi koşullar altında tespit edildiğini ortaya koymuştur:

“[U]luslararası teamül hukuku uyarınca, 18 Ekim 1907 tarihli Dördüncü Lahey Sözleşmesi’ne ekli Karada Savaş Hukuku ve Teamüllerine İlişkin Düzenlemenin 42. Maddesinde ... yansıtıldığı üzere, toprak fiilen düşman ordusunun otoritesi altına girdiğinde işgal edilmiş sayılır ve işgal yalnızca bu otoritenin tesis edildiği ve uygulanabildiği toprakları kapsar.” (*I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 167, para. 78; ayrıca bkz. *Kongo Topraklarında Silahlı Faaliyetler (Kongo Demokratik Cumhuriyeti v. Uganda)*, Karar, *I.C.J. Raporları 2005*, s. 229, para. 172.)

87. Aynı İstişari Görüş’te Mahkeme, 1967 silahlı çatışmasında İsrail’in Yeşil Hat ile İngiliz Mandası altındaki Filistin’in eski doğu sınırı arasında kalan toprakları, yani Batı Şeria ve Doğu Kudüs’ü işgal ettiğini gözlemlemiştir (*I.C.J. Reports 2004 (I)*, s. 167, para. 78). Mahkeme, daha sonraki olayların söz konusu toprakların işgal altındaki topraklar statüsünü ve İsrail’in işgalci güç statüsünü değiştirmediğini teyit etmiştir (*ibid.*).
88. *Duvar İstişari Görüşü’nde* Mahkeme, duvarın inşası Gazze Şeridi’ni etkilemediği için Gazze Şeridi’nin hukuki statüsüne ilişkin bir görüş belirtmemiştir. Gazze Şeridi, 1967 yılında İsrail tarafından işgal edilen toprakların ayrılmaz bir parçasıdır (bkz. yukarıdaki 78. paragraf). 1967 yılındaki silahlı çatışmanın ardından İsrail, işgalci güç olarak Gazze Şeridi’ni etkin kontrolü altına almıştır. Ancak 2004 yılında İsrail bir “Ayrılma Planı” açıklamıştır. Bu plana göre İsrail, askeri varlığını Gazze Şeridi’nden ve Batı Şeria’nın kuzeyindeki bazı bölgelerden çekecekti

(İsrail Dışişleri Bakanlığı, “Ayrılma Planına İlişkin Kabine Kararı” (6 Haziran 2004); ayrıca bkz. “Başbakan Ariel Şaron’un Knesset’e Hitabı - Ayrılma Planı Oylaması” (25 Ekim 2004)). 2005 yılına gelindiğinde İsrail, ordusunun geri çekilmesini ve Gazze Şeridi’ndeki yerleşimlerin kaldırılmasını tamamlamıştı.

89. Bununla birlikte, Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İsrail hakkında Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu (bundan böyle “Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu” olarak anılacaktır) şunları rapor etmektedir;

“İsrail, diğerlerinin yanı sıra, Gazze’nin hava sahası ve karasuları-
nın yanı sıra sınırlardaki kara geçişleri, su ve elektrik dâhil olmak
üzere sivil altyapı tedariki ve Filistin nüfus kayıtlarının yönetimi
gibi kilit kamu işlevleri üzerindeki kontrolünü sürdürmektedir“,
(“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprak-
ları ve İsrail hakkında Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyo-
nu Raporu”, UN doc. A/77/328 (14 Eylül 2022), para. 19).

Bu durum, İnsan Hakları Konseyi’nin S-21/1 sayılı kararı uyarınca kurulan Bağımsız Soruşturma Komisyonu’nun daha önceki bulgularıyla da desteklenmektedir:

“2005’teki ayrılmadan bu yana yaşananlar, ki bunların arasında İsrail Deniz Kuvvetleri’nin Gazze’ye komşu karasularında sürekli devriye gezmesi ve IDF [İsrail Savunma Kuvvetleri] uçaklarının, özellikle de uzaktan kumandalı uçakların sürekli gözetleme uçuşları bulunmaktadır, Gazze’nin hava sahasının ve deniz alanlarının - sınırlı balıkçılık faaliyetleri dışında - Filistinliler tarafından kullanılmasına izin verilmeyen münhasır kontrolünün İsrail tarafından sürdürüldüğünü göstermektedir. IDF ayrıca 2000 yılından bu yana Gazze içinde Yeşil Hat çiti boyunca değişen genişlikte bir yasak bölgeyi sürekli olarak uygulamaktadır. Aktif çatışmaların yaşanmadığı dönemlerde bile IDF düzenli olarak bu bölgede arazi tesviyesi gibi operasyonlar yürütmektedir. İsrail, İsrail para birimine dayalı yerel para piyasasını düzenlemekte ve gümrük vergilerini kontrol etmektedir. Gazze’nin Yeniden İmarı Mekanizması kapsamında İsrail, Gazze’deki inşaat sektörü üzerinde yüksek derecede kontrol uygulamaya devam etmektedir. Büyük ölçekli kamu ve özel sektör projelerinin çizimlerinin yanı sıra gerekli inşaat malzemelerinin planlanan miktarları da İsrail Hükümeti tarafından onaylanmalıdır. İsrail aynı zamanda hem Batı Şeria hem de Gazze’de ortak olan Filistin nüfus kayıtlarını da kontrol etmektedir ve Filistin kimlik kartları sadece İsrail’in onayı ile çıkarılabilmekte

ya da değiştirilebilmektedir. İsrail ayrıca Gazze'ye giriş ve çıkışa izin veren tüm geçişleri de düzenlemektedir. Refah geçişinin Mısır tarafından yönetildiği doğru olsa da, sadece pasaport sahibi Filistinlilerin geçişine izin verildiğinden ve pasaportlar sadece İsrail tarafından oluşturulan nüfus kayıtlarında yer alan kişilere verilebildiğinden, İsrail hala büyük ölçüde kontrol uygulamaktadır.” (“İnsan Hakları Konseyi’nin S-21/1 sayılı kararı uyarınca kurulan Bağımsız Soruşturma Komisyonu’nun ayrıntılı bulgularına ilişkin rapor”, UN doc. A/HRC/29/CRP.4 (24 Haziran 2015), para. 29.)

90. Bu koşullar altında Mahkeme, İsrail’in 2004-2005 yıllarında Gazze Şeridi’ndeki fiziksel askeri varlığını çekmesinin, o bölgedeki işgal hukuku kapsamındaki yükümlülüklerini etkileyip etkilemediğini ve nasıl etkilediğini belirlemelidir. Mahkeme’nin yukarıda gözlemlediği gibi (bkz. 86. paragraf), bir toprak, fiilen düşman ordunun otoritesi altına girdiğinde işgal edilmiş olur. Bir Devlet, kendisine ait olmayan bir toprağı, üzerinde etkin kontrol uyguladığı zaman ve ölçüde işgal eder. Dolayısıyla bir Devlet, kendisine ait olmayan bir toprağı etkin kontrolü altına almadıkça işgalci bir Güç olarak kabul edilemez (bkz. *Kongo Topraklarında Silahlı Faaliyetler (Kongo Demokratik Cumhuriyeti v. Uganda)*, Karar, I.C.J. Raporları 2005, s. 230, para. 173).
91. Bir Devletin bir bölgeyi etkin kontrolü altına aldığı durumlarda, o bölgede fiziksel askeri varlığı olmamasına rağmen bu kontrolü sürdürme ve yetkisini kullanmaya devam etme konumunda olabilir. Söz konusu Devlet, makul bir süre içinde fiziksel varlığını hissettirmek de dâhil olmak üzere otoritesini uygulama kapasitesine sahip olduğu sürece, işgal altındaki topraklarda fiziksel askeri varlık, bir Devlet tarafından etkin kontrolün uygulanması için zorunlu değildir (örneğin, bkz. *Wilhelm List ve diğerleri (Rehine davası)* (19 Şubat 1948), *Kontrol Konseyi Yasası No. 10 uyarınca Nürnberg Askeri Mahkemelerinde Savaş Suçlarının Yargılanması*, Cilt XI, s. 1243; Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, *Savcı v. Mladen Naletilić ve Vinko Martinović*, IT-98-34-T, Yargılama Dairesi, Karar, 31 Mart 2003, para. 217).
92. Yukarıdaki analiz, bir bölgenin uluslararası hukuk kapsamında işgal altında kalıp kalmadığını belirlemek amacıyla, belirleyici kriterin işgalci Gücün bölgedeki fiziksel askeri varlığını her zaman sürdürüp sürdürmediği değil, daha ziyade otoritesinin “tesis edilmiş olup olmadığı ve kullanılıp kullanılamayacağı” olduğunu göstermektedir (18 Ekim

1907 tarihli Dördüncü Lahey Sözleşmesi'ne ekli Karada Savaş Hukuku ve Teamüllerine İlişkin Düzenleme Madde 42; bundan böyle "Lahey Düzenlemeleri" olarak anılacaktır). İşgal edilen topraklarda daha önce otoritesini tesis etmiş olan işgalci bir Güç, daha sonra fiziksel varlığını kısmen veya tamamen geri çektiğinde, yerel hükümetin yerine otoritesinin unsurlarını uygulayabildiği ve uygulamaya devam ettiği ölçüde, işgal hukuku kapsamında yükümlülükler taşımaya devam edebilir.

93. Mahkeme, önündeki bilgilere dayanarak, İsrail'in 2005 yılında askeri varlığını geri çekmesine rağmen, kara, deniz ve hava sınırlarının kontrolü, insanların ve malların dolaşımı üzerindeki kısıtlamalar, ithalat ve ihracat vergilerinin toplanması ve tampon bölge üzerindeki askeri kontrol de dâhil olmak üzere Gazze Şeridi üzerindeki otoritesinin bazı temel unsurlarını uygulayabildiğini ve uygulamaya devam ettiğini düşünmektedir. Bu durum 7 Ekim 2023'ten bu yana daha da artmıştır.
94. Yukarıda belirtilenler ışığında Mahkeme, İsrail'in Gazze Şeridi'nden çekilmesinin işgal hukuku kapsamındaki yükümlülüklerini tamamen ortadan kaldırmadığı görüşündedir. İsrail'in yükümlülükleri, Gazze Şeridi üzerindeki etkin kontrolünün derecesiyle orantılı olarak devam etmiştir.

*

95. Mahkeme şimdi kendisine yöneltilen soruları yanıtlamak için ilgili olan kural ve ilkelere dönmektedir. Bunlar arasında, Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ve aynı zamanda uluslararası teamül hukukunun bir parçasını oluşturan, tehdit veya güç kullanımı yoluyla toprak edinme yasağı ve halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkı yer almaktadır. Mahkeme bu kural ve ilkeleri, kendisine yöneltilen soruların çeşitli yönlerine ilişkin tartışması bağlamında aşağıda ayrıntılı olarak ele almaktadır.
96. Ayrıca uluslararası insancıl hukuk özel bir öneme sahiptir. İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yetki ve görevleri, 12 Ağustos 1949 tarihli Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi (bundan böyle "Dördüncü Cenevre Sözleşmesi" olarak anılacaktır) ve uluslararası teamül hukuku tarafından düzenlenmektedir. Mahkeme'nin *Duvar İstisari Görüşü'nde* gözlemlediği üzere, "Dördüncü Cenevre Sözleşmesi, iki veya daha fazla Yüksek Akit Taraf arasın-

da silahlı çatışma çıkması halinde işgal altındaki herhangi bir toprakta uygulanabilir” (*I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 177, para. 101). Mısır, İsrail ve Ürdün, 1967’de silahlı çatışma patlak verdiğinde bu Sözleşme’ye taraf-tı. **Bu nedenle, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi, İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda uygulanabilir.** Bu Sözleşme’nin pek çok kuralı, insan kişiliğine saygı ve insanlığın temel düşünceleri açısından o kadar temeldir ki, “uluslararası teamül hukukunun ihlal edilemez ilkelerini oluşturdukları için, bunları içeren sözleşmeleri onaylamış olsunlar ya da olmasınlar, tüm Devletler tarafından gözetilmelidirler” (bkz. *ibid.*, s. 199, para. 157; *Nükleer Silahların Tehdidi veya Kullanımının Yasallığı*, İstişari Görüş, I.C.J. Raporları 1996 (I), s. 257, para. 79). Bu kurallar esasen *erga omnes* nitelikte yükümlülükler içermektedir (İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda Duvar İnşa Edilmesinin Hukuki Sonuçları, *Danışma Görüşü*, I.C.J. Raporları 2004 (I), s. 199, para. 157). Dördüncü Cenevre Sözleşmesi’nin 154. maddesi uyarınca, bu Sözleşme, Lahey Sözleşmelerinin II. ve III. bölümlerinde yer alan kuralları tamamlayıcı niteliktedir. Mahkeme’nin gözlemlediği gibi, **Lahey Sözleşmeleri, uluslararası teamül hukukunun bir parçası haline gelmiştir** (*ibid.*, s. 172, para. 89) ve bu nedenle İsrail için bağlayıcıdır.

97. Uluslararası insan hakları hukukuna ilişkin olarak Mahkeme, İsrail’in 21 Aralık 1965 tarihli Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (bundan böyle “CERD” olarak anılacaktır), 16 Aralık 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (bundan böyle “ICESCR” olarak anılacaktır) ve 19 Aralık 1966 tarihli Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi (bundan böyle “ICCPR” olarak anılacaktır) dâhil olmak üzere insan hakları yükümlülüklerini içeren çeşitli yasal belgelere taraf olduğunu gözlemlemektedir.
98. Birçok katılımcı, silahlı çatışma veya işgal durumlarında hem uluslararası insan hakları hukukunun hem de uluslararası insancıl hukukun geçerli olduğunu savunmaktadır. Ayrıca uluslararası insan hakları hukukunun uygulama alanının sadece bir Devletin kara sınırlarına bağlı olmadığını ve uluslararası insan hakları hukukunun bir Devletin kendi toprakları dışında yargı yetkisini kullanırken gerçekleştirdiği eylemler bakımından da geçerli olduğunu savunmaktadırlar. Bu katılımcılara göre, insan hakları yükümlülükleri, işgal hukukundan kaynaklanan yükümlülükleri tamamlayıcı niteliktedir.

99. Mahkeme bu bakımdan, “uluslararası insan hakları belgelerinin, özellikle işgal altındaki topraklarda olmak üzere, ‘bir Devletin kendi toprakları dışında yargı yetkisini kullanırken gerçekleştirdiği eylemler bakımından’ uygulanabilir olduğunu” hatırlatmaktadır (*Kongo Topraklarında Silahlı Faaliyetler (Kongo Demokratik Cumhuriyeti v. Uganda)*, *Karar*, I.C.J. Raporları 2005, s. 243, para. 216, alıntı: İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda Duvar İnşasının Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I), s. 178-181, para. 107-113). Mahkeme ayrıca, insan hakları sözleşmelerinin sağladığı korumanın silahlı çatışma veya işgal durumunda sona ermediğini hatırlatır (İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda Duvar İnşa Edilmesinin Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I), s. 178, para. 106). Bazı haklar yalnızca uluslararası insancıl hukukun konusu olabilir; bazıları yalnızca insan hakları hukukunun konusu olabilir; ancak bazıları da uluslararası hukukun bu iki dalını da ilgilendirebilir (*ibid.*).
100. Mahkeme, İsrail’in İşgal Altındaki Filistin Toprakları ile ilgili eylemleri bakımından ICCPR ve ICESCR ile bağlı olduğunu gözlemlemektedir (bkz. İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda Duvar İnşa Edilmesinin Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I), s. 180-181, paragraflar. 111-112).
101. CERD ile ilgili olarak Mahkeme, bu Sözleşme’nin ülkesel uygulamasını açıkça kısıtlayan hiçbir hüküm içermediğine dikkat çeker. Aksine, bazı hükümleri taraf Devletlere “kendi yargı yetkileri altındaki topraklarda” (CERD madde 3) veya “kendi yargı yetkileri dahilindeki” bireylerle ilgili olarak (CERD Madde 6; ayrıca bkz. CERD madde 14, paragraf 1 ve 2) uygulanabilir yükümlülükler getirmektedir. Bu da CERD’in, bir Taraf Devletin kendi topraklarının ötesinde etkileri olan eylemlerine de uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Özellikle İşgal Altındaki Filistin Toprakları ile ilgili olarak, Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi (bundan böyle “CERD Komitesi” olarak anılacaktır), CERD’in İsrail’in bu topraklardaki kişilere yönelik eylemlerine uygulanabilir olduğu görüşünü benimsemiştir (CERD Komitesi, “İsrail’in birleştirilmiş on yedinci ila on dokuzuncu raporlarına ilişkin sonuç gözlemleri”, UN doc. CERD/C/ISR/CO/17-19 (27 Ocak 2020), paras. 9-10; CERD Komitesi, “Taraf Devletler tarafından Sözleşme’nin 9. Maddesi uyarınca sunulan raporların değerlendirilmesi: Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi’nin nihai gözlemleri: İsrail”, UN doc. CERD/C/304/

Add.45 (30 Mart 1998), para. 12). Mahkeme'nin görüşüne göre İsrail, kendi ülkesi dışında yargı yetkisini kullandığı durumlarda CERD kapsamındaki yükümlülüklerine uymalıdır.

102. Mevcut yargılamadaki bazı katılımcılar Oslo Anlaşmaları'nın genel olarak geçerliliği konusunda farklı görüşler ifade etmişlerdir (bkz. yukarıdaki 65. paragraf). Oslo Anlaşmaları'nın tarafları, Anlaşmalar uyarınca “yetki ve sorumluluklarını, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne ilişkin uluslararası kabul görmüş norm ve ilkeleri göz önünde bulundurarak kullanmayı” kabul etmişlerdir (Oslo II Anlaşması, Madde XIX). Mahkeme, Filistin halkının Oslo Anlaşmaları'nda tanınan “meşru haklarının” kendi kaderini tayin etme hakkını da içerdiğini hatırlatmaktadır (İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda Duvar İnşa Edilmesinin Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I), s. 183, para. 118). Oslo Anlaşmaları ayrıca tarafların “kalıcı statü müzakereleri sonuçlanıncaya kadar Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nin statüsünü değiştirecek herhangi bir adım atmasını veya başlatmasını” engellemiştir (Oslo II Anlaşması, Md. XXXI (7)). Mahkeme, Oslo Anlaşmalarını yorumlarken, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin, korunan nüfusun “işgal altındaki toprakların yetkilileri ile İşgalci Güç arasında yapılan herhangi bir anlaşma ile” Sözleşme'nin faydalarından “mahrum bırakılmayacağını” öngören 47. Maddesini dikkate almak gerektiğini gözlemlemektedir. Tüm bu nedenlerden dolayı Mahkeme, Oslo Anlaşmaları'nın İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda geçerli olan ilgili uluslararası hukuk kuralları kapsamındaki yükümlülüklerini ortadan kaldırdığı şeklinde anlaşılamayacağı kanaatindedir. Bu hususları akılda tutarak, Mahkeme, Oslo Anlaşmaları'nı uygun olduğu şekilde dikkate alacaktır.

V. İSRAİL'İN İŞGAL ALTINDAKİ FİLİSTİN TOPRAKLARI'NDAKİ POLİTİKA VE UYGULAMALARI

103. Mahkeme şimdi İsrail'in (a) sorusunda belirtildiği üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki politika ve uygulamalarının uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerine uygunluğunu değerlendirecektir. Mahkeme'nin analizi, özellikle, uzun süreli işgal, İsrail'in yerleşim politikası, 1967'den beri işgal altında olan Filistin topraklarının ilhakı ve ayrımcı olduğu iddia edilen ilgili mevzuat ve tedbirlerin kabulü konularını inceleyecektir. Mahkeme, İsrail'in politika ve uygulamalarının Filistin halkının kendi kaderini tayin etme hakkını etkileyip etkileme-

diğini ve etkiliyorsa nasıl etkilediğini, diğer sorular değerlendirildikten sonra değerlendirecektir.

A. Uzun süreli işgal sorunu

104. Soru (a) kısmen İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları üzerindeki "uzun süreli işgalinden" doğan hukuki sonuçlarla ilgilidir. Bu bağlamda Mahkeme, İsrail'in işgalinin 57 yıldan fazla sürdüğüne dikkat çekmektedir. Sorunun bu yönüne cevap verebilmek için Mahkeme, işgalci güç olarak İsrail ile işgal altındaki toprakların koruma altındaki nüfusu arasındaki işgal hukuku tarafından yönetilen ilişkiye değinmelidir.
105. İşgalci Güç statüsü sayesinde bir Devlet, üzerinde etkin kontrol uyguladığı topraklarla ilgili bir dizi yetki ve görev üstlenir. Bu bağlamda, işgalci Güç, bölgeyi yerel nüfusun yararına yönetmekle yükümlüdür. Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nde ya da *uluslararası teamül hukukunda* işgalci gücün yetki ve görevlerinin niteliği ve kapsamının işgalin gerçekleştiği koşullara bağlı olduğunu gösteren hiçbir şey yoktur. Aksine, bu yetki ve görevlerin niteliği ve kapsamı her zaman aynı varsayıma dayanır: *işgal, askeri gerekliliğe cevap vermek için geçici bir durumdur ve işgal eden Güce egemenlik sıfatını devredemez.*
106. Bu varsayım, işgal hukukunun birçok kuralının temelini oluşturmaktadır. Örneğin, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 64. Maddesi ve Lahey Tüzüğü'nün 43. Maddesinde yer alan kurala göre, işgalci Güç, ilke olarak, işgal altındaki topraklarda yürürlükte olan yasalara saygı göstermekle yükümlüdür. Benzer şekilde, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 50. maddesinin beşinci fıkrası uyarınca, işgalci Güç, işgalden önce kabul edilen bir dizi ayrıcalıklı tedbirin uygulanmasını engelleyemez; ve 54. maddenin birinci fıkrası uyarınca, işgal altındaki topraklarda kamu görevlilerinin veya yargıçların statüsünü değiştiremez. Ayrıca, Lahey Tüzüğü'nün 55. Maddesinde belirtilen kural, işgalci Güce, işgal edilen topraklardaki kamu binalarının, gayrimenkullerin, ormanların ve tarım arazilerinin sadece yöneticisi ve intifa hakkı sahibi statüsünü vermektedir. Bu hükümler, işgalin, işgalci Güç tarafından yabancı topraklar üzerinde otorite kullanılmasına yerel halkın yararı için göz yumulduğu geçici bir durum olarak düşünüldüğünü vurgulamaktadır.
107. Aynı varsayım, işgal hukuku kapsamında işgalci Güç'e verilen yetki ve görevlerin zamansal boyutunu da açıklamaktadır. Bu bağlamda Mah-

keme, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 6. maddesinin üçüncü paragrafının, işgalci Güç sıfatıyla bir Devletin yükümlülüklerine zamansal bir sınır getirdiğini gözlemlemektedir. Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin bazı hükümlerinin uygulanmasına getirilen bu sınır, uzun süreli işgal durumlarında Devletleri bu Sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerinden kurtarmayı amaçlamamaktadır. Bunun yerine, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin hazırlık çalışmaları, bu sınırın, askeri operasyonların sona ermesinden sonraki bir yıl içinde, işgal edilen topraklardaki yerel makamların büyük ölçüde hükümet işlevlerini yerine getirmeye devam edeceği anlayışına dayandığını göstermektedir. Bu temelde, işgalci Güç tarafından bu işlevlerin yerine getirilmeye devam edilmesi gerekli olmayacaktır (*Cenevre 1949 Diplomatik Konferansı Nihai Tutanağı*, Cilt II, bölüm A, Komite III'ün Cenevre Diplomatik Konferansı Genel Kuruluna Raporu, s. 815-816). Bununla birlikte, yerel makamlar hükümet işlevlerini yeniden üstlenmemişse, işgalci Güç, işgal edilen topraklar üzerinde devam eden etkin kontrolünden kaynaklanan yükümlülüklerinden kurtulmuş sayılmaz. Bölgeyi yerel halkın yararına yönetme temel görevi ve bundan doğan tüm bireysel yükümlülükler devam eder. Aksi bir sonuca varmak, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin amaç ve hedefine aykırı olacak ve devam eden bir işgale maruz kalan nüfusu uluslararası insancıl hukuk kapsamında sahip olduğu korumadan mahrum bırakacaktır. Buna göre, Mahkeme, işgal altındaki topraklardaki yerel makamların askeri operasyonların sona ermesinden bir yıl sonra hükümet işlevlerini yerine getirmeye devam etmediği durumlarda, işgalci gücün Dördüncü Cenevre Sözleşmesi kapsamındaki yükümlülüklerinin, 6. maddenin 3. paragrafına bakılmaksızın, yürürlükte kalmaya devam ettiği görüşündedir. Mahkeme ayrıca, işgalci gücün Lahey Düzenlemeleri Sözleşmeleri kapsamındaki yükümlülüklerinin uygulanmasında herhangi bir zaman sınırı bulunmadığına dikkat çekmektedir.

108. Ayrıca Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 6. maddesinden, uzun süreli işgal durumlarında, işgalci Gücün zamanın geçmesiyle ek yetkiler elde ettiği sonucu çıkmaz. İşgal olgusu, işgalin süresi ne olursa olsun, mülkiyetin devri sonucunu doğuramaz. **Bu nedenle, zamanın geçmesi işgalci Gücü, egemenlik fiillerini kullanmaktan kaçınma yükümlülüğü de dâhil olmak üzere, taşıdığı yükümlülüklerden kurtarmaz ve**

uluslararası insancıl hukukun işgalci Güce verdiği sınırlı ve sayılmış yetkileri genişletmez.

109. Bir işgalin uzun süreli olması, uluslararası insancıl hukuk kapsamındaki hukuki statüsünü tek başına değiştirmez. İşgalin geçici niteliğine dayanmasına rağmen, işgal hukuku işgalin hukuki statüsünü değiştirecek zamansal sınırlar koymaz. Bunun yerine, işgalci Güç'ün işgal altındaki topraklardaki varlığının yasallığı diğer kurallar ışığında değerlendirilmelidir. Özellikle, işgal, bir Devletin yabancı topraklarda etkin kontrol uygulamasından ibarettir (bkz. yukarıdaki 91-92. paragraflar). Dolayısıyla, bu tür bir etkin kontrol uygulamasına izin verilebilmesi için, güç tehdidi veya kullanımından kaynaklanan toprak edinme yasağı da dâhil olmak üzere, güç tehdidi veya kullanımının yasaklanmasına ilişkin kurallar ve kendi kaderini tayin hakkı ile her zaman tutarlı olması gerekir. Bu nedenle, bir işgalin uzun süreli olması, işgalci gücün işgal altındaki topraklarda bulunmaya devam etmesinin uluslararası hukuk uyarınca meşrulaştırılması üzerinde bir etkiye sahip olabilir. Mahkeme bu konuları aşağıda inceleyecektir (bkz. 157-179 ve 230-243. paragraflar).
110. İsrail'in politikaları ve uygulamaları ile İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığı bu arka plan çerçevesinde incelenmelidir. Mahkeme, şimdi İsrail'in yerleşim politikasından başlayarak bu politika ve uygulamaları ele alacaktır.

B. Yerleşim politikası

1. Genel Bakış

111. Genel Kurul tarafından sorulan (a) sorusu kısmen İsrail'in yerleşim politikasından kaynaklanan hukuki sonuçları sormaktadır. Mahkeme, Genel Kurul kararında ve diğer metinlerde kullanılan İngilizce "yerleşim" teriminde belirli bir ölçüde belirsizlik olduğuna dikkat çekmektedir. Bu terim, İsrail tarafından İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda kurulan veya desteklenen İsrail yerleşim topluluklarına atıfta bulunacak şekilde anlaşılabilir; ayrıca bu toplulukların kurulmasını, genişletilmesini ve sürdürülmesini oluşturan, mümkün kılan ve destekleyen tüm fiziksel ve fiziksel olmayan yapıları ve süreçleri kapsayacak şekilde de anlaşılabilir. Fransızca'da bu iki kavram sırasıyla "colonie" ve "colonisation" terimleri kullanılarak ayırt edilmektedir. Kararın Fransızca versiyonunda "kolonizasyon" terimi kullanılmakta, böylece Mahkeme'nin

İsrail'in yerleşimlerle ilgili politikasını kapsamlı bir şekilde incelemeye çağrıldığı belirtilmektedir. (a) sorusunun yorumlanması için bağlam oluşturan (b) sorusunun, yerleşimi bir politika veya uygulama olarak tanımlaması da bu yorumu doğrulamaktadır.

112. Mahkeme, bazen “yerleşim yerleri” ile “ileri karakollar” arasında bir ayrım yapıldığının farkındadır; bunlardan ikincisi İsrail iç hukukuna aykırı olarak kurulmuştur. Mahkeme’ye göre bu ayrım, söz konusu toplulukların İsrail’in yerleşim politikasının bir parçasını oluşturup oluşturmadığını tespit etmek açısından önemsizdir. Önemli olan, İsrail’in desteğiyle kurulup kurulmadıkları veya sürdürülüp sürdürülmedikleridir. Bu bağlamda Mahkeme, İsrail’in düzenli olarak geriye dönük adımlar atarak ileri karakolları yasallaştırdığını ve bunların bakımı için gerekli altyapıyı sağladığını belirtmektedir (bkz. “Doğu Kudüs de dahil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve işgal altındaki Suriye Golan’ındaki İsrail yerleşimleri: Genel Sekreter Raporu”, UN doc. A/78/554 (25 Ekim 2023), paras. 15-20; “Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda ve İşgal Altındaki Suriye Golan’ındaki İsrail yerleşimleri: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu”, UN doc. A/HRC/52/76 (15 Mart 2023), paras. 14-15).
113. Mahkeme, İsrail’in İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nı işgali boyunca bir yerleşim politikası yürüttüğünü hatırlatır (bkz. yukarıdaki 59. ve 68. paragraflar). Ayrıca, İsrail yerleşimleri sorununun çeşitli Birleşmiş Milletler kurum ve organları tarafından kapsamlı bir şekilde incelendiğini gözlemlemektedir. Örneğin, İnsan Hakları Konseyi 19/17 sayılı kararıyla, İsrail yerleşimlerinin Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki Filistin halkının medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları üzerindeki etkilerini araştırmak üzere bağımsız bir uluslararası gerçekleri araştırma misyonu kurmuştur (bundan böyle “Bağımsız Uluslararası Gerçekleri Araştırma Misyonu” olarak anılacaktır). Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği düzenli olarak İsrail yerleşimlerinin kurulması ve genişletilmesi ile ilgili gerçekleri belgeleyen raporlar yayınlamaktadır. İsrail’in yerleşim faaliyetleri ve bunların sonuçları konusu, Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu raporlarının yanı sıra, 1967’den bu yana işgal altında tutulan Filistin Toprakları’ndaki insan haklarının durumuna ilişkin Özel Raportör de dâhil

olmak üzere Özel Raportörlerin raporlarında da ele alınmaktadır. Bu raporlar, İsrail'in yerleşim politikasının ayrıntılı bir olgusal analizini ortaya koymak için birinci elden anlatımlar da dâhil olmak üzere çeşitli kaynaklara dayanmaktadır.

114. Mahkeme ayrıca, 1967 ve 2005 yılları arasında İsrail'in yerleşim politikasının Batı Şeria, Doğu Kudüs ve Gazze Şeridi'nde yürütüldüğünü belirtmektedir. İsrail yerleşimlerinin 2005 yılında Gazze Şeridi'nden çıkarılmasından bu yana (bkz. yukarıdaki 88. paragraf), İsrail'in yerleşim politikası Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te devam etmiştir; bu nedenle Mahkeme analizini İsrail'in Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te devam eden yerleşim politikasıyla sınırlayacaktır. Aynı zamanda Mahkeme, İsrail'in 2005 yılına kadar Gazze Şeridi'nde yürüttüğü yerleşim politikasının, bugün Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te devam eden politikadan önemli ölçüde farklı olmadığını gözlemlemektedir.

2. Sivil nüfusun taşınması

115. *Duvar İstişari Görüşü'nde* Mahkeme, İsrail'in yerleşim politikasının Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 49. maddesinin altıncı paragrafını ihlal ettiğine karar vermiştir: "İşgalci Güç, kendi sivil nüfusunun bir kısmını işgal ettiği topraklara gönderemez veya nakledemez" (*I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 183, para. 120). Mahkeme'nin söz konusu İstişari Görüş'te gözlemlediği üzere, bu hüküm

"sadece İkinci Dünya Savaşı sırasında yapılanlar gibi sürgünleri veya zorla nüfus nakillerini değil, aynı zamanda işgalci bir Güç tarafından kendi nüfusunun bir kısmının işgal altındaki topraklara naklini organize etmek veya teşvik etmek amacıyla alınan her türlü tedbiri de yasaklar." (*ibid*).

Gerçekten de, hükmün şartlarında veya bağlamında ya da Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin amaç ve hedefinde veya taslak tarihinde, bu hükmün yalnızca işgalci Güç'ün sivil nüfusunun bir kısmının işgal altındaki bölgeye zorla nakledilmesini yasakladığını gösteren hiçbir ifade yoktur. Mevcut davada, İsrail'in İsrailli bireylerin ve işletmelerin Batı Şeria'ya taşınmasının yanı sıra yerleşimciler tarafından endüstriyel ve tarımsal kalkınma için teşvikler sağlama politikasına ilişkin kapsamlı kanıtlar bulunmaktadır (bakınız, örneğin, "İsrail işgalinin Kudüs dâhil olmak üzere işgal altındaki Filistin Toprakları'ndaki Filistin halkının ve işgal altındaki Suriye Golan'ındaki Arap nüfusun yaşam koşulları üze-

rindeki ekonomik ve sosyal yansımaları”, UN doc. A/53/163-E/1998/79 (14 Temmuz 1998), para. 21; “İsrail yerleşimlerinin Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki Filistin halkının sivil, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları üzerindeki etkilerini araştıran bağımsız uluslararası gerçekleri araştırma misyonu raporunun 96. paragrafında detaylandırılan faaliyetlere dâhil olan tüm ticari işletmelerin veri tabanı: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu”, UN doc. A/HRC/37/39 (1 Şubat 2018), paras. 43-45; “Filistin halkına UNCTAD yardımı hakkında rapor: İşgal Altındaki Filistin Toprakları Ekonomisindeki Gelişmeler”, UN doc. TD/B/EX(71)/2 (20 Eylül 2021), paras. 40-41).

116. Yukarıda belirtildiği üzere İsrail, İsrail iç mevzuatına aykırı olarak kurulan ileri karakolları düzenli olarak yasallaştırmaktadır (bkz. 112. paragraf). Örneğin, Şubat 2023’te İsrail, Batı Şeria’nın C Bölgesi’ndeki on ileri karakolu yasallaştırma kararını açıklamıştır (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve işgal altındaki Suriye Golan’ındaki İsrail yerleşimleri: Genel Sekreter Raporu”, UN doc. A/78/554 (25 Ekim 2023), para. 17). Mahkeme, İsrail’in bu uygulamalarla, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi’nin 49. maddesinin altıncı fıkrasını ihlal ederek, sivil nüfusunun bir kısmını Batı Şeria’daki ileri karakollara nakletmeyi teşvik ettiğini düşünmektedir.
117. Ayrıca İsrail’in yerleşim yerleri inşasına Batı Şeria ve Doğu Kudüs’te özel olarak tasarlanmış sivil altyapı eşlik etmekte ve bu da yerleşim yerlerini İsrail topraklarına entegre etmektedir. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı Sekretaryası (UNCTAD), şu hususları rapor etmektedir:

“İsrail, yerleşimlerin genişlemesini teşvik etmek için yol, su ve kanalizasyon sistemleri, iletişim ve enerji sistemleri, güvenlik sistemleri ve eğitim ve sağlık tesisleri de dâhil olmak üzere modern altyapı inşa etmek için milyarlarca dolar harcadı” (“UNCTAD’ın Filistin Halkına Yardımına İlişkin Rapor: İşgal Altındaki Filistin Toprakları Ekonomisindeki Gelişmeler”, UN doc. TD/B/EX(71)/2 (20 Eylül 2021), para. 40).

Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, İsrail’in yerleşim yerlerini ve ilgili altyapıyı sürekli genişletmesinin işgalin pekiştirilmesine aktif olarak katkıda bulunduğunu da eklemektedir (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İsrail Hak-

kında Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu”, UN doc. A/77/328 (14 Eylül 2022), para. 51). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’nin de belirttiği gibi, İsrail yerleşimlerinin nüfusu, İsrail altyapısının kurulması sonucunda hızla artmıştır (“Doğu Kudüs de dahil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda ve işgal altındaki Suriye Golan’ındaki İsrail yerleşimleri: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu”, UN doc. A/HRC/52/76 (15 Mart 2023), para. 10). Ayrıca İsrail, Batı Şeria’daki altyapı ve ulaşım ağının kullanımına özel koşullar getirmektedir (bkz. aşağıdaki 198-206. paragraflar).

118. Mahkeme ayrıca, 49. maddenin altıncı paragrafında yer alan işgalci gücün sivil nüfusunun naklinin yasaklanmasının, yerel nüfusun zorla yerinden edilmesine bağlı olmadığına dikkat çekmektedir. İşgalci Güç’ün sivil nüfusunun işgal altındaki topraklara nakli, yerel nüfusun yerinden edilmesiyle sonuçlanıp sonuçlanmadığına bakılmaksızın yasaklanmıştır. Her halükârda, Mahkeme’nin aşağıda inceleyeceği üzere, İsrail’in sivil nüfusunu Batı Şeria ve Doğu Kudüs’e nakletmesi, burada ikamet eden Filistinlilerin yerlerinden edilmesiyle sonuçlanmıştır (bkz. 142-147. paragraflar).
119. Yukarıda belirtilenler ışığında Mahkeme, İsrail tarafından yerleşimcilerin Batı Şeria ve Doğu Kudüs’e nakledilmesinin ve İsrail’in bu yerleşimcilerin varlığını sürdürmesinin Dördüncü Cenevre Sözleşmesi’nin 49. maddesinin altıncı fıkrasına aykırı olduğu kanaatindedir.

3. Arazilerin müsadere edilmesi veya arazilere el konulması

120. İsrail’in Batı Şeria ve Doğu Kudüs’teki yerleşimlerini genişletmesi, geniş arazilerin müsadere edilmesi veya bu arazilere el konulması temeline dayanmaktadır. Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu’na göre, 1967’den bu yana sadece C Bölgesi’nde 2 milyon dönümden fazla (yaklaşık 2.000 km²) arazi kamulaştırılmıştır ve bu da Batı Şeria’nın üçte birinden fazlasına tekabül etmektedir (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İsrail Hakkında Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu”, UN doc. A/77/328 (14 Eylül 2022), para. 39). Bu, özel mülkiyet olarak nitelendirilebilecek, ancak İsrail’in işgali sırasında yürürlükte olan yasanın seçici bir yorumuna dayanarak İsrail tarafından Devlet arazisi olarak ilan edilen - ve dolayısıyla kamusal kullanım için tasarlanan - önemli toprak alanları-

nı içermektedir (ibid., para. 33; “İsrail yerleşimlerinin Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki Filistin halkının medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları üzerindeki etkilerini araştıran bağımsız uluslararası gerçekleri araştırma misyonunun raporu”, UN doc. A/HRC/22/63 (7 Şubat 2013), para. 63). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, bu Devlet arazisinin neredeyse tamamının İsrail yerleşimlerinin yararına tahsis edildiğini bildirmektedir (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda ve işgal altındaki Suriye Golan’ındaki İsrail yerleşimleri: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu”, UN doc. A/HRC/52/76 (15 Mart 2023), para. 8).

121. Mahkeme’nin aşağıda açıklayacağı üzere (bkz. 138. paragraf), İsrail’in iç hukukunu kapsamlı bir şekilde uyguladığı Doğu Kudüs’te, Filistinlilerin arazilerinin müsadere edilmesi, 1950 tarihli Gaip Mülkiyet Kanunu’nun uygulanmasıyla mümkün olmaktadır. Bu yasa, sahibinin 27 Kasım 1947’den sonra bölge dışında olduğu mülklerin müsadere edilmesine izin vermektedir.
122. Lahey Düzenlemelerinin 46. maddesine göre, özel mülkiyete saygı gösterilmelidir ve özel mülkiyete el konulamaz. Mahkeme, bu özel mülkiyete el koyma yasağının koşulsuz olduğunu gözlemlemektedir: askeri zorunluluklar veya başka herhangi bir gerekçeyle istisnalara izin vermemektedir (bkz. İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda Duvar İnşa Edilmesinin Hukuki Sonuçları, İstişari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I), s. 192, para. 135). Buna ek olarak, Lahey Tüzüğü’nün 52. Maddesi, işgal ordusunun ihtiyaçları dışında bölge sakinlerinden *aynı talepte* bulunulmayacağını öngörmektedir. Kamu taşınmazları ise Lahey Tüzüğü’nün 55. Maddesi uyarınca işgalci güç tarafından *intifa hakkı kurallarına* uygun olarak yönetilmelidir. Mahkeme’ye göre bu, işgalci gücün kamu mallarını yerel halkın yararına ya da istisnai olarak işgal ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere yönetme yükümlülüğünü taşımasını gerektirir. Ancak mevcut davada, İsrail yerleşimlerinin geliştirilmesi için müsadere edilen veya el konulan kamu mülkiyeti, yerel Filistin nüfusunun zararına olacak şekilde, yerleşimcilerin sivil nüfusuna fayda sağlamaktadır. Bu nedenle Mahkeme, bu arazi politikalarının Lahey Düzenlemeleri’nin 46, 52 ve 55. maddelerine uygun olmadığı sonucuna varmıştır.

123. Mahkeme, bu sonucun *Duvar İstişari Görüşü'nde* varılan sonuçla tutarlı olduğunu belirtmektedir. Bu davada Mahkeme, İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda duvar inşa etmesiyle bağlantılı olduğu ölçüde, İsrail'in Filistinlilerin topraklarına müsadere etme ve el koyma uygulamasının hukuki sonuçlarını değerlendirmiştir. Mahkeme, önündeki bilgilere dayanarak, duvarın inşasının Lahey Tüzüğü'nün 46. ve 52. maddelerinin gerekliliklerine aykırı koşullar altında mülkün tahrip edilmesine veya el konulmasına yol açtığı sonucuna varmıştır (*I.C.J. Raportları 2004 (I)*, s. 189, para. 132). Mahkeme'nin o Görüş'te gözlemlediği gibi, duvarın kıvrımlı güzergahı, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki İsrail yerleşimlerinin büyük çoğunluğunu sınırları içine alacak şekilde belirlenmiştir (*ibid.*, s. 183, para. 119). Duvarın inşası İsrail'in yerleşim politikasının ayrılmaz bir parçası olduğundan, Mahkeme, *Duvar İstişari Görüşü'nde* duvarın inşası amacıyla araziye el konulması veya müsadere edilmesiyle ilgili olarak vardığı sonucun, İsrail'in yerleşim politikasının sürdürülmesini destekleyen tüm amaçlar için arazinin alınması açısından da geçerli olduğunu düşünmektedir. Buna, İsrail yerleşimlerinin kurulması için kullanılan arazilerin yanı sıra "ara bölge" alanları (Duvar ile 1949 Yeşil Hattı arasında kalan alanlar), yerleşimlerin yakınındaki özel güvenlik alanları ve kapalı askeri atış bölgeleri de dâhildir.

4. Doğal kaynakların sömürülmesi

124. Mahkeme, Lahey Düzenlemelerinin 55. maddesinde yer alan **uluslararası teamül hukuku** ilkesi uyarınca, işgalci gücün, ormanlar ve tarım arazileri dâhil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere, işgal edilen topraklardaki doğal kaynakların yalnızca yöneticisi ve intifa hakkı sahibi olarak kabul edileceğini ve bu kaynakların "sermayesini koruyacağını" hatırlatır. Bu nedenle, işgalci Güç tarafından doğal kaynakların kullanımı, işgalin amaçları için gerekli olanı aşmamalıdır. Bu bağlamda Mahkeme, işgalci gücün, yerel halkın su da dâhil olmak üzere yeterli gıda maddesine sahip olmasını sağlama görevinin devam ettiğini gözlemlemektedir (Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 55. Maddesi). Ayrıca işgal altındaki topraklarda doğal kaynakların kullanımı sürdürülebilir olmalı ve çevreye zarar vermekten kaçınılmalıdır. Bu husus, 1992 tarihli Rio Çevre ve Kalkınma Deklarasyonu'nun 23. ilkesinde de yer almaktadır: "... işgal altındaki insanların çevre ve doğal kaynakları korunacaktır" (bkz. ayrıca Uluslararası Hukuk Komisyonu, "Silahlı çatışmalarla ilgili

olarak çevrenin korunmasına ilişkin taslak ilkeler, yorumlarla birlikte”, 2022, UN doc. A/77/10, ilke 20).

125. *Kongo Topraklarında Silahlı Faaliyetlere ilişkin davada (Kongo Demokratik Cumhuriyeti v. Uganda)* Mahkeme, **uluslararası teamül hukuku** kapsamında doğal kaynaklar üzerinde daimi egemenlik ilkesinin önemine dikkat çekmiştir (*Karar, I.C.J. Raporları 2005*, s. 251, para. 244). O davada Mahkeme, Uganda Halk Savunma Kuvvetleri’nin bazı subay ve askerlerinin Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nin doğal kaynaklarının yağmalanması, talan edilmesi ve sömürülmesine karışmış olmalarına rağmen, Uganda’nın işgalci Güç olarak Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nin doğal kaynaklarının sömürülmesine yönelik bir hükümet politikası izlediğini kanıtlayacak inandırıcı bir delil bulunmadığını tespit etmiştir (*ibid.*, para. 242). Mahkeme, bu koşullar altında, doğal kaynaklar üzerinde daimi egemenlik ilkesinin uygulanabilir olmadığını değerlendirmiştir (*ibid.*, para. 244). Bununla birlikte, işgalci bir gücün işgal altındaki topraklarda işgal hukukuna aykırı olarak doğal kaynakların işletilmesine yönelik bir politika izlemesi halinde, bu politika doğal kaynaklar üzerinde daimi egemenlik ilkesine aykırı olabilir.
126. Mahkeme, C Bölgesi’nin doğal kaynaklar bakımından zengin olduğuna dikkat çekmektedir (“İsrail işgalinin Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki Filistin halkının ve işgal altındaki Suriye Golan’ındaki Arap nüfusun yaşam koşulları üzerindeki ekonomik ve sosyal yansımaları”, UN doc. A/78/127-E/2023/95 (30 Haziran 2023), para. 61; Dünya Bankası, *C Bölgesi ve Filistin Ekonomisinin Geleceği (2013)*, s. 21-25). İsrail’in su, madenler ve diğer doğal kaynaklar da dâhil olmak üzere bu doğal kaynakları kendi nüfusunun yararına, yerel Filistin nüfusunun dezavantajına ve hatta dışlanmasına neden olacak şekilde kullandığına dair kanıtlar mevcuttur.
127. Mahkeme’nin elindeki bilgilere göre İsrail, 1967’de işgalin başlamasının ardından İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki su kaynaklarını askeri kontrolü altına almış; ardından 1982’de Batı Şeria ve Doğu Kudüs’teki su kaynakları üzerindeki yetkisini İsrail ulusal su şirketi Mekorot’a devretmiştir (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda su kaynaklarının tahsisi: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu”, UN doc. A/HRC/48/43 (15 Ekim 2021), para. 18).

128. Birleşmiş Milletler Raporları, İsrail'in uzun süreli ve sık su kesintilerinden mustarip Filistinli toplulukların zararına olacak şekilde yerleşim yerlerine su teminine öncelik verdiğini teyit etmektedir ("İsrail yerleşimlerinin Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki Filistin halkının medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları üzerindeki etkilerini araştıran bağımsız uluslararası gerçekleri araştırma misyonunun raporu", UN doc. A/HRC/22/63 (7 Şubat 2013), paragraf. 83-85). İsrail, Filistinlilerin askeri izin olmaksızın su tesisatı inşa etmesine ve bakımını yapmasına kısıtlamalar getirmiş ve Filistinlilerin Ürdün Nehri'ne erişimini ve nehirde su çıkarmasını engellemiştir ("İsrail işgalinin Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki Filistin halkının ve işgal altındaki Suriye Golan'ındaki Arap nüfusun yaşam koşulları üzerindeki ekonomik ve sosyal yansımaları", UN doc. A/78/127-E/2023/95 (30 Haziran 2023), paras. 62-63). **Dolayısıyla, uygulamada, Filistinlilerin Batı Şeria'nın büyük bölümünde suya erişimi sağlama kabiliyetleri çok azdır; bunun yerine İsrail'den yüksek bir fiyata önemli miktarda su satın almak zorundadırlar** ("Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda Su Kaynaklarının Tahsisi: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu", UN doc. A/HRC/48/43 (15 Ekim 2021), paras. 30 ve 43).
129. İsrail'in Batı Şeria'daki su kaynaklarını kontrol etmesi ve yönetmesinin bir sonucu olarak, Filistinlilerin erişebildiği suyun hem miktarı hem de kalitesi Dünya Sağlık Örgütü tarafından tavsiye edilen seviyelerin çok altındadır ("Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda su kaynaklarının tahsisi: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu", UN doc. A/HRC/48/43 (15 Ekim 2021), para. 26). Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, İsrail'in yerleşim politikasının Filistinlilerin suya erişimi üzerindeki etkisini endişeyle kaydetmiştir ("İsrail'in dördüncü periyodik raporuna ilişkin nihai gözlemler", UN doc. E/C.12/ISR/CO/4 (12 Kasım 2019), para. 46).
130. Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu ve UNCTAD'a göre, İsrail'in su ve toprak politikaları, 1980 yılında 2,4 milyon dönüm (yaklaşık 2.400 km²) olan tarım arazisinin 2010 yılında yaklaşık 1 milyon dönüme (yaklaşık 1.000 km²) düşmesine neden olurken, tarımın İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın gayrisafi yurtiçi hasılasındaki payı 1972'de %35'ten 1995'te %12'ye, 2020'de ise %4'ün altına düşmüştür.

Ayrıca yerleşim yerlerinin ve sanayi bölgelerinin genişlemesi, tatlı su ve yeraltı sularının kirlenmesine katkıda bulunmuştur. Azalan su kaynakları ve buna bağlı çevresel bozulma, Filistin tarım sektörünü ciddi şekilde baltalamış ve istihdam olanaklarını azaltmıştır (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İsrail Hakkında Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu”, UN doc. A/77/328 (14 Eylül 2022), para. 72; “Filistin halkına UNCTAD yardımı hakkında rapor: İşgal Altındaki Filistin Toprakları ekonomisindeki gelişmeler”, UN doc. TD/B/67/5 (5 Ağustos 2020), para. 31).

131. Bağımsız Uluslararası Gerçekleri Araştırma Misyonu, maden zengini Ürdün Vadisi ve Ölüdeniz’in % 86’sının pratikte İsrail yerleşimlerinin bölgesel konseylerinin yetkisi altında olduğunu ve yerleşimlerin Filistinlilerin zararına maden çıkardığını ve verimli tarım arazilerini ektiğini belirtmiştir (“İsrail yerleşimlerinin Doğu Kudüs dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki Filistin halkının medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları üzerindeki etkilerini araştıran bağımsız uluslararası gerçekleri araştırma misyonunun raporu”, UN doc. A/HRC/22/63 (7 Şubat 2013), para. 36). Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu’na göre İsrail, C Bölgesi’nde İsrail tarafından işletilen taş ocaklarına madencilik imtiyazları vermiştir; çıkarılan hammadde-lerin en büyük payı İsrail’e aktarılmaktadır (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İsrail hakkında Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu”, UN doc. A/77/328 (14 Eylül 2022), para. 37). Buna karşılık, İsrail’in 1994 yılından bu yana C Bölgesinde Filistinli şirketlere taş ocağı izni vermediği bildirilmiştir (“İsrail işgalinin Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki Filistin halkının ve işgal altındaki Suriye Golan’ındaki Arap nüfusun yaşam koşulları üzerindeki ekonomik ve sosyal yansımaları”, UN doc. A/74/88-E/2019/72 (13 Mayıs 2019), para. 86).
132. Mahkeme, Güvenlik Konseyi’nin işgal altındaki topraklardaki su kaynaklarının korunmasının önemini vurguladığını belirtmektedir (Güvenlik Konseyi’nin 1 Mart 1980 tarihli 465 (1980) sayılı kararı, paragraf 8). Genel Kurul defalarca İsrail’den “Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki doğal kaynakların sömürülmesine, zarar verilmesine, kaybına veya tükenmesine neden olunmasına ve tehlikeye atılmasına son vermesini” talep etmiştir (bkz. örneğin, 19 Aralık 2023 tarihli ve 78/170 sayılı Genel Kurul kararı, para. 2).

133. Mahkeme, önündeki delillere dayanarak, İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki doğal kaynakları kullanmasının uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerine aykırı olduğunu düşünmektedir. İsrail, doğal kaynakların büyük bir bölümünü yerleşimciler de dâhil olmak üzere kendi nüfusuna aktararak, yönetici ve intifa hakkı sahibi olarak hareket etme yükümlülüğünü ihlal etmektedir. Bu bağlamda Mahkeme, İsrail'in kendi nüfusunu İşgal Altındaki Filistin Toprakları'na aktarmasının uluslararası hukuka aykırı olduğunu hatırlatır (bkz. yukarıdaki 119. paragraf). Bu nedenle, Mahkeme'nin görüşüne göre, işgal altındaki topraklardaki doğal kaynakların kullanımı, bu nüfusun ihtiyaçlarına atıfta bulunarak haklı gösterilemez. Mahkeme ayrıca, Filistinli nüfusun İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda bulunan suya erişimini ciddi şekilde kısıtlayarak, İsrail'in yeterli miktar ve kalitede su temin etme yükümlülüğüne (Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 55. Maddesi) aykırı hareket ettiğini düşünmektedir. Mahkeme, Oslo II Anlaşması'nın İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda su ve kanalizasyonu düzenlemesine rağmen (Oslo II Anlaşması Ek III Ek I Madde 40), bu anlaşmanın İsrail'in uluslararası insancıl hukuk uyarınca yeterli miktar ve kalitede su sağlama yükümlülüğünü ortadan kaldırdığı şeklinde anlaşılamayacağını belirtmektedir (bkz. yukarıdaki 102. paragraf). Yukarıda belirtilenler ışığında Mahkeme, İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki doğal kaynakları işletme politikasının, Filistin halkının doğal kaynaklar üzerindeki daimi egemenlik hakkına saygı gösterme yükümlülüğüne aykırı olduğu sonucuna varmıştır.

5. İsrail hukukunun kapsamının genişletilmesi

134. Lahey Tüzüğü'nün 43. Maddesi uyarınca, işgalci Güç, bunu yapması kesinlikle engellenmedikçe, ilke olarak işgal altındaki topraklarda yürürlükte olan hukuka saygı göstermelidir. Bu kural, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 64. maddesinin ikinci paragrafı ile tamamlanmaktadır; bu paragraf işgalci Güç'e istisnai olarak aşağıdakileri yapmasına izin vermektedir:

“İşgal altındaki toprakların nüfusunu, İşgalci Güç'ün [Dördüncü Cenevre] Sözleşmesi'nden doğan yükümlülüklerini yerine getirmesini, toprakların düzenli yönetimini sürdürmesini ve İşgalci Güç'ün, işgalci güçlerin veya yönetimin üyelerinin ve mallarının ve aynı şekilde bunlar tarafından kullanılan tesislerin ve iletişim

hatlarının güvenliğini sağlamasını mümkün kılmak için gerekli olan hükümlere tabi tutmak”.

O halde, ilke olarak, işgal hukuku yerel halkın işgal altındaki topraklardaki sivil kurumlarını sahip olabilecekleri düzenleme yetkisinden mahrum bırakmaz. Aksine, işgalci güce istisnai olarak ve sayılan belirli gerekçelerle bir dizi düzenleme yetkisi vermektedir.

135. Mevcut davada İsrail, Batı Şeria'daki yasal düzenleme alanını genişletmiştir. Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu'nun aşağıdaki şekilde açıkladığı üzere;

“İşgalin başlangıcından bu yana İsrail, Batı Şeria'daki yasal etki alanını genişletmiş, bu da uygulanabilir hukukta geniş kapsamlı değişikliklere ve uygulamada iki grup uygulanabilir hukuka neden olmuştur: askeri hukuk ve sadece İsraili yerleşimcilere uygulanmak üzere sınır ötesi olarak genişletilen İsrail iç hukuku. Bu askeri emirler, mevzuat ve Yüksek Mahkeme kararları yoluyla yapılmıştır ve ceza hukuku, ulusal sağlık sigortası kanunu, vergi kanunları ve seçimlerle ilgili kanunları içermektedir. Ayrıca trafik yasalarının uygulanması için ayrı yasal sistemler ile planlama ve inşaat rejiminde kurumsal ve yasal bir ayrım vardır.” (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İsrail Hakkında Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu”, UN doc. A/77/328 (14 Eylül 2022), para. 46.)

136. İsrail, 1967'de işgalin başlangıcında İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda yürürlükte olan yerel hukukun yerine büyük ölçüde kendi askeri hukukunu ikame etmiştir. İsrail'in askeri hukuku kapsamındaki suçlar, yerel hukuk veya ceza mahkemeleri yerine İsrail askeri mahkemeleri tarafından yargılanmaktadır. Dahası, uygulama gereği, yetkili İsrail askeri makamları yerleşimcilere İsrail'deki sivillere ve Batı Şeria'da bulunan İsraili olmayan Yahudilere uygulanan yasaları uygulamaktadır. Sonuç olarak, Batı Şeria'daki yerleşimciler İsrail vatandaşlığının hak ve ayrıcalıklarının yanı sıra İsrail iç hukukunun korumalarından ve sosyal yardımlardan yararlanmaktadır. Buna ek olarak, yerleşimciler İsrail askeri mahkemelerine tabi tutulmamakta ve bunun yerine İsrail sivil mahkemelerinde yargılanmaktadır. Dolayısıyla, Batı Şeria'daki Filistinliler askeri hukuka ve askeri mahkemelere tabi olurken, yerleşimciler İsrail'deki sivillere uygulanan ceza hukuku ve ceza adaleti sisteminde yararlanmaktadır.

137. Dahası, yerleşimcilerin bölgesel ve yerel konseyleri Batı Şeria'daki yerleşimler üzerinde fiili yargı yetkisi üstlenmiştir (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda ve işgal altındaki Suriye Golan'ındaki İsrail yerleşimleri: Genel Sekreter Raporu”, UN doc. A/67/375 (18 Eylül 2012), paras. 11-13). 2022 yılının sonlarından bu yana İsrail, C Bölgesi'ndeki sivil işlerle ilgili karar alma yetkisini ordudan alıp Savunma Bakanlığı'ndaki sivil bir bakana devretmiştir (bkz. aşağıdaki 156. paragraf).
138. Doğu Kudüs'te, işgalin başladığı 1967 yılından bu yana İsrail iç hukuku uygulanmaktadır. İsrail, 28 Haziran 1967 tarihli ve 5727-1967 sayılı Hükümet ve Hukuk Usulleri Kararnamesi (No. 11) ile iç hukukunun, yargı yetkisinin ve idaresinin coğrafi sınırları genişletilen Doğu Kudüs'te geçerli olduğunu ilan etmiştir. 1980 yılında İsrail, “tam ve birleşik Kudüs'ü” İsrail'in başkenti ve Hükümet merkezi olarak ilan eden bir Temel Kanun kabul etmiştir (“Temel Kanun: Kudüs İsrail'in Başkenti”, 5740-1980). Aynı yasa, Kudüs ile ilgili herhangi bir yetkinin “yabancı bir siyasi veya idari güce ya da benzeri bir yabancı otoriteye, geçici veya kalıcı bir süre için” devredilmesini yasaklamıştır. Mahkeme, İsrail'in Doğu Kudüs'teki politikalarını ve bunların uluslararası hukuka uygunluğunu aşağıda tartışacaktır (bkz. 163-165. paragraflar). Burada, iç hukuk açısından İsrail'in Doğu Kudüs'ü kendi ulusal toprağı olarak gördüğünü ve İsrail hukukunun tam olarak ve diğer iç hukuk sistemlerini hariç tutarak uygulandığını belirtmek yeterlidir.
139. Mevcut davada Mahkeme, İsrail yasalarının Batı Şeria ve Doğu Kudüs'e genişletilmesinin Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 64. maddesinin ikinci paragrafında belirtilen gerekçelerden herhangi biri kapsamında haklı olduğuna ikna olmamıştır. Bu bağlamda Mahkeme, İsrail'in sivil nüfusunu Batı Şeria ve Doğu Kudüs'e nakletmesinin Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'ne aykırı olduğunu hatırlatır (bkz. yukarıdaki 119. paragraf); bu nedenle, bu topraklarda düzenleme yapmak için bir gerekçe olarak ileri sürülemez. Ayrıca İsrail hukukunun Doğu Kudüs'te kapsamlı bir şekilde uygulanması ve Batı Şeria'daki yerleşimcilerle ilgili olarak uygulanması, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 64. maddesinin ikinci paragrafında sayılan amaçlardan herhangi biri için “gerekli” olarak kabul edilemez.

140. Oslo Anlaşmaları'nda İsrail ve FKÖ arasında kararlaştırılan düzenlemeler de aynı yöne işaret etmektedir. Mahkeme, özellikle, Oslo II Anlaşması'nın X. Maddesinin 4. paragrafı uyarınca, "İsrail, dış güvenlik sorumluluğunun yanı sıra, İsraillilerin iç güvenliğini ve kamu düzenini korumak amacıyla genel güvenlik sorumluluğunu da taşımaya devam edecektir". Ayrıca bu Anlaşmanın XIII. Maddesinin 2 (a) paragrafı uyarınca, "İsrail, İsraillileri korumak ve terörizm tehdidiyle yüzleşmek amacıyla güvenlik konusunda öncelikli sorumluluğa sahip olacaktır". Aynı Anlaşmanın XVII. maddesinin 4 (b) paragrafı, bu Anlaşma ile kurulan Filistin Konseyi'nin yetki alanında olmayan bölgelerle ilgili olarak, "İsrail askeri hükümetinin uluslararası hukuka uygun olarak gerekli yasama, yargı ve yürütme yetki ve sorumluluklarını elinde tutacağını" öngörmektedir. Bu hükümlerde, işgal hukuku kapsamında İsrail'e verilen sayılmış yetkilere ekleme yapıldığını gösteren hiçbir şey yoktur. Aksine, İsrail'in görevlerini "sürdürmeye devam edeceğini" ve bazı yetkileri "elinde tutacağını" öngören bu hükümler, açıkça İsrail'e işgal hukuku kapsamında verilen bazı yetkileri arttırmak yerine korumayı amaçlamaktadır. Bu durum, söz konusu hükümlerin İsrail'in güvenlik ve kamu düzeni gerekçeleriyle, yani işgal hukuku kapsamında işgalci Güç tarafından düzenleme yapılmasına izin verilen bir temel olarak zaten tanınan gerekçelerle yetkilerini tanınması olgusu ile teyit edilmektedir. Son olarak, Oslo II Anlaşması Madde XVII, paragraf 4 (b)'nin şartları, İsrail'in sadece "gerekli" ve her halükârda işgal hukuku da dâhil olmak üzere "uluslararası hukuka uygun" yetkilere sahip olduğunu açıkça belirtmektedir. Buradan İsrail'in Oslo Anlaşmaları'na dayanarak İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda işgal hukuku kapsamındaki yükümlülüklerine aykırı bir şekilde yargı yetkisini kullanamayacağı sonucu çıkmaktadır (ayrıca bkz. 102. paragraf).
141. Bu nedenlerle Mahkeme, İsrail'in işgalci bir Güç olarak düzenleyici yetkisini, Lahey Düzenlemelerinin 43. maddesi ve Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 64. maddesinde belirtilen kurala aykırı bir şekilde kullandığını düşünmektedir.

6. Filistinli nüfusun zorla yerinden edilmesi

142. Mahkeme şimdi İsrail'in yerleşim politikasının Filistinli nüfusun bölgeyi terk etmesi üzerindeki etkilerine dönmektedir. Bu bağlamda Mahkeme, *Duvar İstişari Görüşü'nde*, İsrail'in yerleşim politikasının Filistinli

nüfusun Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ten ayrılmasına katkıda bulunduğuna dair gözlemini hatırlatır (*I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 184, para. 122).

143. Mahkeme, geniş çaplı arazi müsaderesi ve doğal kaynaklara erişimden mahrum bırakmanın yerel nüfusu temel geçim kaynaklarından yoksun bıraktığını ve böylece bölgeyi terk etmelerine neden olduğunu gözlemlemektedir. Ayrıca İsrail askeri güçleri tarafından alınan bir dizi önlem, Filistinli nüfus üzerindeki İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın bazı bölümlerini kendi istekleri dışında terk etmeleri yönündeki baskıyı daha da arttırmıştır (bkz. aşağıdaki 180-229. paragraflar). Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ve diğer Birleşmiş Milletler organları tarafından hazırlanan raporlar, İsrail'in her yıl yüzlerce Filistinliyi, genellikle mülklerinin yıkılması veya imar ve planlama politikaları ve bunlarla ilişkili yeniden yerleştirme planlarının bir sonucu olarak, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndan tahliye ettiğini veya yerlerinden ettiğini belgelemektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Haziran 2022 ile Mayıs 2023 arasında binden fazla Filistinlinin, İsrail makamlarının mülklerini yıkması, el koyması veya mühürlemesinin ardından yerinden edildiğini bildirmiştir ("Doğu Kudüs de dahil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve işgal altındaki Suriye Golan'ındaki İsrail yerleşimleri: Genel Sekreter Raporu", UN doc. A/78/554 (25 Ekim 2023), para. 31). Ayrıca yıkımlar Nisan 2021 ile Mart 2022 arasında 700'den fazla Filistinlinin yerinden edilmesine neden olmuştur ("İsrail işgalinin Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki Filistin halkının ve işgal altındaki Suriye Golan'ındaki Arap nüfusun yaşam koşulları üzerindeki ekonomik ve sosyal yansımaları", UN doc. A/77/90-E/2022/66 (8 Haziran 2022), para. 43). Buna ek olarak, Mayıs 2022'de İsrail Yüksek Adalet Mahkemesi, İsrail tarafından atış alanı olarak belirlenen bir bölgede yaşayan yaklaşık 1.150 Filistinliye verilen tahliye kararlarına karşı yapılan başvuruları reddetmiştir (HCJ 413/13 *Abu 'Aram v. Savunma Bakanı*, 2022; ayrıca bkz. "Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda ve İşgal Altındaki Suriye Golan'ındaki İsrail yerleşimleri: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu", UN doc. A/HRC/52/76 (15 Mart 2023), paras. 52-53). Bu tür uygulamalar gelecekte daha fazla Filistinliyi zorla tahliye edilme riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır.

144. Mahkeme, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 49. maddesinin ilk paragrafına göre, "korunan kişilerin işgal altındaki topraklardan işgalci gücün topraklarına veya işgal altında olsun ya da olmasın başka bir ülkenin topraklarına bireysel veya toplu olarak zorla nakledilmelerinin ve sınır dışı edilmelerinin, gerekçesi ne olursa olsun, yasaklandığını" hatırlatır. Bu hükmün şartları, bir yandan "transferler" arasında, diğer yandan da "... işgal altındaki topraklardan İşgalci Güç topraklarına veya başka bir ülkenin topraklarına sınır dışı etmeler" arasında ayırım yapmaktadır. Bu terimlerin olağan anlamı çerçevesinde, koruma altındaki kişilerin, işgal altındaki topraklar içerisindeki transferleri de dâhil olmak üzere, tüm zorla transferleri yasaklanmıştır. Bu yorum, ilk olarak, hükmün bağlamı, özellikle de 49. maddenin ikinci paragrafı tarafından doğrulanmaktadır. Bu paragraf, birinci paragrafta belirtilen kurala sınırlı bir istisna getirmektedir. Mahkeme'nin aşağıda tekrar değineceği (bkz. 146. paragraf) bu istisnaya göre, belirli bir bölgenin boşaltılmasına izin verilebilir; ancak "somut nedenlerle bu tür bir yer değiştirmeden kaçınmanın mümkün olmadığı durumlar dışında, koruma altındaki kişilerin işgal altındaki toprakların sınırları dışına doğru yer değiştirmesini içeremez". Ayrıca tahliye emri yalnızca iki istisnai durumda verilebilir: halkın güvenliği veya zorunlu askeri nedenler gerektirdiğinde. Yerel nüfusun ülke içinde yerinden edilmesine istisnai olarak izin veren koşulları belirleyen ikinci paragrafın varlığı, kural olarak bu tür ülke içinde yerinden edilmenin yasak kapsamında olduğunu göstermektedir. Aksi olsaydı ve ülke içinde yerinden edilmeye her koşulda izin verilseydi, 49. maddenin ikinci paragrafında yer alan istisna gereksiz hale gelirdi. Bu değerlendirme, yasağın amacı - korunan kişilerin ailevi ve toplumsal bağlarını korumak - ile de doğrulanmaktadır. Söz konusu bağlar, naklin gerçekleştiği yer ne olursa olsun risk altındadır.
145. Mahkeme'nin görüşüne göre, yasağın amacı da hükmün işgal altındaki bir nüfusu istemsiz nitelikteki her türlü nakle karşı koruduğunu göstermektedir. Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin hazırlık çalışmaları, "zorla" teriminin, korunan kişilerin rızasıyla gerçekleştirilebilecek transferleri yasağın kapsamı dışında tutmayı amaçladığını doğrulamaktadır (bkz. 1949 *Cenevre Diplomatik Konferansı Nihai Tutanağı*, Cilt II, bölüm A, Komite III'ün Cenevre Diplomatik Konferansı Genel Kurulu'na Raporu, s. 827). Sonuç olarak, nakil sadece fiziksel güç kullanılarak gerçekleştirildiğinde değil, aynı zamanda ilgili kişilerin ayrılmaktan başka se-

çenekleri olmadığında da “zorla” olabilir - ve dolayısıyla 49. maddenin ilk paragrafı uyarınca yasaklanabilir (bkz. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, *Savcı v. Milomir Stakić*, Dava No. IT-97-24-A, Temyiz Dairesi, 22 Mart 2006 tarihli karar, para. 279). Bu nedenle, fiziksel güç kullanılmaması, söz konusu naklin zorla gerçekleştirildiği ihtimalini ortadan kaldırmaz.

146. Ayrıca Mahkeme'nin yukarıda gözlemlediği gibi, 49. maddenin ikinci paragrafı uyarınca, “halkın güvenliği veya zorunlu askeri nedenler gerektiriyorsa”, bir bölgenin boşaltılmasına istisnai olarak izin verilmektedir. Ancak bu gibi durumlarda bile, bu paragraf tahliye edilen kişilerin “söz konusu bölgede çatışmalar sona erer ermez evlerine geri gönderileceklerini” öngörmektedir. Bu da tahliyelerin geçici bir önlem olarak düşünüldüğünü ve zorunlu askeri nedenler ortadan kalkar kalkmaz geri alınacağını göstermektedir. Buna karşılık, kalıcı veya süresiz nitelikteki tahliyeler zorla nakil yasağını ihlal etmektedir. Bu nedenle, 49. maddenin ikinci paragrafında belirtilen istisna kapsamına girmezler.
147. Mahkeme, İsrail'in aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınan (bkz. 180-229. paragraflar), zorla tahliyeler, kapsamlı ev yıkımları ve ikamet ve hareket kısıtlamaları da dâhil olmak üzere politika ve uygulamalarının, C Bölgesinde yaşayan Filistinli nüfusun üyelerine ikamet ettikleri bölgeyi terk etmekten başka seçenek bırakmadığını düşünmektedir. İsrail'in Filistinlilere ait mülklerin yıkılmasının ardından İsrail yerleşimlerine yeniden tahsis edilmek amacıyla sık sık arazilere el koyması da dâhil olmak üzere, İsrail'in eylemlerinin niteliği, önlemlerinin geçici nitelikte olmadığını ve bu nedenle izin verilebilir tahliyeler olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Mahkeme'nin görüşüne göre, İsrail'in politikaları ve uygulamaları, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 49. maddesinin birinci fıkrası uyarınca koruma altındaki nüfusun zorla nakledilmesi yasağına aykırıdır.

7. Filistinlilere Yönelik Şiddet

148. Mahkeme, İsrail'in yerleşim politikasının yerleşimciler ve güvenlik güçleri tarafından Filistinlilere karşı şiddete yol açtığını belirtmektedir.
149. Bu bağlamda Mahkeme, işgal altındaki topraklarda korunan kişilerin yaşam hakkının Lahey Tüzüğü'nün 46. maddesinde belirtilen kuralla

güvence altına alındığını hatırlatır. Bu kural, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 27. maddesinin ilk paragrafı ile tamamlanmaktadır; bu paragraf, korunan kişilere insana yaraşır muamele edilmesini ve bu kişilerin her türlü tehdit ve şiddet eylemine karşı korunmasını öngörmektedir. Ayrıca yaşam ve şiddete karşı korunma hakları ICCPR'nin 6. maddesinin 1. paragrafı ve 7. maddesi ile güvence altına alınmıştır.

150. Çeşitli Birleşmiş Milletler raporlarına göre, yerleşimciler İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki Filistinlilere sık sık kapsamlı şiddet uygulamakta ve İsrail makamları bunu önlememekte veya cezalandırmamaktadır(bkz. örneğin, "Doğu Kudüs de dahil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve işgal altındaki Suriye Golan'ındaki İsrail yerleşimleri: Genel Sekreter Raporu", UN doc. A/78/554 (25 Ekim 2023), paras. 45-74; "Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda ve İşgal Altındaki Suriye Golan'ındaki İsrail yerleşimleri: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu", UN doc. A/HRC/55/72 (1 Şubat 2024), paras. 16-33).
151. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, yerleşimcilerin Filistinlilere yönelik saldırılarının sıklığında ve şiddetinde bir artış olduğunu düzenli olarak belgelemiştir (örneğin, "Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki İsrail yerleşimleri ve işgal altındaki Suriye Golan'ı: Genel Sekreter Raporu", UN doc. A/76/336 (23 Eylül 2021), para. 17). İsrail'in bu tür şiddete müdahale etmemesi de rapor edilmiştir. Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, İsrail'in bu tür saldırıları önleme ve cezalandırma görevini teyit ediyor gibi görünmesine rağmen, Filistinlilere yönelik yerleşimci şiddetine müdahale etmediğini belirtmektedir ("Doğu Kudüs dâhil İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İsrail Hakkında Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu", UN doc. A/77/328 (14 Eylül 2022), para. 64). Diğer Birleşmiş Milletler raporları, silahlı yerleşimcilerin Filistinli toplulukların içinde, bazen müdahale etmeyen ve hatta saldırılarında yerleşimcileri destekleyen İsrail güvenlik güçlerinin yakınında saldırılar gerçekleştirdiği olayları belgelemektedir (örneğin, "Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda ve işgal altındaki Suriye Golan'ındaki İsrail yerleşimleri: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu", UN doc. A/HRC/49/85 (28 Nisan 2022), para. 13). Dahası, Batı Şeria'da Filistinlilere zarar veren İsraillilerin suçlanma ihtimalinin, mağdurun Filistinli olmaması durumundan

önemli ölçüde daha düşük olduğu bildirilmektedir (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki İsrail yerleşimleri ve İşgal Altındaki Suriye Golan’ı: Genel Sekreter Raporu”, UN doc. A/77/493 (3 Ekim 2022), para. 41). İnsan Hakları Komitesine göre, mağdurların adalete ve etkili hukuk yollarına erişiminin olmaması, Filistinlilere yönelik yerleşimci şiddeti durumunda “genel bir cezasızlık ortamını” teşvik etmektedir (bkz. İnsan Hakları Komitesi, “İsrail’in beşinci periyodik raporuna ilişkin nihai gözlemler”, UN doc. CCPR/C/ISR/CO/5 (5 Mayıs 2022), para. 24).

152. Mahkeme önündeki kanıtlar, İsrail güvenlik güçlerinin yerleşimci saldırılarının ardından veya yerleşimlerin genişletilmesine karşı Filistinlilerin protestoları bağlamında Filistinlilere karşı gereksiz veya orantısız güç kullanarak müdahale ettiğini göstermektedir. Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, İsrail güvenlik güçlerinin Filistinlilerin protestolarını basturmak için gerçek mermi kullandığı ve yüzlerce ölüm ve yaralanmayla sonuçlanan birçok olay bildirmiştir (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İsrail Hakkında Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu”, UN doc. A/78/198 (5 Eylül 2023), paras. 12-21; “Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İsrail hakkında Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu”, UN doc. A/77/328 (14 Eylül 2022), para. 68). Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin 2023 raporuna göre, aşağıdaki örnekler tespit edilmiştir:

“İsrail güvenlik güçlerinin Batı Şeria’daki kolluk kuvvetleri operasyonlarında askeri taktikler uyguladığı görülmektedir... İsrail Güvenlik Güçleri, çatışma durumlarını yatıştırmak veya potansiyel olarak ölümcül gücün yalnızca yaşamı korumak veya yakın bir tehditten kaynaklanan ciddi yaralanmaları önlemek için kesinlikle gerekli olduğunda son çare olarak kullanılmasını sağlamak için adımlar atmamış gibi görünmektedir.” (“İsrail’in Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda Filistin halkının insan haklarını etkileyen uygulamaları: Genel Sekreter Raporu”, UN doc. A/78/502 (2 Ekim 2023), para.14.)

Aynı rapora göre, 2022 yılında Batı Şeria ve Doğu Kudüs’te, 2005’ten bu yana hiçbir yılda olmadığı kadar çok Filistinli öldürülmüştür (*ibid.*, para. 13).

153. Ayrıca Filistinli kadınların ve kız çocuklarının İsrail güvenlik güçleri ve yerleşimciler tarafından fiziksel, psikolojik ve sözlü taciz ve cinsel taciz de dâhil olmak üzere aşırı güç kullanımı ve istismar şeklinde cinsiyete dayalı şiddete maruz kaldıkları bildirilmektedir (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İsrail Hakkında Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu”, UN doc. A/77/328 (14 Eylül 2022), para. 59).
154. Mahkeme, yerleşimcilerin Filistinlilere karşı uyguladığı şiddetin, İsrail’in bunu önlememesinin veya etkili bir şekilde cezalandırmamasının ve Filistinlilere karşı aşırı güç kullanmasının, Filistinlilere karşı baskıcı bir ortamın yaratılmasına ve sürdürülmesine katkıda bulunduğunu düşünmektedir. Mevcut davada, Mahkeme, önündeki delillere dayanarak, İsrail’in yerleşimcilerin Filistinlilerin yaşamına veya vücut bütünlüğüne yönelik saldırılarını sistematik olarak önlememesinin veya cezalandırmamasının ve İsrail’in Filistinlilere karşı aşırı güç kullanmasının, yukarıdaki 149. paragrafta belirtilen yükümlülüklerle tutarsız olduğu görüşündedir.

8. İsrail’in yerleşim politikasına ilişkin sonuç

155. Yukarıda belirtilenler ışığında Mahkeme, Batı Şeria ve Doğu Kudüs’teki İsrail yerleşimlerinin ve bunlarla bağlantılı rejimin uluslararası hukuka aykırı olarak kurulduğunu ve sürdürüldüğünü bir kez daha teyit etmektedir (bkz. *İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda Duvar İnşasının Hukuki Sonuçları, Danışma Görüşü, I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 184, para. 120).
156. Mahkeme, İsrail’in yerleşim politikasının Mahkeme’nin *Duvar İstişari Görüşü’nden* bu yana genişlediğine dair haberleri ciddi bir endişeyle not etmektedir. Özellikle, Aralık 2022’de İsrail parlamentosu, Savunma Bakanlığı bünyesinde, yeni yerleşimlerin onay sürecini hızlandıracak arazi belirleme, planlama ve yıkımların koordinasyonu da dâhil olmak üzere Batı Şeria’da yönetim yetkilerine sahip ek bir bakanlık kurulmasını onaylamıştır. Ayrıca mevcut İsrail yerleşimlerinin büyüklüğü 1 Kasım 2022’den 31 Ekim 2023’e kadar önemli bir oranda artmış, Batı Şeria’daki mevcut İsrail yerleşimlerinde yaklaşık 9.670’i Doğu Kudüs’te olmak üzere, yaklaşık 24.300 konut inşa edilmiş veya inşası onaylanmıştır (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda ve işgal altındaki Suriye Golan’ındaki İsrail yerleşimleri:

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu”, UN doc. A/HRC/55/72 (1 Şubat 2024), paras. 7 ve 10).

C. İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nın İlhakı Sorunu

157. Mahkeme, Genel Kurul tarafından yöneltilen sorunun kısmen İsrail’in İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nı ilhak ettiği iddiasından doğan hukuki sonuçlara atıfta bulunduğunu gözlemlemektedir. Sorunun bu yönüne cevap verebilmek için Mahkeme öncelikle “**ilhak**” kavramını analiz etmelidir. İkinci olarak Mahkeme, İsrail’in politika ve uygulamalarını, bunların ilhak anlamına gelip gelmediğini belirlemek amacıyla inceleyecektir. Son olarak Mahkeme, İsrail’in politika ve uygulamalarının hukuka uygunluğunu tartışacaktır (bkz. yukarıdaki 74. paragraf).

1. İlhak kavramı

158. Mevcut bağlamda Mahkeme, “**ilhak**” terimiyle, işgalci Güç’ün işgal ettiği toprakları zorla ele geçirmesini, yani işgalci Güç’ün topraklarıyla bütünleştirmesini anlamaktadır. O halde ilhak, işgalci gücün işgal edilen topraklar üzerinde daimî kontrol sağlama niyetini varsaymaktadır.
159. Bu bağlamda Mahkeme, işgal hukuku uyarınca, işgal altındaki toprakların işgalci Güç tarafından kontrolünün geçici nitelikte olması gerektiğini hatırlatır. Dolayısıyla, hukuk, işgalci gücün işgal altındaki topraklarda mevcut statükoyu koruması ilkesine (*status quo ante*) dayanmaktadır. Bu, diğerlerinin yanı sıra, işgal hukuku kapsamında işgalci Güce verilen ve bazıları yukarıda tartışılan sınırlı yetkilerle de kanıtlanmaktadır (bkz. 104-110 ve 134. paragraflar). İşgalin gerçekleştiği koşullar ne olursa olsun, işgal olgusu tek başına işgalci Güce egemenlik hakkı veremez. Sonuç olarak, işgalci Güç tarafından işgal edilen topraklar üzerinde kalıcı kontrol sağlama niyetini gösteren davranışlar bir ilhak eylemine işaret edebilir.
160. İşgalci Güç tarafından işgal edilen topraklar üzerinde daimî kontrol iddiası çeşitli şekillerde kendini gösterebilir. Bu bağlamda Mahkeme, “*de jure*” ve “*de facto*” ilhak arasında, bu davaların bazı katılımcıları da dâhil olmak üzere, zaman zaman bir ayrım yapıldığına dikkat çeker. Bu ayrıma göre, *de jure* ilhak, işgalci Güç tarafından işgal edilen topraklar üzerinde egemenliğin resmi olarak ilan edilmesini içerirken, *de facto* ilhak, resmi bir deklarasyonun dışında, sahada bir “oldu bitti” yaratan

ve işgalci Güç'ün işgal edilen topraklar üzerindeki kalıcı kontrolünü pekiştiren eylemleri içermektedir. İlhakın gerçekleştirildiği araçlar bakımından farklılık gösterse de her iki ilhak türü de aynı amacı paylaşmaktadır: işgal edilen topraklar üzerinde kalıcı kontrolün sağlanması.

161. Bu çerçevede Mahkeme, İsrail'in davranışlarıyla İşgal Altındaki Filistin Toprakları üzerinde ilhak anlamına gelecek şekilde kalıcı bir kontrol kurup kurmadığını incelemelidir.

2. İsrail'in ilhak niteliğindeki eylemleri

162. Katılımcıların büyük çoğunluğu İsrail'in politika ve uygulamalarının İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın en azından bir kısmının ilhakı anlamına geldiğini savunmuştur. Bu bağlamda, katılımcıların çoğu Batı Şeria'da devam eden duvar inşasına, yerleşimlerin ve ileri karakolların kurulmasına ve ilgili altyapının inşasına işaret etmiştir. Bazı katılımcılar ayrıca İsrailli yetkililer tarafından on yıllar boyunca yapılan açıklamaların İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın büyük bir bölümünde kalıcı olarak egemenlik kurma niyetinde olduğunu ve işgalini geçici olarak görmediğini ortaya koyduğunu ileri sürmüştür.
163. Mahkeme ilk olarak İsrail'in Doğu Kudüs ile ilgili politika ve uygulamalarını incelemektedir. Mahkeme'nin yukarıda belirttiği gibi, İsrail 1967'deki işgalinden bu yana Doğu Kudüs'te kendi iç hukukunu uygulamaktadır. İsrail, 1980 yılında, Doğu Kudüs'ü başkentinin bir parçası olarak ilan eden bir Temel Kanun şeklinde bir iç mevzuat çıkarmıştır (bkz. 138. paragraf). "İsrail-Yahudi Halkının Ulus Devleti" başlıklı ve 2018'de yürürlüğe giren bir başka Temel Kanun, "tam ve birleşik Kudüs'ün İsrail'in başkenti olduğunu" teyit etmektedir. İsrail, Doğu Kudüs'ün kendi topraklarının bir parçası olduğunu ileri sürmüştür; İsrail Hükümeti'nin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne yaptığı bildirimde göre "Kudüs hiçbir şekilde '*işgal edilmiş toprak*' değildir; İsrail Devleti'nin egemen başkentidir" ("Genel Sekreter tarafından 672 (1990) sayılı karar uyarınca Güvenlik Konseyi'ne sunulan rapor", UN doc. S/21919 (31 Ekim 1990), para. 3). 1950'de çıkarılan Gaip Mülkiyet Kanunu (bkz. yukarıdaki 121. paragraf) "gaip mülklere" el konulmasını ve bunların şehrin tarihi sınırları içinde ve çevresinde İsrail yerleşimlerinin genişletilmesi için kullanılmasını kolaylaştırmıştır. Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu, "Doğu Kudüs'ün üçte birinin İsrail yerleşimlerinin inşası için kamulaştırıldığını ve ilhak edilen alanın sadece % 13'ünün şu anda

- Filistinlilerin inşaatı için imarlı olduğunu” bildirmektedir (“Doğu Kudüs dahil İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İsrail Hakkında Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu”, UN doc. A/77/328 (14 Eylül 2022), para. 14). Rapor, Doğu Kudüs’te kurulan 14 yerleşim biriminin de yaklaşık 230.000 kişinin yaşadığını da eklemektedir (ibid., para. 15).
164. İsrail, Doğu Kudüs’ün altyapısını Batı Kudüs’ün altyapısıyla entegre etmek için, özellikle tek bir toplu taşıma ağı inşa etmek suretiyle, tedbirler almıştır. Aynı zamanda, diğer tedbirler de Doğu Kudüs’ü Batı Şeria’dan ayırmaya hizmet etmektedir. Bunların başında, Mahkeme’nin hukuki sonuçlarını daha önce değerlendirmiş olduğu duvarın inşası gelmektedir (bkz. *İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda Duvar İnşasının Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 184, para. 122). Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Bağımsız Uluslararası Gerçekleri Araştırma Misyonu ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri, Doğu Kudüs’te uygulandığı şekliyle duvar ve bununla bağlantılı yerleşim rejiminin Doğu Kudüs’ün Batı Şeria’dan koparılması anlamına geldiği konusunda hemfikirdir (bkz. “Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İşgal Altındaki Suriye Golan’ındaki İsrail Yerleşimleri: Genel Sekreter Raporu”, UN doc. A/78/554 (25 Ekim 2023), para. 11; “İsrail yerleşimlerinin Doğu Kudüs dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda Filistin halkının medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları üzerindeki etkilerini araştıran bağımsız uluslararası gerçekleri araştırma misyonunun raporu”, UN doc. A/HRC/22/63 (7 Şubat 2013), para. 34; “Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda ve işgal altındaki Suriye Golan’ındaki İsrail yerleşimleri: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu”, UN doc. A/HRC/52/76 (15 Mart 2023), para. 6).
165. Mahkeme, İsrail’in Doğu Kudüs’te aldığı tedbirlerin Filistinli nüfus için yaşanmaz bir ortam yarattığını düşünmektedir. İsrail, Doğu Kudüs’ü kendi toprağı olarak gördüğü için, burada ikamet eden Filistinlileri yabancı olarak kabul etmekte ve geçerli bir ikamet iznine sahip olmalarını şart koşmaktadır (bkz. 192-197. paragraflar). İsrail yasaları ayrıca ihlali halinde hızlandırılmış bir prosedürle yıkımın yanı sıra yüksek para cezalarıyla sonuçlanan bir inşaat izni planı da uygulamaya koymuştur (bkz. aşağıdaki 214-217. paragraflar). 2019 yılında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Doğu Kudüs’teki Filistinlilere ait evlerin en az üçte birinin İsrail tarafından verilmiş bir inşaat iznine sahip olma-

dığını; bunun sonucunda 100.000'den fazla sakinin evlerinin yıkılma ve zorla nakledilme riski altında olduğunu belirtmiştir (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki İsrail yerleşimleri ve işgal altındaki Suriye Golan’ı: Genel Sekreter Raporu”, UN doc. A/74/357 (20 Eylül 2019), para. 31). Ayrıca, 2018 yılında İsrail, Doğu Kudüs’te arazi mülkiyeti iddialarının incelendiği ve İsrail’in tapu siciline kesin olarak kaydedildiği bir arazi tapusu çözüm süreci başlatmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’ne göre, İsrail’in arazi mülkiyeti tescili süreci, İsrail’in Doğu Kudüs’teki ek topraklar üzerindeki kontrolünü artıracak olan İsrail yerleşimlerinin genişlediği bölgelerde sürdürülmektedir (“Doğu Kudüs de dahil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve işgal altındaki Suriye Golan’ındaki İsrail yerleşimleri: Genel Sekreter Raporu: Genel Sekreter Raporu”, UN doc. A/78/554 (25 Ekim 2023), para. 22). Tüm bu tedbirlerle, Doğu Kudüs’teki Filistinlilere şehri terk etmeleri için baskı uygulanmaktadır.

166. İsrail’in Batı Şeria’daki yerleşim politikasına dönecek olursak, Mahkeme, 2018 tarihli Temel Yasa uyarınca (bkz. yukarıdaki 163. paragraf), İsrail Devleti’nin “Yahudi yerleşiminin geliştirilmesini ulusal bir değer olarak gördüğünü ve bunun kurulmasını ve sağlamlaştırılmasını teşvik etmek ve desteklemek için hareket edeceğini” gözlemlemektedir. Yukarıda belirtildiği üzere, önemli miktarda arazi halihazırda Devlet arazisi olarak ilan edilmiş ve İsrail yerleşimlerinin yararına tahsis edilmiştir (bkz. 120. paragraf). C Bölgesi’nin %70’inde Filistinlilerin inşaat yapması tamamen yasaklanmış, kalan %30’unda ise ciddi şekilde kısıtlanmıştır; C Bölgesi’nin %1’inden daha azı Filistinlilerin konut ve altyapı inşasına açıktır (“Doğu Kudüs dâhil İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İsrail Hakkında Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu”, UN doc. A/77/328 (14 Eylül 2022), paras. 39 ve 42). İsrail yerleşimlerinin genişleme oranı sürekli olarak artmaktadır (bkz. yukarıdaki 156. paragraf). Batı Şeria’daki yerleşimci nüfusunun artış hızı, İsrail’deki ve Batı Şeria’daki Filistinli nüfusun artış hızından önemli ölçüde daha yüksek görünmektedir (“Doğu Kudüs dâhil İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İsrail Hakkında Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu”, UN doc. A/HRC/50/21 (9 Mayıs 2022), para. 34).
167. Mahkeme, C Bölgesi’ndeki yerleşimlerin genişlemeye devam etmesinin İsrail’in bölgedeki sivil ve askeri varlığını artırdığını ve Filistinli nüfusu Batı Şeria’nın diğer bölgelerine ittiğini gözlemlemektedir. Bu

durum, yerleşimlerle bağlantılı altyapı rejimi ile birlikte, Batı Şeria'nın geniş alanlarının İsrail topraklarına entegrasyonunu ilerletmektedir. *Duvar İstişari Görüşü'nde* Mahkeme, o dönemde inşa edilmekte olan ve o zamandan bu yana daha da genişleyen duvarın İsrail ile Filistin arasındaki gelecekteki sınırı belirleme riskine ve İsrail'in yerleşimleri kendi topraklarına entegre etmesine yardımcı olabileceğine dikkat çekmiştir (*I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 184, para. 121). Mahkeme'ye göre, aynı durum, İsrail'in Batı Şeria'daki yol ağı da dahil olmak üzere altyapıyı İsrail'in altyapısıyla bütünleştirme politikası için de geçerlidir; bu politika, Batı Şeria'daki yerleşimlerin İsrail ile bitişik bir alana yerleştirilmesi ve Batı Şeria'da kalan alanların parçalanması sonucunu doğurmaktadır (bkz. paragraf 200). Bu tedbirler, kolaylıkla geri döndürülemeyecekleri gerçeğinden de anlaşılacağı üzere, belirsiz süreli olacak şekilde tasarlanmıştır.

168. Bu bağlamda Mahkeme, **Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu'nun** raporunu dikkate alır. Soruşturma Komisyonu, 2022 yılında şu gözlemlerde bulunmuştur:

“İsrail, işgali kalıcı bir unsur olarak ele almakta ve geçici olduğu kurgusunun arkasına saklanmaya çalışırken Batı Şeria'nın bazı kısımlarını -tüm niyet ve amaçlarla- ilhak etmiş bulunmaktadır. İsrail'in fiili ilhak teşkil eden eylemleri arasında toprak ve doğal kaynakların kamulaştırılması, yerleşim yerleri ve ileri karakollar kurulması, Filistinliler için kısıtlayıcı ve ayrımcı bir planlama ve inşaat rejiminin sürdürülmesi ve İsrail hukukunun Batı Şeria'daki İsraili yerleşimcilere sınır ötesi olarak uygulanması yer almaktadır.” (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İsrail hakkında Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu”, UN doc. A/77/328 (14 Eylül 2022), para. 76.)

169. İsrail'in yerleşim politikasını sürdüren yerel nüfusun işgal altındaki topraklardan uzaklaştırılması, aynı zamanda bölgenin entegrasyonunu da ilerletmektedir. Mahkeme'nin yukarıda tartıştığı gibi (bkz. 142-147. paragraflar), İsrail'in politikaları ve uygulamaları, Filistinli nüfusun İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın bazı bölgelerinden, özellikle de Doğu Kudüs'ten ve Batı Şeria'daki C Bölgesi'nden ayrılmasına neden olmaktadır. Bu da İsrail'in yerleşim politikasının daha da genişlemesine ve Filistin topraklarının İsrail'e hazır bir şekilde entegre edilmesine olanak sağlamaktadır. Mahkeme ayrıca, İsrail'in Batı Şeria'daki doğal kaynakları sömürme uygulamasının, Filistin halkının doğal kaynaklar

üzerinde daimî egemenlik hakkına aykırı olduğunu hatırlatmaktadır (bkz. yukarıdaki 133. paragraf).

170. İsrail'in iç hukukunu Batı Şeria'ya, özellikle de yerleşim yerlerine ve yerleşimciler üzerine genişletmesi (bkz. yukarıdaki 134-141. paragraflar) ve işgalin uzun süreli niteliği nedeniyle daha geniş düzenleyici yetkiler üstlenmesi, işgal altındaki topraklar üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırmaktadır. İsrail ayrıca Batı Şeria'yı kendi topraklarına katmak için adımlar atmıştır. Bu bağlamda Mahkeme, İsrail'in arazi belirleme, planlama ve yıkımların koordinasyonu da dâhil olmak üzere yetkilerini 2023 yılında Savunma Bakanlığı bünyesindeki sivil bir idareye devretmesini dikkate almaktadır (bkz. ayrıca yukarıdaki 156. paragraf). Bu, Batı Şeria üzerinde "egemenliğin uygulanması" için bir politika oluşturulduğunu ve teşvik edildiğini duyuran İsrail Hükümeti'nin 2022 tarihli yol gösterici ilkeleri ile uyumludur ("Ulusal bir hükümet kurmak için bir koalisyon anlaşması" (28 Aralık 2022), para. 118).

171. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, İsrail yerleşimlerine ilişkin olarak Genel Kurul'a sunduğu 2023 Raporunda şunları belirtmiştir:

"Birbirini izleyen İsrail Hükümetleri, yerleşimlerin genişletilmesi ve Filistin topraklarının ele geçirilmesi politikalarını sürekli olarak geliştirmiş ve uygulamıştır.

Mevcut Hükümetin bu konudaki politikaları, İsrail yerleşimci hareketinin Doğu Kudüs de dahil olmak üzere işgal altındaki Batı Şeria üzerindeki uzun vadeli kontrolünü genişletme ve uygulamada bu bölgeleri İsrail Devleti topraklarına daha da entegre etme hedefleriyle daha önce görülmemiş ölçüde uyumludur." ("Doğu Kudüs dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İşgal Altındaki Suriye Golan'ındaki İsrail Yerleşimleri: Genel Sekreter Raporu", UN doc. A/78/554 (25 Ekim 2023), paras. 4-5.)

172. *Duvar İstişari Görüşü'nde* Mahkeme, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda duvar inşasının bir ilhak eylemi teşkil edip etmediği sorusunu aşağıdaki ifadelerle ele almıştır:

"Mahkeme, duvarın inşasının ilhak anlamına gelmediği ve duvarın geçici nitelikte olduğu konusunda İsrail tarafından verilen güvenciyi not etmekle birlikte, duvarın güzergahının İsrail ile Filistin arasında gelecekteki sınırı belirleyeceği ve İsrail'in yerleşimleri ve bunların erişim yollarını entegre edebileceği yönündeki kendisine ifade edilen bazı korkulara kayıtsız kalamaz. Mahkeme, duvarın

inşasının ve bununla bağlantılı rejimin, sahada kalıcı hale gelebilecek bir “oldu bitti” yarattığını ve bu durumda, İsrail’in duvarı resmi olarak nitelendirmesine bakılmaksızın, bunun fiili ilhakla eşdeğer olacağını düşünmektedir.” (*I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 184, para. 121.)

Gerçekten de işgal altındaki toprakları işgalci gücün daimî kontrolü altına sokacak politikalar, uygulamalar veya diğer tedbirler ilhak eylemlerini teşkil etmektedir.

173. Yukarıdakiler ışığında Mahkeme, yerleşimlerin sürdürülmesi ve genişletilmesi, duvar da dâhil olmak üzere ilgili altyapının inşası, doğal kaynakların sömürülmesi, Kudüs’ün İsrail’in başkenti olarak ilan edilmesi, İsrail iç hukukunun Doğu Kudüs’te kapsamlı bir şekilde uygulanması ve Batı Şeria’da kapsamlı bir şekilde uygulanması da dâhil olmak üzere İsrail’in politika ve uygulamalarının, İsrail’in İşgal Altındaki Filistin Toprakları, özellikle Doğu Kudüs ve Batı Şeria’nın C Bölgesi üzerindeki kontrolünü sağlamlaştırdığı görüşündedir. Bu politika ve uygulamalar, süresiz olarak yürürlükte kalacak ve sahada geri dönüşü olmayan etkiler yaratacak şekilde tasarlanmıştır. Sonuç olarak Mahkeme, bu politika ve uygulamaların İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nın büyük bir kısmının ilhakı anlamına geldiğini düşünmektedir.

3. Güç kullanarak toprak kazanımının yasaklanması

174. Pek çok katılımcı, savaş yoluyla işgalin hiçbir şekilde toprak edinimi için bir temel oluşturamayacağını, işgalci Güce işgal altındaki topraklar üzerinde mülkiyet hakkı vermediğini ve haklı mülkiyet hakkını ortadan kaldırmadığını ileri sürmüştür.
175. İşgal altındaki toprakların işgalci bir Güç tarafından ilhak edilmesi hukuka aykırıdır. Birleşmiş Milletler Şartı’nın 2. maddesinin 4. paragrafında yer alan ilke uyarınca;

“Tüm Üyeler, uluslararası ilişkilerinde, herhangi bir Devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı veya Birleşmiş Milletler’in Amaçları ile bağdaşmayan herhangi bir şekilde kuvvet kullanma tehdidinde bulunmaktan veya kuvvet kullanmaktan kaçınacaklardır”.

24 Ekim 1970 tarihli ve 2625 (XXV) sayılı “Birleşmiş Milletler Şartı Uyarınca Devletler Arasında Dostane İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Hakkında Bildiri” başlıklı karar, bu ilkeye atıfta bulunarak, “kuvvet kullanma tehdidi veya kullanımından kaynaklanan

hiçbir toprak kazanımının yasal olarak tanınmayacağını” vurgulamıştır (Genel Kurul kararı 2625 (XXV), Ek, birinci ilke). Mahkeme’nin de teyit ettiği üzere, güç tehdidi veya kullanımının yasaklanmasının bir sonucu olarak, güç tehdidi veya kullanımından kaynaklanan toprak kazanımının yasaklanması uluslararası teamül hukukunun bir ilkesidir (İşgal Altındaki Filistin *Toprakları’nda Duvar İnşa Edilmesinin Hukuki Sonuçları*, İstişari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I), s. 171, para. 87).

176. Bu bağlamda Mahkeme, Güvenlik Konseyi’nin 22 Kasım 1967 tarihli 242 (1967) sayılı kararında (bkz. yukarıdaki 58. paragraf) güç kullanarak toprak edinme yasağının vurgulandığını gözlemlemektedir. Güvenlik Konseyi bu ilkeyi 21 Mayıs 1968 tarihli 252 (1968) sayılı kararıyla da teyit etmiş ve “İsrail tarafından alınan ve Kudüs’ün hukuki statüsünü değiştirme eğiliminde olan, arazi ve üzerindeki mülklerin kamulaştırılması da dahil olmak üzere, tüm yasal ve idari tedbir ve eylemlerin geçersiz olduğunu ve bu statüyü değiştiremeyeceğini” ilan etmiştir. Güvenlik Konseyi o tarihten bu yana İsrail’in Arap ve Filistin topraklarını sözde ilhakını ele alan çeşitli kararlarda bu ilkeyi tekrarlamıştır (örneğin, Güvenlik Konseyi’nin 1 Nisan 1969 tarihli 267 (1969), 25 Eylül 1971 tarihli 298 (1971) ve 20 Ağustos 1980 tarihli 478 (1980) sayılı kararları). Daha yakın bir tarihte, Güvenlik Konseyi **23 Aralık 2016 tarihli 2334 (2016) sayılı** kararında şunları belirtmiştir:

“İsrail’in Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere 1967’den bu yana işgal altında tuttuğu Filistin topraklarında yerleşim birimleri kurmasının hiçbir hukuki geçerliliği yoktur ve bu durum uluslararası hukukun açık bir ihlali ve iki devletli çözüm ile adil, kalıcı ve kapsamlı bir barışın sağlanmasının önünde büyük bir engel teşkil etmektedir” (paragraf 1).

Aynı kararda Güvenlik Konseyi, “Kudüs de dâhil olmak üzere 4 Haziran 1967 sınırlarında tarafların müzakereler yoluyla mutabık kaldıkları değişiklikler dışında herhangi bir değişikliği tanımayacağını” altını çizmiştir.

177. Toprakların güç kullanılarak elde edilmesinin yasaklanması ilkesi, Genel Kurul tarafından İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki durumla ilgili olarak kabul edilen çeşitli kararlarda da aynı şekilde teyit edilmiştir. Dolayısıyla, 12 Aralık 2022 tarihli ve 77/126 sayılı kararıyla, “bir bölgenin işgalinin geçici, fiili bir durum olduğunu ve işgalci gücün işgal ettiği topraklar üzerinde ne mülkiyet iddiasında bulunabileceğini ne de

egemenliğini uygulayabileceğini” vurgulamaktadır. Ayrıca bu bağlamda şunları da hatırlatmaktadır:

“güç kullanarak toprak edinmenin kabul edilemezliği ilkesi ve dolayısıyla Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nın herhangi bir bölümünün ilhakının hukuka aykırılığı, uluslararası hukukun ihlali anlamına gelmekte, iki Devletli çözümün uygulanabilirliğini baltalamakta ve adil, kalıcı ve kapsamlı bir barış anlaşması ihtimalini zora sokmaktadır” (para. 7).

178. Mahkeme, mevcut davanın iki katılımcısı tarafından ileri sürülen ve İsrail’in şu anda işgal ettiği topraklarla ilgili “derin tarihi bağları ve geçerli iddialarının” sorunun formülasyonunda göz ardı edildiği yönündeki argümanı not etmektedir. Mahkeme, ilk olarak, İşgal Altındaki Filistin Toprakları ile ilgili tarihsel iddialar hakkında açıklama yapmaya çağırılmadığını ve ikinci olarak, Mahkeme’ye bu tür iddiaları kanıtlayacak hiçbir bilgi sunulmadığını gözlemlemektedir. Her halükârda, güç kullanarak toprak kazanımının yasaklanması, güç kullanımının egemenlik iddialarını çözüme kavuşturmak için bir araç olmamasını gerektirir.
179. Mahkeme, İsrail’in politika ve uygulamalarının İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nın büyük bir bölümünün ilhakı anlamına geldiğini tespit etmiştir. Mahkeme’nin görüşüne göre, İsrail’in Doğu Kudüs ve Batı Şeria’da benimsediği politika ve uygulamaların gösterdiği gibi, işgal altındaki bir toprak üzerinde egemenlik kazanmaya çalışmak, uluslararası ilişkilerde güç kullanma yasağına ve bunun sonucu olan toprakların güç kullanılarak elde edilmemesi ilkesine aykırıdır. İlhakın işgalin hukuki statüsünü ve dolayısıyla İsrail’in devam eden varlığının meşruiyetini nasıl etkilediği aşağıda tartışılmaktadır (bkz. 252-254. paragraflar).

D. Ayrımcı mevzuat ve tedbirler sorunu

1. Soru (a)’nın kapsamı

180. Genel Kurul tarafından yöneltilen (a) sorusunun bir başka yönü, İsrail’in “ilgili ayrımcı mevzuat ve tedbirleri kabul etmesinden” kaynaklanan hukuki sonuçları incelemektedir. Yukarıda belirtildiği gibi (bkz. 74. paragraf), Mahkeme, Genel Kurul’un talebiyle belirlenen mevzuat ve tedbirlerin ayrımcı olup olmadığını kendisi belirlemelidir. Sorunun bu yönünün ortaya konduğu ifadeler, bağlamları içinde değerlendirildiğinde, Genel Kurul’un İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda gerçekleş-

tiği iddia edilen tüm insan hakları ihlalleri hakkında Mahkeme'nin görüşlerini talep ettiği anlamına gelmemektedir. Aksine, Genel Kurul'un soruşturmasının kapsamı dört açıdan sınırlandırılmıştır.

181. Birincisi, soru, İsrail'in mevzuat ve tedbirlerini sadece yukarıda tartışılan politika ve uygulamalarla ilgili oldukları ölçüde ilgilendirmektedir. Dolayısıyla, (a) sorusunun şartları uyarınca, Mahkeme analizini yukarıda tartışılan politika ve uygulamalarla yakından bağlantılı olan mevzuat ve tedbirlerle sınırlandıracaktır.
182. İkincisi, bu soru İsrail'in mevzuatını ve tedbirlerini sadece İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda geçerli oldukları ölçüde kapsamaktadır. Bu nedenle Mahkeme, İsrail'in kendi toprakları da dahil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları dışında İsrail'in mevzuatının veya tedbirlerinin ayrımcı olup olmadığı konusunda açıklama yapmaya çağrılmaktadır.
183. Üçüncüsü, soru, İsrail'in mevzuat ve tedbirlerinin potansiyel ayrımcı karakteriyle sınırlıdır. Dolayısıyla, Mahkeme'nin görevi, yukarıda tanımlanan politika ve uygulamalarla ilgili olarak İsrail tarafından kabul edilen mevzuat veya alınan tedbirlerin ayrımcılığa yol açıp açmadığını incelemektir. Mahkeme, mevcut İstişari Görüş'ün amaçları doğrultusunda ayrımcılık kavramından ne anladığını aşağıda tartışacaktır (bkz. 185-191. paragraflar).
184. Dördüncüsü, yukarıda da belirtildiği gibi, soru, Mahkeme'den İsrail tarafından alınan tüm özel mevzuat ve tedbirleri incelemesini veya 1967'de işgalin başlamasından bu yana münferit davalarda bunların uygulanmasının ayrımcı nitelikte olup olmadığını belirlemesini talep etmemektedir (bkz. 77. paragraf). Mahkeme, kendisine yöneltilen soruya göre, görevinin, İsrail'in ayrımcı mevzuat kabul edip etmediğini veya sistemik nitelikte ayrımcı tedbirler alıp almadığını incelemek olduğunu düşünmektedir.

2. Ayrımcılık kavramı

185. Mahkeme, insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmada ayrımcılığın yasaklanmasının Birleşmiş Milletler'in amaçlarının bir parçasını oluşturduğunu gözlemlemektedir. Birleşmiş Milletler Şartı'nın 1. maddesinin 3. paragrafı uyarınca, Birleşmiş Milletler'in amaçlarından biri "ırk, cinsiyet, dil veya din *ayrımı gözetmeksizin* herkes için insan hak-

larına ve temel özgürlüklere saygıyı geliştirmek ve teşvik etmek için uluslararası işbirliğini sağlamaktır". İnsan Hakları Evrensel Beyanname-
mesi ayrıca şunları öngörmektedir:

"Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer görüşler, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin bu Bildirge'de ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir. Ayrıca ister bağımsız, ister vekâleten, ister kendi kendini yönetmeyen veya egemenliği başka herhangi bir şekilde sınırlandırılmış olsun, bir kimsenin mensup olduğu ülke veya toprakların siyasi, hukuki veya uluslararası statüsüne dayanılarak hiçbir ayırım yapılmayacaktır."
(Madde 2)

186. Belirli ayrımcılık türleri, uluslararası insancıl hukuk kapsamında yasaklanmıştır. Örneğin, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 27. maddesinin üçüncü paragrafı şu hükmü içermektedir:

"Sağlık durumları, yaşları ve cinsiyetleri ile ilgili hükümler saklı kalmak kaydıyla, korunan tüm kişiler, özellikle ırk, din veya siyasi görüşe dayalı herhangi bir olumsuz ayırım yapılmaksızın, yetkisi altında bulundukları çatışmanın Tarafı tarafından aynı muamele-ye tabi tutulacaktır."

187. Mevcut davada uygulanabilir olan çeşitli insan hakları belgeleri ayrımcılığı yasaklamaktadır.

ICCPR'nin 2. maddesinin 1. paragrafı şu hükmü içermektedir:

"Bu Sözleşme'ye Taraf olan her Devlet, ülkesinde bulunan ve kendi yargı yetkisine tabi olan herkesin bu Sözleşme'de tanınan haklarına, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer görüşler, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler gibi herhangi bir ayırım gözetmeksizin saygı göstermeyi ve bu hakları güvence altına almayı taahhüt eder."

Aynı Sözleşme'nin 26. maddesi şunları hüküm altına almaktadır:

"Herkes kanun önünde eşittir ve hiçbir ayırım gözetilmeksizin kanunun eşit korumasından yararlanma hakkına sahiptir. Bu bağlamda, kanun her türlü ayrımcılığı yasaklar ve ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer görüşler, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler gibi herhangi bir nedenle ayrımcılığa karşı herkese eşit ve etkin koruma sağlar."

ICCPR'nin 4. maddesi, Taraf Devletlere, çeşitli koşullara tabi olarak, bu belge kapsamındaki bazı yükümlülüklerini askıya alan tedbirler alma imkânı tanımaktadır. Bununla birlikte, 4. madde hükümleri uyarınca, söz konusu tedbirler yalnızca ırk, renk, cinsiyet, dil, din veya toplumsal köken temelinde ayrımcılık içermemelidir.

ICESCR'nin 2. maddesinin 2. paragrafı ise şu hükmü içermektedir:

“Bu Sözleşmeye Taraf Devletler, bu Sözleşme’de yer alan hakların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer görüşler, ulusal veya toplumsal köken, mülkiyet, doğum veya diğer statüler bakımından herhangi bir ayrımcılık yapılmaksızın kullanılmasını güvence altına almayı taahhüt ederler.”

188. CERD Madde 1, paragraf 1, belirli temellere dayalı ayrımcılığın bir tanımını ortaya koymaktadır:

“Bu Sözleşmede ‘ırk ayrımcılığı’ terimi, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel veya kamusal yaşamın herhangi bir alanında insan hakları ve temel özgürlüklerin eşitlik temelinde tanınmasını, kullanılmasını veya bunlardan yararlanılmasını ortadan kaldırmak veya zayıflatmak amacını taşıyan veya bu sonucu doğuran, ırk, renk, soy veya ulusal veya etnik kökene dayalı her türlü ayırım, dışlama, kısıtlama veya tercih anlamına gelir.”

189. Yukarıdaki hükümler, artık uluslararası teamül hukukunun bir parçası haline gelmiş olan ayrımcılık yasağı ilkesini hayata geçirmektedir.
190. Bu hükümlerin hepsinde ortak olan, farklı gruplara mensup kişiler arasında farklı muamele kavramıdır. Mahkeme, bu bağlamda, Filistin halkının varlığının söz konusu olmadığını gözlemlemektedir. Dolayısıyla, Mahkeme’nin görüşüne göre, Filistinlilere farklı muamele ayrımcılığa yol açabilir. Mahkeme, farklı muamelenin Filistinli grubun tüm üyeleri tarafından aynı şekilde deneyimlenmeyebileceğini ve grubun bazı üyelerinin birden fazla gerekçeyle farklı muameleye maruz kalabileceğini göz önünde bulundurmaktadır.
191. Mahkeme öncelikle, İsrail tarafından kabul edilen mevzuat ve alınan tedbirlerin, diğerlerinin yanı sıra, Filistinliler ve diğer grupların üyeleri arasında ırk, din veya etnik köken temelinde, ICCPR’nin 2. maddesinin 1. paragrafı ve 26. maddesi, ICESCR’nin 2. maddesinin 2. paragrafı ve CERD’nin 1. maddesi bağlamında insan haklarından yararlanmaları bakımından farklılık yaratıp yaratmadığını belirleyecektir. Ancak, her

farklı muamele ayrımcılık teşkil etmez. Buna göre, Mahkeme farklı muamelenin varlığını onaylarsa, ikinci aşamada, bu farklı muamelenin makul ve nesnel olması ve meşru bir kamu amacına hizmet etmesi bakımından haklı olup olmadığını belirlemelidir.

3. İkamet izni politikası

192. Mahkeme ilk olarak İsrail'in Doğu Kudüs'teki ikamet izni politikasının İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki Filistinliler üzerindeki etkilerini inceleyecektir.
193. Mahkeme, İsrail'in Doğu Kudüs'ü İsrail toprağı olarak kabul ettiğini ve kendi iç hukukunu uyguladığını hatırlatır (bkz. yukarıdaki 138. paragraf). İsrail'in iç hukukuna göre, Doğu Kudüs'te ikamet İsrail vatandaşları ve İsrailli olmayan Yahudiler için sınırsızdır (Dönüş Yasası, 5710-1950, Md. 1-3; İsrail'e Giriş Kanunu, 5712-1952, Md. 1). Buna karşılık, İsrail iç hukukuna göre, İsrail vatandaşı olmayan Filistinliler de dâhil olmak üzere Doğu Kudüs'te ikamet eden diğer tüm kişiler, İsrail topraklarında ikamet eden yabancı uyruklular olarak kabul edilir ve Doğu Kudüs'te ikamet etme hakları geçerli bir ikamet iznine sahip olmalarına bağlıdır. 1995 yılından bu yana, Filistinlilerin oturma izinlerini muhafaza edebilmeleri için “yaşam merkezlerinin” son yedi yıldır Doğu Kudüs'te olduğunu kanıtlamaları gerekmektedir. 2008'den bu yana yapılan yasal değişikliklerin ardından, İçişleri Bakanı'na oturma izinlerini iptal etme konusunda geniş bir takdir yetkisi tanınmış ve Filistinlilerin oturma izinleri, İsrail'e “sadakat ihlali” de dâhil olmak üzere bir dizi gerekçeyle iptal edilmiştir (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda Filistin halkının insan haklarını etkileyen İsrail uygulamaları: Genel Sekreter Raporu”, BM dok. A/78/502 (2 Ekim 2023), para. 59). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'ne göre, 1967'den bu yana 14.500'den fazla Filistinlinin Doğu Kudüs'te oturma izni İsrail makamları tarafından iptal edilmiştir (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki İsrail yerleşimleri ve işgal altındaki Suriye Golan'ı: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu”, UN doc. A/HRC/37/43 (6 Mart 2018), para. 55; ayrıca “İsrail işgalinin Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki Filistin halkının ve işgal altındaki Suriye Golan'ındaki Arap nüfusun yaşam koşulları üzerindeki ekonomik ve sos-

yal yansımaları”, UN doc. A/77/90-E/2022/66 (8 Haziran 2022), para. 44).

194. Mahkeme, en azından Doğu Kudüs’te uygulandığı ölçüde, İsrail’in ikamet izni politikasının, CERD’in 5 (d) (i) maddesi ve ICCPR’nin 12. maddesi kapsamında güvence altına alınan Doğu Kudüs’te ikamet etme haklarıyla ilgili olarak Filistinlilere farklı muamele yapılmasına neden olduğunu düşünmektedir. Mahkeme, CERD Komitesi ve İnsan Hakları Komitesi’nin, İsrail’in ikamet izni politikasının sırasıyla CERD ve ICCPR kapsamındaki yükümlülükleriyle tutarsız olduğu görüşünü ifade ettiğini gözlemlemektedir (CERD Komitesi, “İsrail’in birleştirilmiş on yedinci ila on dokuzuncu raporlarına ilişkin nihai gözlemler”, UN doc. CERD/C/ISR/CO/17-19 (27 Ocak 2020), para. 15; İnsan Hakları Komitesi, “İsrail’in beşinci periyodik raporuna ilişkin nihai gözlemler”, UN doc. CCPR/C/ISR/CO/5 (5 Mayıs 2022), para. 18).
195. Mahkeme, yürürlükteki Vatandaşlık ve İsrail’e Giriş Yasası uyarınca, Batı Şeria’da ikamet etmeyenlerin, çok sınırlı gerekçeler dışında ve her zaman İçişleri Bakanı’nın takdirine bağlı olmak üzere, Doğu Kudüs’te ikamet izni almalarının ilke olarak yasak olduğunu belirtmektedir. Bu politika, bir üyesi Doğu Kudüs’te daimî ikamet eden, diğer üyesi ise Batı Şeria’da ikamet etmeyen ailelerin yeniden birleşmesi üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Bu tür aileler, ayrı yaşamak ve Doğu Kudüs dışında birlikte yaşamak arasında seçim yapmak zorundadır; bu durumda eşlerden biri İsrail vatandaşlığını veya daimî ikamet statüsünü kaybetme riskiyle karşı karşıya kalır veya Doğu Kudüs’te birlikte yaşar; bu durumda diğer eş yıllık izin başvurusunda bulunmak zorundadır (bkz. İnsan Hakları Komitesi, “İsrail’in beşinci periyodik raporuna ilişkin nihai gözlemler”, UN doc. CCPR/C/ISR/CO/5 (5 Mayıs 2022), para. 44; Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi, “İsrail’in Altıncı Periyodik Raporu’na ilişkin nihai gözlemler”, UN doc. CEDAW/C/ISR/CO/6 (17 Kasım 2017), para. 40 (b)). Bu seçenekler arasındaki tercihin getirdiği kısıtlamalar yerleşimciler için geçerli değildir. Mahkeme ayrıca, İsrail’in politikasının olumsuz etkisinin özellikle ikamet statüsü için genellikle erkek eşlere bağımlı olan Filistinli kadınlar tarafından yaşandığını gözlemlemektedir (İnsan Hakları Komitesi, “İsrail’in beşinci periyodik raporuna ilişkin nihai gözlemler”, UN doc. CCPR/C/ISR/CO/5 (5 Mayıs 2022), para. 44; “İnsan Hakları Konseyi’nin S-9/1 ve S-12/1 sayılı kararlarının uygulanması: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek

Komiserliği Raporu”, UN doc. A/HRC/46/63 (11 Şubat 2021), para. 45). Bu nedenle, Mahkeme’nin görüşüne göre, İsrail’in ikamet izni politikası, Filistinlilerin ICESCR’nin 10. maddesi ve ICCPR’nin 17. maddesi kapsamında güvence altına alınan aile yaşamı haklarıyla ilgili olarak farklı muamele görmelerine neden olmaktadır.

196. Mahkeme’nin görüşüne göre, İsrail’in Doğu Kudüs’teki ikamet izni politikası tarafından dayatılan farklı muamele haklı değildir, çünkü meşru bir kamu amacına hizmet etmemektedir. Özellikle, izin sistemi, İsrail’in Doğu Kudüs’ü ilhak etmesinin bir sonucu olarak ve bu ilhakin devamı olarak uygulanmaktadır ki Mahkeme bunun zaten hukuka aykırı olduğunu düşünmektedir (bkz. yukarıdaki 179. paragraf). Dolayısıyla Mahkeme, İsrail’in yerleşim politikasının veya ilhak politikasının ilettilmesine atıfta bulunarak farklı muamelenin haklı gösterilemeyeceği kanaatindedir.
197. Yukarıda belirtilenler ışığında Mahkeme, İsrail’in ikamet izni politikasının ICCPR’nin 2. maddesinin 2. fıkrası, 23. ve 26. maddeleri ile ICESCR’nin 2. maddesinin 2. fıkrası ve 10. maddesinin 1. fıkrası uyarınca yasaklanmış ayrımcılık anlamına geldiği görüşündedir.

4. Hareket / Seyahat kısıtlamaları

198. Mahkeme şimdi İsrail’in İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda Filistinlilerin seyahatine getirdiği kısıtlamalara değinmektedir.
199. Mahkeme’nin yukarıda belirttiği gibi, C Bölgesi’nin neredeyse tamamı yerleşim yerlerine tahsis edilmiş veya kapalı askeri bölgeler ve doğal rezervler olarak belirlenmiştir (bkz. 120. paragraf). Bu bölgelere İsrailli olmayan Yahudiler de dahil olmak üzere tüm yerleşimciler ve İsrail’e giriş izni olanlar erişebilirken, İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki Filistinlilerin bu bölgelere erişmek için özel bir izin almaları gerekmektedir.
200. İsrail ayrıca C Bölgesi’nde, İsrail yerleşimlerini birbirlerine ve İsrail topraklarına bağlayan geniş bir yol ağı da dahil olmak üzere altyapı kurmuştur (bkz. paragraf 117). Bu yol ağı C Bölgesi boyunca uzanmasına ve genellikle Filistin köylerinin yakınından geçmesine rağmen, Filistinlilerin bu yolların çoğuna erişimi engellenmiş, kısıtlanmış veya tamamen yasaklanmıştır. UNCTAD’a göre, ana trafik arterlerinin birçoğu da dahil olmak üzere Batı Şeria’da toplamda yaklaşık 58 km’lik 29 yol

ve yol bölümünde Filistinlilerin seyahati kısıtlanmıştır (“İsrail işgalinin Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki Filistin halkının ve işgal altındaki Suriye Golan’ındaki Arap nüfusun yaşam koşulları üzerindeki ekonomik ve sosyal yansımaları”, UN doc. A/78/127-E/2023/95 (30 Haziran 2023), para. 58). Bağımsız Uluslararası Gerçekleri Araştırma Misyonu şunları kaydetmiştir:

“Kısıtlamalar, yerleşimcilere özel yollar, kontrol noktaları ve geçişler rejimi (kapatma engelleri), duvarın yarattığı engeller ve kapı ve izin rejiminin yanı sıra idari kısıtlamalar da dâhil olmak üzere birçok şekilde karşımıza çıkmaktadır” (“İsrail yerleşimlerinin Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki Filistin halkının medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları üzerindeki etkilerini araştıran bağımsız uluslararası gerçekleri araştırma misyonunun raporu”, UN doc. A/HRC/22/63 (7 Şubat 2013), para. 72).

Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi (OCHA) tarafından bildirildiği üzere, 2023 yılı başlarında Batı Şeria’da 49’u sürekli hizmet veren kontrol noktası ve 300’den fazla barikat olmak üzere 565 hareket engeli bulunmaktaydı (OCHA, “Bilgi notu: Batı Şeria’da hareket ve erişim” (Ağustos 2023)). Filistinlilerin kısıtlı yol ağına erişimine izin verildiği yerlerde, bu erişim yerleşimciler için gerekli olmayan bireysel bir seyahat izni almaya bağlıdır. Mahkeme önündeki kanıtlara göre, izin almak için kamuya açık prosedürlerin tamamı, çoğu başvuru sahibinin dili olan Arapçaya çevrilmemiştir (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda İnsan Hakları Durumu: Genel Sekreter Raporu”, UN doc. A/HRC/31/44 (20 Ocak 2016), para. 15).

201. Filistinliler için önemli bir hareket kısıtlaması 2002’den beri Batı Şeria’da inşa edilmekte olan duvardır (bkz. *İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda Duvar İnşa Edilmesinin Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 168, para. 80). Filistinlilerin duvarın tamamlanmış kısımları ile Yeşil Hat arasında kalan bölgelerdeki hareketleri İsrail tarafından verilen izinlere veya özel düzenlemelere bağlıdır (“Doğu Kudüs de dahil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda Filistin halkının insan haklarını etkileyen İsrail uygulamaları: Genel Sekreter Raporu”, UN doc. A/68/502 (4 Ekim 2013), paras. 22-23).

202. Mahkeme, incelemesinin kapsamını göz önünde bulundurarak (bkz. yukarıdaki 81. paragraf), Gazze Şeridi (bkz. yukarıdaki 87. paragraf), Batı Şeria ve Doğu Kudüs arasında seyahat için sıkı kısıtlamalar uygulandığını kaydetmektedir (“İsrail işgalinin Doğu Kudüs de dahil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki Filistin halkının ve işgal altındaki Suriye Golan’ındaki Arap nüfusun yaşam koşulları üzerindeki ekonomik ve sosyal yansımaları”, UN doc. A/78/127-E/2023/95 (30 Haziran 2023), para. 55).
203. Ayrıca İsrail’in hareket kısıtlamaları Batı Şeria ve Gazze Şeridi’ndeki Filistinlilerin Doğu Kudüs’teki ibadet yerlerine erişimini engellemektedir. Mahkeme önündeki kanıtlar, kutsal günlerde kontrol noktaları ve alan kapatma gibi kısıtlamaların Filistinlilerin dini ritüellere katılmasını engellediğini göstermektedir (“İsrail yerleşimlerinin Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki Filistin halkının medeni, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hakları üzerindeki etkilerini araştıran bağımsız uluslararası gerçekleri araştırma misyonunun raporu”, UN doc. A/HRC/22/63 (7 Şubat 2013), para. 60). Ayrıca Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, özellikle Doğu Kudüs’te dini mekânlara erişimin önündeki engellerin din özgürlüğünün eşit bir şekilde kullanılmasına zarar verdiğini vurgulamıştır (“İsrail’in Dördüncü Periyodik Raporuna İlişkin Nihai Gözlemler”, UN doc. E/C.12/ISR/CO/4 (12 Kasım 2019), para. 70).
204. Birleşmiş Milletler raporları, İsrail güvenlik güçlerinin Batı Şeria’da Filistinliler tarafından kullanılan yolları ve diğer altyapıyı tahrip ettiğini göstermektedir (örneğin, “Doğu Kudüs de dahil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda insan hakları durumu ve hesap verebilirlik ve adaleti sağlama yükümlülüğü: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu”, UN doc. A/HRC/55/28 (4 Mart 2024), para. 55). Bu tür faaliyetler, Filistinlilerin hareket özgürlüğüne ilişkin muamelelerdeki farklılaşmayı daha da kötüleştirmektedir. İnsan Hakları Komitesi de İsrail’in kısıtlamalarının bir sonucu olarak Filistinlilerin hareket özgürlüğüne ilişkin farklı muameleden duyduğu endişeyi dile getirmiştir (İnsan Hakları Komitesi, “İsrail’in Beşinci Periyodik Raporuna İlişkin Nihai Gözlemler”, UN doc. CCPR/C/ISR/CO/5 (5 Mayıs 2022), para. 36).

205. Mahkeme, önündeki delillere dayanarak, İsrail'in hareketleri kısıtlama uygulaması yoluyla, Filistinlilere yönelik muamelesinde hareket özgürlüklerine atıfta bulunarak farklılık yarattığını düşünmektedir. İsrail'in muameledeki farklılaştırmasının potansiyel gerekçesi sorusuyla ilgili olarak Mahkeme, yargılamadaki bazı katılımcılar tarafından tespit edildiği üzere, İsrail'in hareket kısıtlamalarını haklı çıkarabilecek güvenlik kaygılarını dikkate almıştır. Bu endişeler yerleşimcilerin ve yerleşimlerin güvenliğiyle ilgili olduğu ölçüde, Mahkeme'nin görüşüne göre, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki varlıkları uluslararası hukuka aykırı olan yerleşimcilerin ve yerleşimlerin korunması, Filistinlilere farklı muamele eden tedbirleri haklı çıkarmak için bir gerekçe olarak ileri sürülemez. Ayrıca Mahkeme, İsrail'in sadece Filistinli kimlikleri nedeniyle tüm Filistinlilere kısıtlamalar getiren tedbirlerinin herhangi bir meşru kamusal amaçla orantısız olduğunu ve güvenliğe atıfta bulunarak haklı gösterilemeyeceğini düşünmektedir.

206. Mahkeme, *Duvar İstisari Görüşü'nde*, şu görüşe yer vermiştir:

“Duvarın inşası ve bununla bağlantılı rejim, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 12. Maddesi, 1. paragrafı kapsamında güvence altına alınan İşgal Altındaki Filistin Toprakları sakinlerinin (İsrail vatandaşları ve orada asimile olanlar hariç) hareket özgürlüğünü engellemektedir. Ayrıca ilgili kişilerin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ve Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde ilan edilen çalışma, sağlık, eğitim ve yeterli bir yaşam standardına sahip olma haklarını kullanmalarını da engellemektedirler.” (*I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 191-192, para. 134.)

Mahkeme'ye göre, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda Filistinlilerin dolaşımına getirilen kısıtlamaların tamamı, Filistinlilerin bu haklardan yararlanmaları üzerinde ayrımcı bir etkiye sahip olduğu gibi, ICCPR'nin 17. maddesinde güvence altına alınan aile hayatına keyfi veya yasadışı müdahaleden korunma hakkı üzerinde de ayrımcı bir etkiye sahiptir. Yukarıda belirtilenler ışığında Mahkeme, İsrail'in seyahat özgürlüğünü kısıtlayan politikalarının ICCPR'nin 2. maddesinin 1. fıkrası ve 26. maddesi, ICESCR'nin 2. maddesinin 2. fıkrası ve CERD'in 2. maddesi uyarınca yasaklanmış ayrımcılık anlamına geldiği görüşündedir.

5. Mülklerin yıkımı

207. 207. Mahkeme şimdi İsrail'in Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki Filistinlilere ait mülkleri yıkma uygulamasına odaklanmaktadır. 2009'dan bu yana Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki mülk yıkımlarına ilişkin verileri derleyen Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi'ne göre, o tarihten bu yana Filistinlilere ait yaklaşık 11.000 yapı yıkılmıştır. Yıkılan mülkler arasında 4.500'den fazla konut ve geçim kaynağı yapısı, 3.000'den fazla tarımsal yapı ve yaklaşık 1.000 su, sanitasyon ve hijyen yapısı bulunmaktadır (OCHA, "Batı Şeria'da yıkım ve yerinden edilmeye ilişkin veriler"). İsrail'in ev yıkma uygulaması iki ana şekilde gerçekleşmektedir: cezai bir suçun yaptırımı olarak mülkün yıkılması ve inşaat izni olmadığı için mülkün yıkılması. Mahkeme her birini sırayla inceleyecektir.

(a) Cezai bir suçun yaptırımı olarak mülkün yıkılması

208. Yürürlükteki yasalar uyarınca, İsrail Savunma Kuvvetleri'nin askeri komutanı, doğası gereği terörist olarak kabul edilen bir dizi suçtan herhangi birini işleyen bireylerle bağlantılı mülklerin yıkılması emrini verme yetkisine sahiptir: bu mülkler öncelikle söz konusu bireylerin yaşadığı veya yaşamış olduğu veya ailelerinin yaşadığı evlerdir. İsrail'in işgalin başlangıcından bu yana 2.000'den fazla Filistinlinin mülkünü cezai suçlar nedeniyle yıktığı bildirilmektedir ("Toplu cezaya odaklı olarak Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Topraklarında insan hakları durumu: 1967'den beri İşgal Altındaki Filistin Topraklarındaki insan hakları durumuna ilişkin Özel Raportörün Raporu", UN doc. A/HRC/44/60 (22 Aralık 2020), para. 38).

209. Mahkeme, İsrail mahkemelerinin, cezai yıkım için yasal yetkinin, İngiliz Mandası altında çıkarılan 119 sayılı Filistin Savunma (Acil Durum) Yönetmeliği'nin 1. paragrafında bulunduğunu düşündüklerini belirtmektedir (Savunma (Acil Durum) Yönetmelikleri, 1945, Filistin Resmi Gazetesi, No. 1442 - Ek No. 2, s. 1089 (27 Eylül 1945); ayrıca bkz. İsrail Yüksek Mahkemesi (Yüksek Adalet Divanı olarak görev yapan), *Sakhwil ve diğerleri v. Judea ve Samaria bölgesi Komutanı*, HCJ 434/79, *İsrail İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt 10, 1980, s. 346). 119 sayılı Filistin Savunma (Acil Durum) Yönetmeliği'nin 1948'den beri devam eden geçerliliği tartışmalı olsa da, Mahkeme'den bu soruyu değerlendirmesi istenmemektedir. Mahkeme sadece, bu yönetmeliğin işgalci güç olarak İsrail tarafından

uygulanmasının Filistinlilere karşı ayrımcılığa yol açıp açmadığını incelemelidir.

210. Bu bağlamda Mahkeme, birkaç bin Filistinlinin evinin yıkılmış olmasına rağmen (bkz. yukarıdaki 208. paragraf), cezalandırıcı yıkım tedbirinin benzer suçlar işleyen İsraili sivillerle bağlantılı mülklere karşı hiç kullanılmadığını gözlemlemektedir (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda Filistin halkının insan haklarını etkileyen İsrail uygulamaları: Genel Sekreter Raporu”, BM dok. A/78/502 (2 Ekim 2023), para. 27). Bu bağlamda, İsrail’in cezai yıkım tedbiri uygulaması, İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki Filistinlilerin, ICCPR’nin 17. Maddesinin 1. paragrafında güvence altına alınan özel hayata, aileye ve konuta yönelik keyfi veya yasadışı müdahalelerden korunma haklarından yararlanmalarında farklı muameleye tabi tutuldukları anlamına gelmektedir.
211. Ancak Mahkeme, bu farklı muamelenin haklı olup olmadığını tespit etmelidir. Bu bağlamda Mahkeme, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi’nin 53. maddesi uyarınca, “askeri operasyonların kesinlikle gerekli kıldığı haller dışında, gayrimenkul veya kişisel eşyaların imha edilmesinin yasak olduğunu” hatırlatır. Aynı ilke, “savaşın gereklilikleri zorunlu kılmadıkça” mülklerin tahrip edilmesini yasaklayan Lahey Tüzüğü’nün 23 (g) maddesinde de ifade edilmektedir. Bu hükümlerde öngörülen askeri operasyonlar muhtemelen aktif düşmanlıklar bağlamında gerçekleşecektir. Ancak mevcut davada Mahkeme, mülkün cezalandırıcı bir şekilde yıkılmasının askeri operasyonlar tarafından kesinlikle gerekli kılındığına veya başka bir şekilde haklı gösterildiğine ikna olmamıştır.
212. Ayrıca belirli suçları işlemiş olan bireyle bir şekilde bağlantılı olsa da yıkılan mülkler, bireyin ailesi veya akrabaları da dahil olmak üzere geniş bir çevre tarafından yaygın olarak kullanılmakta veya sahiplenilmektedir. Bu bağlamda Mahkeme, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi’nin 33. maddesinin ilk paragrafının aşağıdaki hükmü içerdiğini gözlemlemektedir: “Korunan hiç kimse şahsen işlemediği bir suçtan dolayı cezalandırılamaz. Toplu cezalar ve aynı şekilde her türlü yıldırma veya terör önlemleri yasaktır.” Bu hüküm, bir başkasının eylemleri için bir bireye sorumluluk atfedilmesini yasaklayan bireysel cezai sorumluluk genel ilkesinden kaynaklanmaktadır. Mahkeme’ye göre, mülkün cezai

olarak yıkılması, bu mülkte yaşayan veya bu mülkü kullanan diğer kişilerin işlemedikleri eylemler nedeniyle cezalandırılması anlamına gelir ve bu nedenle Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 33. maddesine aykırıdır. Mahkeme ayrıca işgalci gücün, işgal altındaki topraklarda yürürlükte olan ceza kanunlarını, diğerlerinin yanı sıra, “[bu] Sözleşme'nin uygulanmasına engel teşkil ettikleri ölçüde” yürürlükten kaldırma veya askıya alma yetkisine sahip olduğunu hatırlatır (Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'nin 64. maddesinin ikinci paragrafı). Bu hüküm, 119 sayılı Filistin Savunma (Acil Durum) Yönetmeliği iç hukukun bir konusu olarak yürürlükte kalsa bile, bunun İsrail tarafından Dördüncü Cenevre Sözleşmesi kapsamındaki uluslararası yükümlülüklerine ve özellikle toplu cezalandırma uygulamaktan kaçınma yükümlülüğüne aykırı bir şekilde hareket etmek için dayanak olarak kullanılamayacağı anlamına gelir.

213. İsrail'in Filistinlilerin mülklerine yönelik cezalandırıcı yıkım uygulaması, uluslararası insancıl hukuk kapsamındaki yükümlülüklerine aykırıdır ve meşru bir kamu amacına hizmet etmemektedir. Mahkeme, bu uygulamanın Filistinlilere haklı bir gerekçe olmaksızın farklı muamele ettiği için, ICCPR'nin 2. maddesinin 1. fıkrası ve 26. maddesi, ICESCR'nin 2. maddesinin 2. fıkrası ve CERD'in 2. maddesi uyarınca yasaklanmış ayrımcılık anlamına geldiğini düşünmektedir.

(b) İnşaat izni olmadığı için mülkün yıkılması

214. İsrail'in Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki arazi planlama sisteminin uygulanmasında ayrı bir mülk yıkımı gerçekleştirilmektedir. Mahkeme'nin yukarıda belirttiği gibi, İsrail C Bölgesi'ndeki (Batı Şeria'nın % 60'ından fazlasını oluşturan) arazinin neredeyse tamamını İsrail yerleşimlerine, kapalı askeri bölgelere ve doğal rezervlere tahsis etmiştir (bkz. 120. paragraf). C Bölgesi'ndeki arazinin %1'inden azı ve Doğu Kudüs'teki arazinin %13'ü Filistinliler için altyapı inşasına tahsis edilmiştir (“UNC-TAD'ın Filistin Halkına Yardımına İlişkin Rapor: İşgal Altındaki Filistin Toprakları Ekonomisindeki Gelişmeler”, UN doc. TD/B/EX(71)/2 (20 Eylül 2021), para. 33; ayrıca bkz. yukarıdaki 163. paragraf).
215. Ayrıca Bağımsız Uluslararası Gerçekleri Araştırma Misyonu'nun 2013 raporuna göre, Filistinliler inşaat izinlerini vermek ve uygulamakla görevli planlama komitelerinden dışlanmıştır; rapordan önceki 20 yıl içinde Filistinlilerin izin başvurularının yüzde 94'ü reddedilmiştir (“İs-

rail yerleşimlerinin Doğu Kudüs dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki Filistin Halkının Medeni, Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakları Üzerindeki Etkilerini Araştırmak İçin Bağımsız Uluslararası Gerçekleri Araştırma Misyonunun Raporu", UN doc. A/HRC/22/63 (7 Şubat 2013), para. 70). Filistinlilerin izin başvurularının onaylanma oranının o tarihten bu yana daha da düştüğü bildirilmektedir ("Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İsrail hakkında Bağımsız Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu", UN doc. A/77/328 (14 Eylül 2022), para. 42; ayrıca bkz. "Doğu Kudüs dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve İşgal Altındaki Suriye Golan'ındaki İsrail Yerleşimleri: Genel Sekreter Raporu", UN doc. A/77/493 (3 Ekim 2022), para. 18). Temmuz 2023'te, İsrail Sivil İdaresi altyapı başkanı, Filistinlilerin izin taleplerinin yüzde 90'ından fazlasının reddedildiğini, İsrail'in taleplerinin ise yaklaşık yüzde 60-70'inin görüşülüp onaylandığını doğrulamıştır ("Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda ve İşgal Altındaki Suriye Golan'ındaki İsrail yerleşimleri: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu", UN doc. A/HRC/55/72 (1 Şubat 2024), para. 35).

216. İnşaat izni almanın uzun, karmaşık ve pahalı süreci ve düşük onay oranı ışığında, birçok Filistinli yapıları izinsiz inşa etmektedir. İzni olmayan binalar yıkıma maruz kalmakta ve sakinlerini tahliye ve yerinden edilme riskiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Mahkeme'nin yukarıda belirttiği üzere, 2019 yılında yaklaşık 100.000 kişinin yaşadığı Filistinlilere ait evlerin üçte birinden fazlasının inşaat izni yoktu (bkz. paragraf 165). İnşaat izinlerinin olmaması nedeniyle uygulanan ağır cezalar, birçok Filistinlinin kendi mülklerini yıkmasına yol açmıştır ("Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve işgal altındaki Suriye Golan'ındaki İsrail yerleşimleri: Genel Sekreter Raporu", UN doc. A/75/376 (1 Ekim 2020), para. 48).
217. 2019'da 1797 sayılı Askeri Kararın yürürlüğe girmesi ve 2020'de 1252 sayılı Askeri Kararın değiştirilmesi de dahil olmak üzere, yürürlükteki imar ve planlama yasal çerçevesinde yapılan bir dizi değişiklik, İsrail makamlarının bir tahliye emrinin verilmesinden sonraki 96 saat içinde yapıları yıkmasına olanak sağlamıştır; yıkıma karşı tazminat yolları da kısıtlanmıştır ("Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda ve işgal altındaki Suriye Golan'ındaki İsrail yerle-

şimleri: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu”, UN doc. A/HRC/46/65 (15 Şubat 2021), para. 32). Sonuç olarak, yıkımların oranı giderek artmıştır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, 2012 ve 2022 yılları arasında, çoğu C Bölgesi ve Doğu Kudüs’te olmak üzere, Filistinlilere ait 7.000’den fazla yapının yıkıldığını bildirmiştir. Bu yapılar arasında 1.600’den fazla insani yardım sağlayan yapılar, 600’den fazla su, sanitasyon ve hijyen binaları ve 20’den fazla yaklaşık 1.300 çocuğa eğitim veren okullar bulunmaktaydı (“Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda ve İşgal Altındaki Suriye Golan’ındaki İsrail yerleşimleri: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Raporu”, UN doc. A/HRC/52/76 (15 Mart 2023), paras. 25-26).

218. Buna karşılık, Batı Şeria’da inşaat izni olmayan yerleşimci inşaatları yıkım uygulamasından çok daha az etkilenmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’ne göre, 2019-2020 döneminde Filistinlilere ait yapılar için İsraililere kıyasla beş kat daha fazla yıkım emri çıkarılmıştır. Yerleşim yerleri ve ileri karakollardaki yaygın ruhsatsız inşaatlar ışığında, Genel Sekreter bu durumu Filistinlilere karşı ayrımcılık olarak değerlendirmiştir (“Doğu Kudüs de dahil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve işgal altındaki Suriye Golan’ındaki İsrail yerleşimleri: Genel Sekreter Raporu”, UN doc. A/78/554 (25 Ekim 2023), para. 33). Bu bağlamda Mahkeme, İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda inşaat izni olmayan yerleşimci yapılarının yıkılması yerine geriye dönük olarak düzenlenmesi yönündeki yaygın uygulamayı hatırlatmaktadır (bkz. yukarıdaki 112. paragraf).
219. Mahkeme, İsrail’in planlama politikaları ve uygulamalarından kaynaklanan Filistinlilere yönelik farklı muamelenin, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri ve İnsan Hakları Komitesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi ve CERD Komitesi de dâhil olmak üzere çeşitli sözleşme izleme organları tarafından vurgulandığını belirtmektedir (“Doğu Kudüs de dahil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları ve işgal altındaki Suriye Golan’ındaki İsrail yerleşimleri: Genel Sekreter Raporu”, UN doc. A/78/554 (25 Ekim 2023), para. 19; İnsan Hakları Komitesi, “İsrail’in Beşinci Periyodik Raporuna İlişkin Nihai Gözlemler”, UN doc. CCPR/C/ISR/CO/5 (5 Mayıs 2022), para. 42; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, “İsrail’in Dördüncü Periyodik Raporuna İlişkin Nihai Gözlemler”, UN doc. E/C.12/ISR/CO/4 (12 Kasım 2019), para. 50;

CERD Komitesi, “İsrail’in Birleştirilmiş On Yedinci İla On Dokuzuncu Raporlarına İlişkin Sonuç Gözlemleri”, UN doc. CERD/C/ISR/CO/17-19 (27 Ocak 2020), para. 42). Örneğin, İnsan Hakları Komitesi şunları ifade etmiştir:

“ayrımcı politikalara dayalı sistematik yıkım ve zorla tahliye uygulamalarının İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda Yahudi ve Filistinli toplulukların ayrıştırılmasına yol açmasından derin endişe duymaktadır ki bu, ırk ayrımı anlamına gelmektedir” (İnsan Hakları Komitesi, “İsrail’in Beşinci Periyodik Raporuna İlişkin Nihai Gözlemler”, UN doc. CCPR/C/ISR/CO/5 (5 Mayıs 2022), para. 42).

220. Mahkeme, önündeki delillere dayanarak, İsrail’in inşaat ruhsatlarının verilmesine ilişkin planlama politikasının ve inşaat ruhsatı olmadığı için mülklerin yıkılması uygulamasının, Filistinlilerin ICCPR’nin 17. maddesinin 1. paragrafında güvence altına alınan özel hayata, aileye ve konuta yönelik keyfi veya hukuka aykırı müdahalelerden korunma hakkından yararlanmalarında farklı muamele teşkil ettiği kanaatinde-dir.
221. Mahkeme’nin görüşüne göre, bu uygulama makul ve objektif kriterle-re veya meşru bir kamu amacına atıfta bulunarak haklı gösterilemez. Özellikle, Mahkeme’nin önündeki belgelerde, Filistinlilere inşaat izni verilmemesinin veya bu tür izinler olmadığı için yapıların yıkılmasının bu kadar kapsamlı bir ölçekte meşru bir amaca hizmet ettiğini gösteren hiçbir şey yoktur. Bu sonuç, İsrail’in yerleşimciler ve yerleşimler için inşaat izni verdiği ölçüde uluslararası hukuka aykırı hareket ettiği gerçeğiyle de desteklenmektedir (bkz. yukarıdaki 119 ve 155. paragraflar).
222. Yukarıdakiler ışığında Mahkeme, İsrail’in inşaat izinlerinin verilmesine ilişkin planlama politikasının ve özellikle de Filistinlilere yerleşimciler-den farklı muamele ederek inşaat izni olmadığı için mülk yıkımı uygulamasının, ICCPR’nin 2. maddesinin 1. fıkrası ve 26. maddesi, ICESCR’nin 2. maddesinin 2. fıkrası ve CERD’in 2. maddesini ihlal ederek yasaklanmış ayrımcılık anlamına geldiğini düşünmektedir.

6. İsrail’in ayrımcı mevzuat ve önlemlerine ilişkin sonuç

223. Yukarıdaki nedenlerden dolayı Mahkeme, İsrail’in işgalci güç sıfatıyla kabul ettiği geniş bir mevzuat ve aldığı tedbirler dizisinin, uluslararası hukuk tarafından belirlenen gerekçelerle Filistinlilere farklı muamele ettiği sonucuna varmaktadır. Mahkeme’nin de belirttiği gibi, bu

muamele farklılığı, makul ve objektif kriterlere veya meşru bir kamu amacına atıfta bulunarak haklı gösterilemez (bkz. 196, 205, 213 ve 222. paragraflar). Buna göre Mahkeme, İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda Filistinlilere uyguladığı kapsamlı kısıtlamalar rejiminin, diğerlerinin yanı sıra, ırk, din veya etnik kökene dayalı olarak, ICCPR'nin 2. maddesinin 1. fıkrası ve 26. maddesi, ICESCR'nin 2. maddesinin 2. fıkrası ve CERD'in 2. maddesini ihlal eden sistematik ayrımcılık teşkil ettiği görüşündedir.

224. Bazı katılımcılar İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki politika ve uygulamalarının CERD'in 3. Maddesini ihlal edecek şekilde ayrımcılık veya apartheid (ırk ayrımı) anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir.
225. CERD'in 3. Maddesi aşağıdaki gibidir: "Taraflar Devletler ırk ayrımcılığını ve apartheid'i özellikle kınar ve kendi yetki alanlarındaki topraklarda bu nitelikteki tüm uygulamaları önlemeyi, yasaklamayı ve ortadan kaldırmayı taahhüt ederler." Bu hüküm, ırk ayrımcılığının özellikle iki ağır biçimine atıfta bulunmaktadır: ırk ayrımı ve *apartheid*.
226. Mahkeme, İsrail'in Batı Şeria ve Doğu Kudüs'teki politika ve uygulamalarının, Filistinli nüfus ile İsrail tarafından bölgeye nakledilen yerleşimciler arasında bir ayrım uyguladığını gözlemlemektedir.
227. Bu ayrılık her şeyden önce fizikseldir: İsrail'in yerleşim politikası Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ün parçalanmasını ve Filistinli toplulukların kuşatılmasını daha da ileri götürmektedir. İkamet izni sisteminin dayatılması ve Mahkeme'nin yukarıda tartıştığı farklı yol ağlarının kullanılması gibi ayrımcı politika ve uygulamaların bir sonucu olarak, Filistinli topluluklar fiziksel olarak birbirlerinden ve yerleşimcilerin topluluklarından ayrı kalmaktadır (bkz., örneğin, paragraf 200 ve 219).
228. Yerleşimci ve Filistinli topluluklar arasındaki ayrım aynı zamanda hukuksaldır. İsrail hukukunun Batı Şeria ve Doğu Kudüs'e kısmen genişletilmesinin bir sonucu olarak, yerleşimciler ve Filistinliler İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda farklı hukuk sistemlerine tabidir (bkz. yukarıdaki 135-137. paragraflar). İsrail hukuku Filistinlilere uygulandığı ölçüde, onlara, yerleşimcilerin muaf tutulduğu Doğu Kudüs'te ikamet etme izni gerekliliği gibi kısıtlamalar getirmektedir. Buna ek olarak, İsrail'in on yıllardır yürürlükte olan mevzuatı ve tedbirleri, Batı Şeria ve

Doğu Kudüs'te çok çeşitli bireysel ve sosyal faaliyet alanlarında Filistinlilere yerleşimcilerden farklı muamele etmektedir (bkz. yukarıdaki 192-222. paragraflar).

229. Mahkeme, İsrail'in mevzuat ve tedbirlerinin Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te yerleşimci ve Filistinli topluluklar arasında neredeyse tam bir ayrımı dayattığını ve sürdürmeye hizmet ettiğini gözlemlemektedir. Bu nedenle Mahkeme, İsrail'in mevzuatının ve tedbirlerinin CERD'in 3. maddesinin ihlalini teşkil ettiğini düşünmektedir.

E. Kendi kaderini tayin etme sorunu

230. Mahkeme, İsrail'in yerleşim politikasının, ilhak eylemlerinin ve ilgili ayrımcı mevzuat ve tedbirlerinin uluslararası hukuku ihlal ettiğini tespit etmiştir. Mahkeme şimdi (a) sorusunun İsrail'in politika ve uygulamalarının Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanması üzerindeki etkilerini sorgulayan yönüne değinmektedir. Mahkeme, Filistin halkının kendi kaderini tayin etme hakkının varlığını zaten teyit etmiştir (*İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda Duvar İnşa Edilmesinin Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 183, para. 118). Mahkeme öncelikle bu hakkın kapsamını belirleyecek ve ardından, varsa, İsrail'in politika ve uygulamalarının bu hakkın kullanımı üzerindeki etkilerini inceleyecektir.
231. Birleşmiş Milletler Şartı, "halkların eşit hakları ve kendi kaderlerini tayin ilkesine saygı temelinde" dostane ilişkilerin geliştirilmesini Örgütün amaçlarından biri olarak tanımlamaktadır (Şart'ın 1. Maddesi, 2. paragrafı). **Tüm halkların kendi kaderini tayin hakkı, Genel Kurul tarafından "uluslararası hukukun temel ilkelerinden" biri olarak kabul edilmiştir** (24 Ekim 1970 tarihli ve 2625 (XXV) sayılı kararın eki). Bu hakkın önemi çok sayıda kararda, özellikle de bu hakkın henüz bağımsızlığını kazanmamış tüm halklara ve topraklara uygulanmasını teyit eden Sömürge Ülkelerine ve Halklarına Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildiri'de vurgulanmıştır (14 Aralık 1960 tarihli ve 1514 (XV) sayılı karar, paragraf 2).
232. Mahkeme, tüm halkların kendi kaderini tayin hakkının "çağdaş uluslararası hukukun temel ilkelerinden biri" olduğunu teyit etmiştir (*Doğu Timor (Portekiz v. Avustralya)*, Karar, *I.C.J. Raporları 1995*, s. 102, para. 29). Aslında, kendi kaderini tayin hakkına saygı gösterme yükümlülüğünün

erga omnes olduğunu ve tüm Devletlerin bu hakkı korumakta hukuki menfaati olduğunu kabul etmiştir (*İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda Duvar İnşa Edilmesinin Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 199, para. 155; *Chagos Takımadalarının 1965 yılında Mauritius'tan Ayrılmasının Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2019 (I)*, s. 139, para. 180).

233. Kendi kaderini tayin hakkının uluslararası hukuktaki merkezi önemi, ICESCR ve ICCPR'nin ortak 1. Maddesi olarak yer almasından da anlaşılmaktadır: “Bütün halklar kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahiptir. Bu hak sayesinde siyasi statülerini özgürce belirler ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini özgürce sürdürürler.” İnsan Hakları Komitesi, kendi kaderini tayin hakkının önemini, “bu hakkın hayata geçirilmesinin, bireysel insan haklarının etkili bir şekilde güvence altına alınması ve gözetilmesi ve bu hakların geliştirilmesi ve güçlendirilmesi için temel bir koşul olmasından” kaynaklandığını açıklamıştır (Genel Yorum No. 12 (13 Mart 1984), *Genel Kurul Resmi Kayıtları, Otuz Dokuzuncu Oturum, Ek No. 40* (UN doc. A/39/40 (SUPP)), Ek VI, para. 1). Nitekim Mahkeme'nin de teyit ettiği üzere, kendi kaderini tayin hakkı temel bir insan hakkıdır (1965'te *Chagos Takımadalarının Mauritius'tan Ayrılmasının Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2019 (I)*, s. 131, para. 144). Dekolonizasyon bağlamında, Genel Kurul kendi kaderini tayin hakkının “devredilemez bir hak” olarak önemini defalarca vurgulamıştır (örneğin, 29 Kasım 1985 tarihli ve 40/25 sayılı karar, para. 3; 6 Kasım 1987 tarihli ve 42/14 sayılı karar, para. 4; 9 Aralık 1994 tarihli ve 49/40 sayılı karar, para. 1). Genel Kurul ayrıca dekolonizasyon sürecinde “kendi kaderini tayin etme ilkesinin alternatifini olmadığını” altını çizmiştir (örneğin, 11 Aralık 2002 tarihli 57/138 (A) sayılı karar, para. 3; 10 Aralık 2004 tarih ve 59/134 (A) sayılı karar, paragraf. 2). Mahkeme, mevcut davada olduğu gibi yabancı işgali durumlarında, kendi kaderini tayin hakkının uluslararası hukukun emredici bir normunu teşkil ettiğini düşünmektedir.
234. Halkların kendi kaderini tayin hakkı geniş bir uygulama alanına sahiptir (1965 yılında *Chagos Takımadalarının Mauritius'tan Ayrılmasının Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2019 (I)*, s. 131, para. 144). Mahkeme, kendisine yöneltilen soruyu yanıtlamak amacıyla, işgalci güç olarak İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki politika ve uygulamala-

rının Filistin halkının kendi kaderini tayin etme hakkını kullanmasını engelleyip engellemediğini tespit etmelidir.

235. Birçok katılımcı İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nı işgal etmesinin Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını ihlal ettiğini savunmuştur. İsrail'in bu hakkı ihlal ettiği söylenen politika ve uygulamaları arasında, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda yerleşimlerin genişletilmesi ve ilgili altyapının kurulması; topraklara el konulması ve Filistinlilere ait yapıların yıkılması; İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın belirli bölümlerinin demografik yapısının değiştirilmesi; İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın parçalanması; ve İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki hidrokarbon, maden ve su kaynaklarının işletilmesi de dahil olmak üzere doğal kaynaklara el konulması yer almaktadır. Diğer katılımcılar çekincelerini dile getirmişlerdir. Özellikle bir katılımcı, kendi kaderini tayin hakkının göreceli olduğunu ve mevcut sınırlarda değişiklik yapılmasını içermemesi gerektiğini savunmuştur. Mahkeme, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanmasının İsrail Devleti'nin toprak bütünlüğünü, siyasi dokunulmazlığını veya meşru güvenlik ihtiyaçlarını ihlal edip etmediğini tespit etmelidir.
236. Mahkeme'nin görüşüne göre, aşağıdaki unsurlar mevcut yargılamalarla özellikle ilgilidir.
237. İlk olarak, Mahkeme, toprak bütünlüğü hakkının uluslararası teamül hukuku kapsamında "kendi kaderini tayin hakkının bir sonucu" olarak tanındığını hatırlatmaktadır (1965 yılında *Chagos Takımadalarının Mauritius'tan Ayrılmasının Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2019 (I)*, s. 134, para. 160). Filistin bağlamında, Genel Kurul ve İnsan Hakları Konseyi, "Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın tamamının toprak birliğine, sınırlarına ve bütünlüğüne saygı gösterilmesi ve bunların korunması" çağrısında bulunmuştur (örneğin, 15 Aralık 2022 tarihli ve 77/208 sayılı Genel Kurul kararı, dokuzuncu giriş paragrafı; 1 Nisan 2022 tarihli ve 49/28 sayılı İnsan Hakları Konseyi kararı, para. 5). Mahkeme, işgalci güç olarak İsrail'in, Filistin halkının İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın tamamı üzerinde bağımsız ve egemen bir devlet kurma hakkı da dâhil olmak üzere kendi kaderini tayin hakkını kullanmasını engellememe yükümlülüğü bulunduğunu değerlendirmektedir.

238. Mahkeme, İsrail'in yerleşim politikasının Batı Şeria'yı parçaladığını ve Doğu Kudüs'ü Batı Şeria'dan kopardığını zaten tespit etmiştir (bkz. yukarıdaki 164. paragraf). Batı Şeria'daki yerleşimlerin yayılması, Filistinlilerin erişiminin sınırlı olduğu veya hiç olmadığı bir yol ağının genişletilmesiyle birleştiğinde, Filistinli toplulukları Batı Şeria'daki yerleşim bölgelerinde kuşatma etkisi yaratmıştır (bkz. yukarıdaki 200 ve 227. paragraflar). Ayrıca İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın büyük bir bölümünü ilhak etmesi, Filistin halkının kendi kaderini tayin etme hakkının temel bir unsuru olan İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın bütünlüğünü ihlal etmektedir.
239. İkinci olarak, kendi kaderini tayin hakkı sayesinde, bir halk, nüfusunu dağıtmayı ve bir halk olarak bütünlüğünü zayıflatmayı amaçlayan eylemlere karşı korunur. Geçmişte Mahkeme, İsrail'in duvar inşasının, diğer tedbirlerle birlikte, Filistinli nüfusun belirli bölgelerden ayrılmasına katkıda bulunduğu ve böylece İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın demografik yapısının değişmesi riskini doğurduğu; bu nedenle Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanmasını ciddi şekilde engellediği sonucuna varmıştır (*İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda Duvar İnşa Edilmesinin Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 184, para. 122). Mahkeme ayrıca yukarıda, İsrail'in bir bütün olarak yerleşim politikasının, toprak ilhakının ve İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda Filistinlilere karşı ayrımcılık yapan ilgili mevzuat ve tedbirlerinin, Filistinlilerin İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın belirli bölgelerinden, özellikle de C Bölgesi ve Doğu Kudüs'ten ayrılmalarına katkıda bulunduğunu tespit etmiştir. Ayrıca İsrail'in Gazze Şeridi, Batı Şeria ve Doğu Kudüs arasındaki hareketlere getirdiği katı kısıtlamalar, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın farklı bölgelerinde yaşayan Filistinli nüfusu bölmektedir (bkz. yukarıdaki 202 ve 206. paragraflar). Mahkeme'nin görüşüne göre, bu politikalar ve uygulamalar, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki Filistin halkının bütünlüğüne zarar vermekte ve kendi kaderini tayin etme hakkının kullanılmasını önemli ölçüde engellemektedir.
240. Kendi kaderini tayin hakkının üçüncü bir unsuru, uluslararası teamül hukukunun bir ilkesi olan doğal kaynaklar üzerinde daimî egemenlik hakkıdır (bkz. *Kongo Topraklarında Silahlı Faaliyetler (Kongo Demokratik Cumhuriyeti v. Uganda)*, *Karar, I.C.J. Raporları 2005*, s. 251, para. 244). Mahkeme yukarıda, İsrail'in Filistin halkının doğal kaynaklar üzerin-

deki daimî egemenliğine saygı gösterme yükümlülüğünü ihlal ederek, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki doğal kaynakları, kendi çıkarları ve yerleşimlerin çıkarları için kullandığını tespit etmiştir (bkz. 133. paragraf). İsrail, Filistin halkını on yıllardır İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki doğal kaynaklardan faydalanmaktan mahrum bırakarak, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanmasını engellemiştir.

241. **Dördüncü olarak, kendi kaderini tayin hakkının kilit unsurlarından biri, bir halkın kendi siyasi statüsünü özgürce belirleme ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimini sürdürme hakkıdır.** Bu hak 1514 (XV) ve 2625 (XXV) sayılı kararlarda yer almakta ve ICCPR ve ICESCR'nin ortak 1. Maddesinde yer almaktadır (bkz. yukarıdaki 233. paragraf). Mahkeme, İsrail'in politika ve uygulamalarının Filistinlilerin ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamlarının bazı yönleri üzerindeki etkisini, özellikle de insan haklarının zedelenmesi nedeniyle, daha önce tartışmıştır. Batı Şeria, Doğu Kudüs ve özellikle Gazze Şeridi'nin temel mal ve hizmetlerin sağlanmasında İsrail'e bağımlı olması, başta kendi kaderini tayin hakkı olmak üzere temel insan haklarından yararlanılmasına zarar vermektedir ("İsrail işgalinin Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki Filistin halkının ve işgal altındaki Suriye Golan'ındaki Arap nüfusun yaşam koşulları üzerindeki ekonomik ve sosyal yansımaları", UN doc. A/78/127-E/2023/95 (30 Haziran 2023)).
242. Bireylere verilen zararın yanı sıra, Filistinlilerin özgürlük ve kişi güvenliği hakkı ile seyahat özgürlüğü de dâhil olmak üzere haklarının ihlal edilmesi, bir bütün olarak Filistin halkını etkilemekte ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimini sekteye uğratmaktadır. Bu bağlamda, Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu 2023 yılında şu gözlemde bulunmuştur:

"İsrail'in uyguladığı kısıtlamalar, yasadışı yerleşimlerin genişletilmesi ve diğer uygulamalar sadece kalkınmayı engellemekle kalmamış, aynı zamanda Filistin topraklarının parçalanmasını da şiddetlendirmiştir. Bu politika ve uygulamaların Filistinliler ve onların temel insan haklarını kullanma becerileri üzerinde ciddi insani, ekonomik, sosyal ve siyasi etkileri olmuştur. Bunların yansımaları Filistin toplumu, ekonomisi ve çevresi üzerinde kümülatif, çok katmanlı ve nesiller arası bir etkiye sahip olmuş ve Filistinlilerin yaşam koşullarının kötüleşmesine, zorla yerlerinden edilmelerine, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın 'kalkındırılma-

masına', Filistin ekonomisinin İsrail'e asimetrik bağımlılığının pekişmesine ve Filistinlilerin kurumsal olarak dış yardıma bağımlılığının artmasına neden olmuştur." ("İsrail işgalinin Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki Filistin halkının ve işgal altındaki Suriye Golan'ındaki Arap nüfusun yaşam koşulları üzerindeki ekonomik ve sosyal yansımaları", UN doc. A/78/127-E/2023/95 (30 Haziran 2023), para. 130).

Dolayısıyla Mahkeme, İsrail'in politika ve uygulamalarının Filistin halkının siyasi statüsünü özgürce belirleme ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimini sürdürme hakkını engellediğini düşünmektedir.

243. İsrail'in hukuka aykırı politika ve uygulamalarının uzun süreli olması, Filistin halkının kendi kaderini tayin etme hakkının ihlalini daha da ağırlaştırmaktadır. İsrail'in on yıllara yayılan politika ve uygulamalarının bir sonucu olarak, Filistin halkı uzun bir süre boyunca kendi kaderini tayin hakkından mahrum bırakılmıştır ve bu politika ve uygulamaların daha da uzatılması, gelecekte bu hakkın kullanılmasını baltalamaktadır. Bu nedenlerle Mahkeme, İsrail'in hukuka aykırı politika ve uygulamalarının, İsrail'in Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkına saygı gösterme yükümlülüğünü ihlal ettiği görüşündedir. Bu politikaların işgalin hukuki statüsünü ve dolayısıyla İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığının meşruiyetini nasıl etkilediği aşağıda tartışılmaktadır (bkz. paragraf, 255-257).

VI. İSRAİL'İN POLİTİKA VE UYGULAMALARININ İŞGALİN YASAL STATÜSÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

A. Soru (b)'nin ilk bölümünün kapsamı ve uygulanabilir hukuk

244. Mahkeme şimdi, Genel Kurul'un görüşünü talep ettiği (b) sorusunun ilk kısmına değinecek ve uluslararası hukukun ilgili kural ve ilkeleri ışığında İsrail'in politika ve uygulamalarının işgalin hukuki statüsünü etkileyip etkilemediğini ve etkilemişse ne şekilde etkilediğini inceleyecektir. Mahkeme, Genel Kurul tarafından yöneltilen (b) sorusunun ilk kısmının kapsamını daha ayrıntılı olarak belirlemekle başlayacaktır.
245. Mahkeme'nin yukarıdaki (a) sorusuna verdiği cevapta gösterildiği üzere, İsrail, işgali yöneten yasal rejime uygun olmayan bazı politika ve uygulamaları benimsemiştir. Dahası, yukarıda (a) sorusuna verilen cevap, yerleşim yerlerini genişletmeye devam etmesi de dahil olmak üzere

İsrail'in politika ve uygulamalarının, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın büyük bölümünün ilhakını pekiştiren ve Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanmasını engelleyen, geri dönüşü olmayan gerçekleri sahada tesis etmek için tasarlandığını göstermektedir (bkz. yukarıdaki 162-173 ve 230-243. paragraflar). Mahkeme, bu politikaların ve uygulamaların ve sahadaki gerçeklerin yaratılmasının, işgalin yasal statüsü ve dolayısıyla İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığının meşruiyeti üzerinde önemli etkileri olduğu görüşündedir.

246. Mahkeme, Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul'un, İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın hukuki statüsünü, coğrafi yapısını ve demografik yapısını değiştirmeye yönelik politika ve uygulamalarına ilişkin benzer görüşler dile getirdiğini kaydetmektedir.

247. Örneğin, Güvenlik Konseyi, 252 (1968) sayılı kararında, **askeri fetih yoluyla toprak kazanımının kabul edilemez olduğunu tekrar teyit ettikten sonra;**

“İsrail tarafından alınan ve Kudüs'ün hukuki statüsünü değiştirme eğiliminde olan, arazi ve üzerindeki mülklerin kamulaştırılması da dahil olmak üzere, tüm yasal ve idari tedbir ve eylemlerin geçersiz olduğunu ve bu statüyü değiştiremeyeceğini *değerlendirir*”.

Konsey, ayrıca 446 (1979) sayılı kararıyla, İsrail'e şu çağrıda bulunmuştur:

“önceki tedbirlerini yürürlükten kaldırma ve Kudüs de dâhil olmak üzere 1967'den bu yana işgal altında tutulan Arap topraklarının hukuki statüsünü ve coğrafi yapısını değiştirecek ve demografik yapısını önemli ölçüde etkileyecek herhangi bir eylemde bulunmaktan vazgeçme ve özellikle kendi sivil nüfusunun bir kısmını işgal altındaki Arap topraklarına nakletmeme”.

Ayrıca Konsey 465 (1980) sayılı kararıyla, aşağıdaki hususları belirlemiştir:

“İsrail'in 1967'den bu yana işgal altında tuttuğu Kudüs dâhil Filistin ve diğer Arap topraklarının veya bunların herhangi bir bölümünün fiziksel karakterini, demografik yapısını, kurumsal yapısını veya statüsünü değiştirmek için aldığı tüm tedbirlerin hiçbir hukuki geçerliliği yoktur ve İsrail'in nüfusunun bir kısmını ve yeni göçmenleri bu topraklara yerleştirme politikası ve uygulamaları, Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına ilişkin Cenevre Sözleş-

mesi'nin açık bir ihlalini teşkil etmekte ve ayrıca Orta Doğu'da kapsamlı, adil ve kalıcı bir barışın sağlanmasına ciddi bir engel teşkil etmektedir.”

248. Benzer şekilde, Genel Kurul, 32/5 (1977) sayılı kararıyla, işgal altındaki Arap topraklarındaki ciddi duruma atıfta bulunarak, diğerlerinin yanı sıra, “işgalci Güç olarak İsrail Hükümeti tarafından alınan ve bu toprakların yasal statüsünü, coğrafi yapısını ve demografik yapısını değiştirmek için tasarlanan önlemler ve eylemler” konusunda ciddi endişe ve kaygılarını dile getirmiş; ve “İsrail tarafından 1967’den beri işgal edilen Filistin ve diğer Arap topraklarında alınan bu tür tüm önlemlerin ve eylemlerin hiçbir yasal geçerliliği olmadığını” tespit etmiştir. Daha sonra, 2015 yılında, aşağıdaki çağrıda bulunmuştur:

“İşgalci Güç İsrail’in, 1967’de başlayan İsrail işgaline gecikmeksizin son verilmesi amacıyla, uluslararası insancıl hukuk da dâhil olmak üzere uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerine harfiyen uyması ve Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda uluslararası hukuka aykırı tüm tedbirlerine ve topraklara el koyma ve fiili ilhak da dâhil olmak üzere Bölgenin karakterini, statüsünü ve demografik yapısını değiştirmeye ve böylece barış müzakerelerinin nihai sonucuna hâlel getirmeye yönelik tüm tek taraflı eylemlerine son vermesi” (70/15 (2015) sayılı karar).

249. Daha yakın bir tarihte, Genel Kurul, Mahkeme’den mevcut İstişari Görüşü talep ettiği aynı kararda, aşağıdaki hususların yerine getirilmesini talep etmiştir:

“İşgalci Güç İsrail, diğerlerinin yanı sıra, tüm yerleşim faaliyetlerini, duvar inşasını ve Doğu Kudüs ve çevresi de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nın karakterini, statüsünü ve demografik yapısını değiştirmeyi amaçlayan diğer tüm önlemleri durduracaktır. Bu durum, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkı da dâhil olmak üzere insan haklarını ve 1967’de başlayan İsrail işgalinin gecikmeksizin sona erdirilmesi ve Filistin ve İsrail tarafları arasında adil, kalıcı ve kapsamlı bir barış anlaşmasına varılması beklentilerini ciddi ve olumsuz bir şekilde etkilemektedir” (77/247 (2022) sayılı karar).

250. Dolayısıyla Mahkeme, Genel Kurul tarafından yöneltilen (b) sorusunun ilk kısmının İsrail’in politika ve uygulamalarının işgalin hukuki statüsünü etkileyip etkilemediği olmadığını düşünmektedir. Mahkeme, daha ziyade, ikinci sorunun ilk kısmının kapsamının, İsrail’in politika

ve uygulamalarının işgalin hukuki statüsünü nasıl etkilediği ve dolayısıyla İsrail'in işgalci bir güç olarak İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığının meşruiyeti ile ilgili olduğu görüşündedir. Bu meşruiyet, Birleşmiş Milletler Şartı da dahil olmak üzere genel uluslararası hukuk kuralları ve ilkeleri çerçevesinde belirlenecektir.

251. Mahkeme, genel uluslararası hukukun ve Birleşmiş Milletler Şartı'nın yabancı topraklarda kuvvet kullanımına ilişkin kural ve ilkelerinin (*jus ad bellum*), uluslararası insancıl hukuk (*jus in bello*) ve uluslararası insan hakları hukuku kapsamında işgalci gücün davranışlarına uygulanan kural ve ilkelerden ayırt edilmesi gerektiğini düşünmektedir. İlk kurallar işgalci gücün işgal altındaki topraklarda devam eden varlığının meşruiyetini belirlerken; ikinci kurallar işgalci gücün varlığının meşru ya da gayrimeşru olmasına bakılmaksızın işgalci güç için geçerli olmaya devam eder. Mahkeme'nin, Genel Kurul'un istişari görüş talebinin (b) sorusunun ilk kısmına verdiği cevapta uygulanabilir olduğunu düşündüğü, halkların kendi kaderini tayin hakkı ile birlikte güç kullanımına ilişkin ilk kural ve ilkeler kategorisidir.

B. İsrail politika ve uygulamalarının işgalin hukuki statüsünü etkileme biçimi

252. Mahkeme yukarıda, İsrail'in politika ve uygulamalarının ve bunların sahada uygulanma ve hayata geçirilme biçimlerinin, İsrail egemenliğinin işgal altındaki toprakların belirli kısımlarına genişletilmesi, bu toprakların kademeli olarak İsrail topraklarına ilhak edilmesi, İsrail'in hükümet işlevlerini yerine getirmesi ve iç hukukunu bu topraklarda uygulamasının yanı sıra, giderek artan sayıda kendi vatandaşının bu topraklara nakledilmesi ve Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkının kullanılmasının engellenmesi yoluyla işgalin hukuki statüsü üzerinde önemli etkileri olduğunu tespit etmiştir (bkz. V (C) ve V (E) bölümleri). Sonuç olarak bu politika ve uygulamalar, başta Batı Şeria ve Doğu Kudüs olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın fiziksel karakterinde, hukuki statüsünde, demografik yapısında ve toprak bütünlüğünde değişikliklere yol açmıştır. Bu değişiklikler, İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda kalıcı ve geri dönüşü olmayan bir İsrail varlığı yaratma niyetini ortaya koymaktadır.

253. Mahkeme, bir işgalin, doğası gereği, yabancı topraklarda sürekli güç kullanımını içerdiğini gözlemlemektedir. Ancak, bu tür bir güç kullanı-

mı, güç kullanımının meşruiyetini düzenleyen uluslararası hukuk kurallarına veya *jus ad bellum*'a tabidir. Yukarıda Bölüm V (C)'de belirtildiği üzere, bu kurallar toprak elde etmek için güç kullanımını yasaklamaktadır. Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ve **uluslararası teamül hukukuna yansıyan çağdaş uluslararası hukuka göre, işgal hiçbir koşulda toprak üzerinde hak sahibi olmanın kaynağı olamaz veya işgalci Güç tarafından toprak edinilmesini haklı gösteremez.**

254. İsrail'in bölge üzerinde egemenlik iddiası ve bölgenin belirli kısımlarını ilhak etmesi, yukarıda gösterildiği üzere, güç kullanarak toprak edinme yasağının ihlalini teşkil etmektedir. Bu ihlal, İsrail'in işgalci bir güç olarak İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığının meşruiyeti üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. **Mahkeme, İsrail'in işgali nedeniyle İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın herhangi bir bölümü üzerinde egemenlik veya egemenlik yetkilerini kullanma hakkına sahip olmadığı görüşündedir.** İsrail'in güvenlik kaygıları, güç kullanarak toprak edinme yasağı ilkesini geçersiz kılamaz.
255. Kendi kaderini tayin etme hakkıyla ilgili olarak Mahkeme, "halkların eşit haklara sahip olması ve kendi kaderini tayin etmesi ilkesine saygı gösterilmesi"nin Birleşmiş Milletler Şartı'nda (Madde 1, paragraf 2) yer aldığını ve 2625 (XXV) sayılı Genel Kurul kararında yeniden teyit edildiğini hatırlatmaktadır. Bu karara göre, "[her Devlet] [bu kararda] belirtilen halkları kendi kaderini tayin etme hakkından mahrum bırakacak her türlü zorlayıcı eylemden kaçınmakla yükümlüdür".
256. Mahkeme, İsrail'in yukarıda tartışılan politika ve uygulamalarının etkilerinin ve İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın belirli kısımları, özellikle de Batı Şeria ve Doğu Kudüs üzerinde egemenlik kurmasının, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanmasına engel teşkil ettiğini gözlemlemektedir (bkz. yukarıdaki 234-243. paragraflar). Bu politika ve uygulamaların etkileri arasında İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın bir kısmını ilhak etmesi, bu toprakları parçalaması, bütünlüğüne zarar vermesi, Filistin halkını bu toprakların doğal kaynaklarından faydalanmaktan mahrum bırakması ve Filistin halkının ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimini sürdürme hakkına zarar vermesi yer almaktadır (bkz. yukarıdaki 230-243. paragraflar).
257. İsrail'in politika ve uygulamalarının yukarıda açıklanan ve diğerlerinin yanı sıra Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkından uzun süre

mahrum bırakılmasıyla sonuçlanan etkileri, bu temel hakkın ihlalini teşkil etmektedir. Bu ihlal, İsrail'in işgalci bir güç olarak İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki varlığının meşruiyeti üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Mahkeme, işgalin, işgal altındaki nüfusu süresiz olarak bir erteleme ve belirsizlik durumunda bırakacak, topraklarının bir kısmını işgalci gücün kendi topraklarıyla bütünleştirirken kendi kaderini tayin etme hakkını inkâr edecek şekilde kullanılamayacağı görüşündedir. Mahkeme, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkının varlığının, devredilemez bir hak olması nedeniyle, işgalci Güç tarafından koşullara bağlanamayacağı görüşündedir.

258. Yukarıda belirtilenler ışığında, Mahkeme şimdi İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığının meşruiyetini incelemeye geçecektir.

C. İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığının meşruiyeti

259. Mevcut davadaki katılımcıların birçoğu, İsrail'in işgalinin yasadışı olduğunu, çünkü İsrail'in politikalarının ve uygulamalarının bölgede ve bölgenin demografik yapısında kalıcı nitelikte değişiklikler yarattığını savunmaktadır. Onlara göre, İsrail'in güç kullanarak toprak edinme yasağını ihlal etmesinin kalıcı niteliği, İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda varlığını sürdürmesini hukuka aykırı kılmaktadır.
260. Bazı katılımcılar mevcut davayı *Güney Afrika'nın Namibya'daki Varlığını Sürdürmesinin Devletler Açısından Hukuki Sonuçlarına* benzetmişlerdir. Bu katılımcılar, Güney Afrika'nın genel uluslararası hukukun ve Birleşmiş Milletler Şartı'nın uygulanabilir kural ve ilkelerini ihlal etmesi nedeniyle varlığının devam etmesinin yasadışı olduğu sonucuna varılabiliyorsa, aynı kural ve ilkeleri ihlal etmesi nedeniyle İsrail'in işgalinin de yasadışı olabileceğini ileri sürmüşlerdir.
261. **Mahkeme, İsrail'in zorla toprak edinme yasağını ve Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını ihlal etmesinin, İsrail'in işgalci bir güç olarak İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığının meşruiyeti üzerinde doğrudan bir etkisi olduğunu düşünmektedir.** İsrail'in işgalci güç konumunu ilhak ve İşgal Altındaki Filistin Toprakları üzerinde kalıcı kontrol iddiası yoluyla sürekli olarak kötüye kullanması ve Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını sürekli olarak

engellemesi, uluslararası hukukun temel ilkelerini ihlal etmekte ve İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki varlığını hukuka aykırı hale getirmektedir.

262. Bu hukuka aykırılık, 1967 yılında İsrail tarafından işgal edilen Filistin topraklarının tamamıyla ilgilidir. Bu, İsrail'in Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanma kabiliyetini parçalamak ve engellemek için politikalar ve uygulamalar dayattığı ve uluslararası hukuku ihlal ederek İsrail egemenliğini büyük ölçüde genişlettiği toprak birimidir. İşgal Altındaki Filistin **Toprakları'nın tamamı aynı zamanda Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanabilmesi gereken ve bütünlüğüne saygı duyulması gereken topraklardır.**
263. Üç katılımcı, Oslo Anlaşmaları da dahil olmak üzere İsrail ve Filistin arasındaki anlaşmaların, diğerlerinin yanı sıra, İsrail'in güvenlik ihtiyaçlarını ve yükümlülüklerini karşılamak için İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki varlığını sürdürme hakkını tanıdığını iddia etmiştir. Mahkeme, bu Anlaşmaların İsrail'in güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak için İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nın bazı kısımlarını ilhak etmesine izin vermediğini gözlemlemektedir. Anlaşmalar, İsrail'e bu tür güvenlik ihtiyaçları için İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda daimî bir varlık sürdürme yetkisi de vermemektedir.
264. Mahkeme, İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki varlığını sürdürmesinin yasadışı olduğu sonucuna varılmasının, İsrail'in varlığını sona erdirene kadar toprakla ilgili yetkilerini kullanması bakımından Filistin halkına ve diğer Devletlere karşı uluslararası hukuk, özellikle de işgal hukuku kapsamındaki yükümlülük ve sorumluluklarını ortadan kaldırmadığını vurgulamaktadır. Bir Devletin, bölge halkını veya diğer Devletleri etkileyen eylemlerinden dolayı sorumluluğunun temelini belirleyen, uluslararası hukuk kapsamındaki yasal statüsüne bakılmaksızın, bir bölgenin etkin kontrolüdür (bkz. 276 (1970) sayılı *Güvenlik Konseyi Kararına rağmen Güney Afrika'nın Namibya'da (Güney Batı Afrika) Devam Eden Varlığının Devletler için Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 1971*, s. 54, para. 118).

**VII. İSRAİL'İN POLİTİKA VE UYGULAMALARINDAN VE İSRAİL'İN
İŞGAL ALTINDAKİ FİLİSTİN TOPRAKLARI'NDA DEVAM EDEN
VARLIĞININ YASADIŞI OLMASINDAN KAYNAKLANAN HUKUKİ
SONUÇLAR**

265. Mahkeme, İsrail'in soru (a)'da belirtilen politika ve uygulamalarının uluslararası hukuku ihlal ettiğini tespit etmiştir. Bu politika ve uygulamaların sürdürülmesi, İsrail'in uluslararası sorumluluğunu gerektiren ve sürekli bir nitelik taşıyan hukuka aykırı bir eylemdir (*Chagos Takımadaları'nın 1965'te Mauritius'tan Ayrılmasının Hukuki Sonuçları*, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2019 (I), s. 138-139, para. 177).
266. Mahkeme ayrıca (b) sorusunun ilk kısmına cevaben İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığının yasadışı olduğunu tespit etmiştir. Bu nedenle Mahkeme, İsrail'in (a) sorusunda belirtilen politika ve uygulamalarından İsrail için doğan hukuki sonuçları, (b) sorusunda belirtilen İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda varlığını sürdürmesinin hukuka aykırılığından İsrail, diğer Devletler ve Birleşmiş Milletler için doğan sonuçlarla birlikte ele alacaktır.

A. İsrail açısından hukuki sonuçlar

267. Mahkeme'nin İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığının yasadışı olduğu yönündeki tespitiyle ilgili olarak, Mahkeme, bu varlığın uluslararası sorumluluğunu gerektiren haksız bir eylem teşkil ettiğini düşünmektedir. Bu, İsrail'in politika ve uygulamalarıyla, güç kullanarak toprak edinme yasağını ve Filistin halkının kendi kaderini tayin etme hakkını ihlal etmesiyle ortaya çıkan ve süreklilik arz eden haksız bir eylemdir. Sonuç olarak, İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki varlığına mümkün olan en kısa sürede son verme yükümlülüğü bulunmaktadır. **Mahkeme'nin Duvar İstisari Görüşü'nde de teyit ettiği üzere, uluslararası haksız bir eylemden sorumlu bir Devletin bu eyleme son verme yükümlülüğü, genel uluslararası hukukta yerleşiktir ve Mahkeme, birçok kez bu yükümlülüğün varlığını teyit etmiştir** (*Chagos Takımadaları'nın 1965 yılında Mauritius'tan Ayrılmasının Hukuki Sonuçları*, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2019 (I), s. 139, para. 178; *İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda Duvar İnşasının Hukuki Sonuçları*, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I), s. 197, para. 150).

268. Mahkeme ayrıca, İsrail'in soru (a)'da belirtilen ve hukuka aykırı olduğu tespit edilen politika ve uygulamaları ile ilgili olarak, İsrail'in bu hukuka aykırı eylemlere son verme yükümlülüğü olduğunu gözlemlemektedir. Bu bağlamda, İsrail tüm yeni yerleşim faaliyetlerini derhal durdurmalıdır. İsrail ayrıca İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki Filistin halkına karşı ayrımcılık yapanlar da dahil olmak üzere, hukuka aykırı durumu yaratan veya sürdüren tüm mevzuat ve tedbirlerin yanı sıra toprakların herhangi bir bölümünün demografik yapısını değiştirmeyi amaçlayan tüm tedbirleri de yürürlükten kaldırma yükümlülüğü altındadır.
269. İsrail ayrıca **uluslararası haksız fiillerinin yol açtığı zararı ilgili tüm gerçek veya tüzel kişilere tam olarak tazmin etme yükümlülüğü altındadır** (bkz. *İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda Duvar İnşasının Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 198, para. 152). Mahkeme, temel ilkenin "telafinin, mümkün olduğunca, yasadışı eylemin tüm sonuçlarını ortadan kaldırması ve her ihtimalde bu eylem işlenmemiş olsaydı, var olacak olan durumu yeniden tesis etmesi" olduğunu hatırlatır (Factory at Chorzów, Esaslar, Karar No. 13, 1928, P.C.I.J., Seri A, No. 17, s. 47). **Telafi, eski hale getirme, tazminat ve/veya tatmini** içerir.
270. Eski hale getirme, İsrail'in 1967'de işgalin başlamasından bu yana herhangi bir gerçek veya tüzel kişiden gasp ettiği toprak ve diğer taşınmaz malların yanı sıra, arşivler ve belgeler de dâhil olmak üzere Filistinlilerden ve Filistinli kurumlardan alınan tüm kültürel miras ve varlıkların iade edilmesi yükümlülüğünü içermektedir. Ayrıca tüm yerleşimcilerin mevcut yerleşim yerlerinden tahliye edilmesini ve İsrail tarafından inşa edilen duvarın İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda bulunan kısımlarının sökülmesini ve işgal sırasında yerlerinden edilen tüm Filistinlilerin asıl ikamet yerlerine dönmelerine izin verilmesini gerektirmektedir.
271. Bu tür bir eski hale getirmenin maddi olarak imkânsız olduğunun ortaya çıkması durumunda, İsrail'in, uluslararası hukukun uygulanabilir kurallarına uygun olarak, İsrail'in işgal altındaki haksız eylemlerinin bir sonucu olarak herhangi bir maddi zarara uğrayan tüm gerçek veya tüzel kişilere ve nüfuslara **tazminat ödeme** yükümlülüğü vardır.
272. Mahkeme, İsrail'in uluslararası haksız fiillerinden kaynaklanan yükümlülüklerin, kendisini, eylemlerinin ihlal ettiği uluslararası yüküm-

lülükleri yerine getirme konusundaki devam eden görevinden kurtarmadığını vurgulamaktadır. Özellikle, İsrail, Filistin halkının kendi kaderini tayin etme hakkına saygı gösterme yükümlülüğüne ve uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukuku kapsamında ki yükümlülüklerine uymak zorundadır (bkz. *İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda Duvar İnşasının Hukuki Sonuçları, İstisari Görüş, I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 197, para.149).

B. Diğer Devletler açısından hukuki sonuçlar

273. Mahkeme şimdi İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki uluslararası haksız fiillerinin diğer Devletler açısından hukuki sonuçlarına değinecektir.
274. Mahkeme, İsrail tarafından ihlal edilen yükümlülüklerin *erga omnes* bazı yükümlülükleri içerdiğini gözlemlemektedir. Mahkeme'nin *Barcelona Traction* davasında belirttiği gibi, bu tür yükümlülükler doğaları gereği "tüm Devletleri ilgilendirir" ve "ilgili hakların önemi göz önüne alındığında, tüm Devletlerin bunların korunmasında hukuki menfaatleri olduğu kabul edilebilir" (*Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Yeni Başvuru: 1962) (Belçika v. İspanya), İkinci Aşama, Karar, I.C.J. Raporları 1970*, s. 32, para. 33). İsrail tarafından ihlal edilen *erga omnes* yükümlülükler arasında, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkına saygı gösterme yükümlülüğü ve toprak elde etmek için güç kullanma yasağından doğan yükümlülüğün yanı sıra uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukuku kapsamındaki bazı yükümlülükleri de yer almaktadır.
275. Kendi kaderini tayin hakkı ile ilgili olarak Mahkeme, İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasadışı varlığına son verilmesini ve Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkının tam olarak hayata geçirilmesini sağlamak için gereken yöntemler konusunda açıklama yapmanın Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi'ne ait olmakla birlikte, tüm Devletlerin bu yöntemlerin hayata geçirilmesi için Birleşmiş Milletler ile iş birliği yapması gerektiğini düşünmektedir. Birleşmiş Milletler Şartı uyarınca Devletler Arasında Dostane İlişkiler ve İşbirliğine İlişkin Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirisi'nde de hatırlatıldığı üzere;

"Her Devlet, Şart'ın hükümlerine uygun olarak, halkların eşit haklara sahip olması ve kendi kaderini tayin etmesi ilkesinin uygulanmasını ortak ve ayrı eylemlerle teşvik etmek ve bu ilkenin

uygulanmasına ilişkin olarak Şart tarafından kendisine verilen sorumlulukların yerine getirilmesinde Birleşmiş Milletler'e yardım etmekle yükümlüdür" (2625 (XXV) sayılı Genel Kurul kararı).

276. Güç kullanarak toprak edinme yasağına ilişkin olarak Mahkeme, Güvenlik Konseyi'nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları ile ilgili olarak birçok kez **güç kullanarak toprak edinmenin kabul edilemez olduğunu ilan ettiğini** ve aşağıdaki hususları tespit ettiğini kaydeder:

"İsrail'in 1967'den beri işgal altında tuttuğu Kudüs dâhil Filistin ve diğer Arap topraklarının veya bunların herhangi bir bölümünün fiziksel karakterini, demografik yapısını, kurumsal yapısını veya statüsünü değiştirmek için aldığı tüm tedbirlerin hukuki geçerliliği yoktur" (465 (1980) sayılı Güvenlik Konseyi kararı).

Ayrıca Güvenlik Konseyi 2334 (2016) sayılı kararında "Kudüs de dâhil olmak üzere, 4 Haziran 1967 sınırlarında tarafların müzakereler yoluyla mutabık kaldıkları değişiklikler dışında herhangi bir değişikliği tanımayacağını" teyit etmiş ve "tüm Devletlere, bu kararın 1. paragrafını göz önünde bulundurarak, ilgili ilişkilerinde İsrail Devleti toprakları ile 1967'den beri işgal altında olan topraklar arasında ayırım yapmaları" çağrısında bulunmuştur.

277. Benzer şekilde, Genel Kurul, tüm Devletlere şu çağrıda bulunmuştur:

"(a) İsrail ile yapılan anlaşmaların 1967'de İsrail tarafından işgal edilen topraklar üzerindeki İsrail egemenliğinin tanınması anlamına gelmemesini sağlamak da dâhil olmak üzere, Kudüs de dâhil olmak üzere 1967 öncesi sınırlarda taraflarca müzakereler yoluyla mutabık kalınanlar dışında herhangi bir değişikliği tanımamak;

(b) İlgili ilişkilerinde, İsrail Devleti toprakları ile 1967'den bu yana işgal edilen topraklar arasında ayırım yapmak;

(c) 1 Mart 1980 tarihli ve 465 (1980) sayılı Güvenlik Konseyi kararı doğrultusunda, İsrail'e özellikle işgal altındaki topraklardaki yerleşimlerle bağlantılı olarak kullanılmak amacıyla herhangi bir yardımda bulunmamak da dahil olmak üzere, yasadışı yerleşim faaliyetlerine yardım ve destek sağlamamak;

(d) Uluslararası hukukla tutarlı hesap verebilirlik tedbirleri de dâhil olmak üzere, her koşulda uluslararası hukuka saygı göstermek ve saygı gösterilmesini sağlamak" (74/11 (2019) sayılı karar).

77/126 sayılı kararında, Genel Kurul, ayrıca şu çağrıda bulunmuştur:

“Tüm Devletler, uluslararası hukuk ve ilgili kararlar kapsamındaki yükümlülükleriyle tutarlı olarak, Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda ve 1967’den bu yana İsrail tarafından işgal edilen diğer Arap topraklarında ilhakı ilerletmeyi amaçlayanlar da dâhil olmak üzere, uluslararası hukuka göre yasadışı olan tedbirlerin yarattığı durumu tanımamalı ve bu durumun sürdürülmesine yardım etmemelidir.”

32/161 (1977) sayılı kararda ise, Genel Kurul, şu çağrıda bulunmuştur:

“Tüm Devletler, uluslararası örgütler, uzman kuruluşlar, yatırım şirketleri ve diğer tüm kurumlar, İsrail’in işgal altındaki toprakların kaynaklarını sömürmek veya bu toprakların demografik yapısında, coğrafi karakterinde ya da kurumsal yapısında herhangi bir değişiklik yapmak için aldığı önlemleri tanımayacak, bunlarla iş birliği yapmayacak veya bunlara herhangi bir şekilde destek olmayacaktır”.

278. Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul kararlarını dikkate alan Mahkeme, Üye Devletlerin, Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere, 5 Haziran 1967 tarihinde İsrail tarafından işgal edilen toprakların fiziki karakterinde veya demografik yapısında, kurumsal yapısında veya statüsünde, taraflarca müzakereler yoluyla mutabık kalınmadıkça, herhangi bir değişikliği tanımama ve İsrail ile ilişkilerinde İsrail Devleti toprakları ile 1967’den bu yana işgal edilen Filistin toprakları arasında ayırım yapma yükümlülüğü altında oldukları görüşündedir. Mahkeme, İsrail ile ilişkilerinde kendi toprakları ile İşgal Altındaki Filistin Toprakları arasında ayırım yapma yükümlülüğünün, diğerlerinin yanı sıra, İşgal Altındaki Filistin Toprakları veya topraklarının bir bölümünü ilgilendiren konularda İşgal Altındaki Filistin Toprakları veya topraklarının bir bölümü adına hareket ettiğini iddia ettiği tüm durumlarda İsrail ile antlaşma ilişkilerinden kaçınma, İsrail ile İşgal Altındaki Filistin Toprakları veya bu toprakların bir kısmı ile ilgili olarak, İsrail’in bölgedeki yasadışı varlığını pekiştirebilecek ekonomik veya ticari ilişkilere girmekten kaçınma, İsrail’deki diplomatik misyonların kurulması ve sürdürülmesinde, İşgal Altındaki Filistin Toprakları’ndaki yasadışı varlığını tanımaktan kaçınma ve İşgal Altındaki Filistin Toprakları’nda İsrail tarafından yaratılan yasadışı durumun sürdürülmesine yardımcı olan ticaret veya yatırım ilişkilerini önlemek için adımlar atma yükümlülüklerini de kapsadığını düşünmektedir (bkz. *Güvenlik Konseyi’nin 276 (1970) sayılı kararına* rağ-

men Güney Afrika'nın Namibya'da (Güney Batı Afrika) varlığını sürdürmesinin Devletler için Hukuki Sonuçları, İstişari Görüş, I.C.J. Raporları 1971, s. 55-56, paragraflar. 122, 125-127).

279. Ayrıca Mahkeme, söz konusu hak ve yükümlülüklerin niteliği ve önemi göz önünde bulundurulduğunda, tüm Devletlerin İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasadışı varlığından kaynaklanan durumu yasal olarak tanımama yükümlülüğü altında olduğunu düşünmektedir. Ayrıca İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasadışı varlığının yarattığı durumun sürdürülmesine yardım veya destek vermeme yükümlülüğü altındadırlar. Tüm Devletler, Birleşmiş Milletler Şartı'na ve uluslararası hukuka saygı göstererek, İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasadışı varlığından kaynaklanan ve Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını kullanmasına yönelik her türlü engelin sona erdirilmesini sağlamalıdır. Ayrıca, Dördüncü Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olan tüm Devletler, Birleşmiş Milletler Şartı'na ve uluslararası hukuka saygı göstererek, İsrail'in bu Sözleşme'de yer alan uluslararası insancıl hukuka uymasını sağlamakla yükümlüdür.

C. Birleşmiş Milletler açısından hukuki sonuçlar

280. Yukarıda belirtilen **tanımama yükümlülüğü**, uluslararası hukuk kapsamındaki *erga omnes* yükümlülüklerin ciddi ihlalleri göz önüne alındığında, Birleşmiş Milletler de dâhil olmak üzere **uluslararası örgütler için de geçerlidir**. Yukarıda belirtildiği üzere, **Genel Kurul** bazı kararlarında **uluslararası örgütlere ve uzman kuruluşlara**

“İsrail'in işgal altındaki toprakların kaynaklarını sömürmek veya bu toprakların demografik yapısında, coğrafi karakterinde veya kurumsal yapısında herhangi bir değişiklik yapmak için aldığı önlemleri tanımama, bunlarla iş birliği yapmama veya bunlara herhangi bir şekilde yardımcı olmama” çağrısında bulunmuştur (32/161 (1977) sayılı karar).

İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasadışı varlığıyla ilgili *erga omnes* yükümlülüklerin niteliği ve önemi göz önünde bulundurulduğunda, İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasadışı varlığından kaynaklanan durumu yasal olarak tanımama yükümlülüğü ve İsrail ile ilişkilerinde İsrail toprakları ile İşgal Altındaki Filistin Toprakları arasında ayırım yapma yükümlülüğü Birleşmiş Milletler için de geçerlidir.

281. Son olarak Mahkeme, İsrail'in İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasadışı varlığına son vermenin kesin yöntemlerinin, bu görüşü talep eden Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi tarafından ele alınması gereken bir konu olduğu görüşündedir. Bu nedenle, İsrail'in yasadışı varlığına son vermek için daha ne gibi adımlar atılması gerektiğini, mevcut İstişari Görüşü dikkate alarak değerlendirmek Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi'nin görevidir.

*

282. Mahkeme, *Duvar İstişari Görüşü'nde* de belirttiği gibi, aşağıdaki hususu vurgulamanın önemli olduğunu düşünmektedir:

“Birleşmiş Milletler'in bir bütün olarak, uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturmaya devam eden İsrail-Filistin çatışmasını hızlı bir sonuca ulaştırmak ve böylece bölgede adil ve kalıcı bir barış tesis etmek için çabalarını iki katına çıkarmasının acil gerekliliği” (*I.C.J. Raporları 2004 (I)*, s. 200, para. 161).

283. Mahkeme ayrıca, Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul kararlarında öngörüldüğü gibi, her iki Devlet için de güvenli ve tanınan sınırlar içinde, İsrail Devleti ile barış içinde yan yana yaşayan bağımsız ve egemen bir Devlet hakkı da dâhil olmak üzere **Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkının hayata geçirilmesinin**, bölgesel istikrara ve Orta Doğu'daki tüm Devletlerin güvenliğine katkıda bulunacağını düşünmektedir.

*

* *

284. Mahkeme, Genel Kurul tarafından kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevabın, Mahkeme'nin yukarıda ortaya koyduğu hukuki gerekçelerin bütününe dayandığını ve bunların her birinin, Mahkeme tarafından soruların maddi, bölgesel ve zamansal kapsamının çerçevesinin çizilmesi dikkate alınarak, diğerlerinin ışığında okunması gerektiğini vurgulamaktadır (72 ila 83. paragraflar).

*

* *

285. Bu nedenlerden dolayı,

MAHKEME,

(1) Oybirliğiyle,

Talep edilen istişari görüşü verme yetkisine sahip olduğunu *tespit eder*;

(2) Bire karşı on dört oyla,

İstişari görüş talebine uymaya *karar verir*;

LEHTE: *Başkan* Salam; *Yargıçlar* Tomka, Abraham, Yusuf, Xue, Bhandari, Iwasawa, Nolte, Charlesworth, Brant, Gómez Robledo, Cleveland, Aurescu, Tladi;

ALEYHTE: *Başkan Yardımcısı* Sebutinde;

(3) Dörde karşı on bir oyla,

İsrail Devleti'nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda varlığını sürdürmesinin hukuka aykırı olduğu **görüştüğüdür**;

LEHTE: *Başkan* Salam; *Yargıçlar* Yusuf, Xue, Bhandari, Iwasawa, Nolte, Charlesworth, Brant, Gómez Robledo, Cleveland, Tladi;

ALEYHTE: *Başkan Yardımcısı* Sebutinde; *Yargıçlar* Tomka, Abraham, Aurescu;

(4) Dörde karşı on bir oyla,

İsrail Devleti'nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki hukuksuz varlığına mümkün olan en kısa sürede son verme yükümlülüğü altında olduğu **görüştüğüdür**;

LEHTE: *Başkan* Salam; *Yargıçlar* Yusuf, Xue, Bhandari, Iwasawa, Nolte, Charlesworth, Brant, Gómez Robledo, Cleveland, Tladi;

ALEYHTE: *Başkan Yardımcısı* Sebutinde; *Yargıçlar* Tomka, Abraham, Aurescu;

(5) Bire karşı on dört oyla,

İsrail Devleti'nin tüm yeni yerleşim faaliyetlerini derhal durdurma ve tüm yerleşimcileri İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndan tahliye etme yükümlülüğü altında olduğu **görüştüğüdür**;

LEHTE: *Başkan Salam; Yargıçlar Tomka, Abraham, Yusuf, Xue, Bhandari, Iwasawa, Nolte, Charlesworth, Brant, Gómez Robledo, Cleveland, Aureescu, Tladi;*

ALEYHTE: *Başkan Yardımcısı Sebutinde;*

(6) Bire karşı on dört oyla,

İsrail Devleti'nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda ilgili tüm gerçek veya tüzel kişilere verilen zararı tazmin etme yükümlülüğü olduğu *görüşündedir*;

LEHTE: *Başkan Salam; Yargıçlar Tomka, Abraham, Yusuf, Xue, Bhandari, Iwasawa, Nolte, Charlesworth, Brant, Gómez Robledo, Cleveland, Aureescu, Tladi;*

ALEYHTE: *Başkan Yardımcısı Sebutinde;*

(7) Üç karşı on iki oyla,

Tüm Devletlerin, İsrail Devleti'nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasadışı varlığından kaynaklanan durumu yasal olarak tanımama ve İsrail Devleti'nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları'nda devam eden varlığının yarattığı durumun sürdürülmesine yardım veya destek vermeme yükümlülüğü altında olduğu *görüşündedir*;

LEHTE: *Başkan Salam; Yargıçlar Tomka, Yusuf, Xue, Bhandari, Iwasawa, Nolte, Charlesworth, Brant, Gómez Robledo, Cleveland, Tladi;*

ALEYHTE: *Başkan Yardımcısı Sebutinde; Yargıçlar Abraham, Aureescu;*

(8) Üç karşı on iki oyla,

Birleşmiş Milletler de dâhil olmak üzere uluslararası kuruluşların, İsrail Devleti'nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki yasadışı varlığından kaynaklanan durumu yasal olarak tanımama yükümlülüğü altında olduğu *görüşündedir*;

LEHTE: *Başkan Salam; Yargıçlar Tomka, Yusuf, Xue, Bhandari, Iwasawa, Nolte, Charlesworth, Brant, Gómez Robledo, Cleveland, Tladi;*

ALEYHTE: *Başkan Yardımcısı Sebutinde; Yargıçlar Abraham, Aureescu;*

(9) Üç karşı on iki oyla,

Birleşmiş Milletler'in, özellikle de bu görüşü talep eden Genel Kurul'un ve Güvenlik Konseyi'nin, İsrail Devleti'nin İşgal Altındaki Filistin Toprakları'ndaki ya-

sadışı varlığının mümkün olan en kısa sürede sona erdirilmesi için gereken kesin yöntemleri ve ilave eylemleri değerlendirmesi gerektiği *görüşündedir*.

LEHTE: *Başkan* Salam; *Yargıçlar* Tomka, Yusuf, Xue, Bhandari, Iwasawa, Nolte, Charlesworth, Brant, Gmez Robledo, Cleveland, Tladi;

ALEYHTE: *Başkan Yardımcısı* Sebutinde; *Yargıçlar* Abraham, Aureescu.

Lahey'deki Barış Sarayı'nda, iki bin yirmi dört yılının Temmuz ayının bu on dokuzuncu günü, İngilizce ve Fransızca dillerinde, İngilizce metin geçerli olmak üzere, biri Mahkeme arşivine konulmak ve diğeri Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne iletilmek üzere iki nüsha olarak düzenlenmiştir.

(İmza)

Nawaf SALAM,
Mahkeme Başkanı.

(İmza)

Philippe GAUTIER,
Yazı İşleri Müdürü.

ARAŞTIRMA MAKALELERİ
RESEARCH ARTICLES

TÜRKİYE'DE SUÇA SÜRÜKLENEN ÇOCUKLARLA İLGİLİ HUKUK ALANINDA YAZILAN TEZLERİN METASENTEZ ANALİZİ

Meta-Synthesis Analysis of Thesis Written the Field of Law on Children Drived Into Crime in Türkiye

Yasemin MAMUR IŞIKÇI* - Zehra KARACA**

Öz: Bu araştırma, Türkiye’de suça sürüklenen çocuklar konusuna ilişkin olarak hukuk alanında hazırlanmış lisansüstü tezleri inceleyerek mevcut araştırma eğilimlerini ve literatürdeki boşlukları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada, incelenen tezlerde ele alınan temalar, karşılaşılan sorunlar, geliştirilen çözüm önerileri ve konunun ele alınış biçimindeki farklılıklar sistematik bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında, ilgili konunun hangi yıllardan itibaren çalışılmaya başlandığı, araştırmaların hangi dönemlerde yoğunlaştığı, kullanılan anahtar kavramlar, odaklanılan alt başlıklar ve sunulan çözüm önerileri belirlenerek değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda, Yükseköğretim Kuruluna ait **Ulusal Tez Merkezi** (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>) veri tabanında belirlenen anahtar kelimeler kullanılarak yapılan tarama sonucunda ulaşılan tezler arasından mükerrer kayıtlar çıkarılmış ve kalan 23 tez kapsamlı biçimde incelenmiştir. Bulgular, söz konusu alandaki ilk lisansüstü tezin 1985 yılında yazıldığını ve doktora düzeyinde herhangi bir çalışmaya rastlanmadığını göstermektedir. Tezlerde en yoğun olarak ele alınan konunun muhakeme süreçleri olduğu, en sık dile getirilen sorunun ise çocukların ve yetişkinlerin aynı hukuki düzenlemelere tabi tutulması olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, en yaygın çözüm önerisinin çocukların yetişkinlerle aynı düzenlemelere tabi olmaması ve çocuklara özgü ceza muhakemesi usullerinin geliştirilmesi yönünde olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Suça Sürüklenen Çocuk, Hukuk, Metasentez

Abstract: This research aims to identify the existing research trends and gaps in the literature by examining postgraduate theses written in the field of law on the issue of children in conflict with the law in Türkiye. In the study, the themes addressed in the theses, the problems encountered, the proposed solutions, and the differences in the way the subject was approached were analysed through a systematic framework. Within the scope of the research, the years in which the topic began to be studied, the periods in which the studies intensified, the keywords used, the sub-topics focused on, and the solution proposals presented were identified and evaluated. Accordingly, using the database of the National Thesis Center of the Council of Higher Education (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>), a screening was carried out with specific keywords, duplicate records were eliminated, and the remaining 23 theses were examined in detail. The findings show that the first postgraduate thesis in this field was written in 1985 and that no doctoral-level study was identified. It was also determined that the most frequently addressed topic in the theses was the criminal procedure process, and the most commonly expressed problem was the subjection of children and adults to the same legal regulations. In addition, the most common solution proposal was that children should not be subjected to the same procedures as adults and that child-specific criminal justice procedures should be developed.

Keywords: Child in Conflict With the Law, Law, Meta-Synthesis

* Prof. Dr., Giresun Üniversitesi,İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: yasemin.mamur@giresun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2773-7251 [Sorumlu Yazar]

** Avukat, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, E-posta: zehrabekci@hotmail.com, ORCID:0009-0003-9236-7538

Makale Geliş Tarihi: 18.10.2025, Makale Kabul Tarihi: 29.08.2026

DOI: 10.59162/tihek.1806019

GİRİŞ

Çocuk suçluluğu, reşit olmayan, yani 18 yaşından küçük bireyin kanunlarda suç olarak tanımlanmış bir fiili işlemesi olarak tanımlanmaktadır.¹ 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun (2004) 6. maddesine göre 18 yaşını tamamlamamış kişiler “çocuk” kabul edilirken, Çocuk Koruma Kanunu’nda “suça sürüklenen çocuk” kavramı; kanunlarda suç olarak tanımlanan bir fiili işlediği iddiasıyla hakkında soruşturma veya kovuşturma yürütülen ya da güvenlik tedbirine karar verilen çocuk olarak tanımlanmaktadır. Bu olgu, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde önemli bir toplumsal mesele olarak kabul edilmekte; özellikle II. Dünya Savaşı sonrası çocuk suçluluğunda belirgin bir artış gözlenmektedir.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’nin imzalanmasıyla birlikte taraf devletler, çocukların suça sürüklenme nedenlerini ortadan kaldırmak, onları korumak ve yargılama süreçlerinde haklarını güvence altına almakla yükümlü hâle gelmiştir. Sözleşme’nin 40. maddesi ile Pekin Kuralları (1985) ve Riyad İlkeleri (1990), çocuk yargılamasında koruyucu tedbirlerin uygulanmasını, özgürlükten yoksun bırakmanın son çare olmasını ve bu sürecin mümkün olan en kısa sürede tamamlanmasını vurgulamaktadır.²

Mevcut hukuki düzenlemelere karşın, çocuk suçluluğu küresel ölçekte artış göstermektedir. Örneğin Çin’de son dönemde işlenen suçların yaklaşık %70’inin çocuklar tarafından gerçekleştirildiği, Batı ülkelerinde de benzer eğilimlerin görüldüğü bildirilmektedir. Türkiye’de ise TÜİK verilerine göre (19 Nisan 2024) çocuklar nüfusun %26’sını oluşturmakta olup, 2023 yılı sonunda 178.834 çocuk suça sürüklenme nedeniyle adli olaylarda güvenlik birimlerine başvurmuştur.

Çocukların ayrı çocuk mahkemelerinde, kendilerine özgü usullerle yargılanmaları ve cezalarının farklı infaz koşullarında uygulanması temel bir ilke olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, suça sürüklenen çocuklar “suçlu” değil, “suça itilmiş” bireyler olarak değerlendirilmelidir. Yargılama sürecinde çocukların korunması, esenliklerinin gözetilmesi ve onarıcı adalet anlayışının benimsenmesi öncelikli hedefler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla, hukuk disiplininin çocuk

¹ Zeki Karataş ve Aliye Mavili, ‘Çocuk Adalet Sisteminde Suça Sürüklenen Çocuklara Yönelik Uygulamalarda Karşılaşılan Sorunlar’ (2019) 19(45) Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 1013.

² Mehmet Sağlam, ‘Yargılama Süreci Devam Eden Suça Sürüklenen Çocuklara Yönelik Hazırlanan Destek Eğitim Programının Çocukların Duygu ve Düşüncelerine Etkisinin İncelenmesi’ (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi 2015).

suçluluğunun önlenmesi, çocukların haklarının korunması ve rehabilitasyon süreçlerinin güçlendirilmesindeki rolü kritik önemdedir.

Bu araştırma, Türkiye’de hukuk alanında yazılmış yüksek lisans ve doktora tezlerini inceleyerek suça sürüklenen çocuklara ilişkin araştırma eğilimlerini, literatürdeki boşlukları ve çözüm önerilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmada, tezlerde ele alınan temalar, tespit edilen sorun alanları, geliştirilen öneriler ve konunun ele alınış biçimindeki farklılıklar sistematik biçimde analiz edilmiştir. Bu doğrultuda, konunun hangi yıllarda çalışılmaya başlandığı, araştırmaların hangi dönemlerde yoğunlaştığı, kullanılan anahtar kavramlar, odaklanılan alt başlıklar ve sunulan çözüm önerileri belirlenerek değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Soruları

Araştırmanın temel amacı, Türkiye’de suça sürüklenen çocuklar konusuna ilişkin olarak hukuk alanında hazırlanmış lisansüstü tezleri inceleyerek alandaki eğilimleri ve mevcut boşlukları belirlemektir. Bu çerçevede aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Konuyla ilgili ne tür tez çalışmaları yapılmıştır?
- Bu çalışmalarda hangi anahtar kelimeler kullanılmıştır?
- Tezler hangi yılda yazılmaya başlamıştır?
- Yıllara göre akademik ilgi düzeyi nasıldır?
- Tezlerde hangi konular, sorunlar ve çözüm önerileri öne çıkmaktadır?
- Ele alınan paradigmlar açısından dönemsel farklılıklar var mıdır?

Araştırmanın Önemi

İnsan hakları söylemindeki gelişmeler ve toplumsal yapının giderek karmaşıklaşması, hukuk alanında suça sürüklenen çocuklara ilişkin farklı yaklaşımları gündeme getirmiştir. Bu yaklaşımların ortaya konması, kapsamlı akademik çalışmaların yapılması ve etkili politikaların geliştirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Suça sürüklenen çocuk olgusu, yalnızca bireysel bir davranış değil, aynı zamanda yapısal ve toplumsal bir sorun olarak ele alınmalıdır.

Çocuğun suç isnadı ile karşılaştığı andan infazın tamamlanmasına kadar geçen süreçte kolluk, savcı, hâkim, avukat, sosyal inceleme uzmanı ve infaz personeli gibi birçok adli aktörle yoğun bir etkileşim söz konusudur. Bu durum, çocuk yargılamasının hukuk sistemi içinde özel bir öneme sahip olmasına neden ol-

maktadır. Bu bağlamda, söz konusu tezlerin incelenmesi hem hukuk disiplininin konuya yaklaşımını hem de uygulamadaki yapısal eksiklikleri görünür kılacak, literatürdeki eğilim ve boşlukların tespitine katkı sağlayacaktır. Böylece, hak temelli ve çocuk odaklı politika ve uygulamaların geliştirilmesi için bilimsel bir zemin oluşturulacaktır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çocuk kavramı hem ulusal hem de uluslararası hukukta belirli bir yaş sınırı ile tanımlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 1. maddesine göre, çocuğa uygulanabilecek herhangi bir yasada daha erken yaşta reşit sayılma hali hariç olmak üzere, on sekiz yaşına kadar her birey çocuk olarak kabul edilmektedir (ÇHDS, m. 1). Türk hukukunda da benzer şekilde, Türk Ceza Kanunu (TCK) ve Çocuk Koruma Kanunu (ÇKK) 18 yaşını doldurmamış bireyleri çocuk olarak tanımlar ve mutlak yaş sınırını esas alır. Buna göre, başka bir kanuna göre reşit sayılsa dahi TCK ve ÇKK bakımından 18 yaşına kadar olan herkes çocuk kabul edilmektedir.

“Suça sürüklenen çocuk” kavramı, 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nun 3. maddesinde; kanunlarda suç olarak tanımlanan bir fiili işlediği iddiasıyla hakkında soruşturma veya kovuşturma yürütülen ya da işlediği fiil nedeniyle güvenlik tedbiri uygulanmasına karar verilen çocuk olarak tanımlanmıştır. Türkiye’de olduğu gibi birçok ülkede “suçlu çocuk” yerine “suça sürüklenen çocuk” ifadesinin tercih edilmesi, bu çocukların yalnızca fail değil; toplumsal, ekonomik ve ailesel koşulların etkisiyle mağdur olduklarını da vurgulamaktadır.³

Uluslararası düzeyde, çocuk adaletine ilişkin standartlar ve ilkeler, 1980’de Venezuela’nın Caracas kentinde toplanan Birleşmiş Milletler Suçun Önlenmesi ve Suçluların Islahı 6. Kongresi’nde kabul edilmiştir. Bu ilkeler, farklı hukuk sistemlerine uyarlanabilir nitelikte olup ayırım gözetmeksizin uygulanması esastır. Çocukların ceza sorumluluğu yaşı ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Çağdaş yaklaşım, çocuğun hukuka aykırı fiili anlama ve isteme kapasitesine sahip olup olmadığının değerlendirilmesini esas alır. İlkelerin temel amaçları, çocuğun iyileştirilmesi ve orantılılık ilkesinin gözetilmesidir.⁴

³ Zeynep Şentürk Dizman, ‘Türkiye’de Suça Sürüklenen Çocukların Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi’ (2023) 14(53) International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS) 1153.

⁴ M Yasin Aslan, ‘Çocuk Suçluluğu Hakkında Uluslararası ve Ulusal Hukuk Düzenlemeleri’ (2008) 66(4) Ankara Barosu Dergisi 88, 90.

Önemli uluslararası belgeler arasında Riyad İlkeleri (1990), cezalandırma yerine önleyici ve alternatif tedbirleri teşvik ederek çocuk suçluluğunu önlemeye odaklanırken⁵; Havana Kuralları (1990), özgürlüğünden yoksun bırakılan çocuklara yönelik asgarî koruma standartlarını belirler.⁶ BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 40. maddesi, ceza sorumluluğunun alt yaş sınırının belirlenmesini öngörürken, Pekin Kuralları (1985) bu yaştan çok düşük olmaması gerektiğini vurgular. Ceza sorumluluğu yaşı Fransa'da 13, Almanya'da 14, İngiltere'de 10, Peru, Panama ve Belçika'da 18, Pakistan, Ürdün ve Sudan'da ise 7 olarak belirlenmiştir.⁷

Türkiye'de çocukların korunmasına ilişkin anayasal dayanak, Anayasa'nın 41. ve 61. maddeleri ile güvence altına alınmıştır.⁸ Çocukların cezai sorumluluğu, Türk Ceza Kanunu'nun 31. maddesinde yaş gruplarına göre düzenlenmiştir:

- **12 yaş altı:** Cezai sorumluluk yoktur, yalnızca güvenlik tedbirleri uygulanır.
- **12–15 yaş:** Algılama ve yönlendirme yeteneğine göre sorumluluk belirlenir, varsa cezada indirim yapılır.
- **15–18 yaş:** Cezai sorumluluk vardır, ancak yaş nedeniyle cezada indirim yapılır.⁹

Çocuklara özgü yargılama usullerini sağlamak amacıyla, 1982 tarihli Çocuk Mahkemeleri Kanunu ile özel mahkemeler kurulmuş ve çocuk odaklı, koruyucu ve eğitici bir yaklaşım benimsenmiştir.¹⁰

Dünya genelinde çocuk suçluluğu, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklı nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Kentleşme, en önemli etkenlerden biridir. Erkek çocuklar daha çok şiddet ve hırsızlık suçlarına karışmakta; sigara, uyuşturucu ve alkol kullanımı da yaygın görülmektedir. ABD'de 1980'lerden 2000'lere çocuk

⁵ İpek Ağcaoğlu, 'Mağduru Çocuk Olan Cinsel Suçlarda Suça Sürüklenen Çocuk Sorunu' (Yüksek lisans tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi 2020).

⁶ Veda Bilican Gökkaya, 'Suça Sürüklenen Çocuk ve Aile Faktörü' (2022) 46(2) Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 193, 196.

⁷ Feridun Yenisey, 'Mukayeseli Hukuk Açısından Ceza Sorumluluğu Yaşı ve Ceza Sorumluluğu Olmayan Çocuklar ve Gençler İçin Ceza Hukukunda Uygulanan Alternatif Yaptırımlar' (2007) 3 <<https://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/>> erişim tarihi 25 Ağustos 2026.

⁸ Gözde Ayhan, 'Suça Sürüklenen Çocuk ve Suça Sürüklenmeyen Çocuğun Benlik Saygısı Düzeylerinin Karşılaştırılması' (Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi 2021) 21.

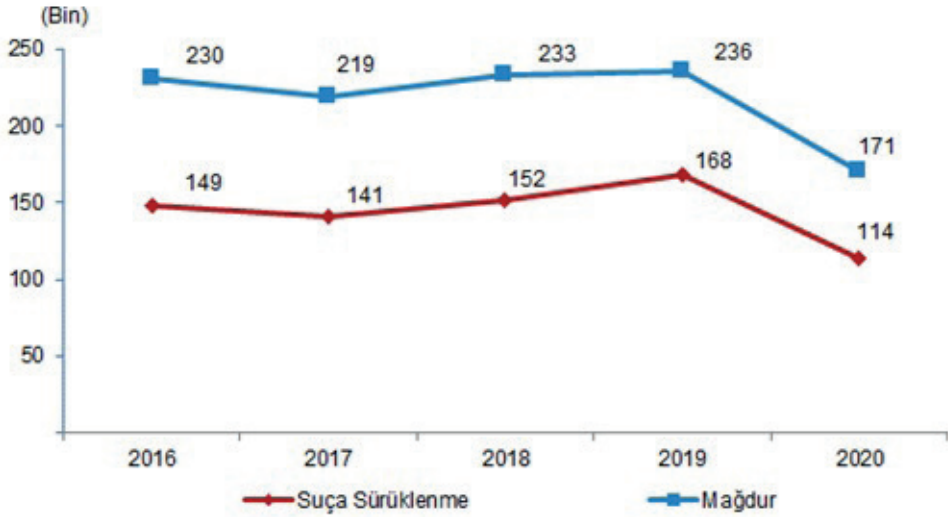
⁹ Halil Polat, 'Türk Hukukunda Çocukların Cezai Sorumluluğu ve Yargılanmalarındaki Özellikler Üzerine Bir İnceleme' (2010) 90 Türkiye Barolar Birliği Dergisi 70.

¹⁰ Karataş ve Mavili (n 3) 1016.

suçluluğu %41 artmış, en yaygın suç tipi malvarlığına karşı işlenen suçlar olmuştur. Almanya’da 2007 verilerine göre çocuklar, tüm suçların %12’sini işlemektedir. Rusya’da çocuk suçluların oranı yetişkinlere kıyasla %75 daha yüksek olup, en çok 14–17 yaş grubunda yoğunlaşmaktadır. Avustralya’da 2003–2007 arasında cezaevlerindeki çocuk sayısı yıllık %6 artmıştır. Çin’de 2003’te tutuklanan tüm suçluların %9,1’i çocuklardan oluşmaktadır. Afrika’da suçun temel nedenleri açlık, fakirlik ve işsizlik; Asya’da şehirleşme, şiddet, uyuşturucu ve kız çocuğu ticareti; Latin Amerika’da ise işsizlik ve evsizlik ile doğrudan ilişkilendirilmektedir.¹¹

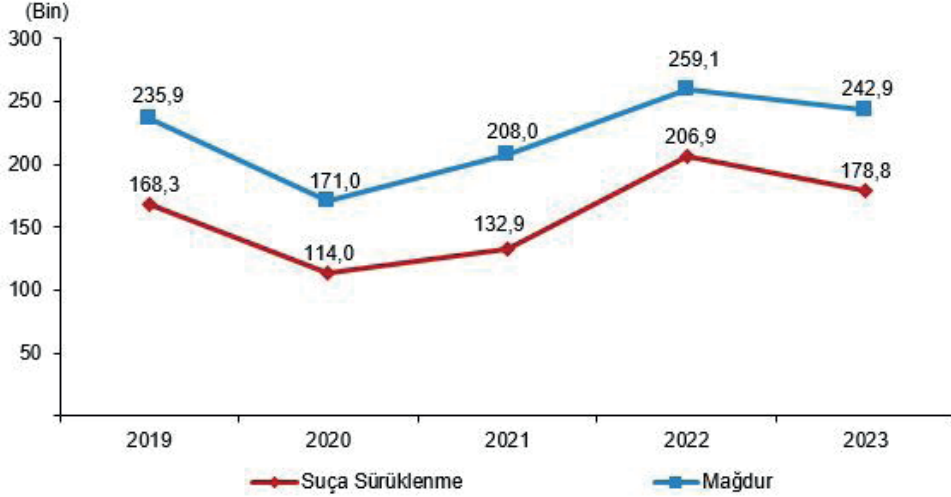
Türkiye’de ise TÜİK verileri (2016–2023) çocuk suçluluğunun durumunun dalgalanmalı bir seyir izlediğini göstermektedir. 2016’da 149 bin olan suça sürüklenen çocuk sayısı, 2019’da 168 bine çıkmış; pandemi yılı 2020’de 114 bine düşmüş; 2022’de 206,9 bin ile zirve yapmış ve 2023’te 178,8 bine gerilemiştir. (Grafik 1 ve 2)

Grafik 1. Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuk İstatistikleri (2016–2020), 2020 (TÜİK)

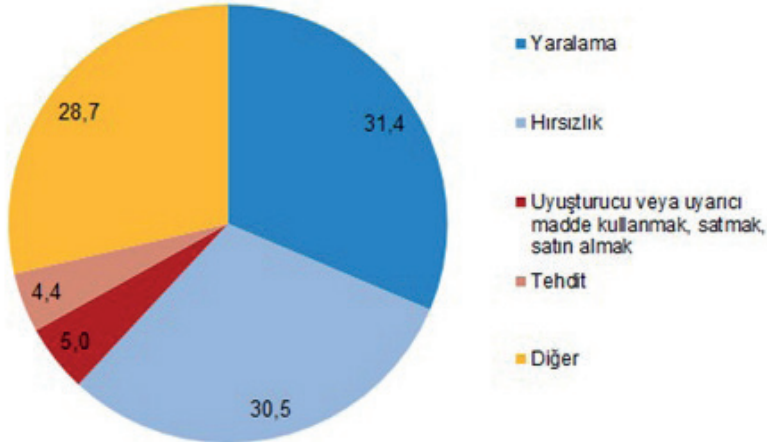
¹¹ Ayhan (n 11).

Grafik 2. Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuk İstatistikleri (2019-2023), 2023 (TÜİK)

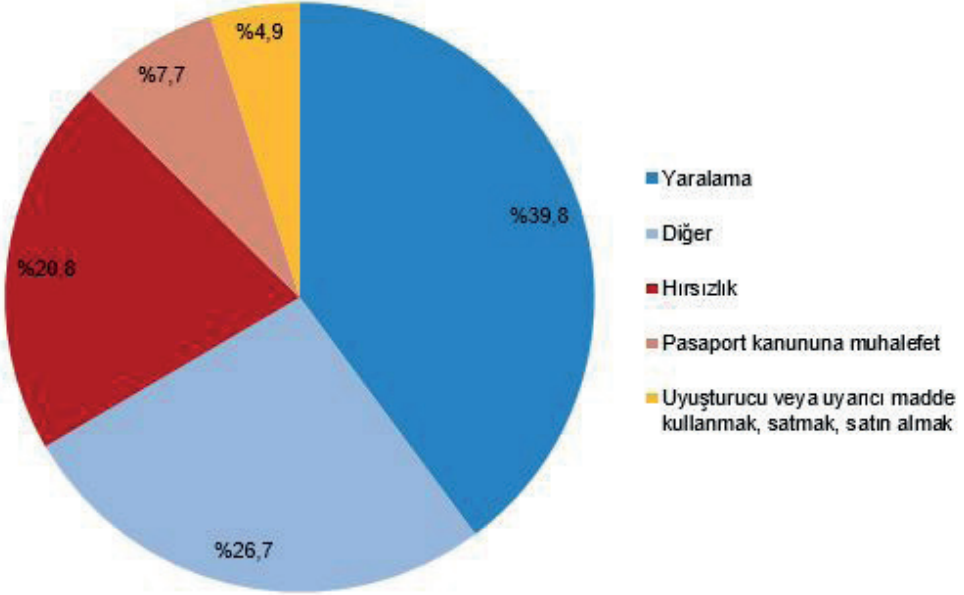

Aşağıdaki grafiklerde (Grafik 3 ve Grafik 4) görüleceği üzere 2020 ve 2023 yıllarına ait TÜİK verilerine göre çocukların en fazla karıştığı suç türünün her iki yılda da “yaralama” olduğu görülmektedir. Bunu mala karşı işlenen suçlardan olan “hırsızlık” suçu izlemektedir. Her iki yılda da uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanmak, satmak veya satın almak suçları da çocuklar tarafından işlenmiştir. Öte yandan, “diğer” başlığı altında toplanan suç türleri her iki yılda da oldukça yüksek oranlara sahiptir (2020’de %28,7; 2023’te %26,7).

Grafik 3. İsnat edilen suç türü dağılımı (TÜİK 2020)

Grafik 4. İsnat edilen suç türü dağılımı (TÜİK 2023)

Grafikteki rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

Bu kavramsal çerçeve, suça sürüklenen çocuk olgusunun tanımsal, hukuki ve istatistiksel boyutlarını hem ulusal hem de uluslararası perspektiften ortaya koymuştur. Tanımlar, hukuki düzenlemeler ve veriler; konunun yalnızca bireysel davranışlardan ibaret olmadığını, aynı zamanda toplumsal, ekonomik ve yapısal etkenlerle şekillendiğini göstermektedir. Sonraki bölümlerde bu çerçeve doğrultusunda Türkiye’de hukuk alanında yazılmış lisansüstü tezler incelenecek; çalışmalarda öne çıkan temalar, kullanılan yöntemler, belirlenen sorun alanları ve geliştirilen çözüm önerileri literatür taraması kapsamında sistematik olarak değerlendirilecektir.

II. YÖNTEM

Bu araştırmada, olguları doğal ortamında inceleyen nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır.¹² Hukuk alanında suça sürüklenen çocuklar konulu 23 yüksek lisans tezi doküman analiziyle incelenmiş; anahtar kelimeler, sorun alanları ve çö-

¹² Ali Baltacı, ‘Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?’ (2019) 5(2) Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 369; Nurşen Aydın, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (1. Baskı, Özgür Yayınları 2023) 10.

züm önerileri içerik analiziyle değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, sayısal verilerin yanı sıra bağlamsal ve anlam boyutlarını da ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Veriler, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında belirlenen anahtar kelimeler Tablo 1 de gösterilen kelimeler ile taranmış; mükerrer, erişim kısıtlı veya yabancı ülke sistemini konu alan tezler kapsam dışı bırakılmıştır. Böylece 32 tezden 23'ü analiz kapsamına alınmıştır. Bulgular, mevcut çalışmaların sonuçlarını bir araya getirip yeni yorumlar geliştiren¹³ metasentez yöntemi ile değerlendirilmiştir.

Tablo 1. Aramada kullanılan anahtar kelimeler

• Suça sürüklenen çocuk/Çocuklar
• Suça sürüklenmiş çocuk/Çocuklar
• Suça itilmiş çocuk/çocuklar
• Suça itilen çocuk/çocuklar
• Çocuk suçluluğu
• Suçlu Çocuk/çocuklar
• Çocuk Adalet Sistemi
• Çocuk Dostu Adalet
• Çocuk Mahkemesi
• Çocuk Mahkemeleri
• Tutuklu Çocuk/Çocuklar
• Hükümlü Çocuk/Çocuklar
• Cezaevindeki çocuk/Çocuklar
• Suça Yönelen Çocuk/Çocuklar
• Suça Yönelmiş Çocuk/Çocuklar
• Çocuk Hükü

Analizde 4 ana tema (konu, sorun, öneri, paradigma), 27 alt tema ve 57 kod elde edilmiştir. Geçerlik ve güvenirlik için tezler üç farklı zamanda incelenmiş; veriler, alanında yetkin üç bağımsız kodlayıcı (bir asliye ceza hakimi, bir ağır ceza hakimi, bir cumhuriyet savcısı) tarafından kodlanmıştır. Miles ve Huberman¹⁴ il-

¹³ Deniz Güneş ve Ramazan Erdem, 'Nitel Araştırmaların Analizi: Meta-Sentez' (2022) 22(Özel Sayı 2) Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 81.

¹⁴ Matthew B Miles and A Michael Huberman, *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (2nd edn, Sage Publications 1994).

kelerine göre kodlayıcılar arası uyum oranı %91,38 olarak hesaplanmıştır. Kod tanımları önceden belirlenmiş, süreç kod defteriyle belgelenmiş ve uzlaşlı oturumları yapılmıştır.¹⁵

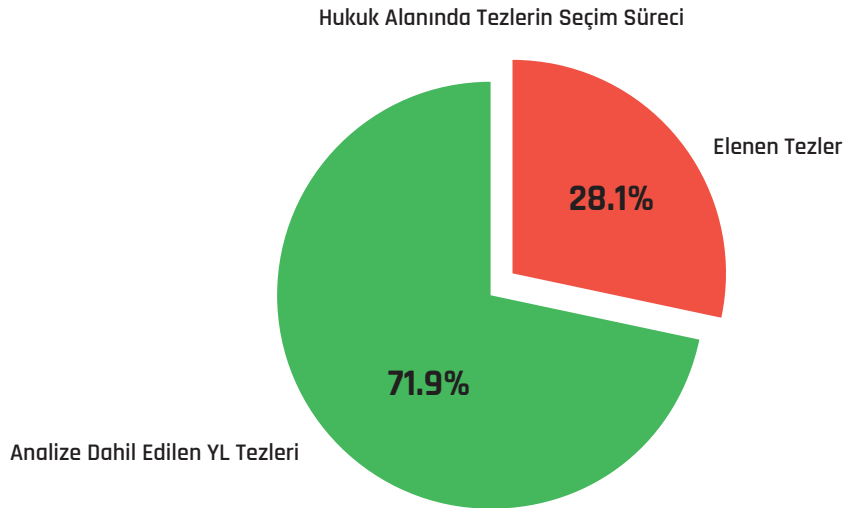
Bulgular, mevcut literatür ve uygulama bağlamında yorumlanmış; suça sürüklenen çocuklara yönelik hukuki yaklaşımların güçlendirilmesi ve hak temelli perspektifin politika yapım sürecinde yaygınlaştırılması için öneriler sunulmuştur. Raporlama sürecinde yalnızca imla ve anlatım düzeltmeleri amacıyla yapay zekâ destekli bir dil aracı (ChatGPT) kullanılmış, içerik ve anlam bütünlüğü korunmuştur.

III. BULGULAR

A. TEZLERİN TÜRLERİNE İLİŞKİN BULGULAR

Anahtar kelimelerle taranan tezler arasından hukuk alanında yazılanlar ayrııştırılmış; erişim kapalı, yabancı dilde olanlar ve yabancı ülke sistemini konu edenler elenmiştir. 32 yüksek lisans tezinden 9'u kapsam dışı bırakılmış, 23 yüksek lisans tezi analiz edilmiştir. Doktora düzeyinde çalışma yoktur; bu durum konunun doktora aşamasında yeterince ilgi görmediğine işaret etmektedir.

Grafik 5. Analize dahil edilen tez türleri

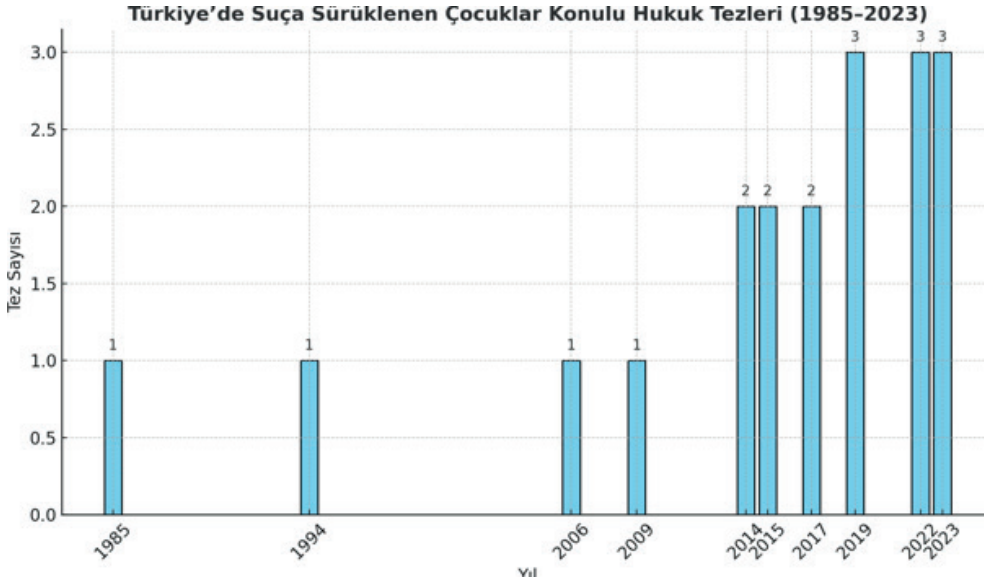
¹⁵ Hüseyin Gökçe ve Kamil Orhan, 'Serbest Zaman Doyum Ölçeğinin Türkçe Geçerlilik Güvenirlik Çalışması' (2011) 22(4) Spor Bilimleri Dergisi 139, 142; E Arslan, 'Nitel Araştırmalarda Geçerlilik ve Güvenirlik' (2022) 51 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 395, 397-398.

B. ANAHTAR KELİMELERE YÖNELİK BULGULAR

1985–2011 arasında yazılan tezlerde anahtar kelime bölümü bulunmamaktadır; 2013’ten itibaren (6 no.lu tez dâhil) düzenli olarak yer almakta; 2022 tarihli 22 no.lu tezde ise yine yer almamaktadır. İncelenen tezlerde 55 farklı anahtar kelime tespit edilmiştir. En sık kullanılanlar: “suça sürüklenen çocuk” (n=11), “çocuk” (n=6), “Çocuk Koruma Kanunu” (n=5); “çocuk suçluluğu” ve “soruşturma” (n=3). 41 kelime yalnızca bir kez kullanılmıştır. (Tam liste: Tablo 2; “Çocuğun üstün yararı” ifadesi yinelenen başlık olup frekansı n=1’dir.)

C. YILLARA YÖNELİK BULGULAR

Erişime açık ilk tez 1985 yılına aittir; 1994’te bir çalışma daha vardır. 1990–2000 döneminde yalnızca tek hukuk tezi bulunması, sözleşme sonrası (ÇHDS, 1989) beklenen ivmenin yakalanamadığını göstermektedir. 2000–2010 arasında 2006 ve 2009 yıllarında toplam iki çalışma yapılmıştır. 2011 sonrası ise hemen her yıl üretim sürmüştür; 2014, 2015, 2017’de sayı 2, 2019, 2022, 2023’te 3 olmuştur. Bu eğilim, konunun akademik görünürlüğünün son dönemde arttığını göstermektedir.

Grafik 6. Yıllara göre tez sayıları (YL)

D. KONULARA YÖNELİK BULGULAR

İçerik analizi sonucunda, “Konu” teması altında yedi alt tema ve on kod belirlenmiştir. Bulgular, hukuk alanında suça sürüklenen çocuklara ilişkin akademik çalışmaların yoğunlaştığı ve sınırlı olarak incelendiği alanları ortaya koymaktadır. İncelemeye göre en yoğun ilgi gören başlık “Çocuk Ceza Muhakemeleri ve Yargılama Usulleri” (n=14) olurken, bunu sırasıyla çocuk suçluluğu ve güvenlik tedbirleri (n=3), çocuk adalet sisteminin geliştirilmesi (n=1), çocuk suçluluğunun sosyolojik boyutları ve nedenleri (n=2), gözaltı ve tutuklama (n=1), cinsel suçlar (n=1) ve yargılama ile rehabilitasyon süreçleri (n=1) izlemektedir (Bkz. Tablo 4).

Hukuk disiplininin doğası gereği en yoğun çalışılan alan, çocuk ceza muhakemeleri ve yargılama usulleridir. İncelenen 23 yüksek lisans tezinin 14’ü bu konuya odaklanmıştır. Erken dönem araştırmalarda Hacıoğlu, çocuk muhakemesi esaslarının yeniden düzenlenmesi gerektiğini vurgulamış¹⁶; daha sonraki çalışmalarda ise soruşturma ve kovuşturma süreçlerinin kurumsal işleyişi¹⁷, cezai sorumluluk ve yaşa özgü farklılaştırma¹⁸, çocuk hakları-mevzuat uyumu ve uygulama sorunları¹⁹, infaz rejimi ve kurumsal sorunlar²⁰ ile çocuklara özgü uygulamalar ve güncel yargı içtihatları²¹ ele alınmıştır. Bu çalışmaların genel eğilimi, hak temelli

¹⁶ B Caner Hacıoğlu, ‘Suçlu Çocukların Muhakemesi’ (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi 1985).

¹⁷ Ö Nidal Sulan, ‘Sosyolojik Açıdan Suçlu Çocuklara Özel Yargılama Usulleri ve Çocuk Suçları: “Gülşehir Örneği”’ (Yüksek lisans tezi, Nevşehir Üniversitesi 2013); F Betül Özdemir, ‘Suça Sürüklenen Çocukların Muhakemesinde Soruşturma Evresi’ (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi 2014); İsmail Metin, ‘Ceza Muhakemesinde Suça Sürüklenen Çocuk’ (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi 2019); Özge Özkan, ‘Ceza Muhakemesinde Suça Sürüklenen Çocukların Yargılanması’ (Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi 2021).

¹⁸ Murat Köksal, ‘Suça Sürüklenen Çocukların Cezai Sorumlulukları ve Bu Çocuklara Özgü Suç Soruşturması’ (Yüksek lisans tezi, Erzincan Üniversitesi 2014).

¹⁹ S Merve Kaya, ‘Uygulamada Çocuk Yargılaması: İstanbul Anadolu Adliyesi Çocuk Mahkemelerinde Dosya İncelemesi’ (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi 2015); B Asena Sönmez, ‘Suça Sürüklenen Çocukların Yargılanması’ (Yüksek lisans tezi, Çağ Üniversitesi 2019).

²⁰ Mustafa Limoncu, ‘Türk Hukukunda Suça Sürüklenen Çocukların İnfazı’ (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi 2017).

²¹ F Gökçen Özmenli, ‘Suça Sürüklenen Çocukların Muhakemesi’ (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi 2017); Fatimatüzhra Tula Kotan, ‘Çocuklara Özgü Ceza Muhakemesine Hâkim İlkeler Kapsamında Suça Sürüklenen Çocuklar Hakkında Soruşturma Evresi’ (Yüksek lisans tezi, Galatasaray Üniversitesi 2022); Tuğçe Demir, ‘Suça Sürüklenen Çocukların Yargılanmasında Soruşturma Evresi’ (Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi 2022); Z Can Arıca, ‘Türk Hukukunda Suça Sürüklenen Çocuk-

farklılaştırılmış usullerin güçlendirilmesi ve uluslararası standartlarla uyumun artırılması yönündedir.

Çocuk adalet sistemi bağlamında ikinci yoğunluk, çocuk suçluluğu ve güvenlik tedbirleri alanında görülmektedir. Ancak bu konuya odaklanan çalışma sayısı sınırlıdır (n=3). Tanrikulu, güvenlik tedbirlerini cezanın önemli bir alternatifi olarak değerlendirmiş²²; Turan, bu tedbirlerin Türkiye’de çoğunlukla cezalandırıcı nitelikte uygulanmasının çocuklar üzerinde olumsuz etkiler yarattığını belirtmiştir.²³ Kaya ise denetimli serbestliği, çocuğun özgürlüğünü tamamen yitirmeden kendi ıslah sürecine katılımını sağlayan toplum temelli bir destek mekanizması olarak tanımlamaktadır.²⁴

Güvenlik tedbirleri kadar kritik bir diğer boyut, çocuk adalet sisteminin bütüncül biçimde geliştirilmesidir. Bu alana odaklanan tek çalışmada Nurlu, çocukların suç tiplerine eğilimleri, önleyici kamu politikaları, ulusal–uluslararası düzenlemeler, yüksek yargı kararları ve salıverme sonrası süreçleri kapsamlı biçimde incelemiştir.²⁵ Çalışmada, çocukların korunması, travmalardan uzak tutulması ve olumlu kişilik gelişiminin desteklenmesi amacıyla bakım, eğitim, sağlık, danışmanlık ve barınma hizmetlerinin bütünlük şeklinde sunulması gerektiği vurgulanmaktadır.

Literatürde nispeten az incelenen bir diğer alan, çocuk suçluluğunun sosyolojik boyutlarıdır. Bu tema yalnızca iki tezde doğrudan ele alınmıştır. Baysan Kobat, çocuk suçluluğunun çok boyutlu sosyal, psikolojik, ekonomik ve kültürel etkenlerin etkileşimiyle ortaya çıktığını savunurken²⁶; Duruşan, Türkiye’deki çalışma-

ların Yargılanması’ (Yüksek lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi 2023); Vahit Yıldırım, ‘Suça Sürüklenen Çocukların Soruşturma Evresi’ (Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi 2023).

²² Cengiz Tanrikulu, ‘Ceza ve Ceza Yargılama Hukukunda Suçlu Çocuklara İlişkin Emniyet Tedbirleri’ (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi 1994).

²³ D Kubilay Turan, ‘Türk Ceza Hukuku’nda Suça Sürüklenen Çocuk Hakkında Güvenlik Tedbirleri’ (Yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi 2006).

²⁴ B Gülden Kaya, ‘Suça Sürüklenen Çocuklar ve Denetimli Serbestlik’ (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi 2011).

²⁵ Emine Nurlu, ‘Suça Sürüklenen Çocuklar Bakımından Ceza Adalet Sisteminin Yüksek Yargı Kararları Çerçevesinde Değerlendirilmesi’ (Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi 2022).

²⁶ İsmet Baysan Kobat, ‘Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuk Hakları Işığında Çocuk Suçluluğu ve Nedenleri’ (Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi 2009).

ların suçun nedenlerini ve risk faktörlerini kapsamlı biçimde ortaya koymada yetersiz kaldığını ifade etmektedir.²⁷

Sosyolojik nedenler kadar tartışmalı bir konu da çocukların gözetimi ve tutuklanma süreçleridir. Avrupa Komisyonu Türkiye Raporları'na göre; 2018'de 1.746 tutuklu çocuk bulunduğu, 2020'de uzun süreli tutukluluk uygulamalarının devam ettiği, 2021'de kötü muamele iddialarının sürdüğü, 2022'de çocuklara uygun olmayan kurumların sorun yarattığı, 2023'te ise uzak cezaevlerine nakillerin aile ziyaretlerini zorlaştırdığı belirtilmiştir. Bu alanda özel olarak çalışan Gül, BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin 37. maddesi gereğince özgürlükten yoksun bırakmanın yalnızca son çare olarak uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır.²⁸

Hak ihlallerinin yoğun biçimde tartışıldığı bir başka başlık, cinsel suçlar bağlamında suça sürüklenen çocuklardır. Özgenç, 15 yaşını doldurmuş akranlar arasındaki rızalı ilişkilerin dahi TCK m. 103 kapsamında suç olarak kabul edilmesinin tutarsızlık yarattığını belirtmiştir.²⁹ Ağcaoğlu ise karşılıklı rızaya dayalı eylemler ile yetişkin baskısıyla gerçekleşen eylemlerin aynı şekilde değerlendirilmesinin çocuk adaleti ilkeleriyle bağdaşmadığını, bu konuda özel bir yasal düzenleme eksikliğinin yargılamalarda sorunlara yol açtığını ifade etmektedir.³⁰

Son olarak, en az çalışılan alan yargılama ve rehabilitasyon süreçleridir. Koç, uzlaştırma kurumunu bu kapsamda ele alan tek çalışmada, uzlaştırmının yalnızca bir uyuşmazlık çözüm yöntemi değil, aynı zamanda cezalandırma yerine rehabilitasyon odaklı bir yaklaşım olduğunu vurgulamaktadır.³¹ Bu mekanizma, çocuğun mahkeme sürecine maruz kalmadan, mağdurla uzlaşarak topluma yeniden kazandırılmasını hedeflemekte ve onarıcı adaletin etkinliğini artırmaktadır.

²⁷ Ebru Duruşan, 'Türkiye'de Suça Sürüklenen Çocuklar Üzerine Yapılan Çalışmaların Analizi: Sistemik Derleme' (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi 2021).

²⁸ Sertaç Gül, 'Çocuk Hakları Kapsamında Suça Sürüklenen Çocukların Gözetimine Alınması ve Türk Hukuku' (Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi 2019).

²⁹ İzzet Özgenç, 'Akran Çocuklar Arası Cinsel Birliktelik ve Ceza Hukuku Sorumluluğu Sorunu: Türk Uygulamasından Örnekler' (2020) 24(4) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 265.

³⁰ Ağcaoğlu (n 8).

³¹ Cüneyd Koç, 'Suça Sürüklenen Çocuklar Bakımından Uzlaştırma' (Yüksek lisans tezi, İstanbul Medipol Üniversitesi 2023).

Tablo 2. Tezlerin konulara dağılımı

Çocuk Ceza Muhakemeleri ve Yargılama Usulleri	14
Çocuk Suçluluğu ve Güvenlik Tedbirleri	3
Çocuk Adalet Sisteminin Geliştirilmesi	1
Çocuk Suçluluğunun Sosyolojik Boyutları ve Çocuk Suçluluğunun Nedenleri	2
Çocukların Gözaltı ve Tutuklanma Süreçleri	1
Cinsel Suçlar ve Suça Sürüklenen Çocuklar	1
Yargılanma ve Rehabilitasyon Süreçleri	1

E. TESPİT EDİLEN SORUNLARA YÖNELİK BULGULAR

Tezlerde, çocuk adalet sistemine ilişkin en yaygın sorun alanları; yapısal eksiklikler, psikolojik travmalar, yetersiz destek mekanizmaları, kurumsal erişim sorunları, ceza tedbirlerinde ölçüsüzlük, uluslararası standartlara uyumsuzluk, cinsel suçlarda yasal belirsizlikler, önleyici politika eksiklikleri ve gözaltı-tutuklama süreçlerinde hak ihlalleri olarak belirlenmiştir. Bu sorunlar, hem mevzuat hem de uygulama düzeyinde sistemin çocuk odaklı bir yaklaşımdan uzaklaştığını göstermektedir.

Alanyazın, çocuk ve yetişkinlerin aynı hukuki düzenlemelere tabi tutulmasının, çocuk ceza adalet sisteminin çocuk merkezli niteliğini zayıflattığını ortaya koymaktadır.³² Çocuklara özgü düzenlemelerin yetersizliği, gözaltı ve tutukluluk süreçlerinde farklılaştırma yapılmaması³³ ile cinsel suçlarda özel hüküm eksikliği³⁴ gibi sorunlara yol açmaktadır. Ayrıca çocuk dostu ifade yöntemlerinin sınırlı biçimde uygulanması, yargılama sürecinde çocukların ikinci kez mağduriyet yaşamasına neden olmaktadır.

Bir diğer önemli sorun, çocuk mahkemelerinin ülke genelinde yaygın olmamasıdır. Çocuk adaletine erişimin bölgesel farklılıklar göstermesi, adaletin eşit uygulanmasını engellemektedir.³⁵ Pek çok ilde çocuk mahkemesi ve çocuk bürosunun bulunmaması, uzmanlaşmış adli hizmetlere erişimi kısıtlamakta ve çocukların yetişkinler için tasarlanmış adli süreçlere maruz kalmasına yol açmaktadır.³⁶

³² Hacıoğlu (n 19); Kaya SM (n 22); Özmenli (n 24).

³³ Metin (n 20); Gül (n 31).

³⁴ Ağcaoğlu (n 8).

³⁵ Baysan Kobat (n 29); Özmenli (n 24).

³⁶ Tula Kotan (n 24).

Böylece, yargılamanın çocuk dostu ortamlarda yürütülmesi hedefi, uygulamada çoğu bölgede gerçekleştirilememektedir.

Yargılama sürecinin uzunluğu da çocuk adalet sisteminin yapısal sorunlarından biridir. Yargılamaların gereksiz yere uzaması, çocukların hak kayıplarına yol açmakta; genel yargılama prosedürlerinin uygulanması³⁷ ve bazı davalarda cezasızlık eğilimi³⁸ süreci hem mağdurlar hem de failer açısından örseleyici hâle getirmektedir.³⁹ Çocuk dostu adliye hedeflerinin sahada yeterince hayata geçirilememesi⁴⁰ ve yetişkinlerle birlikte yargılama yapılmasının gizlilik ilkesini zedelemesi⁴¹ de bu bağlamda öne çıkan sorunlardır.

Hukuki desteğin niteliği de sistemin zayıf halkalarından biridir. Müdafilerin görevlerini yalnızca savunmayla sınırlı görmeleri, çocuk hakları odaklı temsili zayıflatmaktadır.⁴² Farklı aşamalarda farklı müdafilerin atanması, güven ilişkisini zedelemekte ve dosya takibini güçleştirmektedir.⁴³ Bu nedenle, müdafinin yalnızca hukuki temsilci değil, aynı zamanda çocuğun korunma ihtiyacını değerlendiren, süreci anlaşılır kılan ve yargılama sürecini çocuk yararına yönlendiren aktif bir aktör olarak konumlandırılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Tablo 3. Tespit edilen sorunların sayısal dağılımı

Çocuk ve yetişkinlerin aynı hukuki düzenlemelere tabi olması	11
Çocuk ceza mahkemelerinin her ilçede bulunmayışı, yetersiz kadrolar	4
Çocuk yargılama sürecinin uzun sürmesi ve çocuğun yararına uygun olmaması	7
Çocuk ceza yargılamasında tarafların hukuki desteğinin yetersiz olması	3
Çocuk mahkemesinde (ceza adalet sisteminde) uzmanlaşmış personel eksikliği	8
Suçta sürüklenen çocuk teriminin çocuk üzerinde damgalayıcı etkisi olması, çocuk haklarıyla bağdaşmaması	1

³⁷ Nurlu (n 28).

³⁸ Ağcaoğlu (n 8).

³⁹ Kaya SM (n 22); Limoncu (n 23).

⁴⁰ Tula Kotan (n 24).

⁴¹ Arıca (n 24).

⁴² Kaya SM (n 22); Özkan (n 20).

⁴³ Tula Kotan (n 24).

Çocuğun ceza adalet sistemine girmesiyle yaşadığı travma ve örselenmenin yeterince dikkate alınmaması	5
Çocuğun sosyal ve psikolojik durumunu dikkate alan kurum ve mekanizmaların yetersiz olması	3
Suçta sürüklenen çocukların rehabilite konusunda yeterince desteklenmemesi ve topluma kazandırma konusundaki eksiklikler	2
Çocuğun sosyo-ekonomik sebeplerle suç işlemeye yönlendirilmesi	1
Sosyal inceleme raporlarının yetersizliği ile ailevi, çevresel ve bireysel durumların dikkate alınmaması	1
Ceza yerine onarıcı adalet ve rehabilitasyon yaklaşımlarının yetersiz uygulanması	3
Çocuk için özgürlüğü kısıtlayıcı tedbirlerin yaygın bir şekilde kullanılması ve bu durumun çocuk haklarına aykırı olması	4
Çocuk suçluluğuna yönelik koruyucu ve önleyici politikaların yetersizliği	4
Uluslararası sözleşmelerde yer alan çocuk hakları ile Türk hukuku arasındaki uyumsuzluklar	3
Çocuk adalet sisteminde koruyucu tedbirlerin uygulanmaması ve çocukların “suçta sürüklenen” olarak damgalanması	2
Çocuklar arasındaki akran cinselliği ile ilgili yasal düzenlemelerin eksikliği ve bu durumun çocukların cezalandırılmasına yol açması	1
Mağdur ve suçta sürüklenen çocukların eşit bir şekilde korunmaması	3
Çocuk suçluluğuna neden olan sosyo-ekonomik, psikolojik ve çevresel faktörlerin yeterince ele alınmaması	1
Suç davranışlarının nedenini inceleyen ileriye dönük çalışmaların yetersizliği	1
Gözaltı ve tutuklama sürelerinin çocuklar açısından uygun olmaması ve bu tedbirlerin yaygın kullanılması	1
Çocukların yetişkinlerle aynı yerde tutulması ve uygun olmayan ortamların yaratılması	2

F. ÖNERİLERE YÖNELİK BULGULAR

Alanyazında yer alan çalışmalar, çocuk ceza adalet sisteminin daha hak temelli, koruyucu ve çocukların yüksek yararını esas alan bir yapıya kavuşturulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda öneriler; çocukların yetişkinlerle aynı düzenlemelere tabi olmaması, çocuklara özgü ceza muhakemesi usullerinin

geliştirilmesi, avukat zorunluluğu, yargı personelinin çocuk hakları konusunda uzmanlaştırılması, çocukların yargılama sürecinde travmaya uğramalarının önlenmesi, her il ve ilçede çocuk mahkemelerinin kurulması, damgalayıcı dilin kaldırılması, sosyal hizmet ve destek mekanizmalarının güçlendirilmesi, sosyal inceleme raporlarının etkin kullanılması, kurumlar arası koordinasyonun artırılması, özgürlükten yoksun bırakmanın son çare olarak değerlendirilmesi, alternatif çözüm yollarının yaygınlaştırılması, rehabilitasyon programlarının geliştirilmesi, uluslararası standartlarla uyum, çocuk haklarının önceliklendirilmesi, önleyici eğitim politikaları ve aile-çevre destek mekanizmalarının güçlendirilmesi gibi temalar etrafında toplanmaktadır.

Öncelikle, pek çok araştırmacı çocukların yetişkinlerle aynı ceza adaleti düzenlemelerine tabi tutulmaması gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁴ Bu bağlamda, çocuklara özgü ceza muhakemesi usullerinin geliştirilmesi, özel infaz kanunlarının hazırlanması, çocuk hâkimleri tarafından karar verilmesi, gözaltı ve tutuklama gibi uygulamaların özel statüler çerçevesinde düzenlenmesi önerilmektedir. Benzer biçimde, suça sürüklenen çocukların adil yargılanma hakkının korunması için avukat bulundurulmasının zorunlu hale getirilmesi ve hukuki yardımın etkin şekilde sağlanması gerektiği dile getirilmektedir.⁴⁵ Bu kapsamda müdafilerin yalnızca hukuki destek değil, aynı zamanda çocukların anlayabileceği dilde bilgilendirme yapması ve çocuk hakları konusunda uzmanlaşmış olması önerilmektedir.

Bir diğer önemli tema, çocuk adalet sistemi içinde çalışan hâkim, savcı, avukat ve diğer personelin çocuk hakları konusunda uzmanlaştırılmasıdır. Çocuklarla temas eden tüm görevlilerin pedagojik bilgiye sahip olması, çocuk psikolojisi ve hakları üzerine özel eğitim alması ve bu alanda sürekli görev yaparak ihtisaslaşması gerekmektedir.⁴⁶ Bu bağlamda çocuk dostu adalet anlayışını güçlendirecek fiziksel düzenlemeler (cübbe giymeme, ayrı adliye kampüsleri vb.) de önerilmektedir. Ayrıca çocukların yargılama sürecinde travmatize olmalarının önlenmesi için psikolojik destek mekanizmalarının güçlendirilmesi, soruşturma ve duruşma ortamlarının çocuk dostu hale getirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁴⁷

⁴⁴ Hacıoğlu (n 19); Baysan Kobat (n 29); Özdemir (n 20); Kaya SM (n 22); Limoncu (n 23); Metin (n 20); Sönmez (n 22); Gül (n 31); Ağcaoğlu (n 8); Tula Kotan (n 24); Nurlu (n 28); Demir (n 24); Arıca (n 24); Yıldırım (n 24).

⁴⁵ Hacıoğlu (n 19); Özkan (n 20); Tula Kotan (n 24).

⁴⁶ Hacıoğlu (n 19); Tanrıku (n 25); Turan (n 26); Köksal (n 21); Kaya SM (n 22); Metin (n 20); Özkan (n 20); Demir (n 24); Arıca (n 24); Koç (n 34); Yıldırım (n 24).

⁴⁷ Kaya BG (n 27); Limoncu (n 23); Metin (n 20); Sönmez (n 22); Koç (n 34); Yıldırım (n 24).

Çocuk mahkemelerinin yaygınlaştırılması da öneriler arasında öne çıkmaktadır. Araştırmacılar, en azından her il merkezinde ve mümkünse her ilçede uzman kadrolarla donatılmış çocuk mahkemelerinin kurulması gerektiğini savunmaktadır.⁴⁸ Bununla birlikte, damgalayıcı dilin kaldırılması ve “suça sürüklenen çocuk” gibi masumiyet karinesine aykırı ifadeler yerine, “suç işlediği iddia edilen çocuk” gibi tarafsız terimlerin kullanılması önerilmektedir.⁴⁹

Öneriler aynı zamanda sosyal destek ve rehabilitasyon mekanizmalarının güçlendirilmesine odaklanmaktadır. Çocukların ceza adalet sistemine dahil olmadan önce sosyal destek süreçlerine yönlendirilmesi⁵⁰ ve ailevi-çevresel durumlarını dikkate alan sosyal hizmetlerin artırılması⁵¹ önerilmektedir. Bu bağlamda sosyal inceleme raporlarının hukuka uygun şekilde hazırlanması, özgün ve derinlikli içeriklere sahip olması ve yargı süreçlerinde etkili biçimde kullanılması gerektiği vurgulanmaktadır.⁵² Ayrıca çocuk adalet sistemi içinde yer alan kurumlar arasında güçlü koordinasyon mekanizmalarının oluşturulması, çok aktörlü ve disiplinler arası işbirliğinin sağlanması önem taşımaktadır.⁵³

Ceza ve tedbir politikaları bakımından ise, özgürlükten yoksun bırakmanın son çare olarak uygulanması gerektiği, çocukların cezaevine gönderilmesi yerine rehabilitasyon merkezlerine yönlendirilmesi gerektiği sıklıkla dile getirilmektedir.⁵⁴ Uzlaştırma, kamu davasının ertelenmesi ve hükmün açıklanmasının geri bırakılması gibi alternatif çözüm yollarının çocuklar için daha yaygın kullanılması da önerilmektedir.⁵⁵

Bunun yanı sıra, çocukların topluma kazandırılmasını hedefleyen rehabilitasyon programlarının geliştirilmesi ve bu süreçlere sivil toplum kuruluşlarının

⁴⁸ Hacıoğlu (n 19); Baysan Kobat (n 29); Sönmez (n 22); Arıca (n 24).

⁴⁹ Gül (n 31).

⁵⁰ Kaya SM (n 22); Özmenli (n 24); Tula Kotan (n 24).

⁵¹ Turan (n 26); Kaya BG (n 27); Demir (n 24).

⁵² Kaya SM (n 22); Özkan (n 20); Tula Kotan (n 24); Nurlu (n 28).

⁵³ Turan (n 26); Köksal (n 21); Kaya SM (n 22); Limoncu (n 23); Özkan (n 20); Tula Kotan (n 24); Koç (n 34).

⁵⁴ Baysan Kobat (n 29); Kaya BG (n 27); Köksal (n 21); Özdemir (n 20); Özmenli (n 24); Metin (n 20); Gül (n 31); Ağcaoğlu (n 8); Özkan (n 20); Tula Kotan (n 24); Nurlu (n 28); Demir (n 24); Arıca (n 24).

⁵⁵ Hacıoğlu (n 19); Kaya SM (n 22); Özmenli (n 24); Sönmez (n 22); Gül (n 31); Özkan (n 20); Tula Kotan (n 24); Demir (n 24); Arıca (n 24); Yıldırım (n 24).

dahil edilmesi önerilmektedir.⁵⁶ Uluslararası standartlarla uyumun sağlanması amacıyla BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, Pekin Kuralları, Riyad İlkeleri ve Lanzarote Sözleşmesi gibi belgelerdeki ilkelerin ulusal mevzuata tam olarak entegre edilmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁵⁷

Çocuk haklarının tüm süreçlerde önceliklendirilmesi, çocuk haklarına dayalı bir yaklaşımın benimsenmesi ve cezalandırma yerine topluma kazandırma odaklı düzenlemelere öncelik verilmesi de alanyazında öne çıkan bir diğer temadır.⁵⁸ Bu çerçevede çocuk adalet sisteminde görev yapan tüm personelin düzenli ve zorunlu eğitim programlarına tabi tutulması, suçla mücadelede uzun vadeli süreç analizlerinin yapılması ve çocuklar ile aileler için bilinçlendirme programlarının artırılması gerektiği vurgulanmaktadır.⁵⁹

Son olarak, ailelerin ekonomik ve sosyal desteklerle güçlendirilmesi, sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması ve çocuğu suça iten sosyo-ekonomik dezavantajların ortadan kaldırılması gerektiği ifade edilmektedir.⁶⁰ Tüm bu öneriler, alanyazında en yoğun biçimde çocukların yetişkinlerle aynı düzenlemelere tabi olmaması, özgürlükten yoksun bırakmanın son çare olarak değerlendirilmesi, çocuk hakları konusunda uzmanlaşma, alternatif çözüm yollarının yaygınlaştırılması ve rehabilitasyon programlarının geliştirilmesi başlıklarında yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda, özellikle bu alanlarda yapılacak yeni araştırmaların ve politika geliştirme çalışmalarının öncelikli olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 3. Tespit edilen önerilerin sayısal dağılımı

Çocukların yetişkinlerle aynı düzenlemelere tabi olmaması, çocuklara özgü ceza muhakemesi usullerinin geliştirilmesi	14
Çocuk yargılama sürecinde avukat zorunluluğu getirilmesi ve gerekli hukuki yardımın yapılması	3
Çocuk adalet sistemi içinde çalışan hakim, savcı, avukat ve diğer personelin çocuk hakları konusunda uzmanlaştırılması	10

⁵⁶ Baysan Kobat (n 29); Kaya BG (n 27); Köksal (n 21); Limoncu (n 23); Nurlu (n 28); Arıca (n 24).

⁵⁷ Özdemir (n 20); Sönmez (n 22); Ağcaoğlu (n 8).

⁵⁸ Baysan Kobat (n 29); Gül (n 31); Ağcaoğlu (n 8); Nurlu (n 28).

⁵⁹ Sönmez (n 22); Gül (n 31); Nurlu (n 28); Demir (n 24); Yıldırım (n 24); Duruşan (n 30); Özkan (n 20); Arıca (n 24); Turan (n 26); Sulan (n 20); Kaya SM (n 22).

⁶⁰ Kaya BG (n 27); Sulan (n 20); Yıldırım (n 24); Nurlu (n 28).

Çocukların yargılama sürecinde travmaya uğramalarını önleyecek düzenlemeler yapılması	6
Çocuk mahkemelerinin her il ve ilçede kurulması	6
“Suça sürüklenen çocuk” gibi damgalayıcı terimlerin kaldırılması ve daha kapsayıcı bir dil kullanılması	1
Çocukların ceza adalet sistemine dahil olmadan önce sosyal destek ve rehabilitasyon süreçlerine yönlendirilmesi	3
Suça sürüklenen çocukların ailevi ve çevresel durumlarını dikkate alan sosyal hizmetlerin artırılması	3
Çocukların bireysel, sosyal ve çevresel özelliklerini detaylı şekilde ele alan sosyal inceleme raporlarının hazırlanması	3
Bu raporların yargı sürecine dahil edilerek karar süreçlerinde etkili kullanılması	5
Çocuk adalet sistemi içinde yer alan kurumlar arasında daha güçlü bir koordinasyon sağlanması	7
Özgürlükten yoksun bırakmanın son çare olarak değerlendirilmesi ve çocukların cezaevine gönderilmesi yerine rehabilitasyon merkezlerine gönderilmesi	13
Uzlaştırma, kamu davasının ertelenmesi ve hükmün açıklanmasının geri bırakılması gibi alternatif çözüm yollarının çocuklar için daha sık kullanılması	10
Çocukların topluma kazandırılmasını hedefleyen rehabilitasyon programlarının geliştirilmesi ve bu programlara sivil toplum kuruluşlarının dahil edilmesi	6
BM çocuk hakları sözleşmesi ve Lanzarote sözleşmesi gibi uluslararası belgelerde belirtilen standartların yasal düzenlemelere entegre edilmesi	3
Tüm süreçlerde çocuk haklarının önceliklendirilmesi ve çocuk haklarına dayalı bir yaklaşım benimsenmesi	5
Çocuk adalet sisteminde görev yapan tüm personel için eğitim programlarının uygulanması	5
Suç ile mücadelede uzun vadeli süreç analizlerinin yapılması	3
Çocuklar ve aileler için suçtan korunmaya yönelik bilinçlendirme ve eğitim programlarının artırılması	3
Ailelerin ekonomik ve sosyal desteklerle güçlendirilmesi, sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması	3

G. İZLENEN PARADİGMA DEĞİŞİKLİĞİNE YÖNELİK BULGULAR

Tezler incelendiğinde, çocuk adalet sisteminde dönemsel değişimler görülmektedir. 1980–1990’larda, 2253 sayılı Kanun ile çocuklara özgü yargılama sisteminin oluşturulması, çocuk mahkemelerinin kurulması ve yasal çerçevenin şekillenmesi öne çıkmıştır.⁶¹ Bu dönemde yetişkin merkezli düzenlemeler, uzman personel eksikliği ve yasal çerçevenin sınırlı işlevselliği temel sorunlar olmuştur.

2000’li yıllarda, uluslararası sözleşmelerin etkisiyle çocuk hakları, rehabilitasyon ve sosyal destek ihtiyacı öne çıkmıştır. Ancak çocuk mahkemelerinin sayı ve yetki eksiklikleri⁶², ıslahevlerinde psikolojik desteğin yetersizliği⁶³ ve kurumsal kapasite sorunları devam etmiştir.

2010 sonrası, onarıcı adalet, alternatif infaz yöntemleri ve sosyal inceleme raporları gibi çocuk odaklı yaklaşımlar güçlenmiştir.⁶⁴ Çocuk suçluluğunun önlenmesinde koruma odaklı politikalardan proaktif ve önleyici stratejilere geçiş vurgulanmıştır. Bu dönemde yetişkinlere özgü usullerin çocuklara uygulanması, yargı süreçlerinin uzunluğu ve hukuki destek eksikliği başlıca sorunlar olmuştur.

Günümüzde ise, çocuk çeteleşmesi ve organize suç yapılarının çocukları kullanması yeni risk alanı olarak öne çıkmaktadır. Kadıköy’de 2025’te yaşanan ve 14 yaşındaki bir çocuğun öldürüldüğü olay⁶⁵, çocukların münferit değil örgütlü suçlarda yer alabildiğini göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye, 1994’te onayladığı **Çocuk Haklarına Dair Sözleşme** ile tüm çocukların haklarını güvence altına almayı taahhüt etmiştir.⁶⁶ Suça sürüklenen çocuk kavramı, 12–18 yaş arasında olup suç işlediği iddiasıyla adli mercilere getirilen çocukları ifade etmektedir. TÜİK (2024) verilerine göre, 178.834 çocuk bu kapsamda güvenlik birimlerine gelmiştir.

⁶¹ Hacıoğlu (n 19); Tanrıkulu (n 25).

⁶² Baysan Kobat (n 29).

⁶³ Turan (n 26).

⁶⁴ Kaya SM (n 22); Metin (n 20); Tula Kotan (n 24).

⁶⁵ Olcay Can Kaplan, ‘Ahmet Minguzzi Cinayetinin Hatırlattığı Tehlike: Çocuk Çeteleri ve Suça Sürüklenme Sarmalı’ *Tercüman* (24 Nisan 2025) <<https://www.tercuman.com/yourum/ahmet-minguzzi-cinayetinin-hatirlattigi-tehlike-cocuk-ceteleri-ve-suca-suruklenme-sarmali-733/>> erişim tarihi 25 Ağustos 2026.

⁶⁶ S Lale Kurt, ‘Çocuk Haklarına İlişkin Temel Uluslararası Belgeler ve Türkiye Uygulaması’ (2016) 16(36) Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 106.

Bu çalışmada, Türkiye’de hukuk alanında suça sürüklenen çocuk konulu 23 yüksek lisans tezi metasentez yöntemiyle incelenmiştir. Tezlerin çoğu 2019, 2022 ve 2023 yıllarında yazılmış; en yaygın anahtar kelimeler “suça sürüklenen çocuk” ve “çocuk” olmuştur. Konular sekiz alt temada toplanmıştır: çocuk ceza muhakemeleri, çocuk suçluluğu ve tedbirler, çocuk hakları, sosyolojik boyutlar, gözaltı-tutuklama, cinsel suçlar, sistematik derlemeler, yargılama ve rehabilitasyon.

En sık belirlenen sorunlar; **çocuk ve yetişkinlerin aynı hukuki düzenlemele-re tabi olması**, yargı süreçlerinin uzunluğu, uzman personel eksikliği ve çocukların adalet sürecinde yaşadığı travmanın dikkate alınmamasıdır. Bu sorun, ilk kez Hacıoğlu’nun tezinde saptanmış⁶⁷, Yıldırım’ın tezinde de devam ettiği görülmüş-tür.⁶⁸ Benzer şekilde, uzman personel eksikliği de 1994’ten günümüze değişme-den sürmektedir.

Öneriler arasında; çocuklara özgü ceza muhakemesi usullerinin geliştirilmesi, personelin çocuk hakları konusunda uzmanlaştırılması, travmayı önleyici düzenlemeler, kurumlar arası koordinasyonun güçlendirilmesi, özgürlüğün kısıtlanmasının son çare olması ve uzlaştırma, dava erteleme, hükmün açıklanması-nın geri bırakılması gibi alternatif yöntemlerin artırılması öne çıkmaktadır.

Tezlerin çoğu yargılama süreçlerine odaklanmış; onarıcı-önleyici adalet me-kanizmaları, uluslararası mevzuat incelemeleri ve karşılaştırmalı çalışmalar ise yetersiz kalmıştır. Bu nedenle, gelecekte uluslararası hukuk boyutunun derinle-mesine incelenmesi ve önleyici politikaların geliştirilmesine yönelik araştırmala-rın artırılması önerilmektedir.

⁶⁷ Hacıoğlu (n 19).

⁶⁸ Yıldırım (n 24).

KAYNAKÇA

Ağcaoğlu İ, 'Mağduru Çocuk Olan Cinsel Suçlarda Suça Sürüklenen Çocuk Sorunu' (Yüksek lisans tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi 2020)

Arıca ZC, 'Türk Hukukunda Suça Sürüklenen Çocukların Yargılanması' (Yüksek lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi 2023)

Arslan E, 'Nitel Araştırmalarda Geçerlilik ve Güvenilirlik' (2022) 51 Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 395

Aslan MY, 'Çocuk Suçluluğu Hakkında Uluslararası ve Ulusal Hukuk Düzenlemeleri' (2008) 66(4) Ankara Barosu Dergisi 88

Aydın N, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (1. Baskı, Özgür Yayınları 2023)

Ayhan G, 'Suça Sürüklenen Çocuk ve Suça Sürüklenmeyen Çocuğun Benlik Saygısı Düzeylerinin Karşılaştırılması' (Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi 2021)

Baltacı A, 'Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?' (2019) 5(2) Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 369

Baysan Kobat İ, 'Ulusal ve Uluslararası Hukukta Çocuk Hakları Işığında Çocuk Suçluluğu ve Nedenleri' (Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi 2009)

Bilican Gökçaya V, 'Suça Sürüklenen Çocuk ve Aile Faktörü' (2022) 46(2) Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 193

Demir T, 'Suça Sürüklenen Çocukların Yargılanmasında Soruşturma Evresi' (Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi 2022)

Duruşan E, 'Türkiye'de Suça Sürüklenen Çocuklar Üzerine Yapılan Çalışmaların Analizi: Sistematik Derleme' (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi 2021)

Gökçe H ve Orhan K, 'Serbest Zaman Doyum Ölçeğinin Türkçe Geçerlilik Güvenirlik Çalışması' (2011) 22(4) Spor Bilimleri Dergisi 139

Gül S, 'Çocuk Hakları Kapsamında Suça Sürüklenen Çocukların Gözaltına Alınması ve Türk Hukuku' (Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi 2019)

Güneş D ve Erdem R, 'Nitel Araştırmaların Analizi: Meta-Sentez' (2022) 22(Özel Sayı 2) Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 81

Hacıoğlu BC, 'Suçlu Çocukların Muhakemesi' (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi 1985)

Kaplan OC, 'Ahmet Minguzzi Cinayetinin Hatırlattığı Tehlike: Çocuk Çeteleri ve Suça Sürüklenme Sarmalı' *Tercüman* (24 Nisan 2025) <<https://www.tercuman.com/yorum/ahmet-minguzzi-cinayetinin-hatirlattigi-tehlike-cocuk-ceteleri-ve-suca-suruklenme-sarmali-733/>> erişim tarihi 25 Ağustos 2026

Karataş Z ve Mavili A, 'Çocuk Adalet Sisteminde Suça Sürüklenen Çocuklara Yönelik Uygulamalarda Karşılaşılan Sorunlar' (2019) 19(45) Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 1013

Kaya BG, 'Suça Sürüklenen Çocuklar ve Denetimli Serbestlik' (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi 2011)

Kaya SM, 'Uygulamada Çocuk Yargılaması: İstanbul Anadolu Adliyesi Çocuk Mahkemelerinde Dosya İncelemesi' (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi 2015)

Koç C, 'Suça Sürüklenen Çocuklar Bakımından Uzlaştırma' (Yüksek lisans tezi, İstanbul Medipol Üniversitesi 2023)

Köksal M, 'Suça Sürüklenen Çocukların Cezai Sorumlulukları ve Bu Çocuklara Özgü Suç Soruşturması' (Yüksek lisans tezi, Erzincan Üniversitesi 2014)

Kurt SL, 'Çocuk Haklarına İlişkin Temel Uluslararası Belgeler ve Türkiye Uygulaması' (2016) 16(36) Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 106

Limoncu M, 'Türk Hukukunda Suça Sürüklenen Çocukların İnfazı' (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi 2017)

Metin İ, 'Ceza Muhakemesinde Suça Sürüklenen Çocuk' (Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi 2019)

Miles MB and Huberman AM, *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook* (2nd edn, Sage Publications 1994)

Nurlu E, 'Suça Sürüklenen Çocuklar Bakımından Ceza Adalet Sisteminin Yüksek Yargı Kararları Çerçevesinde Değerlendirilmesi' (Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi 2022)

Özdemir FB, 'Suça Sürüklenen Çocukların Muhakemesinde Soruşturma Evresi' (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi 2014)

Özgenç İ, 'Akran Çocuklar Arası Cinsel Birliktelik ve Ceza Hukuku Sorumluluğu Sorunu: Türk Uygulamasından Örnekler' (2020) 24(4) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 265

Özkan Ö, 'Ceza Muhakemesinde Suça Sürüklenen Çocukların Yargılanması' (Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi 2021)

Özmenli FG, 'Suça Sürüklenen Çocukların Muhakemesi' (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi 2017)

Polat H, 'Türk Hukukunda Çocukların Cezai Sorumluluğu ve Yargılanmalarındaki Özellikler Üzerine Bir İnceleme' (2010) 90 Türkiye Barolar Birliği Dergisi 70

Sağlam M, 'Yargılama Süreci Devam Eden Suça Sürüklenen Çocuklara Yönelik Hazırlanan Destek Eğitim Programının Çocukların Duygu ve Düşüncelerine Etkisinin İncelenmesi' (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi 2015)

Sönmez BA, 'Suça Sürüklenen Çocukların Yargılanması' (Yüksek lisans tezi, Çag Üniversitesi 2019)

Sulan ÖN, 'Sosyolojik Açıdan Suçlu Çocuklara Özel Yargılama Usulleri ve Çocuk Suçları: "Gülşehir Örneği"' (Yüksek lisans tezi, Nevşehir Üniversitesi 2013)

Şentürk Dizman Z, ‘Türkiye’de Suça Sürüklenen Çocukların Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi’ (2023) 14(53) International Journal of Eurasia Social Sciences (IJOESS) 1153

Tanrıkulu C, ‘Ceza ve Ceza Yargılama Hukukunda Suçlu Çocuklara İlişkin Emniyet Tedbirleri’ (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi 1994)

Tula Kotan F, ‘Çocuklara Özgü Ceza Muhakemesine Hâkim İlkeler Kapsamında Suça Sürüklenen Çocuklar Hakkında Soruşturma Evresi’ (Yüksek lisans tezi, Galatasaray Üniversitesi 2022)

Turan DK, ‘Türk Ceza Hukuku’nda Suça Sürüklenen Çocuk Hakkında Güvenlik Tedbirleri’ (Yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi 2006)

Yenisey F, ‘Mukayeseli Hukuk Açısından Ceza Sorumluluğu Yaşı ve Ceza Sorumluluğu Olmayan Çocuklar ve Gençler İçin Ceza Hukukunda Uygulanan Alternatif Yaptırımlar’ (2007) 3 <<https://cocukhaklari.barobirlik.org.tr/>> erişim tarihi 25 Ağustos 2026

Yıldırım V, ‘Suça Sürüklenen Çocukların Soruşturma Evresi’ (Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi 2023)

AFET YÖNETİMİ ÇERÇEVESİNDE İNSAN HAKLARI

Human Rights Within the Framework of Disaster Management

Tekin AVANER, Onur DODANLI*

Öz: Doğal afetler, sadece fiziksel yıkım ve can kayıplarıyla sınırlı kalmayıp insan hakları üzerinde de derin etkiler yaratır. Bu makale doğal afetlerin insan haklarıyla olan karmaşık ilişkisini inceleyerek afet yönetiminde insan haklarına dayalı bir yaklaşımın önemini vurgulamaktadır. Afetler, insanların yaşam hakkından barınma ve sağlık hizmetlerine kadar temel haklarını tehdit ederken, özellikle özel politika gerektiren gruplar (kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler, mülteciler ve azınlıklar) bu süreçte orantısız bir şekilde etkilenir.

Çalışmada uluslararası hukuk çerçevesinde insan haklarının korunması, devletlerin afet müdahale-sindeki rolü gibi konular ele alınmaktadır. Ayrıca afetlerde bilgiye erişim ve iletişim hakkı, adaletin sağlanması ve insan hakları ihlallerine karşı alınması gereken önlemler de detaylandırılmaktadır. Bu bağlamda devletler, STK'lar ve uluslararası kuruluşlar arasında daha güçlü iş birliği ve dayanışma stratejileri gereklidir.

Sonuç olarak doğal afetlerde insan haklarının korunması hem ulusal hem de uluslararası düzeyde güçlü politikalar ve yapısal reformlar gerektirir. Bu makale afet yönetiminde insan haklarına dayalı politikalar geliştirilmesi gerektiğini savunarak, gelecekteki afetlerde mağdurların haklarının daha etkin bir şekilde korunmasına yönelik öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğal Afetler, İnsan Hakları, Afet Yönetimi, Uluslararası Hukuk

Abstract: Natural disasters are not only limited to physical destruction and loss of life, but also have profound effects on human rights. This article examines the complex relationship between natural disasters and human rights and emphasizes the importance of a human rights-based approach in disaster management. While disasters threaten people's fundamental rights from the right to life to shelter and health services, especially vulnerable groups (women, children, the elderly, the disabled, refugees and minorities) are disproportionately affected in this process.

The study addresses issues such as the protection of human rights within the framework of international law and the role of states in disaster response. In addition, the right to access information and communication in disasters, the provision of justice and measures to be taken against human rights violations are also detailed. In this context, stronger cooperation and solidarity strategies are required among states, NGOs and international organizations.

As a result, the protection of human rights in natural disasters requires strong policies and structural reforms at both national and international levels. This article argues that human rights-based policies should be developed in disaster management and offers suggestions for more effective protection of victims' rights in future disasters.

Keywords: Natural Disasters, Human Rights, Disaster Management, International Law

* Doç. Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, E-posta: tekinavaner@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4014-0131

** Serbest Araştırmacı, E-posta: onurdodanli@gmail.com, ORCID: 0009-0004-3517-3865 [Sorumlu Yazar]

Makale Geliş Tarihi: 25.07.2025, Makale Kabul Tarihi: 05.11.2025

DOI: 10.59162/tihek.1750518

GİRİŞ

Doğal afetler, doğrudan ya da dolaylı olarak toplumların yaşamını tehdit eden olaylar olarak tanımlanır. Deprem, sel, heyelan, çığ, kuraklık, fırtına, dolu, hortum, kuraklık, göktaşı düşmesi vb. gibi oluşumu engellenemeyen jeolojik, meteorolojik, hidrolojik, klimatolojik, biyolojik ve kaynağı dünya dışında olan tehlikelerden kaynaklanan doğa olaylarının sonuçlarına verilen genel ada doğal afet denir.¹

Deprem, seller, yangınlar ve kıtlık gibi olaylar hem fiziksel hem de sosyal anlamda büyük yıkımlara yol açabilir. Doğal afetler sadece fiziksel yıkım değil aynı zamanda insan hakları üzerinde de derin etkiler yaratır. İnsanların yaşam hakkı, barınma, sağlık ve eğitim gibi temel haklar, afetler sonrasında ciddi şekilde ihlal edilebilir. Bu bağlamda afet yönetiminde insan haklarına dayalı bir yaklaşım, kriz ve kaos ortamlarında bireylerin onurunu ve haklarını korumak için önem taşır.² Geliştirilen afet yönetim stratejilerinin temelinde insan haklarının yer alması sadece insani yardımları değil aynı zamanda uzun vadeli adalet ve sosyal dengeyi sağlamaya da katkıda bulunur.

I. DOĞAL AFETLERİN TANIMI VE TÜRLERİ

Doğal afetler, genellikle insan kontrolü dışında meydana gelen, doğal tehlikelerden kaynaklanan ve toplumların yaşamsal altyapılarını olumsuz etkileyen olaylardır. Deprem, sel, heyelan, çığ ve fırtına gibi olaylar, jeolojik, meteorolojik veya biyolojik nedenlerden kaynaklanabilir.³ Bu afetler, yalnızca fiziksel yıkımlarla sınırlı kalmaz; toplumsal düzeni, ekonomik yapıları ve bireylerin temel haklarını da olumsuz etkilemektedir. Örneğin, bir sel felaketi sırasında, altyapının zarar görmesi, insanların temiz su ve sağlık hizmetlerine erişimini engelleyebilir ve bu durum temel insan haklarının ihlali anlamına gelir.

II. İNSAN HAKLARI VE KAPSAMI

İnsan hakları, her bireyin doğuştan sahip olduğu ve insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürmesini sağlayan temel haklar ve özgürlüklerdir. Yaşam hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı ve barınma hakkı gibi haklar ulusal ve uluslararası hukuk

¹ AFAD, 'Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü' (2024) <<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>> erişim tarihi 20 Temmuz 2026.

² Sevilay Yıldız Duymaz, *İklim Değişikliği, Afetler ve İnsan Hakları: Çevresel Zorunlu Göç* (Adalet Yayınevi 2021) 140–42.

³ AFAD (n 1).

tarafından koruma altına alınmıştır. İnsan hakları, bireylerin sahip olduğu temel hak ve özgürlüklerin evrensel bir ifade biçimidir. Bu haklar, insan onuru kavramıyla doğrudan bağlantılıdır ve hiçbir koşulda devredilemez niteliktedir. Bu bağlamda insan hakları, yalnızca bireysel özgürlüklerin korunmasını değil, aynı zamanda toplumsal düzenin etik ve adalet temelinde şekillenmesini de amaçlar.

İslam Hukuku'na göre hak kavramı yalnızca bireyin başka kişilere karşı bir yetki ileri sürmesinden ziyade, başkalarına karşı yerine getirilmesi gereken bir sorumluluk olarak değerlendirilir. Bu anlayış hak sahibinin talepleri ve yetkilerinden daha çok, diğer bireylerin sorumlulukları üzerine inşa edilmiş bir hak düzenini ifade eder. Ayrıca İslam Hukuku'nun haklar sisteminde ahlaki boyutun belirgin bir şekilde öne çıktığı görülmektedir. Bu sistem, hakların toplumsal dayanışma ve sorumluluk temelinde şekillendiğini göstermektedir.⁴

Jellinek'e göre insan topluluklarının en temel gereksinimleri arasında yiyecek, barınma ve güvenlik bulunur. Devletin doğuşunda hem bilinçli hem de bilinçsiz bir yapı etkili olmuş; düşünürlerin bu yapıya dair görüşleri önemli katkılar sağlamıştır. Jellinek devlet teorisinin eski disiplinlerden biri olduğunu ve Helenistik bilimin bir ürünü olarak Yunanlıların dini ve toplumsal yaşamıyla iç içe geçtiğini belirtmiştir. Ayrıca toplumsal normların öngörülemezliğine de dikkat çeker. Sosyal yapıdaki değişiklikler yeni kurumsal amaçlar ortaya çıkarır ve eskilerini bastırır. Hukukun görevi yalnızca mevcut olanı korumak değil, gelecekte olacak olanı yaratmak olarak tanımlanır. Jellinek hukukun yaratıcı bir güç olduğunu ve amacının sadece yasal değil aynı zamanda toplumsal düzeni sağlamakla ilgili olduğunu savunur.⁵

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, insan haklarını evrensel düzeyde koruma altına alan en önemli uluslararası belge olarak kabul edilir. Beyannamenin 3. maddesi, 'herkesin yaşam, özgürlük ve kişi güvenliği hakkına sahip olduğunu' vurgular.⁶ Ancak doğal afetler, bu hakların korunmasını zorlaştırabilir ve afetzedelerin temel hizmetlere erişimini engelleyebilir. Örneğin, 1999 Marmara Depremi'nde birçok insanın barınma ve sağlık hizmetlerine erişememesi, afetlerin insan hakları üzerindeki olumsuz etkilerini göstermek-

⁴ İsmail Ülker, *Hukukçuların Kaleminden İslam Hukukunda İnsan Hakları* (Adalet Yayınevi 2021) 29.

⁵ Bülent Gökhan Bulgan, *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı* (On İki Levha Yayıncılık 2022) 110–11.

⁶ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (kabul tarihi 10 Aralık 1948) BM Genel Kurul Kararı 217 A(III), md 3.

tedir. Doğal afetler sırasında insanların barınma, sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlere erişiminde ciddi zorluklar yaşanır. Bu nedenle insan hakları perspektifi, afet yönetiminin her aşamasında önemli bir unsur olmalıdır.

III. AFET YÖNETİMİ VE İNSAN HAKLARININ KESİŞİMİ

Afet yönetimi toplumların afetlere hazırlıklı olmasını, afet sırasında etkin müdahalede bulunulmasını ve afet sonrası iyileştirme süreçlerinin adil bir şekilde yürütülmesini içeren bir süreçtir. İnsan hakları ile afet yönetimi arasındaki bağ, bireylerin yaşam hakkı, güvenliği ve temel hizmetlere erişiminin korunması gerekliliğinden kaynaklanır. Bu süreçte özellikle özel politika gerektiren grupların (kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler ve mülteciler) haklarının korunması büyük önem taşır.⁷ İnsan haklarına dayalı bir afet yönetimi yaklaşımı sadece kriz anında değil, aynı zamanda uzun vadede sosyal adaletin sağlanmasına da katkıda bulunur.

IV. KRİZ VE KAOS ORTAMLARINDA İNSAN HAKLARI İHLALLERİ

Doğal afetler genellikle kriz ve kaos ortamlarına yol açar. Bu tür ortamlar insan hakları ihlalleri için elverişli bir zemin hazırlamaktadır. Afet sonrası düzenin bozulduğu, kaynakların yetersiz olduğu ve yardımların düzensiz dağıtıldığı durumlarda insanların temel hakları ciddi şekilde ihlal edilebilir. Örneğin afet bölgelerinde güvenlik sorunları yaşanabilir, cinsiyete dayalı şiddet artabilir, yerinden edilmiş insanlar zorla çalıştırılabilir ya da ayrımcılığa maruz kalabilirler. Bu nedenle afet yönetiminde kriz ortamlarının doğru yönetilmesi ve insan haklarının korunması için etkili politikalar geliştirilmelidir. Kriz dönemlerinde insan haklarını koruyan ulusal ve uluslararası mekanizmalar devreye girmeli, afet mağdurlarının onurlu ve güvenli bir yaşam sürmeleri sağlanmalıdır.⁸

V. DOĞAL AFETLERDE İNSAN HAKLARINA YÖNELİK ULUSLARARASI HUKUKİ ÇERÇEVE

Doğal afetler yalnızca fiziksel ve ekonomik zararlarla sınırlı kalmaz. Aynı zamanda temel insan haklarını da tehdit eder. Uluslararası hukuk afet dönemlerinde devletlerin ve uluslararası kuruluşların insan haklarını koruma sorumluluklarını belirleyen çeşitli belgeler ve normlar geliştirmiştir.

⁷ Onur Dodanlı, 'Afetlerde Dikkat Edilmesi Gereken Kırılgan Grup' (2023) 211 *İdarecinin Sesi Dergisi* 25.

⁸ Yıldırım Güven, 'Afet Yönetimine Genel Bir Bakış' (2023) 216 *İdarecinin Sesi Dergisi* 58.

A. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI BELGELERİ

Doğal afetlerde insan haklarının korunması, uluslararası insan hakları belgeleri tarafından güvence altına alınmıştır. Bu belgeler devletlerin doğal afetler sırasında ve sonrasında vatandaşlarına yönelik yükümlülüklerini belirlemektedir.

1. Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi

1948 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş olup tüm insanların doğuştan sahip olduğu temel hak ve özgürlükleri güvence altına alır. Bildirgenin 3. maddesi, 'herkesin yaşam, özgürlük ve kişi güvenliği hakkına sahip olduğunu' vurgular. Doğal afetler sırasında bu hakların korunması, devletlerin temel sorumluluğudur.⁹ Ayrıca, afet sonrasında barınma, sağlık ve güvenlik gibi hakların sağlanması, bildirgede yer alan insan onuruna saygı ilkesinin bir gereğidir. Bu ilke afet yönetiminde insan haklarının merkezde olmasını zorunlu kılar.

2. Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (ICCPR)

1966 yılında yürürlüğe girmiş olup devletlerin vatandaşlarına medeni ve siyasi haklar sağlama yükümlülüklerini düzenler. Bu sözleşme özellikle yaşam hakkı, kişi güvenliği, ayrımcılık yapmama ve adil yargılanma gibi hakları kapsar.¹⁰ Afet dönemlerinde insanların yaşam hakkının korunması, devletlerin bu sözleşme kapsamındaki en temel yükümlülüğüdür. Doğal afetlerde güvenlik tedbirlerinin alınmaması veya afet mağdurlarına ayrımcılık yapılması, ICCPR'nin ihlal edilmesi anlamına gelir. Örneğin, afet sonrası dağıtılan yardımların eşit bir şekilde sunulmaması veya belirli bir gruba ayrıcalık tanınması, bu sözleşmenin ihlali olarak kabul edilebilir.

3. Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ICESCR)

Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ICESCR), devletlerin vatandaşlarına sosyal ve ekonomik haklar sağlama yükümlülüklerini düzenler. Bu sözleşme, sağlık, barınma, eğitim ve yeterli bir yaşam standardı gibi hakları kapsar. Doğal afetler, bu hakların doğrudan ihlaline neden olabilir. Örneğin, bir deprem sonrası barınma hakkının sağlanmaması veya sağlık hizmetlerine erişimin engellenmesi, ICESCR'nin ihlal edilmesi anlamına gelir.¹¹ Doğal afetler-

⁹ İnsan Hakları Evrensel Beyanname (n 8).

¹⁰ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (kabul tarihi 16 Aralık 1966, yürürlüğe giriş tarihi 23 Mart 1976) 999 UNTS 171.

¹¹ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (Kabul tarihi 16 Aralık 1966, Yürürlüğe giriş tarihi 3 Ocak 1976) 993 UNTS 3.

de devletlerin bu hakları sağlayamaması veya afet mağdurlarına yönelik gerekli ekonomik ve sosyal yardımları sunamaması, uluslararası sorumluluk doğurabilir. Bu nedenle afet sonrası toparlanma süreçlerinde devletlerin bu hakları gözeterek hareket etmesi gerekmektedir.

B. İNSAN HAKLARI KAVRAMININ FARKLI COĞRAFYALARDAKİ YANSIMASI

Avrupa medeniyetine dayalı olarak şekillenen insan hakları konsepti farklı kültürel, ekonomik, sosyal ve siyasal gerçekliklere sahip diğer coğrafyalarda çeşitli tepkilere yol açmıştır. Bu tepkilerden ilki İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin kabul edilmesi sürecinde ortaya çıkmış ve teolojik ile ideolojik farklılıklar temelinde şekillenmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası bağımsızlık kazanan devletler, uluslararası hukuk sahnesine daha aktif şekilde katılmış olsa da mevcut sistemin kuralları içinde yer almak zorunda kalmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, bu ülkeler için önemli bir platform olarak görülse de kararlarının bağlayıcı olmaması bu ülkelerin hukuk yapma yetkisini sınırlamıştır. Bu süreçte insan haklarına dair uluslararası sözleşmelerin büyük bir kısmı daha çok bağlayıcılıktan yoksun düzenlemeler olarak ortaya çıkmıştır. İlerleyen yıllarda bölgesel insan hakları sistemleri oluşturulmuş ve hem bölgesel hukuk mekanizmaları hem de Birleşmiş Milletler çatısı altında, insan haklarının evrenselliği ve göreceliliği tartışmalarına odaklanılmıştır. Bu bağlamda birçok toplantı ve bildiriler yayımlanarak insan hakları konusundaki diyalog ve iş birliği sürdürülmüştür.¹²

C. DOĞAL AFETLERDE KORUMA SAĞLAYAN ULUSLARARASI NORMLAR

Doğal afetler sırasında insan haklarının korunmasını sağlamak amacıyla Birleşmiş Milletler ve diğer uluslararası kuruluşlar çeşitli strateji ve çerçeveler geliştirmiştir. Bu normlar afetlerin neden olduğu zararları en aza indirmeyi ve mağdurların temel haklarını korumayı amaçlamaktadır.

1. BM Afet Riskini Azaltma Stratejisi

Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilen Afet Riskini Azaltma Stratejisi, devletlerin doğal afetlere hazırlıklı olmasını ve afet riskini en aza indirmesini hedef-

¹² Nevin Akpınarlı, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Dünyadaki İz Düşümü* (Adalet Yayınları 2023) 39.

ler. Bu strateji devletlerin afetler karşısında insan haklarını nasıl koruyacağına dair rehberlik sunar. Bu strateji özellikle özel politika gerektiren grupların (kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler) afetlerden orantısız şekilde etkilenmesini önlemek için devletlerin alması gereken tedbirleri detaylandırır. Afet riskini azaltma çalışmaları, doğal afetlerden kaynaklanan insan hakları ihlallerinin önlenmesi açısından büyük bir öneme sahiptir.¹³

2. Hyogo ve Sendai Çerçevesi

Hyogo Çerçevesi (2005-2015) ve onu takip eden Sendai Afet Riskini Azaltma Çerçevesi (2015-2030), afet riskini azaltmaya yönelik en önemli uluslararası belgeler arasında yer alır. Sendai Çerçevesi, dört ana hedef etrafında şekillenir: afet riskinin anlaşılması, risk yönetimi kapasitesinin artırılması, dayanıklılığın güçlendirilmesi ve afet sonrası iyileştirme süreçlerinin sürdürülebilir kalkınma ile uyumlu hale getirilmesi şeklindedir.¹⁴ Bu çerçeve devletlerin afet sonrası insan haklarını koruma yükümlülüklerini vurgular. Hyogo ve Sendai çerçeveleri özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki afet mağdurlarının haklarının korunması için uluslararası işbirliğini teşvik eder. Bu belgeler doğal afetlerin neden olduğu insani krizlerde devletlerin ve uluslararası kuruluşların insan haklarına dayalı bir müdahale süreci izlemelerini sağlar.

D. AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİ VE AFET DURUMLARI

Avrupa Konseyi'ne üye devletler arasında Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), bireylerin temel haklarının korunmasını sağlayan en önemli bölgesel belge olarak kabul edilir. Sözleşme doğal afetler sırasında da devletlerin insan haklarını koruma yükümlülüğünü belirler.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), doğal afetler sırasında insan haklarının korunmasına ilişkin çeşitli kararlar almıştır. AİHM, afet anında yaşam hakkını koruma sorumluluğunun yerine getirilemediği durumlarda devletlerin sorumlu tutulabileceğini vurgulamıştır. Örneğin, *Budayeva ve Diğerleri v Rusya* davasında, AİHM, Rusya devletinin bir sel felaketi sırasında yaşam hakkını koruma yükümlülüğünü yerine getirmediğini belirtmiştir. Mahkeme, devletlerin afetler sırasında etkili bir şekilde önleyici tedbirler almaması durumunda yaşam hakkının ihlal edileceğine karar vermiştir.

¹³ UNISDR, 'Afetlere Karşı Ulusların ve Toplulukların Dayanıklılığının Artırılması: 2005-2015 Hyogo Eylem Çerçevesi' (Birleşmiş Milletler 2005).

¹⁴ UNISDR (n 15).

E. ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKU VE AFETLERDE YARDIM HAKKI

Uluslararası insan hakları hukuku, savaş ve silahlı çatışmalar sırasında insan haklarını koruma amacı taşır ancak doğal afetler sırasında da mağdurların korunmasına yönelik önemli ilkeler içerir. Afetlerde yardım hakkı devletlerin ve uluslararası kuruluşların, mağdurların acil ihtiyaçlarını karşılamak ve onların hayatta kalma haklarını güvence altına almak için müdahale etme zorunluluğunu kapsar.

Afetler sırasında insani yardımın etkili bir şekilde sağlanamaması veya devletlerin uluslararası yardımları engellemesi, bu yardım hakkının ihlal edilmesine yol açabilir. Uluslararası İnsancıl Hukuk devletlerin afet mağdurlarına yönelik yardımlarının eşitlik ve ayrımcılık gözetmeksizin sunulmasını zorunlu kılar.

Uluslararası insan hakları hukuku, insan onurunun korunmasını esas alarak birtakım temel hakları tanımlamıştır. Bu haklar evrensel, vazgeçilmez ve devredilemez nitelikte olup her koşulda herkes için geçerlidir. İnsan haklarının bu genel koruma anlayışı, zamanla özel politika gerektiren gruplar için daha spesifik koruma mekanizmalarının geliştirilmesini sağlamıştır. Öte yandan uluslararası insan hakları hukuku, afetleri yalnızca insani yardım ve acil müdahale bağlamında ele alarak, kapsamını sınırlı tutmuştur. İklim değişikliği nedeniyle yerinden edilen ya da bu risk altında bulunan bireylerin, afet süreçlerinin her aşamasında (öncesi, sırası ve sonrası) medeni, siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel haklara erişimlerinin sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamda, yeterli ve elverişli bir koruma mekanizmasına ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁵

VI. İNSAN HAKLARI KAPSAMINDA AFET ANINDA DEVLETİN SORUMLULUKLARI

Afetler insan haklarının korunmasında devletlere özel sorumluluklar yükler. İklim değişikliğinin ve afetlerin doğrudan veya dolaylı sonuçları bireylerin sağlıklarına zarar vermekte, yaşamlarını kaybetmelerine ve temel haklarından faydalanmalarını engellemektedir. Bu gibi durumlarda devletler, temel insan haklarının korunmasını sağlamak adına etkili ve kapsamlı politikalar geliştirmekle yükümlüdür.

İnsan haklarının evrensel, devredilemez ve bölünemez niteliği gereği iklim değişikliği ve afetlerden kaynaklanan zararlar bireylerin tüm haklarını etkileyebilir. Bu bağlamda devletler yaşam hakkı başta olmak üzere yaşam hakkına bağlı

¹⁵ Yıldız Duyamaz (n 2) 140–42.

diğer hakları da koruma sorumluluğuna sahiptir. Bu sorumluluk bireylerin afet süreçlerinin her aşamasında (öncesi, sırası ve sonrası) medeni, sosyal ve ekonomik haklarına erişimlerini sağlamayı da kapsar. İklim değişikliğine dayalı hak temelli bir yaklaşım bu sürecin temel unsuru olarak değerlendirilmelidir.¹⁶

Doğal afetler sırasında devletler bireylerin temel insan haklarını koruma ve kriz durumunda toplumun ihtiyaçlarını karşılayarak düzeni sağlamaktan birincil derecede sorumludur. Bu süreçte devletlerin insan haklarına dayalı bir yaklaşımı benimsemeleri, kriz anında mağdurların haklarının korunması ve onurlu bir yaşam sürdürebilmeleri açısından hayati öneme sahiptir.

1. Yaşam Hakkının Korunması

Devletler afet sırasında bireylerin yaşam hakkını güvence altına alacak önlemleri almakla yükümlüdür. Bu durum hem afet öncesinde erken uyarı sistemlerinin devreye alınmasını hem de afet sırasında hızlı ve etkili arama ve kurtarma çalışmalarının gerçekleştirilmesini içerir. Örneğin, gerekli güvenlik tedbirlerinin alınmaması veya afet anında etkin müdahale yapılamaması, yaşam hakkının ihlal edilmesine yol açabilir.

2. Temel Hizmetlerin Sürekliliğinin Sağlanması

Afet sırasında sağlık, barınma, gıda ve temiz su gibi temel ihtiyaçların karşılanması bireylerin insan haklarının korunması açısından zorunludur.¹⁷ Devletler bu hizmetlerin eşit ve ayrımcılık gözetmeksizin sağlanmasından sorumludur. Yardımların adil bir şekilde dağıtılması, toplumdaki özel politika gerektiren grupların özel ihtiyaçlarının dikkate alınması gerektiği anlamına gelir.¹⁸

3. Özel Politika Gerektiren Grupların Korunması

Kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler ve mülteciler gibi özel politika gerektiren gruplar, afet sırasında orantısız şekilde etkilenebilmektedir. Devletlerin özel politika gerektiren gruplara odaklanması ve insan haklarını ihlal edecek durumların önüne geçmesi gerekir. Örneğin afet bölgelerinde cinsiyete dayalı şiddeti

¹⁶ Muhammed Emre Küçükşahin, İklim Değişikliğinin İnsan Hakları Üzerindeki Etkisi (Nobel Bilimsel Yayıncılık 2023) 51–55.

¹⁷ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (kabul tarihi 16 Aralık 1966, yürürlüğe giriş tarihi 23 Mart 1976) 999 UNTS 171.

¹⁸ Dodanlı, 'Kırılgan Grup' (n 9) 28.

önleyici önlemler alınması ve engellilerin yardım süreçlerine erişiminin sağlanması, özel politika gerektiren grupların korunması açısından hayati önem taşımaktadır.

4. İletişim ve Bilgiye Erişim Hakkının Sağlanması

Afetler sırasında bireylerin bilgiye erişim hakkı, yaşam hakkı dahil olmak üzere diğer temel hakların korunması açısından hayati bir öneme sahiptir. Kriz anında bireylerin doğru kararlar alabilmesi güvenilir, hızlı ve erişilebilir bilgi akışına bağlıdır. Devletler bu süreçte bilgiye erişim hakkını korumakla yükümlüdür.

Güvenilir bilgi sağlanamaması veya yanlış bilgilendirme, bireylerin doğru kararlar almasını engelleyerek afetin etkilerini artırabilir. Yanlış bilgilendirme kaostan büyümesine, kaynakların yanlış kullanılmasına ve insan hakları ihlallerine yol açabilir. Örneğin, yetersiz veya yanlış yönlendirme nedeniyle bireylerin güvenli alanlara ulaşamaması, yaşam hakkı ve güvenlik hakkının ihlaline neden olabilir. Bu kapsamda, sosyal medya ve mobil iletişim teknolojilerinin etkin kullanımı büyük bir potansiyele sahiptir. Ancak, bu araçların etkinliği kadar, yayılan bilginin doğruluğu da önemlidir. Yanıltıcı bilgilerin yayılmasını engellemek ve bireylerin güvenilir bilgiye erişimini sağlamak için devletler, medya kuruluşları ve teknoloji şirketleriyle iş birliği yapmalıdır. Afet öncesinde, sırasında ve sonrasında yürütülen bilgilendirme faaliyetleri, bireylerin kendilerini ve sevdiklerini koruma kapasitelerini artırmanın yanı sıra, toplumun genel afetlere karşı dayanıklılığını güçlendirebilir.¹⁹

5. Güvenlik ve Kamu Düzeninin Sağlanması

Afet esnasında güvenlik sorunlarının artması bireylerin haklarının ihlal edilmesine neden olabilmektedir. Afet bölgelerinde kamu düzenini sağlamak hırsızlık, şiddet ve cinsiyete dayalı şiddet gibi suçların önüne geçilmesi için güvenlik güçlerinin adil ve insan haklarına uygun bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir.²⁰

Afet anında devletin insan haklarına dayalı bir yönetim anlayışını benimsemesi yalnızca kriz durumunun etkilerinin azaltılmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumun devlet kurumlarına olan güvenini artırarak uzun vadeli sosyal denge ve adaleti tesis eder.

¹⁹ Onur Dodanlı, 'Afetlerde Dezenformasyonla Mücadele' (2024) 215 İdarecinin Sesi Dergisi 52.

²⁰ Güven (n 10) 58.

VII. AFETLERDE TEMEL HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİN SINIRLANDIRILABİLMESİ

Afet durumları olağanüstü koşulları beraberinde getirdiği zaman temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına yönelik düzenlemeler gerektirebilir. Bu tür durumlarda devletlerin anayasal ve uluslararası hukuka uygun hareket ederek, bireylerin haklarını en az etkileyecek şekilde düzenlemeler yapması esastır. Anayasanın 15. maddesi gibi olağanüstü hallerde temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasına dair hükümler bu düzenlemelerin temelini oluşturur.

Olağanüstü hallerde temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasında bazı önemli ilkeler gözetilmelidir. Öncelikle olağanüstü hal ilan edilmesi bu tür sınırlamaların ön koşuludur. Savaş, seferberlik, doğal afetler gibi olağanüstü bir durumun varlığı, bu sınırlamaların uygulanabilmesi için gereklidir. Bunun yanı sıra sınırlamalar ölçülülük ilkesine uygun olmalı, durumun gerektirdiği ölçüde ve süreyle uygulanmalıdır. Bu bağlamda sınırlamalar olayın aciliyeti ve kapsamına uygun olmalı ve bireylerin haklarına asgari düzeyde zarar verecek şekilde düzenlenmelidir. Ayrıca çekirdek haklara dokunulmazlık ilkesi gözetilmelidir. Yaşam hakkı ve işkence yasağı gibi haklar hiçbir koşulda sınırlandırılmaz ve bu tür haklar dokunulmaz kabul edilir.

Doğal afetler meydana geldikten sonra toplumun genel yararı gözetilerek bireysel haklar geçici olarak sınırlandırılabilir. Tehlikeli salgın hastalıklar nedeniyle uygulanan halk sağlığı tedbirleri, insan hakları hukuku çerçevesinde ele alındığında bireylerin haklarının korunması ve toplum sağlığının gözetilmesi arasındaki denge büyük önem taşır. Özellikle COVID-19 pandemisi sırasında seyahat özgürlüğü gibi temel haklara getirilen sınırlamalar, ulusal ve uluslararası hukukun belirlediği standartlara uygun olmalıdır. Seyahat kısıtlamaları, halk sağlığı gerekçesiyle meşrulaştırılmakta; ancak bu tür önlemler, ölçülülük ilkesine uygun şekilde uygulanmalı ve bireylerin haklarına asgari düzeyde zarar verilmesi gözetilmelidir.²¹

Doğal afetlerde benzer şekilde kurtarma çalışmalarını aksatabilecek durumların önlenmesi amacıyla toplanma ve gösteri özgürlüğü sınırlandırılabilir. Afet bölgelerinde kamulaştırma ve geçici kullanım gibi uygulamalarla mülkiyet hakkına müdahale edilebilir. Ancak bu tür sınırlamaların hukuki bir temele dayanandırılması ve keyfi şekilde uygulanmaması son derece önemlidir. Tüm bu düzen-

²¹ Yusuf Murat Özdemir, *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Perspektifinden Tehlikeli Salgın Hastalık Nedeniyle Uygulanan Halk Sağlığı Tedbirleri* (Adalet Yayınevi 2023) 124–30.

lemeler bireylerin haklarını en az etkileyecek ve toplumsal faydayı maksimize edecek şekilde tasarlanmalıdır.

VIII. AFET SONRASI ADALET VE İNSAN HAKLARI

Doğal afetler sadece fiziksel yıkım ve can kayıplarına yol açmakla kalmaz aynı zamanda insan hakları ihlalleri ve adaletin sağlanması açısından önemli sorunlar da ortaya çıkarır. Afet mağdurlarının haklarının korunması, ihlallerin araştırılması ve tazminat hakkı gibi konular, afet sonrası adaletin sağlanması için hayati önem taşır. Kamu kurumları afet mağdurlarına yönelik hukuki koruma sağlamak ve insan hakları ihlallerini önlemekle yükümlüdür.

A. AFET MAĞDURLARININ HUKUKİ KORUNMASI

Afet mağdurları, yaşadıkları hak kayıplarını telafi etmek ve mağduriyetlerini gidermek için hukuki korumaya ihtiyaç duyarlar. Devletler, afet mağdurlarının haklarını koruma ve tazminat taleplerini karşılamada önemli bir rol oynar.

1. Afetlerde Tazminat Hakkı

Doğal afetler sonrasında mağdurlar yaşadıkları maddi ve manevi kayıpların tazmini için devletlere başvurabilirler. Tazminat hakkı devletlerin afet sonrası zarara uğrayan birey ve topluluklara karşı sorumluluğunu ifade eder. Bu tazminatlar afet sırasında yeterli önlemlerin alınmaması, yapı denetimlerinin ihmal edilmesi veya afet sonrası yardımların yetersiz olması gibi sebeplerle mağdurların zararlarının karşılanması için sağlanır.

Tazminat hakkı özellikle konutlarını kaybeden, sağlık sorunları yaşayan veya geçim kaynaklarını yitiren afetzedeler için büyük bir öneme sahiptir. Örneğin, 1999 Marmara Depremi sonrasında, birçok insan, yıkılan binaların yapımında ihmal veya kusur olduğu gerekçesiyle tazminat talep etmiştir.²²²⁶

2. Hukuki Yardım ve Destek Mekanizmaları

Afet mağdurlarının haklarını korumak için hukuki yardım ve destek mekanizmalarının sağlanması gereklidir. Devletler afetzedelerin hukuki süreçlerdeki haklarını savunmaları için ücretsiz hukuk desteği sunmalı ve mağdurların adalete erişimini kolaylaştırmalıdır. Bu kapsamda, avukatlık hizmetleri, hukuki da-

²² ²⁶ Bkz. ‘20 Yıl Sonra: 17 Ağustos Depreminin Sembol İsmi Kinay’ın Hukuk Zaferi’ Sputnik Türkiye (4 Nisan 2019) <<https://tr.sputniknews.com/turkiye/201904041038617413-marmara-depremi-omur-kinay-hukuk-mucadelesi>> erişim tarihi 20 Temmuz 2026.

nışmanlık ve rehberlik gibi mekanizmalar, mağdurların haklarını savunmalarını sağlar. Hukuki yardım mekanizmalarının devreye sokulması, afet mağdurlarının haklarının korunması açısından stratejik öneme sahiptir. Mağdurlar adalet sisteminde erişimde yaşadıkları zorluklar nedeniyle hak kayıplarına uğrayabilirler. Bu yüzden devletlerin bu süreçte afetzedelere hukuki yardım sağlaması zorunludur.

B. AFET ZAMANINDA İNSAN HAKLARI İHLALLERİNİN ARAŞTIRILMASI

Doğal afetler sırasında insan hakları ihlalleri meydana gelebilir. Afet yönetimindeki ihmaller ayrımcılık, cinsiyete dayalı şiddet ve kaynakların adil dağıtılmaması gibi durumlar insan hakları ihlallerine yol açabilir.

1. İhlal İddialarının Soruşturulması ve Delillerin Toplanması

Afet sırasında meydana gelen insan hakları ihlallerine yönelik iddiaların soruşturulması, devletin sorumluluğundadır. Bu soruşturmalar mağdurların yaşadığı ihlallerin tespit edilmesi ve sorumluların hesap vermesi amacıyla yapılır. İhlal iddialarının soruşturulması sürecinde delillerin doğru bir şekilde toplanması, mağdurların adalet arayışında temel bir unsurdur.

Delillerin toplanması özellikle cinsiyete dayalı şiddet, ayrımcılık ve hak ihlalleri gibi konularda mağdurların savunmasını güçlendirir. Devletin bağımsız ve tarafsız bir şekilde bu soruşturmaları yürütmesi ve delil toplama süreçlerinde mağdurlara destek sağlaması gerekir.

2. Soruşturma ve Yargı Süreçlerinin İşleyişi

Afetlerde yaşanan ihlallerin soruşturulmasının ardından yargı süreçlerinin adil ve şeffaf bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Yargı süreçleri mağdurların adalet arayışını sürdürmelerine ve sorumluların cezalandırılmasına olanak tanır. Bu süreçlerde mağdurların hukuki temsilcilerle çalışması ve yargı organlarının etkin bir şekilde işlemesi büyük önem taşır.

Mahkeme sürecinde gecikme veya taraflı kararların alınması nedeniyle mağdurların adalet arayışı olumsuz etkilenebilmektedir. Bu nedenle soruşturmaların hızlı ve etkin bir şekilde yürütülmesi adaletin zamanında tecelli etmesi için önemlidir.

C. AFET SONRASI YARGI SÜRECİ

Afet sonrasında insan hakları ihlalleriyle ilgili ulusal ve uluslararası yargı süreçleri devreye girebilir. Bu süreçler mağdurların haklarını savunmaları ve yaşadıkları ihlallerin hesabını sorabilmeleri açısından büyük önem taşımaktadır.

1. İnsan Hakları İhlallerine Karşı Ulusal Yargı Süreci

Ulusal yargı sistemleri afetlerde meydana gelen insan hakları ihlallerini soruşturma ve sorumluları yargılama konusunda öncelikli olarak devreye girebilmektedir. Ulusal mahkemeler afet yönetimindeki ihmaller veya hak ihlalleri ile ilgili davaları ele alır. Devletlerin afet sonrası bu süreçleri hızlı bir şekilde yürütmesi ve mağdurlara adalet sağlaması gerekir. 2005 yılında meydana gelen Katrina Kasırgası sonrasında birçok mağdur devletin afet yönetiminde ihmalkâr davrandığı gerekçesiyle tazminat davası açmıştır.²³²⁷

2. Uluslararası Yargı Süreci ve Afet Mağdurlarının Başvuru Hakları

Afetler sırasında ulusal yargı sistemlerinin yeterli olmadığı durumlarda mağdurlar uluslararası yargı organlarına başvurabilmektedir. Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) gibi uluslararası yargı organları, insan hakları ihlallerinin yargılanması için başvurulması gereken mercilerdir.

Budayeva ve Diğerleri v Rusya (Budayeva and Others v. Russia) davasında AİHM, Rusya devletinin bir sel felaketi sırasında gerekli önlemleri almaması nedeniyle yaşam hakkını ihlal ettiğine karar vermiştir. Bu tür uluslararası davalar devletlerin afet yönetiminde ihmalkâr davrandığı ve insan haklarını korumakta yetersiz kaldığı durumlarda önemli bir yargı mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Doğal afetlerin insan hakları üzerindeki etkileri hem afet öncesi hazırlık hem de afet sonrası müdahale süreçlerinde daha kapsamlı ve hak temelli yaklaşımların benimsenmesi gerektiğini göstermektedir. İnsan haklarının korunması adaletin sağlanması ve toplulukların afetlere karşı dayanıklılığının artırılması devletlerin, STK'ların ve uluslararası kuruluşların iş birliğiyle mümkün olacaktır.

- **Afet Riskini Azaltma ve Koruma Tedbirleri:** Afet riskini azaltma stratejileri sadece fiziksel altyapının güçlendirilmesiyle sınırlı kalmamalı aynı zamanda

²³ ²⁷ *Robinson v United States* 654 F Supp 2d 647 (ED La 2009).

insan hakları boyutunu da içermelidir. Risk analizleri, erken uyarı sistemleri ve eğitim programları toplumların afetlere karşı hazırlıklı olmasını sağlarken aynı zamanda temel hakların korunmasına da katkı sağlar. Özellikle savunmasız grupların korunması için daha özel tedbirlerin alınması ve afet yönetiminde hak temelli bir yaklaşımın benimsenmesi gereklidir.

- **Afet Yönetiminde Kamu, STK ve Uluslararası Kuruluşların Sorumlulukları:** Afet yönetiminde devletlerin yanı sıra STK'lar ve uluslararası kuruluşlar da önemli sorumluluklar üstlenmektedir. Müdahale ve iyileştirme süreçlerinde oluşturulacak iş birliği, mağdurların haklarının korunması ve yardım süreçlerinin adil bir şekilde yürütülmesi açısından önem teşkil etmektedir.

- **Afetlerde İnsan Haklarının Korunmasına Yönelik Öneriler:** Afet yönetiminde insan haklarının korunmasına yönelik daha güçlü politikalar ve stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda yasal reformlar ve uluslararası iş birliği stratejileri büyük önem taşır.

- **Yasal Reform İhtiyaçları:** Afet yönetimi süreçlerinde insan haklarını korumak için daha etkin yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bu yasal reformlar afet mağdurlarının tazminat haklarını, insan hakları ihlallerine karşı hukuki başvuru yollarını ve afet yönetiminde şeffaflık ilkelerini güçlendirmeyi hedeflemelidir. Aynı zamanda afet bölgelerinde adaletin sağlanması için bağımsız denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır.

- **Uluslararası İşbirliği ve Dayanışma Stratejilerinin Oluşturulması:** Afet yönetiminde uluslararası iş birliği ve dayanışma doğal afetlerden etkilenen topluluklara daha etkili yardım ulaştırılmasını sağlar. Uluslararası kuruluşlar, devletler ve STK'lar arasındaki iş birliği, afet mağdurlarının haklarının korunmasına ve yardım operasyonlarının hızla organize edilmesine katkı sunmaktadır. Gelecekteki afet yönetimi stratejilerinde bu tür iş birlikleri güçlendirilmeli ve toplulukların afetlere karşı daha dirençli hale getirilmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

AFAD, Türkiye Afet Risk Azaltma Planı (TARAP) (2020)

— ‘Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü’ (2024) <<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>> erişim tarihi 20 Temmuz 2026

Akpınarlı N, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Dünyadaki İz Düşümü* (Adalet Yayınevi 2023)

Bulgan BG, *Georg Jellinek’in Hak ve Devlet Kuramı* (On İki Levha Yayıncılık 2022)

Dodanlı O, ‘Afetlerde Dikkat Edilmesi Gereken Kırılgan Grup’ (2023) 211 İdarecinin Sesi Dergisi 25

— ‘Afetlerde Dezenformasyonla Mücadele’ (2024) 215 İdarecinin Sesi Dergisi 52

Güven Y, ‘Afet Yönetimine Genel Bir Bakış’ (2023) 216 İdarecinin Sesi Dergisi 58

International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, *World Disasters Report 2018: Leaving No One Behind* (IFRC 2018)

Küçükşahin ME, İklim Değişikliğinin İnsan Hakları Üzerindeki Etkisi (Nobel Bilimsel Yayıncılık 2023)

Özdemir YM, *Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Perspektifinden Tehlikeli Salgın Hastalık Nedeniyle Uygulanan Halk Sağlığı Tedbirleri* (Adalet Yayınevi 2023)

UNISDR, ‘Afetlere Karşı Ulusların ve Toplulukların Dayanıklılığının Artırılması: 2005-2015 Hyogo Eylem Çerçevesi’ (Birleşmiş Milletler 2005).

— ‘Afet Risklerinin Azaltılması için Sendai Çerçevesi 2015–2030’ (Birleşmiş Milletler 2015) <<https://www.undrr.org/publication/sendai-framework-disaster-risk-reduction-2015-2030>> erişim tarihi 20 Temmuz 2026.

Ülker İ, *Hukukçuların Kaleminden İslam Hukukunda İnsan Hakları* (Adalet Yayınevi 2021)

Yurtcanlı Duymaz S, İklim Değişikliği, Afetler ve İnsan Hakları: Çevresel Zorunlu Göç (Adalet Yayınevi 2021)

SOSYAL KORUMA HARCAMALARI BAĞLAMINDA YOKSULLUK VE EMEKLİLİK: SOSYAL DEVLET UYGULAMALARININ YANSIMASI

Poverty and Retirement in the Context of Social Protection Expenditure: A Reflection of Welfare State Practices

Özkan ÖZTÜRK*

Öz: Sosyal politikaların kurumsallaşma süreci bağlamında sosyal devletin temel amacı iyilik halinin sağlanmasıdır. Sosyal devlet yapmış olduğu harcamalar yoluyla bireysel ve toplumsal refahın artırılmasını hedeflemektedir. Söz konusu hedefin gerçekleşmesine yönelik yapılan harcamalar içerisinde emeklilere ve yaşlılara yönelik harcamaların önemli bir payı bulunmaktadır. Bu çerçevede çalışma ile sosyal koruma harcamaları içerisinde önemli bir yere sahip olan emeklilere yönelik harcamalar ve yoksulluk konusunda kısa bir değerlendirme yapılması öngörülmüştür. Çalışma, alan yazında yer alan kaynaklar ve yayımlanmış verilerden yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Sosyal koruma harcamalarının ve özellikle sosyal koruma harcamaları içerisinde önemli bir yere sahip olan emekli ve yaşlılara yönelik harcamaların yoksulluğun önlenmesinde önemli bir yere sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Politika, Yoksulluk, Emeklilik, Sosyal Koruma Harcamaları, Yaşlılık

Abstract: Many issues concerning the lives of individuals fall within the scope of social policy implementation. In the context of the institutionalization process of social policies, the main purpose of the social welfare state is to ensure well-being. The social welfare state aims to increase individual and social welfare through its expenditures. Among the expenditures made to achieve this goal, expenditures for retirees and the elderly have a significant position. In this context, it is foreseen to make a brief assessment of expenditures for retirees and poverty, which have an important place in social protection expenditures. The study was carried out by using sources and published data in the literature. It is evaluated that social protection expenditures and especially expenditures for retirees and the elderly, which have an important place in social protection expenditures, have an important place in preventing poverty.

Keywords: Social Policy, Poverty, Retirement, Social Protection Expenditures, Old Age

* Dr., İç Denetçi, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR),
E-posta: ozk.ozturk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9084-2644
Makale Geliş Tarihi: 25.10.2024, Makale Kabul Tarihi: 11.01.2025
DOI: 10.59162/tihek.1573742

GİRİŞ

Günümüz dünyasındaki ele alınış biçimiyle toplumsal bütünlüğü sağlamaya yönelik tüm politikaları içeren sosyal politika kavramı¹, çoğunlukla uygulamalar çerçevesinde değerlendirilen bir kavramdır. Bu bağlamda sosyal politika üzerine gerçekleştirilen tartışmaların odağında genel olarak “*sosyal güvenlik sistemleri, sosyal sigortacılık kavramı, sosyal yardımlar ve sosyal hizmet uygulamaları*” yer almaktadır. Sosyal politika alanında yaşanan değişim, tarihsel bir bağlamda toplumu etkileyen temel dinamiklerle ilişkili ve belirli bir sürece bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu değişim süreci karşılaşılan risklere karşı geleneksel yardımlaşma, gönüllülük ve merhamete dayalı bir yapıdan, sosyal adalet ve eşitliği esas alan kurumsallaşmaya dayalı ve hak temelli bir yapıya doğru olmuştur².

Sosyal politika uygulamalarının derin ve köklü bir geçmişi bulunmaktadır. Toplumsal varlığın sürdürülmesinde işbirliği önemli bir yere sahiptir ve karşılıklı yardımlaşmanın, sürdürülebilirliği sağlamada önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır. Bu da refah hizmetlerinin gelişimi için önemli bir zemin hazırlamaktadır. Sosyal politika ve refah hizmetlerinin kökleri hümanizm, yardımseverlik, dini emirler gibi insan olmanın gerekliliğinde yatmaktadır. Devletin ve kurumsal yapıların buradaki rolü koruma ve refah hizmetlerinin artısını sağlama şeklinde olmuştur. Sosyal politika alanında yaşanan kurumsal gelişim başta aile olmak üzere dini kurumlar, komşuluk ilişkileri, loncalardan oluşan geleneksel yapılardan, devlet müdahalesinin ortaya çıktığı yasal düzenlemelerin yapıldığı hak temelli uygulamalara geçiş biçiminde olmuştur³. Sosyal politika mevcut koşullara uygun araçları geliştirebilen bir alan olmanın yanı sıra geleceğe yönelik öngörülerini içermek durumunda olan geniş kapsamlı bir alandır⁴.

Alcock, Daly ve Griggs⁵ sosyal politikayı bir file benzetmektedir. Onlara göre, sosyal politika bir fil gibi gördüğümüzde tanıyabileceğimiz ancak tarifi zor, ilginç ve merak edilen akademik bir çalışma konusudur. Bu yönüyle ele alındığında

¹ Ayşen Tokol ve Yusuf Alper, Sosyal Politika (9. Baskı, Dora Yayınları 2018) 6.

² Onur Sunal, ‘Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme’ (2011) 66(3) Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 283, 284.

³ Halis Yunus Ersöz, ‘Doğuşundan Günümüze Sosyal Politika Anlayışı ve Sosyal Politika Kurumlarının Değişen Rolü’ (2011) 53(2) İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 119, 121-128.

⁴ Yücel Uyanık, ‘Yaşlılık, Yaşlanan Nüfus ve Sosyal Politika’ (2017) 3(5) İş ve Hayat 67, 79.

⁵ Cliff Alcock, Guy Daly, Edwin Griggs, Introducing Social Policy (2. Baskı, Routledge 2008) 1.

sosyal politika ilk olarak sosyal refahı ve iyi oluşu sağlamaya yönelik politika ve uygulamaları gösteren, devlet kurumları aracılığıyla sağlanan sosyal refahı ifade eden bir terim olarak kullanılmaktadır. İkinci olarak ilk tanımlama çerçevesinden farklı olarak sosyal politika sadece devlet kurumları tarafından sağlanan sağlık, barınma, eğitim, sosyal güvenlik ve kişisel sosyal hizmetler gibi alanlarla sınırlı bir kavram değildir. Sosyal politika bu tür alanlarla sınırlı olmayıp doğrudan ya da dolaylı olarak sosyal refaha etkisi olan ve sosyal boyutu bulunan tüm politikaları içeren bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Tanımlama çerçevesine ilişkin üçüncü bir konu ise sosyal politikanın aktörleriyle ilgilidir. Sosyal politikanın aktörleri arasında devletin yanında başka aktörlerin de bulunduğu kabul edilmesi gereken bir konudur. Sosyal politika aileler, gönüllü sektör ve özel sektör gibi farklı kaynakların dâhil olduğu geniş bir kapsama alanına sahip politikalar dizisi olarak değerlendirilmektedir. Belirli bir tarihsel zeminde ortaya çıkan sosyal politika toplumsal dinamikler ve akademik tartışmalar ekseninde kendine özgü, teorik ve kavramsal çerçevesine sahip bir disiplindir.

İnsanlık tarihi açısından sosyal politikanın ortaya çıkışındaki önemli bir değişim noktasını Sanayi Devriminin ortaya çıkarmış olduğu ekonomik ve sosyal koşullar oluşturmaktadır. Sanayi devriminin en önemli özelliklerinden biri çalışma hayatında ortaya koyduğu değişimdir. Sanayi devrimiyle birlikte sayıları hızla artan yeni bir toplumsal sınıf olan işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimiyle birlikte ortaya çıkan işçi sınıfı ile sermayedarlar arasında ise piyasa mekanizmasında yaşanan aksaklıklar sonucu büyük bir denge sorunu söz konusu olmuştur.⁶

Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan “sefalet ve yoksulluk ile ağır çalışma koşullarına karşı çalışanları korumak” sosyal politikanın ortaya çıkışında etkili olan temel dinamiklerdir. Sosyal politika ilk ortaya çıktığı dönem itibariyle çalışanları merkezine almış ve çalışanların yaşadığı sorunların çözülmesi sosyal politikanın öncelikli hedefi olmuştur. Bu aynı zamanda dar anlamda sosyal politikanın ilgi alanlarını ifade etmektedir. Geniş anlamda sosyal politikanın ise insanlık tarihinin ilk dönemlerine kadar uzanan ve tüm sosyal sınıfların sorunlarına yönelik çözüm çabalarını içeren geniş bir ilgi alanı bulunmaktadır.⁷

Sosyal politikayla ilgili tartışmalara bakıldığında, günümüzde sosyal politikanın uğraş alanında yer alan konuların insanlık tarihiyle birlikte ele alınması ge-

⁶ Esat İpek, ‘Sosyal Politikanın Dünyada ve Türkiye’de Tarihsel Gelişimi’ içinde Abdulkadir Develi ve Esat İpek (eds), Sosyal Politikayı Keşfetmek: Temel Çalışma Konuları (Nobel Yayınevi 2022) 1-4.

⁷ Halis Yunus Ersöz, Sosyal Politikada Yerelleşme (İTO 2011) 22, 51.

rekmetektedir. İnsanlık tarihi açısından, bireysel yaşamın devamlılığını sağlamaya yönelik hemen her şeyin sosyal politika alanının konusunu oluşturduğunu ifade etmek mümkündür. Sosyal politika alanında yeni olan Sanayi Devrimi sonrasında ekonomik ve toplumsal değişimin bir sonucu olarak sosyal sorunların aile, dini kurumlar gibi geleneksel mekanizmalar yerine kurumsal ve yasal bir zeminde çözümlenmeye çalışılmasıdır. Sosyal politikanın en temel sorun alanlarından biri olan yoksulluk Sanayi Devrimiyle birlikte çalışma hayatıyla ilişkilendirilen bir konu haline gelmiştir.

Sosyal politikanın ve sosyal devletin kurumsallaşma süreci açısından önemli bir konu ise yaşanan sosyal sorunlar karşısında kamu otoritesinin aldığı önlemlerdir. Kamu otoritesinin sosyal devletin bir gereği olarak yaşanan sosyal sorunlara kamu kaynağı kullanmak suretiyle müdahalesi yoksulluğun önlenmesi, refahın artırılması açısından önemlidir. Sanayi Devrimi sonrasında hemen her şeyin çalışma hayatıyla ilişkilendirilmiş olması ve çalışma hayatında ortaya çıkan sorunların oldukça artmış olması gibi nedenlerle sosyal devletin ilk müdahale alanlarından biri çalışma hayatı olmuştur. Sanayi Devrimiyle birlikte ortaya çıkan gayri insani koşullara bağlı olarak, emeği karşılığı bir ücret geliri elde eden ve yaşamını bu gelir ile sürdürmeye çalışan işçi sınıfının korunmaya çalışılmasının hem mevcut kapitalist sistemin sürdürülebilirliği hem de refahın artırılabilmesi için pratik bir karşılığı bulunduğu değerlendirilebilir. Bu anlamda çalışma gücünü kaybeden veya başka nedenlerle emekli olanlar için yapılan harcamaların sosyal koruma harcamaları içerisindeki yeri sosyal politikanın en temel konularından biri olan yoksulluk açısından oldukça önemlidir.

Bu çerçevede sosyal politika alanına giren, toplumsal hayatı derinden etkileyen bir sorun olan yoksulluk üzerinde durulması gereken önemli konulardan biridir. Yoksullukla birlikte üzerinde durulması gereken bir diğer konu ise yoksulluğu önlemek ve toplumsal refahı artırmak amacıyla uygulanan sosyal koruma harcamalarıdır. Sosyal politika bağlamında Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan refah devletinin ilk uygulama alanlarından birini ise sosyal koruma harcamaları arasında önemli bir yere sahip olan ve çalışma hayatıyla ilişkilendirilen emeklilik veya başka bir ifadeyle yaşlılık sigortası oluşturmaktadır. Bu yönüyle çalışma ile Türkiye özelinde sosyal koruma harcamalarının seyrini ve yoksulluğun boyutlarını inceleyerek sosyal koruma harcamaları kapsamında emeklilik için yapılan harcamalar ve yoksulluk üzerine bir değerlendirme yapılması öngörülmüştür. Çalışmada öncelikle yoksulluk ve sosyal koruma harcamalarına ilişkin olarak alan yazında yer alan bilgiler üzerinden değerlendirmeler yapılmış, sonrasında ise TÜİK ve uluslararası kuruluşlara ait veriler esas alınarak sosyal koruma

harcamaları ile yoksulluğun boyutundaki değişim ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu anlamda, sosyal devlet anlayışının yansımaları sosyal koruma harcamaları, yoksulluk ve emeklilik çerçevesinde belirli yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır.

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. YOKSULLUK

Sosyal devletin temel mücadele alanlarından birini yoksulluk oluşturmaktadır. Yoksulluk bireysel ve toplumsal gelişimin sağlanabilmesinin önündeki en önemli engellerden biridir. Yoksulluk sadece bu sorunu yaşayan bireyleri değil, aynı zamanda onu çevreleyen toplumsal yapıyı da derinden etkileyen kısır bir neden sonuç ilişkisine sahip döngüsel harekettir. Yoksulluk beslenme sorunları, hastalıklar, eğitimsizlik, gelir yoksunluğu, işsizlik gibi bir taraftan yoksulluğun sonucu diğer taraftan yoksulluğun nedeni olan birçok olumsuz yaşam deneyimini kapsayan geniş bir yoksunluk ve risk alanına sahiptir. “Çocuklar, engelliler, yaşlılar, kimsesizler ve diğer korunması gereken”ler gibi bazı gruplar yoksulluk açısından görece daha riskli veya dezavantajlıdırlar. Bireylerin ve genel olarak toplumun iyilik halinin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması ise yoksullukla mücadelenin etkin bir şekilde yürütülebildiği sosyal devlet ile mümkündür.⁸

Tüm dünya toplumları açısından önemli bir sorun alanı olan yoksulluk tarihsel süreç içerisinde tanım ve ölçüm bakımından farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bu aynı zamanda yoksulluğa ve yoksullara yönelik yaklaşımın izlerini⁹. Sosyal politika ve sosyal refah devletin kurumsallaşma süreci açısından önemli olan ve 1601 yılında I. Elizabeth döneminde kabul edilen Yoksulluk Yasası, yoksulları çalışamaz durumda olanlar ve çalışabilir durumda olanlar olmak üzere iki grup olarak tasnif etmiştir. Yasayla çalışamaz durumda olanlar yardıma uygun grup olarak değerlendirilirken çalışabilir durumda olanların ise her ne şekilde olursa olsun çalıştırılmaları gerektiği kabul edilmiştir. Yasa yoksullara yönelik yardımları kilisenin tekelinden çıkararak kamusal düzenlemelere konu ederken yoksulları hak edenler ve hak etmeyenler olarak ikiye ayırmıştır. Çalışabilir du-

⁸ Hicran Atatanır ve Kasım Karataş, ‘Yoksulluğa Hak Temelli Yaklaşım’ (2019) 6(21) İnsan ve İnsan 453, 453-454.

⁹ Ali Gökhan Gölçek ve İbrahim Organ, ‘Yoksulluk Paradigmalarının Evrimi: Tarihsel ve Kavramsal Bir İnceleme’ (2023) 7(özel sayı) Politik Ekonomik Kuram 69, 70. <<https://doi.org/10.30586/pek.1318672>> erişim 13 Ağustos 2026.

rumda olup aynı zamanda yoksul olanlar toplum için tehlikeli aylak kimseler olarak ayrıştırılmıştır.¹⁰

Mülkiyete ve toplumsal düzene karşı bir tehdit olarak görülen çalışabilir durumdaki yoksullar bir anlamda yoksullukları nedeniyle suçlu olan veya suçlanan kesimi oluşturmaktadır. Yoksulluk yasasının hak edenler ve hak etmeyenler olarak yapmış olduğu bu temel ayrıma ve suçlamaya yönelik tartışmalar modern sosyal güvenlik sistemlerinin kuruluşuna kadar devam etmiştir.¹¹ Yasayla birlikte geleneksel sosyal politika uygulamalarından modern sosyal politika uygulamalarına geçiş için önemli bir aşama kaydedilmiş olmakla birlikte yoksulluk ve yoksullara yapılacak olan yardımlar çalışma hayatıyla ilişkilendirilmiştir. Çalışma hayatı ve yoksulluk açısından diğer önemli aşama ise Bismarck dönemi sosyal güvenlik düzenlemeleridir. Bismarck dönemi sosyal güvenlik düzenlemelerinden sonra, insan hakları evrensel bildirgesi gibi yoksulluğa ilişkin daha kapsayıcı düzenlemelerin hayata geçirildiği görülmektedir. Yoksulluğun sadece gelire odaklanan indirgemeci bir yaklaşımla açıklanamayacak kadar karmaşık bir konu olduğunun kabul edilmesinin bu kapsayıcı düzenlemeler üzerinde etkili olduğu ifade edilebilir.

Amartya Sen, elde edilen toplam kazancın asgari hayatta kalmaya ve çalışabilmek için gerekli fiziksel ihtiyaçları karşılamaya yetmeyecek durumda olmasının 1900'lü yılların başlarında yoksulluk olarak tanımlandığını belirtmektedir. Yoksulluğu tanımlayan en belirgin ifade açıklıktır. Ancak Sen'e göre ihtiyaçların belirlenmesinde birçok faktörün etkisi bulunmaktadır ve bu tanımlama yoksulluğu tam olarak tanımlamamaktadır. Sen'in kullandığı temel kavram yoksunluk kavramıdır. Yoksunluk açıklıkla ilgili sorunları merkeze alan mutlak yoksunluğu ve göreceli yoksunluğu içermektedir.¹² Sen'in yoksullukla ilgili olarak kullandığı temel kavram "kapasite yoksunluğu" kavramıdır. Kapasite bir kimsenin yapabileceklerini, dolayısıyla yapabilirliği kapsamaktadır. Yapabilirlik seçim yapma ve bu seçimi hayata geçirebilme özgürlüğüdür. Kapasitenin korunmasında ve güçlendirilmesinde devletin önemli rol ve sorumlulukları bulunmaktadır. Yaşlılık gibi dezavantaj oluşturabilecek bazı koşullar kapasite engelleridir.¹³

¹⁰ Onur Kovancı, "Hayır" Anlayışından Sosyal Devlete: İngiliz Yoksul Yasaları' (2014) 27(239) Mülkiye Dergisi 255, 257-258.

¹¹ Onur Kovancı, Kapitalizm, Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Tarihsel Bir Deneyim: İngiliz Yoksul Yasaları (Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları 2003) 20.

¹² Amartya Sen, Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation (Oxford University Press 1981) 11-23.

¹³ Amartya Sen, Özgürlükle Kalkınma (Yavuz Alogan çev., Ayrıntı Yayınları 2004) 36, 77, 109-111, 189.

Sen'in maddi ve görelî yoksunluk kavramlarıyla birlikte yoksulluğu gelir dışındaki unsurlarla da ilişkilendiren kapasite yoksunluğu olarak ele alması yoksullukla mücadelenin insan hakları temelinde ele alınmasını sağlamıştır.¹⁴ 1948 yılında kabul edilen "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" yoksullukla mücadelede önemli bir uluslararası belge niteliği taşımaktadır. Bu belgeyle birlikte yoksulluğa yönelik sosyal politikalar hak temelli bir yapıda belirlenmiş, ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlara yükümlülükler getirilmiştir. Bildirge gelir yetersizliğinden ibaret olmayan yoksulluğun tüm yönleriyle ortadan kaldırılmasına yönelik hakları açık bir şekilde tanımlamaktadır. Amartya Sen'in yoksullukla ilgili kapasite yaklaşımında ifade ettiği yapabilirlik temelinde bulunması gereken hakların (mülkiyet hakkı, sosyal güvenlik hakkı, çalışma hakkı, barınma hakkı, sağlık hakkı gibi insan onuruna yaraşır bir yaşama dair haklar) insan hakları evrensel beyannamesinde karşılık bulabildiğini ifade etmek mümkündür.¹⁵

B. EMEKLİLİK

Bireylerin ve ailelerinin yaşamlarını devam ettirebilmeleri için çalışmaya ve çalışarak elde ettikleri gelire ihtiyaçları bulunmaktadır. Bireyler çalışarak hem ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir gelir elde etmekte hem de ekonomik ve toplumsal hayata katkıda bulunmaktadır. Ancak çalışma yaşamında bireylerin karşılaşabilecekleri önemli sorunlar söz konusu olabildiği gibi belirli bir çalışma sürecinden sonra bireyler yaşlılık, sakatlanma, hastalıklar gibi bazı risklerle karşılaşabilmektedirler. Söz konusu risklere karşı sosyal devletin aldığı önlemler arasında yaşlılık sigortası yer almaktadır. Emeklilik ise sosyal güvenlik hukuku çerçevesinde genel olarak yaşlılıkla eşdeğer bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bireyler belirli bir süre çalışmakta, belirli bir yaşa geldikten sonra ücretli bir işte çalışmayı bırakmakta ve kendilerine geçmiş çalışmalarının karşılığı olarak aylık bağlanmaktadır. Bu anlamda emeklilik yaşlılık gibi doğal bir durumun sonucu olmaktadır.¹⁶

Sosyal güvenlik bu anlamda belirli risklerin ortaya çıkması durumunda bireylerin korunmasını amaçlamaktadır. Bir iş yerinde ortaya çıkması muhtemel iş kazaları, belirli bir mesleğin yerine getirilmesi nedeniyle bu meslekten kaynaklanan hastalıklara bağlı mesleki riskler, varoluşsal nedenlere bağlı olarak ortaya çık-

¹⁴ Banu Metin, 'Yoksullukla Mücadeleye İnsan Hakları Açısından Bakmak: Amartya Sen'in Kapasite (Capability) Yaklaşımı Temelinde Bir Değerlendirme' (2015) 9(36) Yaşar Üniversitesi E-Dergisi 6315, 6317 <<https://doi.org/10.19168/jyu.95827>> Erişim 20.08.2024.

¹⁵ Atatanır ve Karataş (n 8) 456-458.

¹⁶ Selahattin Erol, 'Yaşlılık Sigortası ve Emeklilik Yaşı Tartışması' (2014) 1(1) Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 40, 41, 46.

ması muhtemel “hastalık, analık, malullük, yaşlılık ve ölüm” gibi fizyolojik riskler, işsizlik gibi sosyo-ekonomik riskler sosyal güvenlik kapsamında değerlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle yoksulluğa neden olan veya olabilecek hemen her risk grubu sosyal güvenlik kapsamında güvence altına alınmaktadır.¹⁷ Söz konusu riskler arasında emeklilikle sonuçlanan yaşlılık süreci ise sosyal güvenlik kapsamında güvence altına alınan fizyolojik bir risktir.

Sosyal politika ile ilgili olan önemli bir kavram refah devleti kavramıdır. Sosyal politika uygulamalarının gerçekleştirildiği kurumsal alan refah devleti kavramıyla ifade edilmektedir. Refah devleti uygulama alanları ile sosyal politika uygulama alanları birbiriyle özdeş alanlardır. Refah devleti için ilk kurumsal uygulama alanlarından birini Bismarck’ın 1883 yılında tasarladığı sosyal güvenlik sistemi oluşturmaktadır.¹⁸ Sistem hayata geçirildiği dönem itibarıyla hastalık, hamilelik dönemine ilişkin aynı yardımlar ve nakdi ödemeleri¹⁹, yaşlılık aylığı uygulamalarını kapsayacak şekilde tasarlanmıştır.²⁰

Topakkaya²¹, Bismarck döneminde hayata geçirilen sosyal güvenlik sisteminin sosyal politika açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bismarck döneminde hayata geçirilen sosyal güvenlik sistemiyle birlikte çalışanlar yaşlanma, hastalık, iş kazaları, iş göremezlik gibi birçok sosyal riske karşı 1883-1891 yılları arasında güvence altına alınmışlardır. Günümüzde de uygulama alanı bulan söz konusu sigorta uygulamaları sosyal devletin ve sosyal politika uygulamalarının kurumsal ve yasal zemine kavuşması açısından önemli gelişmelerdir. Sosyal devletin temel amaçları arasında dezavantajlı olarak kabul edilen herkes için asgari varoluşsal

¹⁷ Sevgi Işık Erol, ‘Sosyal Güvenlik Sistemi: Sosyal Sigorta, Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Bileşenleri Bağlamında’ (2019) (23) Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1, 3-4.

¹⁸ Zeynep Özmen, ‘Refah Modelleri Açısından Avrupa’da ve Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Finansmanı’ (2017) 7(1) Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 88, 88-89.

¹⁹ David M. Cutler ve Richard Johnson, ‘The Birth and Growth of the Social Insurance State: Explaining Old Age and Medical Insurance Across Countries’ (2004) 120 Public Choice 87, 99.

²⁰ Philipp Jäger, ‘Bismarck in The Bedroom? Pension Reform and Fertility: Evidence 1870-2010’ (2017) Ruhr Economic Papers, No. 677, 1, 16 <DOI: 10.4419/86788785> Erişim 14.07.2024

²¹ Arslan Topakkaya, ‘Sosyal adalet kavramı sadece bir ideal midir?’ (2009) 1(2) Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1, 4 < https://www.politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/sosyal_adalet_kavrami_sadece_bir_ideal_midir.pdf > erişim 13 Ağustos 2026

koşulların sağlanması, eşitsizliklerin giderilmesi, ekonomik büyümeyle birlikte refahın toplumun geneline yaygınlaştırılması yer almaktadır.

Bu anlamda, Bismarck tarafından hayata geçirilen sosyal güvenlik sisteminin zaman içerisinde yeni sosyal riskleri içerecek bir biçimde genişleme eğilimine girdiğini, birçok sosyal sorunun kapsama alındığını görmek mümkündür. Alper'e göre²², sosyal güvenlik sistemleri yoluyla ortaya çıkan tehlikeler sosyal koruma garantisi altına alınmaktadır. Sosyal koruma altına alınan tehlikeler uluslararası sözleşmelere de konu edilmiştir. Sosyal koruma kapsamına alınan tehlikeler, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1952 tarihli "Sosyal Güvenliğin Asgari Normları Sözleşmesi"nde ve bu sözleşmeden daha sonra kabul edilen Avrupa Sosyal Güvenlik Sözleşmesinde iş kazaları ve meslek hastalıkları, hastalık, analık, malullük, yaşlılık, ölüm, işsizlik ve aile gelirinin yetersizliği olarak kabul edilmiştir.

Diğer taraftan II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından sosyal devletin altın çağı olarak ifade edilen dönemin sonunda, 1970'li yıllarla birlikte neo-liberal akımların etkisinin hissedilmeye başladığı yeni bir dönem ortaya çıkmıştır²³. Söz konusu neo-liberal akımın bireyselleşmeyi öncelikleyen, düzenleme karşıtı ve sosyal korumanın özelleştirilmesinden yana bir anlayışa sahip olduğu görülmektedir.²⁴ Bu kapsamda, ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve politik ortamın etkisiyle sosyal güvenlik alanında giderlerin azaltılması, gelirlerin artırılması, emekli olma koşullarının, aylık bağlanma oranlarının yeniden düzenlenmesi gibi sosyal güvenlik sistemine ilişkin mevcut yapı birçok yönüyle tekrar ele alınmıştır.²⁵ Genel olarak neo-liberal akımın sosyal devletin rol ve sorumluluklarını piyasaya bırakma yönündeki eğilimi bu tür baskıları beraberinde getirmektedir. Sosyal devleti baskılamaya yönelik bu eğilimin sonucu ise özel politika gerektiren gruplar için sığınaksızlık ve güvencesizliğin daha da artmasıdır.

Ekonomik, sosyal ve siyasal alanda yaşanan gelişmelerin her birinin bir diğerinden bağımsız olmadığı, etkileşim içerisinde oldukları ve aralarında nedensellik bağı bulunduğu, birinin bir diğerini etkileme potansiyelini barındırdığını

²² Yusuf Alper, Türkiye'de Sosyal Güvenlik ve Sosyal Sigortalar (SSK, BAĞ-KUR) (Alfa Yayınları 1999) 6.

²³ Eray Acar, 'Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı' (2017) 18(1) Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 248, 251-254.

²⁴ Süleyman Özdemir, Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti (2. Baskı, İTO 2007) 78.

²⁵ Şerife Özsuca, 'Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi' (2003) 58(2) Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 133, 144.

görülmektedir. Dolayısıyla ortaya çıkan söz konusu ekonomik sosyal ve politik yapı sosyal güvenlik sistemlerini değişime zorlamaktadır. Nüfusun giderek yaşlanması bağımlı nüfusun çalışabilir çağıdaki nüfusa oranının giderek artması ve sosyal güvenlik harcamalarındaki artışlar gibi birçok faktör sosyal güvenlik sistemlerinin ve emeklilikle ilgili düzenlemelerin tekrar gözden geçirilmesi gibi bir durumu ortaya çıkarmıştır. Ancak tüm bu gelişmelere ve sosyal korumanın kapsamının daraltılmasını öncelikleyen ekonomik ve sosyal politikalar gündemde olmasına rağmen Türkiye özelinde genel olarak sosyal korumaya yönelik harcamaların, özel olarak ise emekli ve yaşlılara yönelik harcamaların giderek arttığı görülebilmektedir.

II. SOSYAL KORUMA HARCAMALARI

Genel olarak değerlendirildiğinde ekonomik, sosyal ve siyasal alanda yaşanan dönüşüm sosyal politika uygulamalarına da yansımaktadır. Sosyal politika uygulamaları ise vatandaşların olası risklere karşı korunması anlamında önemli bir rol üstlenmektedir. Özellikle devletin doğrudan müdahale aracı olarak kullandığı sosyal koruma harcamaları yoksulluğun önlenmesi ve toplumsal refahın artırılması açısından önemli bir araç işlevi görmektedir.

Söz konusu araçların kullanımı açısından yoksullukla doğrudan mücadele yaklaşımında, sorunun çözümü amacıyla uygulanması ön görülen politika ve programlar kamu tarafından; vergi, sosyal güvenlik, sosyal yardım, sağlık ve eğitim politikaları gibi temel araçlarla gelirin ikincil dağılımına etkin bir biçimde müdahil olmaktadır. Bu politik araçlarla birlikte, kamunun öncülük ettiği, özel olarak dizayn edilmiş yoksullukla mücadele programları da bu yaklaşımın temel enstrümanları arasında yer almakta ve dolaysız olarak yoksulluğa yönelik uygulamalar gerçekleştirilmektedir.²⁶

Sosyal yardım amacıyla gerçekleştirilen harcamalar, harcama kalemi olmanın ötesinde sosyo-ekonomik eşitsizliklerin önlenmesi anlamına da gelmektedir. Söz konusu yardımlar özel politika gerektiren bazı grupların ekonomik ve sosyal hayata katılımını sağlayıcı bir etkiye de sahiptir. Türkiye’de özellikle 2000’li yılların başlarından itibaren sosyal yardımlar anlamında önemli bir değişim ve dönüşüm süreci yaşandığı görülmektedir.²⁷

²⁶ Özge Arpacıoğlu ve Metin Yıldırım, ‘Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluğun Analizi’ (2011) 4(2) Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi 60, 72.

²⁷ Erdal Tanas Karagöl ve Nergis Dama, Geçmişten Günümüze Sosyal Yardımlar (SETA 2015) 8.

Ülgen'e göre²⁸, refah devleti faaliyetleri genel olarak devletlerin harcama düzeyleriyle ilgili bir konudur. Yapılan harcamaların refah üzerindeki etkileri ise tartışmalı konular arasında yer almaktadır. Özdemir'e göre²⁹ tarihin hemen her döneminde toplumlar ekonomik ve sosyal sorunlarla karşılaşmış ve bu sorunlara içinde bulundukları dönemlere göre çözümler üretmişlerdir. Çözümleme farklılıklarına rağmen tarihin hemen her döneminde sosyal koruma gereksiniminin varlığından söz edilebilir. Sanayi Devrimi öncesinde hayırseverlik ve hümanizm temelinde şekillenen sosyal politika anlamındaki çözümlemeler Sanayi Devrimi sonrasında farklı bir boyut kazanmıştır. Sanayi Devrimi ekonomik ve sosyal yaşam açısından önemli bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Sanayi Devrimi öncesinde ortaya çıkan sorunlar aile ve gönüllü kuruluşlar gibi geleneksel yapılar tarafından çözümlenmeye çalışılmıştır. Ancak Sanayi Devrimi ortaya çıkardığı sonuçlar bakımından kendinden önceki dönemlerden çok daha farklı bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde geleneksel yapılar çözülmeye başlamış ve ortaya çıkan sorunların çözümlenmesinde yetersiz hale gelmiştir. 1880 ile 1945 yılları arasını kapsayan sanayileşme döneminde yasal düzenlemeler yoluyla çözümlerin oluşturulması sürecine girilmiştir. Sosyal refah devletinin ortaya çıkışında önemli bir aşama olan yoksulluk yasalarına ilave olarak bu dönemde çalışanların hayatını düzenlemeye yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Bu dönemde çalışanların dışındaki diğer toplum kesimleri sosyal güvence altına alınmamışlardır. Toplumun diğer kesimlerinin sosyal güvenlik sistemine dâhil edilmeleri 1945 yılından sonraki dönemde olmuştur. 1945 ve 1975 yılları arasında eğitim, sağlık, barınma gibi konular hizmet alanı içerisine dâhil edilmiştir. 1975 sonrası dönem ise refah devletinin krize girdiği aşama olarak belirtilmektedir. Refah devletinin bu tarihsel gelişim içindeki hareket noktaları ise özü itibarıyla kurumsal yapılar ve yapılan harcamaların bütçe içindeki payı olmuştur.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 23 üncü maddesinde “*Herkesin kendisi ve ailesi için insan onuruna yaraşır ve gerekirse her türlü sosyal koruma önlemleriyle desteklenmiş bir yaşam sağlayacak adil ve elverişli bir ücrete hakkı vardır*” ifadesi kullanılarak sosyal koruma doğrudan bir hak olarak tanımlanmıştır. Yine Bildirgenin 22 ve 25 inci maddelerinde sosyal güvenlik ve sosyal güvenceden bahsedilmesi temel bir insan hakkı olarak doğrudan sosyal korumaya yapılan vurguyu göstermektedir³⁰.

²⁸ Gülden Ülgen ve Leyla Fırzuze Arda Özalp, ‘Bir Refah Devleti Analizi: Ekonomik ve Sosyal Sonuçlar’ (2017) 5(2) Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi 219, 225.

²⁹ Özdemir (n 24) 176-178.

³⁰ United Nations, Universal Declaration of Human Rights (UN, 1948) <<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>>, erişim 10 Ağustos 2024

Beyannamenin 23 üncü maddesinde dikkat çeken önemli nokta sosyal korumanın çalışma hayatıyla ilişkilendirilmiş olmasıdır.

Sosyal korumanın kapsamı bağlamında gelir güvencesizliğine neden olan risklerin kapsam dâhiline ne kadar alınıp alınmadığı önemli bir konu haline gelmektedir. Burada gelişmiş ülkeler gelir güvencesizliğine neden olabilecek tüm riskleri kapsama alırken, gelişmekte olan ülkelerin bu konuda yetersiz oldukları görülmektedir. Aile yardımları, sosyal yardımlar, işsizliğe karşı koruma önlemleri gibi birçok sosyal koruma programının gelişmekte olan ülkelerde ya bulunmadığı ya da yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu yönüyle sosyal güvenlik açığı gibi kavramların gündeme geldiği görülmektedir. Sosyal güvenlik açığının üç unsura bağlı olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir; i) “kişiler bakımından kapsamın yetersizliği”, ii) “koruma sağlanan risklerin sınırlı olması”, iii) ödemelerin yetersiz ve sunulan hizmetlerin düşük nitelikli olmasıdır. Söz konusu unsurlardan herhangi birinin varlığı sosyal koruma açığının varlığını göstermektedir. Sosyal koruma açısından dünya genelinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bağlamında kapsadığı nüfus açısından niceliksel anlamda farklılıklar bulunduğu gibi sağlanan gelir düzeyi ve sağlanan korumanın özelliği gibi niteliksel boyutlar da söz konusu olmaktadır. Nitel ya da nicel olarak kapsam dışında kalan bir durum söz konusu ise bu durumda sosyal koruma açığı söz konusu olmaktadır. Kayıtdışı alanlarda çalışmak, geliri düzenli bir işe sahip olmamak, katkı düzeyinin yüksekliği gibi birçok neden sosyal güvenlik açığına neden olmaktadır.³¹

2030 yılı Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda sosyal koruma sistemlerinin mevcut durumu, kapsamı, faydaları ve gerçekleştirilen sosyal koruma harcamaları hakkında bilgi veren ILO’nun yayımlanmış olduğu Sosyal Koruma Raporu’nda, sosyal koruma ve sosyal güvenlik hakkının ILO’nun 1919 yılında kuruluşundan bu güne en temel görevlerinden biri olduğundan bahsedilmektedir. ILO, üyelerini uluslararası kabul görmüş sosyal güvenlik standartlarını ve iyi uygulamaları temel alan sosyal koruma sistemleri kurmaları ve mevcut sistemlerin geliştirilmesi konusunda teşvik etmektedir. Ayrıca sosyal koruma sistemlerinin, sürdürülebilir kalkınma ile ilgisi bağlamında sosyal korumanın sağlık, kadın-erkek eşitliği, insana yakışır iş, ekonomik büyüme, daha fazla eşitlik gibi sürdürülebilir kalkınma hedeflerini etkileyen önemli bir konu olduğuna vurgu yapılmaktadır.³²

³¹ Recep Kapar, ‘Sosyal Korumanın Yaygınlaştırılması’ (2003) 5(4) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 49, 50-55.

³² ILO, World Social Protection Report 2017–19: Universal Social Protection to Achieve the Sustainable Development Goals (International Labour Office 2017) 7-8.

ILO, insana yakışır iş ulusal programları ve küresel istihdam ajandası için sosyal korumayı anahtar politika alanları arasında saymaktadır.³³ ILO'ya göre, sosyal koruma sadece insanları yaşam döngüsü içerisinde yaşanan şoklardan korumakla kalmaz, iç talebin ve üretkenliğin artırılmasında, ulusal ekonomilerin yapısal dönüşümünün gerçekleştirilmesinde, insana yakışır işlerin desteklenmesinde anahtar bir rol üstlenmektedir.³⁴ Sosyal programlar tüketim kapasitesinin ve gelirin korunması gibi bir işlevinin yanında insan kaynağına yatırım anlamına da gelmektedir. Sosyal koruma insanları ortaya çıkan risklere karşı koruması, değişimin yönetilmesi ve ekonominin istikrarına yardımcı olması nedenleriyle verimli bir alan olarak görülmektedir. Böyle bir yaklaşım sosyal politikayı kalkınma stratejilerinin ayrılmaz bir parçası haline getirmektedir.³⁵

III. SOSYAL KORUMA HARCAMALARININ İSTATİSTİKSEL OLARAK SINIFLANDIRILMASI

Sosyal koruma harcamalarının istatistiksel boyutunu ortaya koymak için 3 farklı kurumsal metodoloji geliştirilmiştir. Her bir kurumsal yapının kendine özgü istatistiksel veriler ürettiği bu yapıda Avrupa Birliği tarafından “Avrupa Birleştirilmiş Sosyal Koruma İstatistikleri Sistemi” (ESSPROS), OECD tarafından sosyal harcamalar yaklaşımı (SOCX) ve Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) kullanmış olduğu metot (SSI) olmak üzere farklı metodolojik yaklaşımlar kullanılmaktadır.³⁶

Avrupa entegre sosyal koruma istatistikleri sisteminde (ESSPROS) sosyal korumanın, kamu yada özel kuruluşların bir dizi risk veya ihtiyaç karşısında ki müdahaleleri kapsadığı belirtilmektedir. Kapsama alınan bu müdahaleler bireyleri ve hanehalklarını rahatlatmaya yönelik gerçekleştirilen anlık ve karşılığa bağlı olmayan müdahalelerdir. ESSPROS standartlarına göre sosyal korumanın kapsamında yer alan risk ve ihtiyaçlar 8 başlık altında toplanmaktadır: 1. Hasta/sağlık bakımı, 2. Engellilik, 3. Yaşlılık, 4. Dul ve yetimler, 5. Aile/çocuk, 6. İşsizlik, 7. Konut, 8. Başka yerde sınıflandırılmamış sosyal dışlanmışlık. Sosyal koruma

³³ ILO, Implementing the Global Employment Agenda: Employment Strategies in Support of Decent Work (ILO 2006) 7-9.

³⁴ ILO 2017 (n 33) v

³⁵ ILO 2006 (n 34) 11

³⁶ Willem Adema and Maxime Ladaique, ‘How Expensive is the Welfare State?: Gross and Net Indicators in the OECD Social Expenditure Database (SOCX)’ (2009) OECD Social, Employment and Migration Working Papers No 92, 9 <<https://doi.org/10.1787/220615515052>> erişim 13 August 2026.

harcamaları için kullanılan müdahale kavramının geniş anlamda değerlendirilmesi ve sağlanan yardımlar kadar bu yardımların yönetimi için yapılan harcamalarında göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Sosyal koruma kapsamında sağlanan yardımların birçok farklı türü olmakla birlikte, temel olarak sosyal koruma kapsamında sağlanan yardımların belirlenen standartlar çerçevesinde nakit transferi, yapılan harcamaların geri ödenmesi, mal ve hizmet şeklindeki aynı yardımlar olmak üzere 3 ana başlık altında toplandığı görülmektedir.³⁷ Sosyal koruma harcamalarının sınıflandırılma yöntemine bakıldığında harcamanın gerçekleşme şeklinin esas alındığı anlaşılmaktadır.

OECD tarafından sosyal harcamaları belirlemek üzere kullanılan veri tabanı (SOCX), 9 politika alanına ilişkin yardımları kapsamaktadır. Söz konusu alanlar içerisinde yaşlılık, varisler, iş göremez durumda olanlar, aktif işgücü piyasası politikaları, işsizlik, konut ve diğer sosyal politika alanlarına ilişkin yardımlar yer almaktadır. Veri tabanında yer alan bilgiler kamu ve gönüllü kuruluşlar tarafından yapılan harcamaları içermekle birlikte gönüllü kuruluşlara ait bilgilerin kamu tarafından temin edilen bilgiler kadar yüksek kaliteye sahip olmadığı belirtilmektedir. Ayrıca gönüllü kuruluşlara ait harcama alanları dokuz başlıktan sadece bir kaçını kapsamakta, kamuya göre daha sınırlı bir alanda gerçekleşmektedir. Belirtilen sosyal koruma harcamalarının detay bilgilerine bakıldığında ise harcamaların, emeklilik, erken emeklilik, cenaze giderleri, nakit ödemeler, evde bakım ve yardım hizmetleri gibi birçok alt başlıkta toplandığı görülmektedir.³⁸

Sosyal koruma harcamaları konusunda istatistiksel bilgi sağlayan uluslararası kuruluşlardan bir diğeri olan ILO'dur. ILO'ya göre, sosyal koruma sistemlerinin ihtiyaç duyulan temel sağlık uygulamalarına erişimi ve insanların yaşamları boyunca onurlu bir şekilde yaşayabilecekleri temel bir gelire sahip olmalarını sağlayan etkili bir sosyal güvenlik garantisi içermesi gerekmektedir. ILO'ya göre analık hizmetleri dâhil temel sağlık hizmetlerine erişim; çocuklar için temel gelir güvenliği; özellikle hastalık, işsizlik, doğum ve sakatlık durumlarında, yeterli gelir elde edemeyen çalışma çağındaki kişiler için temel gelir güvenliği; yaşlı insanlar için temel gelir güvenliği sosyal korumanın asgari düzeyde içermesi gereken unsurlar olarak değerlendirilmektedir.³⁹ ILO tarafından kullanılan metodolojinin

³⁷ European Union, European System of Integrated Social Protection Statistics — ESSPROS Manual and User Guidelines (European Union 2016) 8-9.

³⁸ OECD, The Social Expenditure Database: An Interpretive Guide SOCX 1980-2003 (OECD 2007) 11-12.

³⁹ ILO 2017 (n 33) 8.

önemli bir özelliği ise refah rejimlerinin gelişmişlik seviyesini gözeterek “*eğitim harcamaları ve temel gıda maddelerine*” yapılan harcamalar gibi bazı harcamaların da sosyal koruma harcamalarına dâhil edilmesi yönünde bir eğiliminin bulunmasıdır.

Sosyal korumanın yoksulluk yaşayan gruplar açısından önemli etkileri bulunduğu genel kabul gören bir konudur. Ancak yoksulluk konusunda birçok farklı yaklaşımın bulunduğu belirtmek gerekmektedir. Yoksullukla ilgili tanımlamalara bakıldığında, tanımlamalar arasında önemli farklılıkların bulunduğu hatta belirli bir metodolojik yaklaşımla yapılan tanımlamalar içinde dahi hesaplama vb. yöntemlere göre farklı tanımların ortaya çıkabildiği görülmektedir.

Gündoğan’a göre insanlık tarihinin varoluşundan bu yana varlığını sürdüren kavramlardan biri olan yoksulluk konusunda⁴⁰, bu anlamdaki örneklerden birini DPT “Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyon Raporu”nda bulmak mümkündür. Bahsi geçen raporda metodolojik farklılıkların mutlak yoksulluk sınırlarının belirlenmesinde farklı değerlerin ortaya çıkmasına neden olabildiği belirtilmektedir. Ortalama bir hesaplama yöntemine göre mutlak yoksulluk sınırının ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılık gösterebildiği, söz konusu sınırın az gelişmiş ülkeler için 1 dolar, Latin Amerika ve Karayipler için 2 dolar, doğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye için 4 dolar gelişmiş ülkeler için 14,4 dolar olarak hesaplandığı belirlenmiştir. Ayrıca hesaplama yöntemlerine göre farklı yıllar için farklı değerlerin hesaplandığı da görülmektedir.⁴¹

2001 yılında yapılan bu çalışmadan günümüze yoksulluk sınır değerleri önemli ölçüde değişmiştir. Uluslararası yoksulluk hesaplama yöntemleri açısından sınır değerler 2017 yılı satın alma gücü paritesine göre güncellenmiş ve yoksulluk için belirlenen sınır değerler ülkelerin gelir seviyelerine göre dolar bazında yeniden belirlenmiştir. 2011 yılı satın alma gücü paritesine göre aşırı yoksulluk sınırı olarak kabul edilen 1,90 dolar, 2017 satın alma gücü paritesine göre 2,15 dolara, 2011 yılı satın alma gücü paritesine göre düşük orta gelirli ülkelerde 3,20 dolar olan sınır, 2017 satın alma gücü paritesine göre 3,65 dolara, 2011 yılı satın alma gücü paritesine göre üst orta gelir grubu ülkelerde 5,50 dolar olan sınır,

⁴⁰ Naci Gündoğan, ‘Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele’ (2008) ASOMEDYA (Ocak-Şubat) 42.

⁴¹ Devlet Planlama Teşkilatı, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyon Raporu (DPT Yayın No: 2599, DPT 2001) 104.

2017 satın alma gücü paritesine göre 6,85 dolara çıkarılarak güncellenmiştir.⁴² Bu anlamda, ekonomik ve sosyal anlamda yaşanan gelişmelerin yoksulluk için belirlenen tanımlamalar üzerinde etkili olabildiği ve yoksulluk sınır değerlerinin hem zamansal olarak, hem de ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklılaşabildiği görülmektedir.

IV. SOSYAL KORUMA HARCAMALARI VE YOKSULLUK

Sosyal koruma harcamalarının yoksulluk üzerindeki etkileri bağlamında, sosyal harcamalara ayrılan pay yoksulluk üzerinde doğrudan etkili olabilmektedir. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi sosyal koruma harcamalarının yoksulluğun etkilerinin daha az hissedilmesine, yoksulluğun kısır döngüsünün kırılmasına ve uzun dönemde yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunabileceği belirtilmektedir.⁴³

Sosyal koruma fiziksel varlığın korunması işlevinin yanında, sosyal adaletin ve toplumsal barışın sağlanması gibi birçok işleve sahiptir. Bu nedenle sosyal koruma ulusal ve uluslararası belgeler ile bir hak olarak tanımlanmış ve devletler için bir yükümlülük haline getirilmiştir⁴⁴. Sosyal harcamalara ayrılan paylar ise ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklılaşmaktadır. Söz konusu oran gelişmişlik düzeyine bağlı olarak milli gelirin %5'i ile 30'u arasındadır. Söz konusu paylar sosyal harcamalar yoluyla gelirin yeniden dağılımını sağlamaktadır.⁴⁵

Sosyal politika aracı olarak, sosyal koruma harcamaları toplumsal refahın artırılması açısından önemli bir yere sahiptir. Temel bir insan hakkı olarak değerlendirilen sosyal koruma harcamaları, diğer birçok özelliğinin yanında yoksulluğun azaltılması ve önlenmesine yönelik uygulamaların bir parçasını oluşturmaktadır. Sosyal koruma harcamaları sosyal dayanışmanın bir göstergesi olarak gelirin yeniden dağılımına katkıda bulunarak bireylerin yoksulluktan kaçınmaları, sosyal bütünleşmenin sağlanması, gelir eşitsizliğinin azaltılması, eğitim ve sağlıkta fırsat

⁴² World Bank, Poverty and Shared Prosperity 2022: Correcting Course (World Bank 2022) 3. <<http://hdl.handle.net/10986/37739>> erişim 17 Ağustos 2024

⁴³ Gül Kayalıdere ve Hande Şahin, 'Sosyal Devlet Anlayışı Çerçevesinde Türkiye'de Sosyal Koruma Harcamalarının Gelişimi ve Yoksulluk' (2014) 2(2) Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi (SEYAD) 57, 58.

⁴⁴ Recep Kapar, 'Sosyal Adalet İçin Daha Fazla Sosyal Koruma' (II. Ulusal Sosyal Politika Kongresi, Ankara 2006) 102, 108-115

⁴⁵ Ahmet Özen, Abdullah Burhan Bahçe ve Ferhat Akbey, 'Sosyal Bütçeleme Türü Olarak Çocuklara Yönelik Bütçeleme Anlayışı ve Çeşitli Ülke Uygulamaları' (2016) 18(3) Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 409, 411.

eşitliği, istihdam edilebilirliğin artması gibi birçok konuda olumlu katkı sağlamaktadır. Sosyal koruma harcamaları bu yönüyle sosyal adaletin gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Avrupa’da sosyal koruma harcamaları olmaksızın daha yüksek olması beklenen yoksulluk oranlarının sosyal koruma harcamalarına bağlı olarak daha düşük seviyelerde seyrettiği, ABD’de sosyal koruma harcamaları sayesinde yoksulluk oranının görece olarak düşük kaldığı belirtilmektedir. Ayrıca 1990’lı yılların başında Almanya, İsveç gibi bazı ülkelerde, sosyal koruma harcamalarının bir parçası olan emeklilik ödemeleri sonrasında yoksulluğun önemli ölçüde düşüş gösterdiği değerlendirilmektedir. Sosyal koruma harcamalarına bağlı olarak Fransa, İtalya, ABD, İngiltere, Brezilya gibi bazı ülkelerde de yoksulluk oranlarında önemli ölçüde azalmaların yaşandığı ifade edilmektedir.⁴⁶

Yaşanan krizlerin de sosyal koruma harcamaları ve yoksulluk üzerinde önemli etkileri söz konusu olabilmektedir. Yaşanan krizler yoksulluk üzerinde çift yönlü bir etki oluşturmaktadır. Bu durum hem yoksul sayısında artış hem de yoksullara yönelik olarak yapılan harcamalarda kısıtlamalar şeklinde kendini göstermektedir.⁴⁷ Ekonomik kriz ve istikrarsızlık dönemleri sosyal koruma harcamaları üzerinde baskıya ve bu harcama türlerinde önemli kesintiler yapılmasına neden olmasına rağmen, özellikle talep eksikliği nedeniyle ortaya çıkan krizlerde yoksulların tasarruf eğilimlerinin düşük olmasına bağlı olarak sosyal koruma harcamalarının krizlerin atlatılmasında önemli bir etkiye sahip olabileceği belirtilmektedir. Literatürde yer alan bilgilere göre sosyal koruma harcamalarının kriz dönemlerinde otomatik stabilizatör görevi üstlenerek GSYİH üzerindeki şoku %16 oranına kadar azaltabildiğini gösteren çalışmalara rastlamak mümkündür.⁴⁸

1. Türkiye’de Sosyal Koruma Harcamalarının GSYİH’daki Payı

Sosyal koruma harcamalarına ilişkin TÜİK verileri EUROSTAT standartlarına uygun olarak derlenmektedir. Söz konusu standartlar, tüm AB ülkeleri için karşılaştırmalı çalışmalara olanak sağlayabilmektedir. Bu bağlamda, belirtilen standartlara uygun olarak verilerin kapsamını “Sosyal Koruma Harcamaları, Sosyal Koruma Yardımları, İdari Harcamalar, Transfer Giderleri ve Diğer Harcamalar” oluşturmaktadır⁴⁹.

⁴⁶ Kapar 2006 (n 46) 7-8.

⁴⁷ Karagöl ve Dama (n 28) 7.

⁴⁸ Özen, Bahçe ve Akbey (n 47) 413-415.

⁴⁹ TÜİK, ‘Sosyal Koruma İstatistikleri, 2023’ (TÜİK 2024a) <<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sosyal-Koruma-Istatistikleri-2023-53560>> Erişim 23 Aralık 2024.

Tablo 1. Yıllara Göre GSYİH ve Sosyal Koruma Harcamaları (Milyon TL)

Yıl	GSYİH	SKH	Yıl	GSYİH	SKH
2000	171.494	13.496	2012	1.581.479	194.891
2001	247.266	21.577	2013	1.823.427	219.769
2002	362.110	33.526	2014	2.054.898	246.334
2003	472.172	48.430	2015	2.350.941	277.950
2004	582.853	60.878	2016	2.626.560	333.855
2005	680.276	70.989	2017	3.133.704	390.366
2006	795.757	84.777	2018	3.761.166	455.736
2007	887.714	97.884	2019	4.317.810	548.755
2008	1.002.756	113.388	2020	5.048.568	668.387
2009	1.006.372	134.253	2021	7.256.142	805.843
2010	1.167.664	148.203	2022	15.011.776	1.291.155
2011	1.404.928	171.178	2023	26.545.721	2.693.497

Kaynak: TÜİK, Sosyal Koruma İstatistikleri, 2023; TÜİK, Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2023.

TÜİK tarafından yayımlanmış veriler üzerinden yapılan değerlendirme sonucunda, 2000 yılında 171.494 milyon TL olan Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) 2023 yılında 26.545.721 milyon TL'ye ulaşmıştır.⁵⁰ Bu anlamda 2000 yılından 2023 yılına kadar geçen 23 yıllık süre içerisinde 2000 yılı baz alındığında GSYİH'de %15.379 oranında büyüme ve yaklaşık olarak 155 katlık bir artış gerçekleşmiştir. Aynı dönemde sosyal koruma harcamalarının (SKH) seyrine bakıldığında ise 2000 yılında 13.496 milyon TL olan sosyal koruma harcamaları 2023 yılında 2.693.497 milyon TL düzeyine ulaşmıştır. Bu anlamda 2000 yılından 2023 yılına kadar geçen 23 yıllık süre içerisinde 2000 yılı baz alındığında sosyal koruma harcamalarında %19.857 oranında, başka bir ifadeyle yaklaşık olarak 200 katlık bir artışın gerçekleştiği görülmektedir.⁵¹

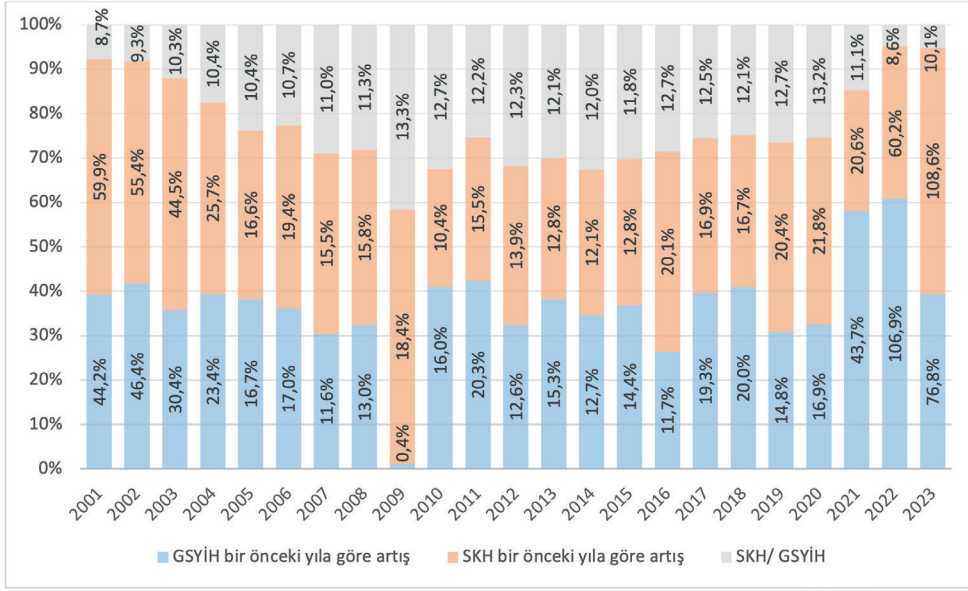
Söz konusu verilere göre, GSYİH ve sosyal koruma harcamaları genel olarak değerlendirildiğinde 2000 ve 2023 yılları arasında hem GSYİH hem de sosyal

⁵⁰ TÜİK, 'Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2023' (TÜİK 2024b) <<https://data.tuik.gov.tr/Bulden/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2023-53450>> erişim 23 Aralık 2024. Meta-veri çerçevesinde, TÜİK tarafından "Uyumlaştırılmış Avrupa Revizyon Politikası" çerçevesinde, 5 yılda bir, Ulusal Hesaplar Sisteminde uyumlaştırmaya gidilebilmekte bu ise verilerde bazı değişikliklere neden olabilmektedir.

⁵¹ TÜİK (n 51).

koruma harcamaları önemli ölçüde artış göstermiştir. Ancak 2000 yılı baz alındığında 2000-2023 yılları arasında sosyal koruma harcamalarındaki artış GSYİH'da meydana gelen artıştan çok daha fazla olmuştur.

Grafik 1. SKH ve GSYİH'de Bir Önceki Yıla Göre Değişim Oranları

Kaynak: TÜİK, Sosyal Koruma İstatistikleri ve TÜİK, Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla verileri esas alınarak hesaplanmıştır.

GSYİH ve SKH'de 2000 yılından itibaren gerçekleşen artışlar esas alındığında, bir önceki yıla göre GSYİH'de 2001 yılında %44,2, 2002 yılında %46,4, 2003 yılında %30,4, 2004 yılında %23,4, 2005 yılında %16,7, 2006 yılında %17,0, 2007 yılında %11,6, 2008 yılında %13,0, 2009 yılında %0,4, 2010 yılında %16,0, 2011 yılında %20,3, 2012 yılında %12,6, 2013 yılında %15,3, 2014 yılında %12,7, 2015 yılında %14,4, 2016 yılında %11,7, 2017 yılında %19,3, 2018 yılında %20,0, 2019 yılında %14,8, 2020 yılında %16,9, 2021 yılında %43,7, 2022 yılında %106,9, 2023 yılında 76,8 oranında artış gerçekleşmiştir.⁵²

2000 yılı ile 2022 yılları arasında bir önceki yıla göre GSYİH'da meydana gelen en düşük artış %0,4 ile 2009 yılında, en yüksek artış ise %106,9 ile 2022 yılında gerçekleşmiştir. Söz konusu veriler çerçevesinde, bir önceki yıla göre GSYİH'da meydana gelen artışlar 2009 yılı dışında bir önceki yıla göre sürekli olarak %10'un

⁵² TÜİK (n 52).

üzerinde bir seyir izlemiştir. 2009 yılında ise 2008 yılına göre “0”a yakın çok küçük bir artış söz konusu olmuştur.

Bir önceki yıla göre sosyal koruma harcamalarındaki artış oranları ise 2001 yılında %59,9, 2002 yılında %55,4, 2003 yılında %44,5, 2004 yılında %25,7, 2005 yılında %16,6, 2006 yılında %19,4, 2007 yılında %15,5, 2008 yılında %15,8, 2009 yılında %18,4, 2010 yılında %10,4, 2011 yılında %15,5, 2012 yılında %13,9, 2013 yılında %12,8, 2014 yılında %12,1, 2015 yılında %12,8, 2016 yılında %20,1, 2017 yılında %16,9, 2018 yılında %16,7, 2019 yılında %20,4, 2020 yılında %21,8, 2021 yılında %20,6, 2022 yılında %60,2, 2023 yılında %108,6’dır.⁵³

Sosyal koruma harcamalarının 2000-2023 yılları arasındaki artış hızına baktığında genel olarak 2010 yılına kadar olan süreçte bir önceki yıla göre sosyal koruma harcamalarının artış hızının GYİH artış hızından daha yüksek olduğunu ifade etmek mümkündür. 2010 yılı sonrasında ise sosyal koruma harcamalarının bir önceki yıla göre artış hızlarının istisnaları bulunmakla birlikte genel olarak GSYİH artış hızından düşük kaldığı görülmektedir. Ancak yine de hem GSYİH hem de sosyal koruma harcamaları 2000-2023 yılları arasında sürekli bir artış eğiliminde olmuştur.

2000-2023 yılları arasında sosyal koruma harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya oranı ise 2001 yılında %8,7, 2002 yılında %9,3, 2003 yılında %10,3, 2004 yılında %10,4, 2005 yılında %10,4, 2006 yılında %10,7, 2007 yılında %11,0, 2008 yılında %11,3, 2009 yılında %13,3, 2010 yılında %12,7, 2011 yılında %12,2, 2012 yılında %12,3, 2013 yılında %12,1, 2014 yılında %12,0, 2015 yılında %11,8, 2016 yılında %12,7, 2017 yılında %12,5, 2018 yılında %12,1, 2019 yılında %12,7, 2020 yılında %13,2, 2021 yılında %11,1, 2022 yılında %8,6, 2023 yılında %10,1’dir.^{54 55}

Belirtilen verilere göre, 2000-2022 yılları arasında 2001, 2002 ve 2022 yıllarında sosyal koruma harcamalarının GSYİH’ya oranı %10’un altında kalmış diğer yıllarda ise sosyal koruma harcamalarının GSYİH’ya oranı %10’un üzerinde bir seyir izlemiştir. Bu anlamda, istisnaları bulunmakla birlikte, 2000-2023 yılları arasında sosyal koruma harcamalarının GSYİH’ya oranı genel olarak %10’un üzerinde bir paya sahip olmuştur.

⁵³ TÜİK (n 51).

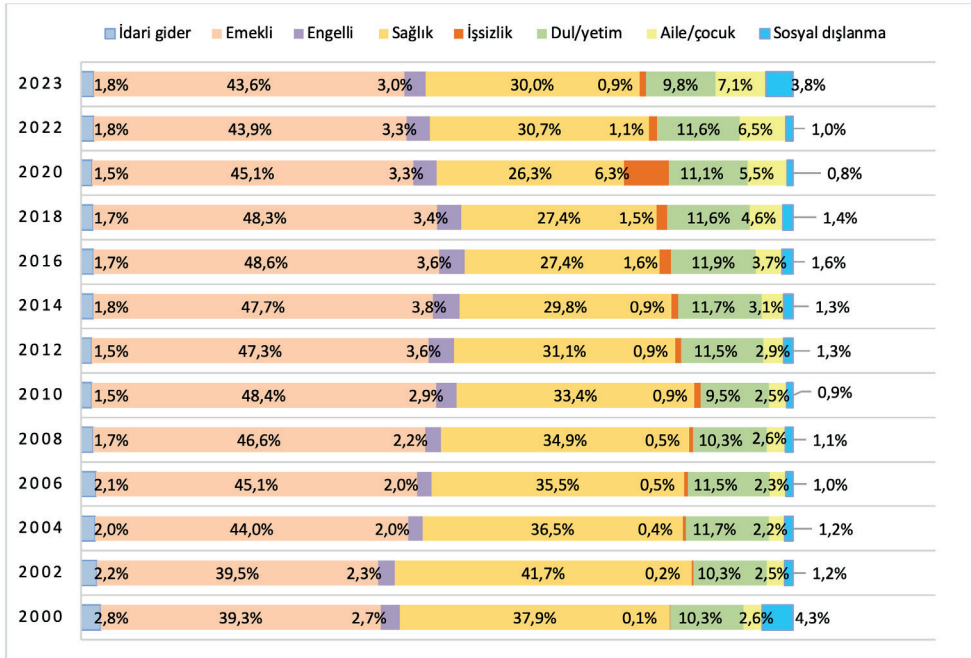
⁵⁴ TÜİK (n 51).

⁵⁵ TÜİK (n 52).

2. Türlerine Göre Sosyal Koruma Harcamaları

Türkiye’de GSYİH içinde önemli bir paya sahip olan sosyal koruma harcamaları, TÜİK tarafından, EUROSTAT’ın yapmış olduğu sınıflandırmaya uygun olarak, hastalık ve sağlık bakımı, engelli ve malûl, emekli ve yaşlı, dul ve yetim, aile ve çocuk, işsizlik, sosyal dışlanma ve başka yerde sınıflanmayan (b.y.s) harcamalar şeklinde sınıflandırılarak yayımlanmaktadır. Yardım ve harcamalara ilişkin gelirler ise sosyal katkılardan, hükümetlerin bu alana yaptığı katkılardan, transfer gelirlerinden ve diğer gelir kalemlerinin toplamlarından oluşmaktadır⁵⁶.

Grafik 2. Sosyal koruma harcamalarının türlerine göre dağılımı (yüzde)

Kaynak: TÜİK, Sosyal Koruma İstatistikleri

Sosyal koruma harcamalarının 2000 ve 2023 yılları arasındaki seyrine bakıldığında, 2001 ve 2002 yıllarındaki sağlık harcamaları hariç en fazla paya sahip olan harcamalar emekli ve yaşlılara yönelik sosyal koruma harcamalarıdır. 2003 yılından itibaren sosyal koruma harcamaları içerisinde emekli ve yaşlılara yönelik harcamaların payı %40’ın üzerindedir. 2023 yılı sosyal koruma harcamaları içerisinde emekli ve yaşlılara yönelik harcamaların payı %43,6, hastalık ve sağlık

⁵⁶ TÜİK (n 51).

bakımına yönelik sosyal koruma harcamalarının payı %30,0, dul ve yetimlere yönelik sosyal koruma harcamalarının payı %9,8, aile ve çocuklara yönelik sosyal koruma harcamalarının payı %7,1, engelli ve malullere yönelik sosyal koruma harcamalarının payı %3,0, işsizliğe yönelik sosyal koruma harcamalarının payı %0,9, sosyal dışlanma ve diğer sosyal koruma harcamalarının payı %3,8, idari masraflar ve diğer harcamaların payı %1,8'dir.⁵⁷

Söz konusu veriler çerçevesinde, sosyal koruma harcamaları arasında ilk üç harcama sırasıyla emekli ve yaşlı aylıkları, sağlık harcamaları, dul ve yetim aylıklarından oluşmaktadır. Dolayısıyla sosyal koruma harcamalarının ağırlıklı olarak bu alanlara yönelik gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayrıca emekli ve yaşlı aylıkları, sağlık harcamaları, dul ve yetim aylıkları dışındaki diğer tüm harcamaların payı %10'un altındadır. Bazı harcamaların payı %1'e yakın bir seyir izlemektedir. Ancak sosyal koruma harcamaları içerisinde emekli ve yaşlı aylıklarının payı genel olarak %40'ın üzerinde ve diğer tüm sosyal koruma harcamalarından yüksektir.

V. TÜRKİYE'DE YOKSULLUK

Türkiye'de yoksulluğun durumunu belirlemek üzere kullanılabilecek resmi ve en önemli kaynağı TÜİK tarafından yapılan çalışmalara dayalı olarak yayımlanmış olan veriler oluşturmaktadır. TÜİK yoksullukla ilgili olarak 2002-2015 yılları arasındaki dönem için "Yoksulluk Çalışması" çerçevesinde ve 2015 yılı sonrasında ise "Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması" çerçevesinde yoksulluğa ilişkin istatistiki verileri yayımlamaktadır. TÜİK tarafından yapılan söz konusu çalışmalar çerçevesinde yayımlanan verilerin kapsamının farklılaşabildiği ve bu nedenle bazı verilerin belirli tarih aralığıyla sınırlı olarak yayınlanabildiği görülmektedir.^{58 59} Ayrıca satın alma gücü paritesine göre yoksullukla ilgili Dünya Bankası tarafından yayımlanan veriler bulunmaktadır.⁶⁰ Bu kapsamda, 2000'li yılların başların-

⁵⁷ TÜİK (n 51).

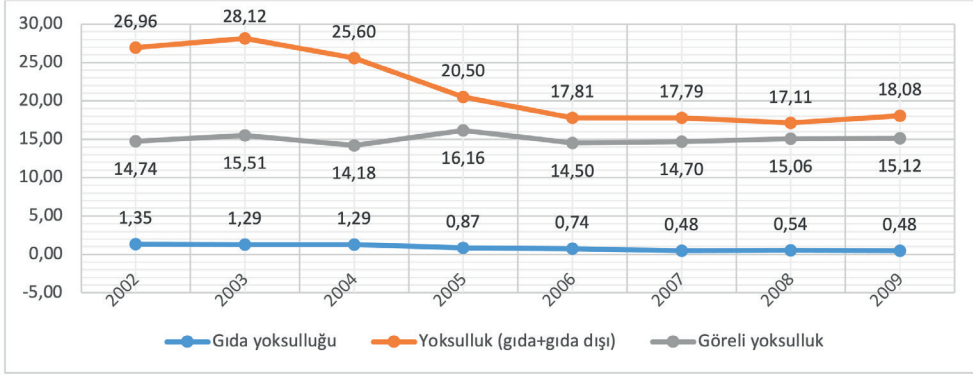
⁵⁸ TÜİK, 'Yoksulluk Çalışması, 2015' (TÜİK 2016) <<https://veriportali.tuik.gov.tr/api/tr/data/downloads?t=i&p=1h6AZfNsyOka%2FfVtnEvxSB%2FfF1K%2BYGJfL3JwEPCbB217E-30Bcw%2BkpmqzTDysX%2BKDwbHOcxu%2FOIrEqhCrc3xOxD0Hhunnd2RKWz-H7p%2FwdAYOeTiVLVFF8Omwm7KpBAw34FJdgt%2FeMcyFTmjGFXyjNsQci0ZXJ8O-J%2FUd5r1cnJ2I%3D>> erişim 15 Kasım 2018.

⁵⁹ TÜİK (2024c). 'Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2023' (TÜİK 2024c) <<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yoksulluk-ve-Yasam-Kosullari-Istatistikleri-2023-53841>> erişim 20 Aralık 2024.

⁶⁰ <<https://data.worldbank.org/>> erişim 15 Ağustos 2024.

dan günümüze kadar olan süreçte bazı verilere erişilememesi nedeniyle, çalışma erişilebilen mevcut ve daha önce yayımlanmış olan veriler üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Grafik 3. Açlık, gıda ve gıda dışı yoksulluk ile göreceli yoksulluk oranları (Türkiye-yüzde)

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk Çalışması, 2015

TÜİK tarafından gerçekleştirilen 2015 “Yoksulluk Çalışması” kapsamında Türkiye’de gıda ve gıda dışı yoksulluk oranları 2002 ve 2008 yılları arasında sürekli olarak azalmış ancak 2009 yılında 2008 yılına göre 0,97 puan yükselmiştir. Söz konusu çalışma kapsamında diğer yıllara ilişkin verilerin ise bulunmadığı görülmüştür. Harcama esaslı göreceli yoksullukta ise aynı dönemde nispi olarak yatay seyreden bir durum söz konusudur. Bu anlamda harcama esaslı göreceli yoksulluk oranı 2002 ve 2009 yılları arasında %14,74 ile %15,12 arasında değişmektedir.⁶¹ Diğer yıllar içinse yayımlanan veriler arasında gıda ve gıda dışı yoksulluk ile göreceli yoksulluk oranlarına ilişkin verilere rastlanmamıştır.

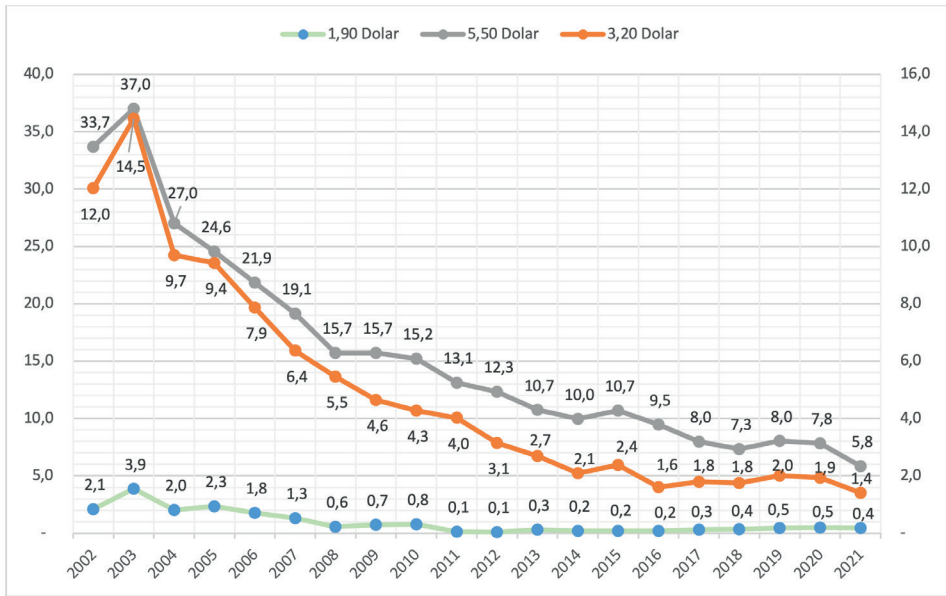
TÜİK tarafından 2002 ve 2009 yılları arası döneme ilişkin olarak yayımlanmış veriler esas alındığında 2002 ve 2009 yılları arasında gıda yoksulluğu veya başka bir ifadeyle açlık oranlarında 0,87 puanlık, gıda ve gıda dışı yoksulluk oranlarında 8,88 puanlık düşüş olmuştur. Aynı dönemde harcama esaslı göreceli yoksulluk oranlarında ise 0,38 puanlık bir artış söz konusudur.

TÜİK tarafından yoksullukla ilgili yapılan çalışmalara ilave olarak yoksullukla ilgili çalışmalar gerçekleştiren bazı uluslararası kuruluşlar da bulunmaktadır. Yoksullukla ilgili çalışmalar yürüten önemli kuruluşlardan biri Dünya Bankasıdır.

⁶¹ TÜİK 2016 (n 60).

Dünya Bankası yoksulluk ve eşitsizlik platformu ülke ve bölge düzeyi gibi çeşitli seviyelerde yoksulluk oranlarını kamuoyu ile paylaşabilmektedir. Dünya Bankası yoksulluk ve eşitsizlik platformunca dolar bazlı sınır değerler üzerinden kamuoyu ile paylaşılan yoksulluk oranlarının belirlenmesinde *tüketim ve gelir* esas alınmaktadır. 2017 yılına kadar tüketim esaslı hesaplamalar söz konusu iken 2017 yılından itibaren ise gelire dayalı yoksulluk oranlarının da paylaşılmaya başlandığı görülmektedir. Bu anlamda çalışmada, *Dünya Bankası Yoksulluk ve Eşitsizlik Platformunun* yayımlamış olduğu verilerden 2017 yılına kadar olan dönem için harcama esaslı, 2017 yılından sonraki dönem için ise gelir esaslı veriler dikkate alınmıştır. Söz konusu veriler, belirlenmiş olan sınır değerlerin altında yaşayanlara ilişkin yoksulluk oranlarını *göstermektedir*.

Grafik 4. 2011 yılı satın alma gücü paritesi, sınır değerlerine göre yoksulluk (Türkiye-yüzde)

Kaynak: World Bank (2024), Poverty and Inequality Platform⁶²

Dünya Bankası Yoksulluk ve Eşitsizlik Platformunun 2011 yılı satın alma gücü paritesine göre yayımlamış olduğu veriler çerçevesinde, Türkiye’de 1,90 dolar sınırına göre yoksulluk oranları 2002 yılında %2,1’dir. Bu oran 2003 yılında %3,9’a yükselmiş ve sonrasında ise genel olarak düşüş eğilimi içerisinde olmuştur. 1.90

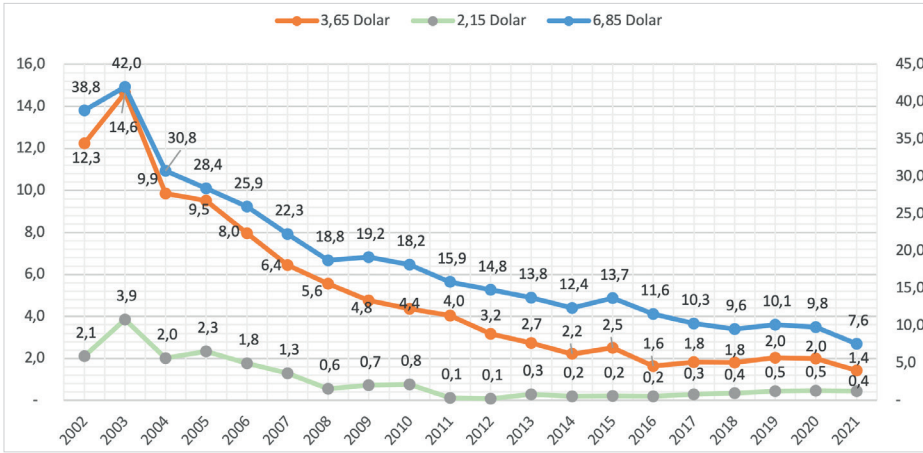
⁶² World Bank, ‘Poverty and Inequality Platform (version 20240627_2017_01_02_PROD)’ (2024) <pip.worldbank.org> erişim 18 Aralık 2024.

dolar sınırına göre yoksulluk oranının en düşük olduğu yıllar %0,13 ile 2011 ve %0,09 ile 2012 yıllarıdır. 2002 ve 2021 yılları arasında 1,90 dolar sınırına göre yoksulluk oranında 1,66 puanlık, yaklaşık olarak 5 kat bir düşüş gerçekleşmiştir.

2011 yılı satın alma gücü paritesine göre belirlenen bir diğer sınır olan 3,20 dolar sınırına göre 2002 yılında %12,0 olan yoksulluk oranı 2003 yılında %14,5 ile 2002-2021 yılları arasındaki en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2003 yılından sonra ise 3,20 dolar sınırına göre yoksulluk oranlarında güçlü bir düşüş eğilimi ortaya çıkmış ve 2002 yılında %12,0 olan yoksulluk oranı 2021 yılında %1,4'e kadar düşmüştür. Bu anlamda, 2002 ve 2021 yılları arasında 3,20 dolar sınırına göre yoksulluk oranlarında 10,62 puanlık, yaklaşık 9 katlık bir düşüş söz konusu olmuştur.

2011 yılı satın alma gücü paritesine göre üçüncü bir sınır değer olan 5,50 dolar sınırına göre yoksulluk oranı 2002 yılında %33,7'dir. 2003 yılında ise bu oran %37,0 ile 2002-2021 yılları arasındaki en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2003 yılından sonra 5,50 dolar sınırına göre belirlenen yoksulluk oranlarında, 3,20 dolar sınırına göre belirlenen yoksulluk oranlarında olduğu gibi güçlü bir düşüş eğiliminin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu düşüş eğilimi çerçevesinde 2002 yılında %33,7 olan yoksulluk oranı 27,84 puan, yaklaşık 6 kat *düşerek 2021 yılında %5,84* olmuştur.

Grafik 5. 2017 yılı satın alma gücü paritesi sınır değerlerine göre yoksulluk (Türkiye-yüzde)

Kaynak: World Bank (2024), Poverty and Inequality Platform⁶³

Dünya bankası yoksulluk ve eşitsizlik platformunda yer alan veriler dâhilinde 2017 yılı satın alma gücü paritesine göre, 2,15 dolar sınır değerine göre 2002

⁶³ World Bank 2024 (n 64).

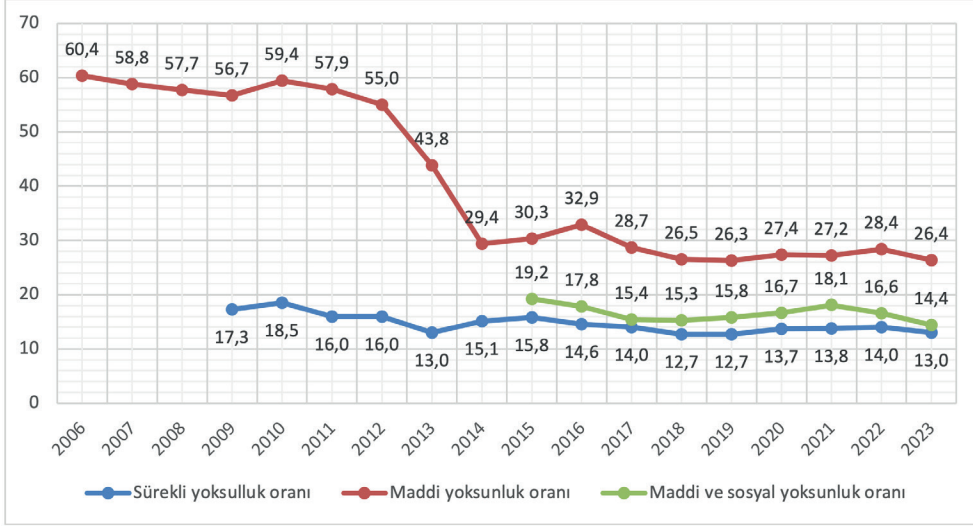
yılında %2,1 olan yoksulluk oranı 2003 yılında %3,9'a çıkarak 2002-2021 yılları arasındaki en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2002-2021 yılları arasında 2,15 dolar sınırına göre yoksulluğun en düşük olduğu yıllar %0,13 ile 2011 ve %0,09 ile 2012 yıllarıdır. 2.15 dolar sınırına göre yoksulluk oranında 2002-2021 yılları arasında %2,1'den %0,4'e, 1,7 puan, yaklaşık 5 kat düşüş yaşanmıştır.

İkinci grup yoksulluk sınır değeri olan 3,65 dolar sınırına göre 2002 yılında %12,3 olan yoksulluk oranı 2003 yılında %14,6'ya çıkmış ve 2002-2021 yılları arasındaki en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2003 yılından sonra 3,65 dolar sınırına göre yoksulluk oranlarında hızlı bir düşüş eğilimi ortaya çıkmış ve bu düşüş hızı zamanla yavaşlamakla birlikte 2021 yılına kadar devam etmiştir. Bu düşüş eğilimi sonucunda, 2002 yılında %12,3 olan yoksulluk oranı 2021 yılında %1,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu çerçevede, 2002 ve 2021 yılları arasında 3,65 dolar sınırına göre yoksulluk oranında 10,8 puan, yaklaşık olarak 9 kat düşüş gerçekleşmiştir.

Üçüncü grup yoksulluk sınır değeri olan 6,85 dolar sınırına göre yoksulluk oranları 2002 yılında %38,8 ve 2003 yılında %42,0 olmuştur. 6,85 dolar sınırına göre yoksulluk oranı 2003 yılında 2,15 dolar ve 3,65 dolar sınırlarına göre belirlenen yoksulluk oranlarında olduğu gibi 2002 yılına göre artış göstermiş ve 2002-2021 yılları arasında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2002 ve 2021 yılları arasında 6,85 dolar sınırına göre yoksulluk oranı 31,3 puan, yaklaşık olarak 5 kat düşüş göstermiştir.

2011 yılı satın alma gücü paritesine göre belirlenen yoksulluk oranları 1,90 dolar, 3,20 dolar, 5,50 dolar yoksulluk sınır değerleri ile 2017 yılı satın alma gücü paritesine göre belirlenen 2,15 dolar, 3,65 dolar ve 6,85 dolar yoksulluk sınırlarına göre 2002 yılından 2021 yılına kadar olan dönemde yoksulluk oranlarındaki genel eğilim düşüş yönündedir. Bu anlamda 2002 – 2021 yılları arasında dolar bazlı sınır değerlere göre belirlenen yoksulluk oranları önemli ölçüde düşmüştür. Diğer taraftan bu dönem aynı zamanda sosyal koruma harcamalarının GSYİH içindeki payının ve SKH içinde emeklilere yapılan ödemelerin payının yüksek olduğu dönemlerdir. Bu anlamda 2001 ve 2002 yıllarında sosyal koruma harcamalarının GSYİH'ye oranı %10'un altındayken 2003 yılından 2022 yılına kadar olan dönemde sosyal koruma harcamalarının GSYİH'ye oranı %10'un üzerindedir. Bu anlamda, 2000'li yılların başlarından itibaren sosyal koruma harcamalarında yaşanan artışın yoksulluğu baskılayıcı ve azaltıcı bir faktör olarak işlev görebildiğini ifade etmek mümkündür.

Grafik 6. Medyan gelirin %60'ına göre yoksulluk ve yoksunluk (yüzde)

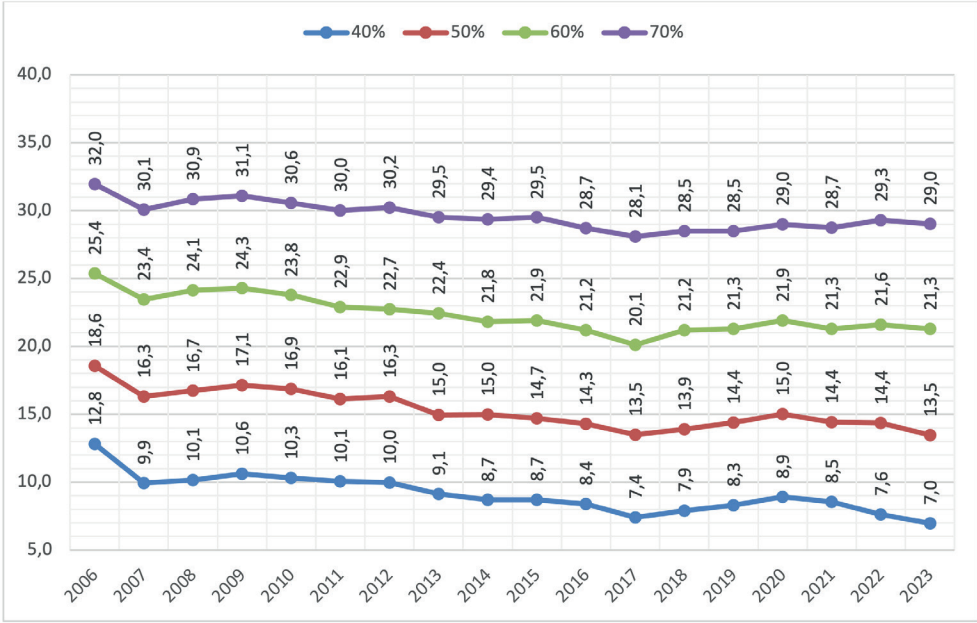
Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması⁶⁴

TÜİK tarafından, eşdeğer hanehalkı medyan gelirin %60'ına göre 2006 yılı ile 2023 yılları arasında maddi yoksunluk açısından 2006 yılı, sürekli yoksulluk için 2009 yılı, maddi ve sosyal yoksunluk için 2015 yılından 2023 yılına kadar olan dönemde genel eğilim düşüş yönündedir. 2006 yılında %60,4 olan maddi yoksunluk oranı 2023 yılında %26,4; 2009 yılında %17,3 olan sürekli yoksulluk oranı 2023 yılında %13,0, 2015 yılında %19,2 olan maddi ve sosyal yoksunluk oranı 2023 yılında %14,4 olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu verilere göre 2023 yılında maddi yoksunluk oranında 2006 yılına göre 34 puanlık, sürekli yoksulluk oranında 2009 yılına göre 4,3 puanlık, maddi ve sosyal yoksulluk oranında 2015 yılına göre 4,8 puanlık düşüş olmuştur. Bu bağlamda maddi yoksunluk oranında 2006-2023 yılları arasında 2,3 kat, sürekli yoksulluk oranında 2009-2023 yılları arasında yaklaşık olarak 1,3 kat, maddi ve sosyal yoksunluk oranında 2015-2023 yılları arasında yaklaşık 1,3 kat düşüş yaşanmıştır.⁶⁵

⁶⁴ TÜİK 2024c (n 61).

⁶⁵ ibid.

Grafik 7. Gelire dayalı göreceli yoksulluk oranları (yüzde)

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

TÜİK tarafından satın alma gücü paritesi esas alınarak eşdeğer hane halkı kullanılabilir medyan gelirlerin %40, %50, %60 ve %70 oranına göre belirlenen sınır değerlerden düşük geliri olanlar yoksulluk oranlarının belirlenmesinde dikkate alınmaktadır. Söz konusu sınır değerlere göre yayımlanan veriler değerlendirildiğinde, %40 sınırına göre hesaplanan yoksulluk oranı 2006 yılından (%12,8) 2023 yılına kadar olan dönemde 5,8 puan azalarak 2023 yılında %7,0; medyan gelirin %50'sine göre 2006'da %18,6 olan yoksulluk oranı 2023 yılına kadar olan dönemde 5,1 puan azalarak 2023 yılında %13,5; medyan gelirin %60'ına göre 2006 yılında %25,4 olan yoksulluk oranı 2023 yılında 2006 yılına göre 4,1 puan azalarak %21,3; medyan gelirin %70'ine göre 2006 yılında %32,0 olan yoksulluk oranı 2023 yılında 2006 yılına göre 2,9 puan azalarak %29,0 olmuştur.⁶⁶

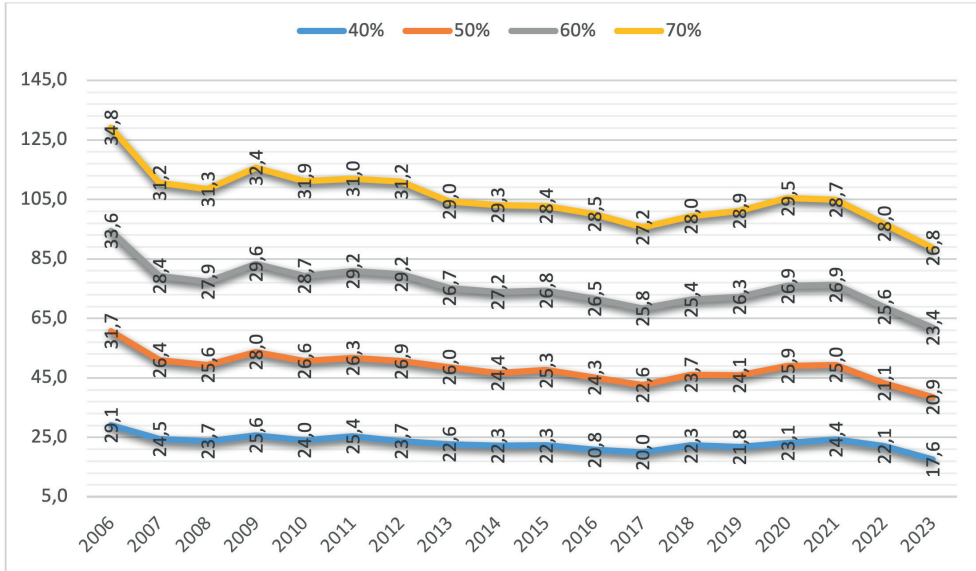
Bu anlamda, medyan gelire göre hesaplanan tüm yoksulluk oranlarında 2006 ve 2023 yılları arasında düşüş yaşanmıştır. Ancak medyan gelirin %60'ı ve %70'ine göre hesaplanan yoksulluk oranlarında 2023 yılında 2006 yılına göre önemli ölçüde düşüş kaydedilmiş olmasında rağmen, 2021 yılından itibaren medyan ge-

⁶⁶ ibid.

lirin %40 ve %50'siyle kıyaslandığında medyan gelirin %60 ve %70'ine göre yoksulluk oranlarında hafif bir yükseliş eğiliminin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Söz konusu dönem aynı zamanda sosyal koruma harcamalarının bir önceki yıla göre artış hızının GYİH artış hızından düşük kaldığı ve sosyal koruma harcamalarının, emekli ve yaşlı aylıklarının GSYİH'ye oranının görece düşük olduğu dönemdir.

2023 yılında ise sosyal koruma harcamalarının bir önceki yıla göre artış hızı GSYİH'nın bir önceki yıla göre artış hızından daha yüksek olmuştur. Sosyal koruma harcamalarındaki artış hızına ilave olarak 2023 yılında sosyal koruma harcamalarının GSYİH'ye oranı da 2022 yılına göre artış göstermiştir. 2023 yılında sosyal koruma harcamalarındaki bu artışlarla birlikte medyan gelirin %60 ve %70'ine göre yoksulluk oranlarında da bir önceki yıla göre nispi bir iyileşme yaşanmıştır. 2006 ve 2023 yılları arası dönem için önemli bir konu ise medyan gelirin %40, %50, %60 ve %70'ine göre yoksulluk oranlarının 2021 yılına kadar benzer bir grafik çizgisini takip etmesidir. 2021 yılından sonra ise bu durum değişmiş, medyan gelirin %60 ve %70'ine göre yoksulluk oranlarının takip ettiği grafik çizgisinde olumsuz yönde bir ayrışma olmuştur.

Grafik 8. Gelire dayalı görece yoksulluk açığı (yüzde)

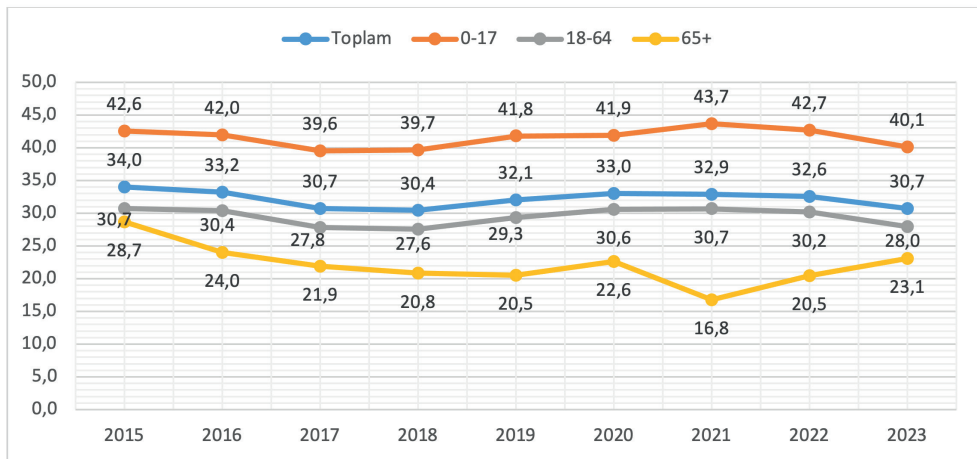

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması⁶⁷

⁶⁷ ibid

TÜİK tarafından satın alma gücü paritesi esas alınarak medyan gelirlerin %40, %50, %60 ve %70 oranına göre hesaplanan yoksulluk çizgisi ile bireylerin geliri arasındaki farka eşit olan, 100'e yaklaştığında yoksulluğun fazla olduğunu, küçük olduğunda ise yoksulluk riskinin azaldığını ifade eden yoksulluk açığı oranı %40 sınırına göre 2006 yılında %29,1, 2023 yılında %17,6, %50 sınırına göre 2006 yılında %31,7, 2023 yılında %20,9, %60 sınırına göre 2006 yılında %33,6, 2023 yılında %23,4, %70 sınırına göre 2006 yılında %34,8, 2023 yılında %26,8'dir.⁶⁸ Söz konusu veriler çerçevesinde, 2023 yılında 2006 yılına göre yoksulluk açığında %40 sınırına göre 11,5 puan, %50 sınırına göre 10,8 puan, %60 sınırına göre 10,2 puan, %70 sınırına göre 8,0 puan düşüş gerçekleşmiştir.

Grafik 9. Yaş gruplarına göre yoksulluk ve sosyal dışlanma riski (yüzde)

Kaynak: TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

TÜİK tarafından yayımlanmış olan verilere göre, 2015 yılında 0-17 yaş arasında yer alan çocuklarda 2015 yılında %42,6 olan yoksulluk ve sosyal dışlanma riskinin 2023 yılında 2,5 puan düşerek %40,1 olarak gerçekleştiği, 18-64 yaş arası grupta 2015 yılında %30,7 olan yoksulluk ve sosyal dışlanma riskinin 2023 yılında 2,8 puan düşerek %28,0 olarak gerçekleştiği, 65 yaş üstü nüfusta ise 2015 yılına göre (%28,7) 5,6 puan azalarak 2023 yılında %23,1 olarak gerçekleştiği belirlenmiştir.⁶⁹ Yayımlanan verilere göre, 65 yaş üstü gruba ilişkin yoksulluk ve sosyal dışlanma riski oranları diğer yaş gruplarına göre daha dalgalı bir seyir izlemiş, emeklilere ve yaşlılara yönelik sosyal koruma harcamalarının payının kısmen düşüş göster-

⁶⁸ ibid.

⁶⁹ ibid

diği dönemde, 65 üstü yaş grubunda yoksulluk ve sosyal dışlanma riski görece artış eğilimi göstermiştir.

SONUÇ

Sosyal politika bağlamında sosyal devletin veya başka bir ifadeyle sosyal refah devletinin üzerinde durduğu önemli konulardan birini yoksullukla mücadele oluşturmaktadır. Sosyal politikanın kurumsallaşma süreci açısından yoksullukla mücadele öncelikli ve ilk olarak çalışma hayatıyla ilişkilendirilen bir konu olmuştur. Sosyal politikanın kurumsallaşma sürecinin ilk dönemleri itibariyle çalışabilir durumda olanlar yoksulluk açısından yardıma uygun görülmeyenler grubunda yer almaktadır. Yoksulluğa yönelik hak temelli uygulamalar açısından öncü sayılabilecek düzenlemeler, yardımları çalışamaz durumda olma koşulu çerçevesinde bir hak olarak tanımlama eğilimindedir.

Sosyal politikanın kurumsallaşma sürecindeki bir diğer önemli aşama ise sosyal güvenlik sistemlerinin kurulması ve çalışanların belirli risklere karşı korunması yönündeki düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler aynı zamanda ortaya çıkan bazı risklere karşı çalışanların güvence altına alınmasını içermektedir. Yoksulluk ve sosyal güvenlik alanında gerçekleştirilen ve zaman içerisinde daha geniş bir risk alanı ve sosyal sorunları kapsama alan bu düzenlemeler yaşlılık vb. nedenlerle ortaya çıkabilecek gelir kayıplarını telafi etmeye ve yoksulluğu önlemeye yöneliktir. Sosyal devletin bir gereği olarak, gelirin nasıl paylaştırıldığı dikkate alınması gereken önemli bir konudur. Ayrışmaların önlenmesi, eşitlik ve adalet kavramlarının karşılık bulabilmesi için sosyal devlet bir zorunluluktur.

Hak temelli bir anlayış içerisinde toplumun dezavantajlı veya ihtiyaç sahibi kesimlerine yönelik uygulamalar aynı zamanda kamu otoritesinin belirli alanlarda harcama yapmasını gerektirmektedir. Kamu otoritesi sosyal koruma harcamaları yoluyla hem gelir dağılımında adaletin sağlanmasına hem de yoksulluğun önlenmesine katkı sağlayarak sosyal adaleti temin etmeye çalışmaktadır. Bu anlamda milli gelirin belirli bir kısmı sosyal koruma harcamaları yoluyla toplumun belirli kesimlerine aktarılmaktadır. Devlet otoritesi tarafından gerçekleştirilen harcamalar yanında yardım kuruluşları gibi geleneksel sosyal politika kurumları da devletle birlikte sosyal koruma kapsamında değerlendirilebilecek harcamalar gerçekleştirebilmektedirler.

Türkiye’de yoksullukla mücadelede “devletin koruyucu ve kurtarıcı” rolünün yanında sivil toplum kuruluşlarına da bu mücadelede rol veren geniş tabanlı ve

kapsayıcı, hak temelli bir yoksullukla mücadele anlayışı benimsenmiştir.⁷⁰ Söz konusu modelde sivil toplum kuruluşlarının sosyal koruma harcamalarına ilişkin katkılarını tespit etmek güç olmaktadır. Bu kapsamda Türkiye özelinde sosyal koruma harcamalarının ağırlıklı olarak devlet tarafından ve devlet katkısıyla kullanılan bir sosyal politika aracı olduğu ifade edilebilmektedir. Sosyal politikaya yönelik uygulamalar açısından mevcut durum itibarıyla kamu otoritesinin idari ve mali anlamdaki gücü göz önünde bulundurulduğunda bu durumu normal karşılamak gerekmektedir. Ayrıca kamu otoritesi tarafından gerçekleştirilen uygulamaların yasal ve tarafsız bir zemine sahip olması gibi avantajları da göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.

Küreselleşme ve neo-liberal akımların devlet harcamalarını sorgulayan anlayışına rağmen Türkiye’de sosyal koruma harcamalarının genel anlamda 2000’li yılların başından itibaren sürekli olarak arttığı, bu artışların GSYİH’deki artışlardan daha büyük oranlarda gerçekleştiği anlaşılmaktadır. GSYİH’deki bir önceki yıla göre %0,4 ile en düşük artışın yaşandığı 2009 yılında dahi sosyal koruma harcamalarında %18,5’lik bir artış yaşanması^{71 72}, sosyal koruma harcamalarının devlet harcamaları içindeki önemini gösteren bir durum olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan sosyal koruma harcamalarının bir önceki yıla göre artış oranları 2001 yılından 2010 yılına kadar dönemde GSYİH’deki artış oranından daha yüksek olmasına rağmen 2010 yılından itibaren bu durum değişmiş ve genel olarak sosyal koruma harcamalarındaki artış hızı istisnaları olmakla birlikte GSYİH artış hızından düşük kalmıştır.

Sosyal koruma harcamalarının GSYİH’ya oranı açısından ise sosyal koruma harcamalarının GSYİH’ya oranı 2001, 2002 ve 2022 yılları hariç 2000’li yılların başından 2022 yılına kadar olan dönemde %10’un üzerindedir. Sosyal koruma harcamalarının GSYİH’ya oranının en yüksek olduğu dönemler 2009 yılı (küresel bankacılık krizi) ve 2020 yılı (COVID 19 salgını) gibi küresel ölçekte sorunların yaşandığı yıllar olmuştur. Sosyal koruma harcamalarının GSYİH’ya oranı 2009 yılında %13,3, 2020 yılında 13,2% ile en yüksek seviyelerine ulaşmıştır.^{73 74} Bu durum sosyal koruma harcamalarının ortaya çıkan veya çıkması muhtemel sorunlar açısından kullanılabilecek önemli bir araç olabileceğini göstermektedir.

⁷⁰ Karagöl ve Dama (n 28) 10.

⁷¹ TÜİK 2024a (n 51)

⁷² TÜİK 2024a (n 52)

⁷³ TÜİK 2024a (n 51).

⁷⁴ TÜİK 2024b (n 52).

Emeklilik, yaşlılıkla ve çalışma hayatından ayrılmayla ilişkilendirilen önemli bir yaşamsal aşamayı ifade etmektedir. Bireyler çalışarak ücret geliri elde etmekte, bu gelirle hem kendilerinin hem de ailelerinin ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Yaşlandıklarında ise bu çalışmalarının karşılığında emekli olabilmektedirler. Bir anlamda yaşlanmaya bağlı olarak çalışma hayatı dışına çıkan bireyler ücret geliri yerine emekli aylığı alarak kendilerinin ve ailelerinin geçimlerini temin edebilmektedirler. Sosyal koruma harcamaları bağlamında emekli ve yaşlı aylıkları, yaşlanmaya ve çalışma yaşamı dışında kalmaya bağlı olarak ortaya çıkan gelir kayıplarını telafi edici bir rol üstlenmektedir. Bu anlamda sosyal koruma harcamaları içerisinde en önemli gider kalemini emekli ve yaşlı aylıkları oluşturmaktadır. Emekli ve yaşlı aylıklarının sosyal koruma harcamaları içerisindeki payı 2000-2023 yılları arası dönemde 2001 ,2000 ve 2002 yılları hariç 40%'ın üzerinde bir oranda olmuştur. Sosyal koruma harcamaları içerisinde en büyük pay emekli ve yaşlı aylıklarına aittir. Ayrıca nüfusun yaşlanması yönündeki genel eğilime bağlı olarak emekli ve yaşlı aylıklarının sosyal koruma harcamaları arasındaki önemini koruyacağı ve artıracığı açıktır.

Diğer taraftan 2002-2023 yılları arası dönemler içerisinde yoksullukla ilgili veriler incelendiğinde genel olarak yoksulluk oranlarında önemli ölçüde düşüş yaşandığı görülmektedir. Yoksulluk oranlarında düşüş yaşandığı dönemler aynı zamanda sosyal koruma harcamalarının GSYİH içindeki payının yüksek olduğu dönemlerdir. Bu anlamda, sosyal koruma harcamalarındaki artışın yoksulluğu azaltmaya yönelik önemli bir faktör olduğu değerlendirilebilir.

Yoksullukla ilgili verilerden medyan gelirin %60'ı ve %70'ine göre hesaplanan yoksulluk oranlarında 2023 yılında 2006 yılına göre önemli ölçüde düşüş kaydedilmiş olmasına rağmen, 2021 yılından itibaren medyan gelirin %60 ve %70'ine göre hafif bir yükseliş eğiliminin ortaya çıktığı görülmektedir. 65 yaş üzeri nüfusun yoksulluk ve sosyal dışlanma riski oranları da 2021-2023 yılları arası dönemde yükseliş göstermiştir. Mevcut verilere göre 2021 ve 2022 yılları sosyal koruma harcamalarının GSYİH'ya oranının ve sosyal koruma harcamalarındaki artış hızının GSYİH artış hızından diğer yıllara göre nispi olarak düşük kaldığı yıllardır. Emekli ve yaşlı aylıkları açısından bakıldığında ise 2020, 2021, 2022 ve 2023 yılları emekli ve yaşlı aylıklarının sosyal koruma harcamalarındaki payında görece düşüş eğilimine girildiği yıllardır.

GSYİH, sosyal koruma harcamaları ve yoksulluk açısından yaşanan değişime ilişkin olarak değerlendirme yapıldığında, sosyal koruma harcamalarının GSYİH'ya oranında, yüzde değerler üzerinden 2021 yılına göre 2022 yılında 2,5

puanlık, 2023 yılında 1,0 puanlık düşüş yaşanmıştır. Emekli ve yaşlı aylıklarının GSYİH'ya oranında 2021 yılına göre 2022 yılında 1,1 puanlık, 2023 yılında ise 0,5 puanlık düşüş gerçekleşmiştir.⁷⁵ ⁷⁶ 2022 yılında 2021 yılına göre maddi yoksulluk oranında 1,2 puanlık, sürekli yoksulluk oranında 0,2 puanlık, medyan gelirin %60'ına göre yoksulluk oranında 0,3 puanlık, medyan gelirin %70'ine göre yoksulluk oranında 0,6 puanlık, 65 yaş üzeri nüfusun yoksulluk ve sosyal dışlanma riskinde 3,7 puanlık artış gerçekleşmiştir. 2023 yılında ise 65 yaş üzeri nüfusun yoksulluk ve sosyal dışlanma riskinde 2021 yılına göre 6,3 puanlık bir artış yaşanmıştır.⁷⁷ Bu kapsamda, söz konusu veriler üzerinden değerlendirme yapıldığında genel anlamda sosyal koruma harcamalarında ve bu harcamalar içerisinde yer alan emekli ve yaşlı aylıklarında yaşanan olası düşüşlerin hem genel olarak hem de yaşlılar özelinde yoksulluk riskini artırıcı bir faktör olabildiği düşünülebilir. Özellikle de sosyal koruma harcamaları içerisinde emekli ve yaşlı aylıklarının payının düşme eğilimine girdiği dönemde 65 yaş üstü yoksulluk ve sosyal dışlanma riski oranlarında artış oldukça yüksek olmuştur.

Gerek sosyal koruma harcamalarına ilişkin veriler, gerekse yoksulluk konusunda elde edilen veriler birlikte değerlendirildiğinde, araştırma kapsamında veri elde edilebilen dönemlerin hemen tamamı için sosyal koruma harcamalarında artış ve yoksulluk hesaplamalarına ilişkin verilerde ise düşüş eğiliminin bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu verilere göre Türkiye'de yapılan sosyal koruma harcamalarının yoksulluğun önlenmesi ve azaltılmasında önemli ölçüde etkili bir politika aracı olarak işlev gördüğü ifade edilebilir. Diğer taraftan sosyal koruma harcamalarının düşme eğilimine girdiği dönemlerin ise yoksulluk üzerinde, özellikle de emekli ve yaşlı aylıklarındaki düşüşlerin yaşlı refahı üzerinde olumsuz sonuçları olabileceği değerlendirilmektedir.

Nihai olarak sosyal politika bağlamında, hak temelli bir anlayışla gerçekleştirilen sosyal koruma harcamalarının yoksulluk açısından önemli bir işlevi bulunduğu, kabul edilmesi gereken en temel hususlardan biridir. Emegi dışında bir gelir kaynağı olmayan çalışanların, yaşlılık dönemlerinde kendilerinin ve ailelerinin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için emekli ve yaşlı aylıkları sosyal koruma harcamaları açısından üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Sosyal koruma harcamaları ve bu harcamalar kapsamında emekli ve yaşlı aylıkları açısından kayıtdışılık, işsizlik yardımları, işsizlik sigortası uygulamaları, sosyal yardımlar,

⁷⁵ TÜİK 2024a (n 51).

⁷⁶ TÜİK 2024b (n 52).

⁷⁷ TÜİK 2024c (n 61).

istihdam politikaları, vergi politikaları gibi birçok konunun bir bütün halinde ele alınması gerekmektedir. İşsizlik yardımı gibi uygulamaların hayata geçirilmesi erken emeklilik gibi talepleri azaltıcı bir etkide bulunabileceği gibi emeklilik imkânı bulamayan veya emekliliğe esas primleri düşük olup düşük emekli aylığı almak zorunda kalanlar için farklı kaynaklardan sağlanacak düzenli yardımlar gibi birçok farklı uygulamanın yoksulluğun önlenmesinde ve sosyal adaletin tesisinde daha etkili bir mücadeleyi beraberinde getireceği düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Acar E ‘Neoliberalizm ve Sosyal Refah Devleti Ekseninde Üçüncü Yol Yaklaşımı’ (2017) 18(1) Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 248-263.

Adema W and Ladaïque M, ‘How Expensive is the Welfare State?: Gross and Net Indicators in the OECD Social Expenditure Database (SOCX)’ (2009) OECD Social, Employment and Migration Working Papers No 92 <https://doi.org/10.1787/220615515052> accessed 13 August 2026.

Alcock C, Daly G and Griggs E, *Introducing Social Policy* (2nd edn, Routledge 2008) doi:10.4324/9781315834337, accessed 4 June 2024

Ali Gökhan Gölçek ve İbrahim Organ, ‘Yoksulluk Paradigmalarının Evrimi: Tarihsel ve Kavramsal Bir İnceleme’ (2023) 7(özel sayı) Politik Ekonomik Kuram 69-93 <<https://doi.org/10.30586/pek.1318672>> accessed 13 August 2026. Alper Y, *Türkiye’de Sosyal Güvenlik ve Sosyal Sigortalar (SSK, BAĞ-KUR)* (Alfa Yayınları 1999)

Arpacıoğlu Ö and Yıldırım M, ‘Dünyada ve Türkiye’de Yoksulluğun Analizi’ (2011) 4(2) *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi* 60-76

Atatanır H and Karataş K, ‘Yoksulluğa Hak Temelli Yaklaşım’ (2019) 6(21) *İnsan ve İnsan* 453-475 doi:10.29224/insanveinsan.494872, accessed 19 August 2024

Cutler DM and Johnson R, ‘The Birth and Growth of the Social Insurance State’ (2004) 120 *Public Choice* 87-121 doi:10.1023/B.0000035859.20258.e0, accessed 18 August 2024

Devlet Planlama Teşkilatı, *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyon Raporu* (DPT Yayın No 2599 ÖİK 610, DPT 2001)

Erol S, ‘Yaşlılık Sigortası ve Emeklilik Yaşı Tartışması’ (2014) 1(1) *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 40-65

Ersöz HY, ‘Doğuşundan Günümüze Sosyal Politika Anlayışı ve Sosyal Politika Kurumlarının Değişen Rolü’ (2011) 53(2) *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 119-144

Ersöz HY, *Sosyal Politikada Yerelleşme* (İTO 2011)

European Union, *European System of Integrated Social Protection Statistics — ESSPROS Manual and User Guidelines* (European Union 2016), accessed 28 August 2024

Gündoğan N, ‘Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele’ (January-February 2008) *ASOMEDYA* 42-56

ILO, *Implementing the Global Employment Agenda: Employment Strategies in Support of Decent Work* (ILO 2006)

ILO, *World Social Protection Report 2017-19: Universal Social Protection to Achieve the Sustainable Development Goals* (International Labour Office 2017)

Işık Erol S, ‘Sosyal Güvenlik Sistemi: Sosyal Sigorta, Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Bileşenleri Bağlamında’ (2019) 23 *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1–14

İpek E, ‘Sosyal Politikanın Dünyada ve Türkiye’de Tarihsel Gelişimi’ in Abdulkadir Develi and Esat İpek (eds), *Sosyal Politikayı Keşfetmek: Temel Çalışma Konuları* (Nobel Yayınevi 2022) 1–26

Jäger PF, ‘Bismarck in the Bedroom? Pension Reform and Fertility: Evidence 1870–2010’ (2017) *Ruhr Economic Papers* No 677 doi:10.4419/86788785, accessed 14 July 2024

Kapar R, ‘Sosyal Korumanın Yaygınlaştırılması’ (2003) 5(4) *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 49–69

Kapar R, ‘Sosyal Adalet İçin Daha Fazla Sosyal Koruma’ in *II. Ulusal Sosyal Politika Kongresi* (Ankara 2006) 102–140

Karagöl ET and Dama N, *Geçmişten Günümüze Sosyal Yardımlar* (SETA 2015)

Kayalıdere G and Şahin H, ‘Sosyal Devlet Anlayışı Çerçevesinde Türkiye’de Sosyal Koruma Harcamalarının Gelişimi ve Yoksulluk’ (2014) 2(2) *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 57–75

Kovancı O, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Tarihsel Bir Deneyim: İngiliz Yoksul Yasaları* (Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları 2003)

Kovancı O, ‘“Hayır” Anlayışından Sosyal Devlete: İngiliz Yoksul Yasaları’ (2014) 27(239) *Mülkiye Dergisi* 255–278

Metin B, ‘Yoksullukla Mücadeleye İnsan Hakları Açısından Bakmak: Amartya Sen’in Kapasite (Capability) Yaklaşımı Temelinde Bir Değerlendirme’ (2015) 9(36) *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* 6315–6327 doi:10.19168/jyu.95827, accessed 20 August 2024

OECD, *The Social Expenditure Database: An Interpretive Guide SOCX 1980–2003* (OECD 2007)

Özdemir S, *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti* (2nd edn, İTO 2007)

Özen A, Bahçe AB and Akbey F, ‘Sosyal Bütçeleme Türü Olarak Çocuklara Yönelik Bütçeleme Anlayışı ve Çeşitli Ülke Uygulamaları’ (2016) 18(3) *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 409–426 doi:10.16953/deusbed.18349, accessed 15 August 2024

Özmen Z, ‘Refah Modelleri Açısından Avrupa’da ve Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminin Finansmanı’ (2017) 7(1) *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 88–117

Özsüca Ş, ‘Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi’ (2003) 58(2) *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 133–152

Sen A, *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation* (Clarendon Press 1981)

Sen A, *Özgürlükle Kalkınma* (Yavuz Alogan tr, Ayrıntı Yayınları 2004)

Sunal O, ‘Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme’ (2011) 66(3) *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 283–305

Tokol A and Alper Y, *Sosyal Politika* (9th edn, Dora Yayınları 2018)

Topakkaya A, 'Sosyal Adalet Kavramı Sadece Bir İdeal midir?' (2009) 1(2) *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1-14 <https://www.politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/sosyal_adalet_kavrami_sadece_bir_ideal_midir.pdf> erişim 13 August 2026.

TÜİK, 'Yoksulluk Çalışması, 2015' (TÜİK 2016) [<https://veriportali.tuik.gov.tr/api/tr/data/downloads?t=i&p=1h6AZfNsyOka%2FfVtnEvxSB%2FfF1K%2BYGJfL3JwEPCb-B2I7E30Bcw%2BkpqmzTDysX%2BKDwbHOcxu%2FOIrkEqhCrc3xOxD0Hhunnd2RKWz-H7p%2FwdAYOeTiVLVFF8Omwm7KpBAw34FJdgt%2FeMcyFTmjGFXyjNsQci0ZXJ8OJ%-2FUd5rlcnJ2I%3D>], accessed 15 November 2018

TÜİK, 'Sosyal Koruma İstatistikleri, 2023' (19 December 2024) [<https://veriportali.tuik.gov.tr/tr/press/53560>], accessed 23 December 2024

TÜİK, 'Yıllık Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2023' (2024) [<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2023-53450>], accessed 23 December 2024

TÜİK, 'Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2023' (10 October 2024) [<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yoksulluk-ve-Yasam-Kosullari-Istatistikleri-2023-53841>], accessed 20 December 2024

United Nations, *Universal Declaration of Human Rights* (1948) [<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>], accessed 10 August 2024

Uyanık Y, 'Yaşlılık, Yaşlanan Nüfus ve Sosyal Politika' (2017) 3(5) *İş ve Hayat* 67–100

Ülgen G and Arda Özalp LF, 'Bir Refah Devleti Analizi: Ekonomik ve Sosyal Sonuçlar' (2017) 5(2) *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 219–243 doi:10.14782/sbd.2017.73, accessed 15 August 2024

World Bank, *Poverty and Shared Prosperity 2022: Correcting Course* (World Bank 2022) doi:10.1596/978-1-4648-1893-6, accessed 17 August 2024

World Bank, *Poverty and Inequality Platform* (version 20240627_2017_01_02_PROD, 2024), accessed 18 December 2024

World Bank, *World Bank Open Data*, accessed 15 August 2024

ALTERNATIVE SOLUTIONS FOR THE SHELTERING NEEDS OF THE REFUGEES

Mültecilerin Barınma İhtiyaçları İçin Alternatif Çözümler

Serkan DOĞAN*

Abstract: We are in need of finding innovative and alternative solutions for the construction materials because of the remarkably increasing problems of the modern world, including the newly-emerged energy crisis, environmental inconveniences at the global scale, international economic fluctuations, rapidly increasing population rates and the regional immigration issues in particular. Among the favorite and most considerable alternatives, prefabricated architecture appears as one of the most affordable and feasible ones. In the prefabrication process, all or most of the components, materials and systems are manufactured offsite and then brought to and assembled at the intended construction site. Thanks to its peculiar features, it is also deemed quite viable, healthy, hygienic, and economic for the dwellings of the refugees at the border areas.

Although prefabricated architecture is not a very recent trend in architecture, there is no doubt that it is becoming more and more popular around the world on account of many advantages which include sustainability, flexibility, affordability, mobility, portability, reduced costs, improved energy uses, environmental coherence, and consistency. In this study, we aim at looking through its outstanding advantages and disadvantages, if any, with a particular emphasis on its utilization for sheltering needs of the refugee communities in Türkiye.

Keywords: Forced Immigration, Refugee Sheltering, Prefabricated Structures, 3D Technology, Container Housing, Eco-Friendly Shelters

Öz: Yeni ortaya çıkan enerji krizi, küresel ölçekte yaşanan çevresel sıkıntılar, uluslararası ekonomik dalgalanmalar, hızla artan nüfus oranları ve özellikle bölgesel göç sorunları gibi modern dünyanın dikkat çekici bir şekilde artan sorunları nedeniyle yapı malzemeleri konusunda bazı yenilikçi ve alternatif çözümler bulmaya ihtiyaç duyuyoruz. En gözde ve dikkate değer alternatifler arasında prefabrik mimari, en uygun fiyatlı ve uygulanabilir olanlardan biri olarak karşımıza çıkıyor. Prefabrikasyon sürecinde, bileşenlerin, malzemelerin ve sistemlerin tamamı veya büyük bir kısmı şantiye dışında üretilir ve daha sonra öngörülen inşaat alanına getirilerek monte edilir. Kendine has özellikleri sayesinde, sınır bölgelerindeki mültecilerin konutları için de oldukça uygulanabilir, sağlıklı, hijyenik ve ekonomik olduğu düşünülmektedir.

Söz konusu prefabrik mimari, mimaride çok yeni bir trend olmasa da sürdürülebilirlik, esneklik, ekonomiklik, hareketlilik, taşınabilirlik, düşük maliyet, iyileştirilmiş enerji kullanımı, çevresel tutarlılık ve tutarlılık gibi birçok avantajı nedeniyle dünya çapında giderek daha popüler hale geldiğine şüphe yoktur. Bu çalışmada, Türkiye'deki mülteci topluluklarının barınma ihtiyaçları için kullanımına özel bir vurgu yaparak, öne çıkan avantajlarını ve varsa dezavantajlarını incelemeyi amaçlıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Zorunlu Göç, Mülteci Barınakları, Prefabrik Yapılar, 3D Teknolojisi, Konteyner Konut, Çevre Dostu Barınaklar

* Uzman, Boğaziçi Üniversitesi, E-posta: serkans@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6366-0776

Makale Geliş Tarihi: 28.02.2024, Makale Kabul Tarihi: 11.01.2025

DOI: 10.59162/tihk.1444735

INTRODUCTION

Because of the war in Syria which started in March 2011 during the process triggered by the Arab Spring, millions of innocent civil people with no adequate protection started to take refuge in the neighboring countries, primarily in Türkiye. Türkiye implemented the Open-Door Policy for them, becoming the country which hosted the most Syrian refugees globally. Afterwards, two distant communities started sharing the same land and country and this caused various kinds of social, economic, politic and environmental problems. The most important part of the harmonization process is to provide shelter by the public institutions which are expected to be assisted by various social organizations.

As a natural consequence of this tragic situation, not only sheltering needs but also integration methods have become crucial. As one of the basic human rights, healthy, economic and safe accommodation is always considered to be significant for the refugees. Given the fact that most of these displaced people are forced to live in quite uncomfortable areas and places and under difficult weather and climate conditions, prefabricated houses appear as one of the leading solutions for this problem. Such modern houses are also intended to be equipped with enough furniture in order to provide refugees with the good living space they deserve.

Absence of healthcare, welfare, housing, education, and employment can be listed among problems which constitute common issues of “the Third World.” Today, there are 16 million “non-European people” who live and work in Europe. Such global formation influences the transformation of the urban life. Not only the movement of capital and the international division of labor but also social and cultural forces, organizations, relationships and opinions are closely related with globalism ¹. In line with such global and other war-related impacts, refugees are compelled to go to other countries, Türkiye in particular, not because of their free will but on account of adverse socioeconomic and political conditions of their own countries resulting from effect of the ongoing conflicts. As a natural consequence of this, refugees have to be accommodated in specific refugee camps areas by the host countries. In general, dense camping sites are planned in broad areas for their settlement requirements. Sociocultural issues, alternative material usage, and developed techniques all play a crucial role

¹ Iain Chambers, *Migrancy, Culture, Identity* (Routledge 2001) 75.

in building environmentally sustainable and livable housing structures in which the immigrants and refugees can live with dignity².

Since the onset of the Syrian crisis, the open-door policy has been followed in Türkiye not only by the governmental authorities but also through the non-governmental organizations. In addition to this, some new approaches have been developed on the subject of hosting the Syrian people coming to Türkiye as refugees. At this point, the refugee camps appear as a newly-emerging issue with prominent importance. The refugee camps throughout the country are being managed with a normative planning structure and in compliance with the international standards. However, it is still not clear to what extent and for how long Türkiye could cover the expenses relating to such refugee camps. Since refugees may have to stay at the refugee camps in question for longer than expected, it is considered necessary to prepare long-term and sustainable architectural plans for the sites allocated to these refugee camps. In addition to being sustainable, planned structures should also be both economic and hygienic with adaptable and affordable landscape features. In this regard, prefabrication is a good architectural solution and its worldwide use gradually increases as well.

I. REFUGEES AS A GLOBAL ISSUE

UNHCR (United Nations High Commissioner for Refugees) is the most important organization in protecting all rights of refugees and providing appropriate living conditions for them. UNHCR provides a wide range of services to refugees, including health, psychological support, and protection of the human rights for. According to the UNHCR Global Trends Report, as of the end of the year 2021, the total number of people who had to leave their homelands for other countries due to many reasons including political conflicts, human rights violations, discriminative interrogations, and prosecutions etc. was about 90 million globally. This big number is not yet expected to have decreased yet unless disagreements are resolved peacefully and related risks for refugees are eliminated properly. This implies that the refugee problem will stay on the global agenda for a longer period of time. With the influence of its geographical proximity, historical connections, neighborhood traditions and other similar humanitarian reasons, Türkiye is the country which hosts highest number of

² Marwa Dabaieh and Jonas Alwall, 'Building Now and Building Back: Refugees at the Center of an Occupant Driven Design and Construction Process' (2018) 37 Sustainable Cities and Society 617, 623.

refugees by far. It is followed by other countries in the same region including Jordan, Pakistan, Lebanon, and Iran.

II. REFUGEES AT THE LOCAL LEVEL

The civil war in Syria has forced Syrian citizens, whose lives are at risk, to migrate to various countries, including Türkiye. In 2011, as a host country for Syrian refugees, Türkiye adapted its national policies accordingly. From a humanitarian standpoint, Türkiye, like other countries that have opened their borders to Syrian refugees, is attempting to mitigate the devastation caused by this humanitarian crisis. However, these migration flows have brought about various challenges for both Syrian refugees and Turkish citizens³. There is no doubt that numerous events in the recent history of the Middle East, including the Iranian Revolution, the Iran-Iraq War, Iraq's invasion of Kuwait, the Gulf War, the U.S. occupation of Iraq, the Arab Spring that began in 2010, and the Syrian civil war as its most recent development, have inevitably impacted Türkiye, which serves as a geopolitical buffer zone between Europe and the Middle East. Thus, Türkiye is and should be prepared for such extraordinary situations. The Disaster and Emergency Management Presidency, commonly known as AFAD, is a disaster and emergency management organization in Türkiye that reports directly to the Prime Ministry. Its primary role is to oversee and coordinate disaster preparedness and mitigation efforts, manage responses during disasters, and then to facilitate recovery works and processes afterwards. AFAD is also responsible for coordinating refugee accommodation centers and services offered within these centers⁴.

Until 2011, Türkiye had 27 satellite cities, including Afyon, Ağrı, Aksaray, Amasya, and Bilecik. The number of these cities grew steadily until 2011, but there has been a rapid increase since then. By the end of 2013, the number of satellite cities had risen to 63. The primary reason for this surge was the "open door" policy adopted in April 2011 for asylum-seekers escaping the civil war in Syria, who are currently under temporary protection in Türkiye. Presently, there are 21 accommodation centers, consisting of 15 tent cities and 6 container

³ Yonca Altındal, 'Damgalanmanın Mültecilik Yüzü: Daha (The More) Filminin Sosyolojik Okuması' (2019) 3(5) *İmgelem* 161, 167.

⁴ Zerrin İnan and Bengi Korgavuş, 'Mülteci Kampları ve Yerleşim Alanlarında Sürdürülebilir Tasarım' (2017) 1(2) *Contemporary Research in Economics and Social Sciences* 103, 109.

cities, located in Hatay, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Osmaniye, Adana, Adıyaman, Mardin, and Malatya⁵. Moreover, according to the latest AFAD (Disaster and Emergency Management Presidency) data available as of 15.10.2018, there are 3.577.792 Syrian refugees living in our country. The total number of refugees living in the temporary accommodation centers which are situated in 10 provinces (Adana, Adıyaman, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Mardin, Osmaniye and Şanlıurfa) under the coordination of AFAD is 178.965, including 174.256 Syrians and 4.709 Iraqis. There are 27.675 tents and reinforced-concrete divisions, and 30.138 containers available, with their combined total number being 57.813⁶. There are certain standards regarding the formation and placement of the containers and tents. According to these standards, average indoor space per person should be between 3.5 and 4.5 square meters. In shelter centers, a fire prevention gap of 2 meters should be maintained between tents or containers, and 6 meters between groups of tents or containers. In hot and humid climates, tents and containers should allow for adequate airflow and be shielded from direct sunlight. For hot and dry climates, tents should be made of high-temperature-resistant, double-layer, or insulating materials. In cold climates, tent and container materials should provide optimal insulation. Containers should have a minimum ground clearance of 30 cm and be constructed from fire-resistant materials⁷.

III. REFUGEES AS A LEGAL ISSUE

According to the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the Status of Refugees, a “refugee” is someone entitled to protection by the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). A person is classified as a refugee if, due to a well-founded fear of persecution based on race, religion, nationality, membership in a particular social group, or political opinion, they are outside their country of nationality and are unwilling to seek protection from that country. An asylum-seeker, on the other hand, is someone who applies for refugee status under relevant national or international laws and waits the outcome of their application. If the UNHCR’s decision is unfavorable, asylum-

⁵ Gökçe Bayındır Goularas and Ulaş Sunata, ‘Türk Dış Politikasında Göç ve Mülteci Rejimi’ (2015) 2(1) Moment Dergi 12, 23.

⁶ AFAD, ‘Barınma Merkezlerindeki Son Durum’ (15 October 2018)) <https://www.afad.gov.tr/barinma-merkezlerinde-son-durum> accessed 10 August 2026.

⁷ Geçici Barınma Merkezlerinin Kurulması, Yönetimi ve İşletilmesi Hakkında Yönerge (AFAD, 11 April 2015) 2.

seekers may be required to leave the country where they sought refuge from and could face deportation if not permitted to stay⁸. Furthermore, the right to asylum is highlighted as a fundamental right in Article 14 of the Universal Declaration of Human Rights, which declares that “Everyone has the right to seek asylum from persecution.” In the context of refugees and asylum seekers, irregular migration falls under the category of migration which is generally understood as the movement of people driven by economic, political, and social factors. Irregular migration itself is defined as “movement outside the regulatory norms in the sending, receiving, and transit countries of migration.”⁹

Since the 2000s, Türkiye’s migration policies have been characterized by its membership in the International Organization for Migration (IOM), the implementation of the National Action Plan, which brought about extensive reforms in asylum and migration, the renewal and broadening of asylum policies to be more comprehensive and long-term, and the signing of readmission agreements with numerous countries. There is no doubt that one of the key steps in Türkiye’s engagement with the international migration framework during the 2000s was its accession to the International Organization for Migration (IOM). Established in 1951 and recognized as the leading intergovernmental body in migration studies, Türkiye’s connection with the IOM began in 1991, following the Gulf War, with the opening of the IOM Regional Office in Türkiye. However, it wasn’t until 2004 that Türkiye became a full member of the organization. Since then, Türkiye and the IOM have collaborated, particularly in efforts to combat illegal migration and human trafficking. Additionally, the National Action Plan, adopted in 2005, was a key document aimed at aligning Türkiye’s asylum and migration laws and systems with EU standards. This plan introduced significant changes to Türkiye’s policies, practices, and legislation on asylum.¹⁰

⁸ Bilhan Kartal and Emre Başçı, ‘Türkiye’ye Yönelik Mülteci ve Sığınmacı Hareketleri’ (2014) 12(2) Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 275, 277.

⁹ General Directorate of Security, ‘Comparison of European Union Acquis and Turkish Legislation on Migration’ (International Organization for Migration and British Embassy Co-report 2005) 81.

¹⁰ Bayındır Goularas and Sunata (n 5) 21-22.

IV. CURRENT REFUGEE SHELTERING PRACTICES

Refugees seeking asylum in a region are resettled through various methods. Often, they are placed in camps, concentrated in vacant areas, or they form rural settlements spread across wide regions. In some cases, they are hosted by rural or urban communities in what are known as “open situations.” These camps are typically designed as temporary settlements, following standardized planning principles¹¹. While the average lifespan of a refugee camp is nearly seven years, some Palestinian refugee camps have remained in their original locations for over 50 years. Because the lifespan a camp is unpredictable, planners should approach their work with long-term planning in mind, considering the potential for the camp to expand as necessary. On contrary to their intended temporary status and purposes, the refugee camps are usually converted into the long-term settlement areas with the populations ranging from 25.000 to more than 100.000 people in some instances. In this sense, they are quite like urban residential areas. Although there are already specific technical standards and specifications for design principles of refugee shelter constructions, these may be quite low since most refugee camps are planned as temporary residences for refugees. As to displacement of people, solutions are usually restricted by means of factors including but not limited to time, cost, availability of the materials needed and the existing local requirements¹². For the persons living in temporary shelter units of planned camp designed as such, sometimes in severe climate conditions, these accommodations should ensure thermal, mental, social and psychological health and decent conditions. Currently, the most frequently used form of housing in refugee camps is tents. While low cost is its particular benefit, they can also deform quickly and therefore their lack of comfort, resistance, and resilience can be indicated as their most common disadvantage in this regard¹³.

V. MODERN ALTERNATIVE STRUCTURES FOR REFUGEE SHELTERS AND CAMPS

In today’s modern world and with the contingent developed methods, it is clear that refugee shelters and settlement area solutions should be built and handled with environment-friendly construction materials and construction

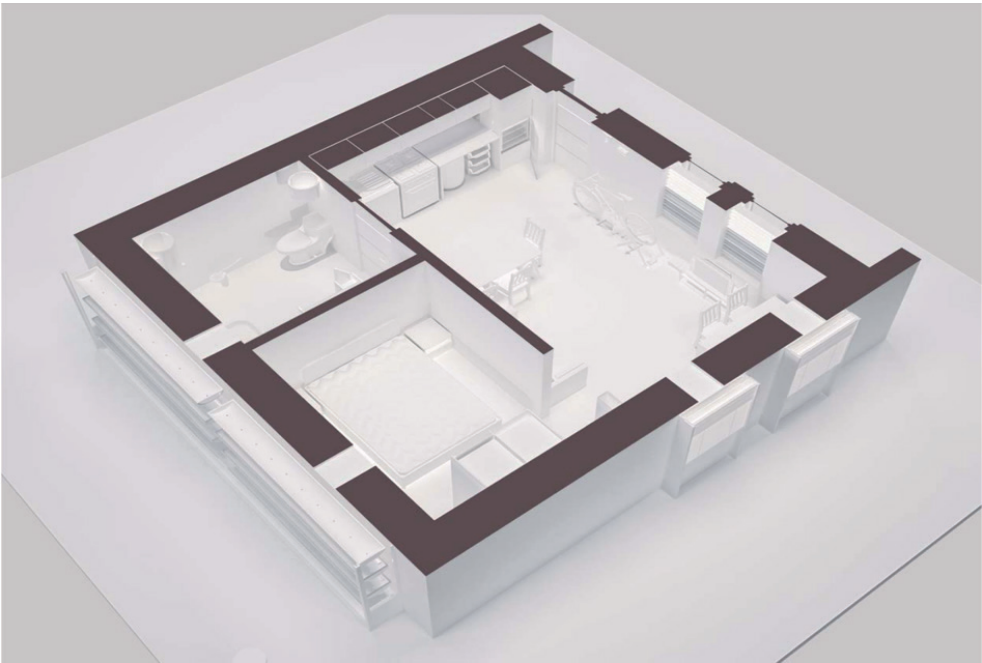
¹¹ İnan and Korgavuş (n 4) 105.

¹² Francis Moran and others, ‘Improving Thermal Comfort in Refugee Shelters in Desert Environments’ (2021) 61 *Energy for Sustainable Development* 28, 31.

¹³ Dabaieh and Alwall (n 2) 621.

techniques under the supervision of the architects and city planners. Cities can be regarded as places of mobility, flow and all sorts of daily practices at large¹⁴. In this sense, the mobility of component parts is also getting more and more crucial, especially in social spaces¹⁵. Whether it is temporary or permanent, all living areas should be designed by taking into consideration available local natural resources and sufficient number of common areas and social facilities. These areas and sites also have to be equipped with required infrastructure and superstructure elements.

Figure 1. Interior design of a modern developed housing.

Source: Dabaieh and Alwall (n 2) 625.

A. PREFABRICATED STRUCTURES

With respect to the above-mentioned aspects, prefabricated structures are considered the best available solution for the refugee shelters. Prefabricated

¹⁴ Mike Savage, Gaynor Bagnall and Brian Longhurst, *Globalization & Belonging* (Sage 2001) 21.

¹⁵ Henri Lefebvre, *The Production of Space* (Donald Nicholson-Smith tr, Blackwell 1991) 91.

structures not only provide optimum thermal comfort and clean air circulation but are also resistant against external environmental conditions. Additionally, they provide living areas compliant with privacy, security and hygiene norms, all of which are crucial for refugees. With prefabricated structures, refugees will be able to have socially, culturally and also environmentally sustainable living conditions with the highest standards possible.

Prefabricated structures are a good alternative to containers and tents in refugee camps. The dining halls, accommodation areas, social facilities and similar other spaces could be constructed as prefabricated structures as well. Regarding the environmental aspects, recycled or reusable materials could be chosen for the construction of prefabricated structures. Besides, concerning energy management issues, using renewable energy resources will be considered complementary to modern, economic and hygienic prefabricated solutions and this should be well-detailed beginning from the initial phases of the planning process of the refugee camp sites. Just like in other examples all over the world, refugee camps in Türkiye are appropriate locations for their improved implementations.

Figure 2. Prefabricated Shelters in Azraq-Jordan Camp.

Source: Moran and others (n 12) 31.

B. INTEGRATION WITH 3D TECHNOLOGY

For ensuring optimization, 3D printing technology could be also used for housing shelters. It could be integrated with prefabricated solutions quite easily. In addition to optimal usage of materials and digital design with digital fabrication opportunity, it also provides faster processes, precision, and clear site constructions. Thanks to the potential benefits of 3D printing applications, mass customization is possible rather than mass standardization¹⁶. In line with the eventual target of creating affordable and modern structures for refugees, making use of the latest technology is a must.

C. CUSTOMIZED CONTAINER STRUCTURES

As a form of mobile architecture, use of containers appears as another permanent residence alternative. Usage of shipping container architecture currently is regarded as a primary category of prefabricated buildings. It is becoming gradually more popular because of its flexibility, mobility, economic, rapid construction process, reduced energy consumption as well as its eco-friendly and space-saving features. However, insufficient materials and lack of insulation can be seen as its biggest disadvantages. Yet, with today's technological means, such drawbacks could be overcome easily and innovative solutions could be developed by combining conventional substances with modern aesthetic values¹⁷. While container shelters are originally intended for temporary housing, they can be designed and constructed to fit for permanent needs of refugees as well. Both standardized and customized temporary and permanent container-based structures make a great contribution to fulfilling the sheltering needs of refugees and people who are affected by natural disasters. It is considerably easy to assemble and disassemble the container structures and to apply the economically feasible containers via modular architectural systems and methods¹⁸. Hence, it is one of the most common and practical ways of covering not only urgent but also critical refugee sheltering requirements for an adaptable and comfortable accommodation.

¹⁶ Stiyliani Salta and others, 'Adaptable Emergency Shelter: A Case Study in Generative Design and Additive Manufacturing in Mass Customization Era' (2020) 44 *Procedia Manufacturing* 124, 131.

¹⁷ Julija Aleksic and others, 'Containerization: Reality or Vision of New Age' (Spatial, Architectural and Urban Planning and Design Conference, March 2020) 819, 820.

¹⁸ Yan Hong, 'A Study on the Condition of Temporary Housing Following Disasters: Focus on Container Housing' (2017) 6(3) *Frontiers of Architectural Research* 374, 374.

Figure 3. Container house applications.

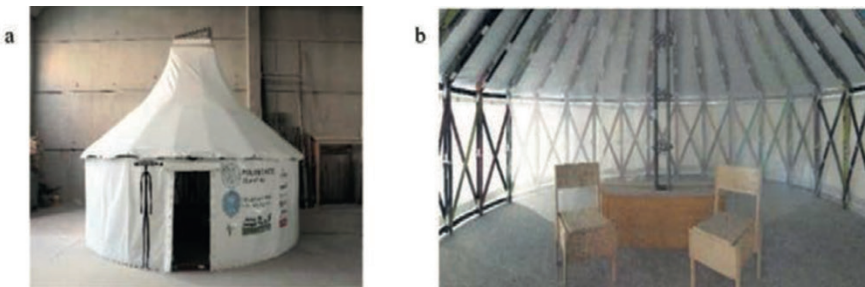

Source: Aleksic and others (n 17) 821.

D. RECYCLED SKI SHELTER

As another good alternative for refugee housing practices, recycled skis can be used to form resistant, strong, and cost-effective shelters. This solution mainly serves the purposes of using recycled high-technology materials, rapid construction processes, portability, durability, fast installation, light-weight structures, and reduced energy consumption. Because skis are commonly made of high-performance materials, emerging structures are proven to be quite strong and the amount of wasted materials and CO2 emissions are at the minimum levels. In this alternative solution, the Mongolian Yurt (tent) structure is taken as an exemplary model and pattern and housing shelters are structured accordingly¹⁹. While it may have a limited area of implementation in Türkiye, required materials could still be collected from major ski centers in various parts of Türkiye and this solution could be tested at least for trial and experimentation purposes.

Figure 4. Exterior and interior of the Ski Shelters.

Source: ibid 1114.

¹⁹ Graziano Salvalai and others, ‘Architecture for Refugees, Resilience Shelter Project: A Case Study Using Recycled Skis’ (2017) 180 *Procedia Engineering* 1110, 1110.

CONCLUSION

Although in most instances concerning refugee shelter construction, it is aimed at providing temporary solutions and avoiding permanent settlements, most of refugee camp sites survive for long periods of time and therefore settled population increases at a constant basis. This situation may have a severe influence on regional sustainability, for instance, threatening natural and agricultural areas. In this case, living conditions of the refugee camps are of vital significance. Thus, it necessitates finding the sustainable, economic, hygienic, affordable, adaptable and flexible solutions all of which could be provided by benefiting from prefabricated structures in such refugee camp sites and accommodation points. In this sense, prefabricated structures emerge as one of the most creative and innovative solutions. In the course of time, refugees may ally themselves to local people whenever they become long-term residents in these areas or regions which are to be supplemented with prefabricated structures for refugee populations²⁰. Türkiye has a significant option and opportunity to choose various sorts of prefabrication as an alternative, modern, and technically advanced solution for refugee camps existing in the country.

At least basic comfort, essential individual and social requirements of refugee communities should be satisfied and they should be treated in a humane manner by showing respect for their cultural identities. Not only governments but also non-governmental organizations should conduct more researches and take initiatives about this kind of alternative housing solutions with various capacities such as serving the roles of provider, facilitator, or organizer. Moreover, they should do their best to ensure problem-free implementations for encouraging the aforementioned sustainable, hygienic, affordable, cost-effective, and eco-friendly housing and shelter solutions on all available platforms to the widest level. Besides, it must be always remembered that it is the universal responsibility to ensure better accommodation opportunities for refugees who do not have the right to choose the country or location where they have to reside either temporarily or permanently. After all, we are in need of different production modes of accommodation solutions for a different community where social practices would also be administered by quite different conceptual determinations²¹. Hopefully, historical and current social practices in Türkiye always played a facilitating role in accepting refugees without any major discrimination, treating them just like other citizens and providing them with the supplies they need at the nation-wide level.

²⁰ Savage, Bagnall and Longhurst (n 14) 51.

²¹ Lefebvre (n 15) 99.

REFERENCES

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), *Geçici Barınma Merkezlerinin Kurulması, Yönetimi ve İşletilmesi Hakkında Yönerge* (4 November 2015) https://www.afad.gov.tr/upload/Node/2310/files/Gecici_Barınma_Merkezlerinin_Kurulmasi_Yonetimi_ve_Isletilmesi_Hakkinda_Yonerge.pdf accessed 10 August 2026.

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), 'Barınma Merkezlerindeki Son Durum' (15 October 2018) <https://www.afad.gov.tr/barınma-merkezlerinde-son-durum> accessed 10 August 2026

Altındal Y and Öztürk S, 'Damgalanmanın Mültecilik Yüzü: Daha (The More) Filminin Sosyolojik Okuması' (2019) 3(5) *İmgelem* 161–192.

Aleksić J, Miletić M, Radulović R and Božović J, 'Containerization: Reality or Vision of New Age' (7th International Conference 'Civil Engineering – Science and Practice', Košalin, Montenegro, 10–14 March 2020) 819–826.

Bayındır Goularas G and Sunata U, 'Türk Dış Politikasında Göç ve Mülteci Rejimi' (2015) 2(1) *Moment Dergi* 12–40.

Chambers I, *Migrancy, Culture, Identity* (Routledge 2001).

Dabaieh M and Alwall J, 'Building Now and Building Back: Refugees at the Centre of an Occupant Driven Design and Construction Process' (2018) 37 *Sustainable Cities and Society* 619–627.

General Directorate of Security, *Comparison of European Union Acquis and Turkish Legislation on Migration* (International Organization for Migration and British Embassy 2005).

Hong Y, 'A Study on the Condition of Temporary Housing Following Disasters: Focus on Container Housing' (2017) 6(3) *Frontiers of Architectural Research* 374–383.

İnan Z and Korgavuş B, 'Mülteci Kampları ve Yerleşim Alanlarında Sürdürülebilir Tasarım' (2017) 1(2) *Contemporary Research in Economics and Social Sciences* 103–121.

Kartal B and Başçı E, 'Türkiye'ye Yönelik Mülteci ve Sığınmacı Hareketleri' (2014) 12(2) *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 275–299.

Lefebvre H, *The Production of Space* (Donald Nicholson-Smith tr, Blackwell 1991).

Moran F, Fosas D, Coley D, Natarajan S, Orr J and Bani Ahmad O, 'Improving Thermal Comfort in Refugee Shelters in Desert Environments' (2021) 61 *Energy for Sustainable Development* 28–45.

Salta S, Papavasileiou N, Pylotis K and Katsaros M, 'Adaptable Emergency Shelter: A Case Study in Generative Design and Additive Manufacturing in Mass Customization Era' (2020) 44 *Procedia Manufacturing* 124–131.

Salvalai G, Imperadori M, Lumina FF, Mutti E and Polese I, 'Architecture for Refugees, Resilience Shelter Project: A Case Study Using Recycled Skis' (International High-Performance Built Environment Conference – A Sustainable Built Environment Conference 2016 Series (SBE16), iHBE 2016) (2017) 180 *Procedia Engineering* 1110–1120.

Savage M, Bagnall G and Longhurst B, *Globalization & Belonging* (Sage 2001).

SAYIŞTAYLARIN ÇOCUKLARIN KORUNMASI ODAKLI DENETİMLERİNDEN YANSIYAN İYİ UYGULAMA ESASLARI

*Good Practice Essentials Reflecting From Supreme Audit Institutions's Audit Activities
Focused on Protection of Children*

Yaşar UZUN*

Öz: Toplumsal yapıyı oluşturan çocukların korunması, bireylerin, ailenin ve toplumsal yapının güçlendirilmesinin yanı sıra devletin devamlılığı ve insan haklarına dayalı devlet anlayışının sürdürülebilirliği açısından da kamuda yönetilmesi gereken bir alandır. Literatürde, çocukların korunması alanına ilişkin yapılmış çalışmalara rastlanılmakla birlikte, kamu yönetimlerinin yüksek denetim kurumları olarak bilinen Sayıştayların bu alanda üstlenmiş oldukları rol ve sorumluluklar ile bu kurumların denetim uygulamaları hakkında yeterli çalışma mevcut değildir. Bu nedenle çalışmanın amacı, kamuda çocukların korunması alanında Sayıştayların rol ve sorumluluklarını değerlendirmek, tespit edilmiş ülke Sayıştaylarının denetim uygulamalarında çocukların korunması alanının hangi boyutları itibarıyla ele alındığını analiz etmektir. Çalışma, söz konusu denetim uygulamalarına dayalı olarak kamuda çocukların korunması alanında göz ardı edilmemesi gereken iyi yönetim uygulama esaslarını tespit etmeyi, ayrıca bu alanda ülke Sayıştayları tarafından yapılmış denetim çalışmalarının ülkemizin literatür bilgisine dâhil edilmesine katkıda bulunmayı da hedeflemektedir. Çalışmada, Sayıştayların, kamu kaynağının yönetildiği ve kullanıldığı bir alan olarak çocukların korunması ile ilgili mevzuata uygunluk denetimlerini yaptıkları; çocuk işçiliği ve çocuk yoksulluğu ile mücadelenin yönetilmesi, çocukların akran zorbalığından korunması, çocuklar için internet güvenliğinin sağlanması, çocuk koruma sistemlerindeki yapıların etkinliğinin değerlendirilmesi, çocukların kötü muameleden korunması, çocukların korunması uygulamalarına cinsiyet temelinde bakılması gibi farklı boyutlar üzerinden performans denetim uygulamaları gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sayıştay, Çocuk Koruma, Denetim, İnsan Hakları, Aile.

Abstract: Protection of children is an area that needs to be managed in terms of strengthening individuals, families and social structure, as well as the continuity of the state and the sustainability of the state understanding based on human rights. There are studies and resources on the protection of children in the literature, however there are not enough studies about the roles and responsibilities of the Supreme Audit Institutions (SAIs) and their audit practices in this field. Thus, the aim of this paper is to discuss the roles and responsibilities of the SAIs in the field of protection of children in public administration, and to analyze in detail which dimensions of this field are addressed within the SAIs' audit practices identified. The study also aims to identify the essentials of good management practice that should not be ignored in the field of protecting children in the public sector, and to include the audit studies of different SAIs identified into our country's literature accumulation. The study shows that SAIs carry out compliance audits regarding the protection of children as an area where public resources are managed and used. In addition to this, SAIs carry out performance audit practices in public administration in the field of protection of children with different dimensions as follow: managing the fight against child labor and child poverty, protecting children from peer bullying, ensuring internet security for children, evaluating the effectiveness of structures in child protection systems, protecting children from maltreatment, and looking at protection of children on a gender basis etc.

Keywords: Supreme Audit Institution, Child Protection, Audit, Human Rights, Family.

* Uzman Denetçi, Sayıştay Başkanlığı, E-posta: yasaruzun@sayistay.gov.tr, ORCID: 0000-0003-3803-0611

Makale Geliş Tarihi: 11.03.2025, Makale Kabul Tarihi: 05.11.2025

DOI: 10.59162/tihe.1655404

GİRİŞ

Devletler, insanıyla kaimdir. Üzerinde yaşadığımız toprakların kadim bilgisi, insanın yaşatılmasıyla devletin de yaşayacağını söyler. Toplumunu oluşturan her kişinin varlığını bedensel ve ruhsal açıdan geliştirebilmesi, öz güvenli birey olması, insan onuruna uygun yaşam şartlarına kavuşması, yaşamsal ihtiyaçlarını giderecek imkân ve desteğe ulaşabilmesi gibi temel gereklilikler sağlandıkça devletler de var olmaya devam edecektir. Devletler, insanı yaşatmak üzere hak ve hukukunun başladığı andan itibaren onun hak ve hürriyetlerini koruyacak ve gözetecek tedbirleri uygulamaya koyarlar. Devletlerin insanı korumaya, geliştirmeye ve desteklemeye yönelik kamu politikalarının, sağlıktan eğitime, güvenlikten tarım ve gıdaya, ekonomiden adalete pek çok alanı ilgilendiren yönleri vardır. İnsanı ve bu çalışma özelinde çocukları korumaya yönelik kamu politikaları, birey olarak çocuğun, ailenin, toplumun ve ülkenin geleceğinin güvenceye alınması, bireylerin hak ve hürriyetlerini insan onuruna yaraşır şekilde yaşayabilecekleri ve yaşamsal faaliyetlerini sürdürebilecekleri bir çevrenin oluşturulması açısından önemlidir. Çocukların korunması, toplumsal düzenin sağlanması, sosyal devlet olunması, sosyal adaletin gerçekleşmesi, sosyal sorunların azaltılması¹, ailenin korunması gibi temel nedenlere dayalı olarak devletin görev ve sorumluluğu kapsamında ele alınması gereken bir yönetim alanıdır. Bu bağlamda çocukların korunması, söz konusu koruma fonksiyonunun gerektirdiği alanlara matuf kısa, orta ve uzun vadeli politikalar geliştirilmesini², yasal ve kurumsal düzenlemelerin gerçekleştirilmesini zorunlu kılar. Bunların yanı sıra, çocukların korunmasına yönelik olarak kamu yönetimlerinde koruyucu, önleyici ve yaptırım uygulayıcı kurumsal yapı ve sistemlerin ihdas edilmesi, plan, program ve projelerin hayata geçirilmesi, kamu kaynağının yönetilmesi ve kullanılması da temel gerekliliklerdendir. Çocukların korunmasına ilişkin kamu politikalarının etkin şekilde uygulanmasında parlamentodan hükümete, yargı organlarından medya ve sivil toplum kuruluşlarına, merkezi idarelerden yerel idarelere ve buradaki görevlilere, ailelerden topluma ve bireysel olarak vatandaşlara pek çok kişi, kurum ve kuruluş önemli rol ve sorumluluklar düşmektedir. Çocukların korunması ile ilgili kamu politikalarının başarılı şekilde hayata geçirilmesinde rol ve sorumluluk sahibi kurumlardan birisi de kamu mali yönetimlerinin yüksek denetim kurumları olarak bilinen Sayıştaylardır.

¹ Eyüp Bedir, 'Sosyal Politikaya İlişkin Genel Bilgiler ve Sosyal Politikanın Araçları' in Abdurrahman İlhan Oral ve Yener Şişman(eds).Sosyal Politika.(T.C.Anadolu Üniversitesi Yayını, 2014) 11

² İbid 18

Parlamentolar adına denetim yapan Sayıştaylar, doğrudan bu kurumlara raporlama yapma yetkisine sahiptirler.³ Sayıştaylar, kamu kaynaklarının yönetilmesini ve kullanılmasını tekil idare bazında olduğu gibi kamunun bütününde de denetleyebilen kurumlardır. Bu çalışmada, Sayıştayların çocukların korunmasına yönelik kamu politikalarının uygulanmasında nasıl bir role sahip oldukları üzerinde durulacaktır. Bu nedenle çalışmanın genel amacı, kamu yönetimlerinde çocukların korunmasına ilişkin olarak Sayıştayların yapmış oldukları denetimler, bu denetimlerden yansıyan ve kamu politikalarının geliştirilmesinde ve uygulanmasında göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülen iyi uygulama esasları hakkında okuyucu farkındalığını sağlamaktır. Bunun yanı sıra çalışmanın, içerdiği ülke Sayıştayları uygulamalarının ülkemiz literatür bilgi birikimine katkı sağlayacağı da düşünülmektedir.

Çalışmada öncelikle çocukların korunması konusunda kavramsal bir çerçeve sunulacak ve Türkiye’de çocukların korunmasına yönelik yönetim altyapısı hakkında genel bilgiler verilecektir. Çocukların korunması alanında literatüre kazandırılmış çalışma örneklerine yer verilmesinin ardından farklı ülke Sayıştaylarının çocukların korunması alanında yapmış oldukları denetim uygulamaları hakkında örnekler sunulacak ve genel bir değerlendirme yapılacaktır.

I. ÇOCUK KAVRAMI VE KAMUDA YÖNETİM ALANI OLARAK ÇOCUKLARIN KORUNMASI

TDK Genel Türkçe Sözlük’te çocuk kavramı, “*bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız; yavru, bala, uşak, velet*”, “*soy bakımından oğul veya kız; yavru, bala, döl, evlat, zürriyet*”, “*genç erkek*”, “*büyükler arasında daha az yaşlı olan kişi*”, “*büyüklerle yakışmayacak, daha çok küçüklerin yapabileceği gibi davranan kimse*”, “*belli bir işte yeteri kadar deneyimi ve yeteneği olmayan kimse*”⁴ şeklinde anlamlar taşımaktadır. Tokol’a göre⁵ evrensel olarak kabul edilmiş bir çocuk tanımı bulunmamakta, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine, sosyo-kültürel yapılarına ve zamana bağlı olarak farklı tanımlar yapılabilmektedir. Çocukluk dönemini, gençlik döneminden ayırmak amacıyla yaş faktörü kullanılmakta, bununla birlikte kabul edilen yaş sınırı da ülkelere, cinsiyete, kır/kent ayırımına, zamana, ülkelerin hu-

³ Köse H Ö, ‘Parlamento Adına Denetim İşlevi ve Yüksek Denetim Kurumlarının Parlamento İle İlişkileri’ (2001) The Conference Journal of Financial Studies Center 23, 25.

⁴ TDK Türk Dil Kurumu, ‘Çocuk’ (TDK 2025) Erişim Tarihi: 10.12.2024

⁵ Aysen Tokol, ‘Çocuklara Yönelik Sosyal Politikalar’ in Aysen Tokol ve Yusuf Alper (eds), Sosyal Politika (11. Bası, Dora Basım 2020) 407.

kuki mevzuatına ve uluslararası belgelere göre değişebilmektedir. Namal'a⁶ göre ise çocuk kavramı üzerinde uzlaşma sağlanmış net bir tanım bulmak mümkün gözükmemekte, bununla birlikte uluslararası sözleşmeler ışığında 18 yaşın altındaki her birey çocuk olarak kabul görülmektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1'nci maddesine göre, çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılmaktadır.⁷ Çocuk, *“yasalarca tespit edilen belirli bir yaşın altında olduğu için fiziksel, zihinsel, sosyal, psikolojik ve ahlaki gelişimini tamamlamamış, bu nedenle özel olarak korunmaya muhtaç olan kişi”* olarak tanımlanabilir.⁸ Ulusal mevzuatta yer alan düzenlemelere bakıldığında, örneğin 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nda *“çocuk daha erken yaşta ergin olsa bile, on sekiz yaşını doldurmamış kişi”* olarak tanımlanmakta, 4721 sayılı Türk Medeni Kanununda (md:28) ise, *“çocuk, hak ehliyetini, sağ doğmak koşuluyla, ana rahmine düştüğü andan başlayarak elde etmekte, “kişilik” ise, çocuğun sağ olarak tamamıyla doğduğu anda başlamaktadır.”* düzenlemesi yer almaktadır.

“Korumak” fiili, *“bir kimseyi veya bir şeyi dış etkilere, tehlikeden, zor bir durumdan uzak tutmak; muhafaza etmek, vıkaye etmek, sıyanet etmek”*; *“güçlü bir kimse veya kuruluş, güçsüz birini veya bir şeyi desteklemek; himaye etmek”*, *“tehlikeye karşı savunması altında bulundurmak”*, *“Tehlikeli, zararlı durumları önlemek”* gibi anlamlar taşımaktadır.⁹ Çocukların korunması kavramı ise, *“çocuğun fiziksel, sosyal, duygusal, ekonomik, kültürel, ahlaki ve siyasal olmak üzere tüm yönlerden güvenliğinin hukuki zeminde sağlanması”* olarak ele alınabilir.¹⁰ Çocuğun korunması, *“önemli bir zarara uğrayan veya ciddi zarar görme olasılığı bulunan çocukları korumak üzere birden fazla idarenin faaliyet ve süreçlerini içeren çalışmaları”* ifade eder.¹¹ Çocuğun ko-

⁶ Mete Kaan Namal, 'Uluslararası ve Ulusal Mevzuat Açısından Türkiye'de Çocuk İşçiliği' in Yavuz Kağan Yasım (ed.), İşgücü Piyasasında Dezavantajlı Gruplar, (1. Bası, Türk Metal Sendikası Araştırma ve eğitim Merkezi 2019) 53, 54.

⁷ UNICEF Türkiye, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu Türkiye, 'Çocuk Haklarına Dair Sözleşme' (UNICEF Türkiye, 2025) <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme> Erişim Tarihi: 02.02.2025

⁸ Hande Bahar Aykaç, 'Hukusal Açısından Çocuk ve Genç İşçiliği' (2015) (116) Türkiye Barolar Birliği Dergisi 335, 337.

⁹ TDK, Türk Dil Kurumu, 'Korumak' (TDK, 2025) <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 12.12.2024

¹⁰ Önder Beter, 'Türkiye ve İngiltere'de çocuk koruma sistemleri' (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi 2010) 10

¹¹ HM Government, 'Working Together to Safeguard Children 2023-A guide to multi-agency working to help, protect and promote the welfare of children' (HM Government,

runması, bir başka tanımlamaya göre tüm çocukların zarar görmeme, zarardan korunma hakkını ifade etmekte, bu bağlamda çocuğun yaşaması, büyümesi ve gelişmesi için ihtiyaç duyduğu diğer haklarının sağlanmasını gerektirmektedir.¹² Çocukların korunması, çocuk hak ve özgürlüklerinin korunması ve sürdürülmesi açısından zaruridir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi çocukların haklarının normatif çerçevesini en ayrıntılı şekilde tarif etmektedir¹³. BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne göre devletler;

- Tüm çocukların haklarını korumak için mümkün olan azami çabayı göstermelidir (md.4);
- Çocuğun kimliğini korumalıdır (md.8);
- Çocukların kitle iletişim araçları vasıtasıyla güvenilir bilgiye erişmelerinde kendilerine zarar verebilecek içeriklerden korunmasına yardımcı olmalıdır (md.17);
- Çocuğu her türlü şiddet veya istismara, ihmal ya da kötü muameleye karşı korumalıdır (md.19);
- Mülteci sayılan veya mülteci statüsü kazanmaya çalışan bir çocuğun, diğer tüm çocuklarla eşit haklardan faydalanmasını sağlamalıdır (md.22);
- Çocukları kendileri için tehlikeli olabilecek veya sağlıkları veya eğitimlerine zarar verebilecek işlerde çalıştırılmaktan korumalıdır (md.32);
- Çocukları uyuşturucu maddelerin yasadışı kullanımına karşı korumalıdır (md.33);
- Çocukları cinsel istismar ve suiistimale karşı korumalıdır (md.34);
- Çocukların kaçırılmasını veya para karşılığı satılmasını engellemelidir (md.35).¹⁴

2023) 79 Erişim tarihi: 09.01.2025

¹² Yüksel Baykara Acar ve diğerleri, 'Türkiye'de Çocuk Koruma Sistemi: Sorunlar ve Savunu Alanları' (Uluslararası Çocuk Merkezi, 2018) 14 https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/191983/mod_resource/content/0/Cocuk%20Koruma%20Sistemi%20sorunlar%20ve%20savunu%20alanlari.pdf Erişim Tarihi: 03.01.2025

¹³ Elif Kösesoy, 'Buz Dağının Görünmeyen Kısmı: Çocuklar, Pandemi ve Çocuk Hakları' in Uluslararası Sempozyum Salgın Dönemlerinde İnsan Hakları Bildiriler Kitabı. (1 nci bası, TİHEK 2022) 305,311.

¹⁴ KDK, Kamu Denetçiliği Kurumu, 'Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme-Özet' (KDK, 2025) Erişim Tarihi: 15.01.2025

Çocukların korunmaya ihtiyaç duyması, birçok faktör sebebiyle olabilmektedir. Literatürde çocukların korunmaya ihtiyaç duymaları “*ailevi*”, “*ekonomik*”, “*ihmal ve istismar*”, “*ebeveynlerin boşanması*” gibi nedenlerle ilişkilendirilmektedir. Bu durum, korunmaya ihtiyacı olan çocuk kavramının, çoklu bakış açısıyla incelenmesi gerekliliğini gözler önüne sermektedir.¹⁵ Çocukların korunması alanında geliştirilecek kamu politikalarının ve alınacak tedbirlerin “sistemli” bir şekilde tasarlanması ve hayata geçirilmesi beklenir. Günümüzde “çocuk koruma sistemi (ÇKS)” denilince, bir toplumda çocukların ihmal ve istismardan korunması için, çocuğun tam iyilik halinin devamını hedefleyen hizmetlerin organize edildiği yasal ve örgütsel yapıdan bahsedilmektedir.¹⁶ Çocuk koruma sistemleri, kötü muameleye maruz kalmış çocukların güvenliğini, devamlılığını ve iyi olmalarını sağlamakla sorumludurlar.¹⁷ Çocuk koruma sistemi, istismarı, ihmali, sömürüyü ve çocuklara karşı şiddetin diğer biçimlerini önlemek ve karşılık vermek üzere birlikte çalışan koordineli formal (politikalar ve düzenlemelerle öngörülen) ve informal (toplumun değerleri, uygulamaları, gelenekleri gibi etkenlerin şekillendirdiği) unsurlar setidir. Çocuk koruma sistemleri, aşağıdaki unsurlardan oluşur:¹⁸ Sistemi oluşturan yapıları, görev ve sorumlulukları, fonksiyonları belirleyen mevzuat, politikalar ve standartlar;

- Çocukların korunmasını sağlayıcı hizmetler ve hizmet sunum mekanizmaları;
- Çocuk koruma hizmetlerinin gerektirdiği kaynakları, altyapıyı, yetkinlikleri içeren kapasite unsuru;

¹⁵ Burak Küsmez, ‘Korunma İhtiyacı Olan Çocuklar İçin Kurumsal ve Alternatif Hizmet Modelleri: Bir Değerlendirme’ (2020) 4(3) International Journal of Social and Humanities Sciences 201,202-203

¹⁶ İsmet Galip Yolcuoğlu, ‘Türkiye’de Çocuk Koruma Sisteminin Genel Olarak Değerlendirilmesi’ (2009) 5(18) Aile ve Toplum Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi 43,48. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/197984](https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/197984) Erişim Tarihi: 05.01.2025

¹⁷ Jones A S ve diğerleri, ‘Defining and strengthening child well-being in child protection’ (2015) 54 Children and Youth Services Review 57-70 <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0190740915001504?via%3Dihub> Erişim Tarihi: 16.01.2025

¹⁸ Forbes B ve diğerleri, ‘A systems approach to child protection: A World Vision Discussion Paper’ (World Vision International, 2011) 2-10 <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/5113.pdf> Erişim Tarihi: 04.02.2025

- Çocukların korunmasını bütüncül ve koordineli bir yaklaşımla güvenceye alan ve sistemin bütün unsurlarının iş birliği ve koordinasyon içerisinde olmasını sağlayan mekanizmalar;
- Çocuk koruma sisteminin, uygulamada çocuğun en yüksek menfaatinin sağlayıcı olmasını, düzenlemelere uygunluğunu ve çocuğun koruma ihtiyaçlarına etkin şekilde karşılık verilmesini güvenceye alacak hesap verebilirlik mekanizmaları;
- Çocuğun bakımını destekleyen olumlu ve koruyucu değerler, davranışlar ve geleneksel uygulamalar ile bunları sağlayan sosyal ortam;
- Çocukların, kendilerini ve diğerlerini koruyabilmelerine katkı sağlayacak kabiliyetlerini güçlendiren duruşu, hayat becerileri.

Tarihsel süreçte bakıldığında, çocuk refahı politikalarının, yasal ve örgütsel açıdan önemli değişimler geçirdiği; çocuğa bakış açısındaki ve çocuk refahı politikalarındaki gelişmelerin, çocuk koruma sistemlerinin ortaya çıkmasını sağladığı anlaşılmaktadır. Günümüzde çocuk koruma sistemleri ülkelerde yaşanan sosyal sorunlar, göçler, mülteci sorunları, işsizlik ve yoksulluk gibi çocukların iyilik halini tehdit eden risk faktörleri karşısında, onların gereksinimlerini karşılamak ve çocuk ihmallerini önlemek hedefiyle, çağdaş toplumsal refah sistemlerinde yerlerini almışlardır.¹⁹

II. TÜRKİYE’DE ÇOCUKLARIN KORUNMASINA YÖNELİK YÖNETİM ALTYAPISI

Türkiye’de çocukların korunması konusu, anayasal zemine dayalı olarak ele alınan bir yönetim alanıdır. 1982 Anayasasında çocukların korunması ile ilgili pek çok esası tespit etmek mümkündür: Örneğin,

- Devlet, çocukların hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamakla mükelleftir (madde.56);
- Çocuklar, sosyal güvenlik hakkına sahiptir (madde.60);
- Çocuklar, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir (madde.12);
- Çocuklar, özürllüler, harp ve vazife şehitlerinin yetimleri için tedbirler alır ve alınacak bu tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz (madde.10);

¹⁹ Yolcuoğlu (n 16) 48

- Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması için gerekli tedbirleri alır (madde.41);
- Her çocuk, korunma ve bakımdan yararlanma, yüksek yararına açıkça aykırı olmadıkça, ana ve babasıyla kişisel ve doğrudan ilişki kurma ve sürdürme hakkına sahiptir (madde.41);
- Devlet, her türlü istismara ve şiddete karşı çocukları koruyucu tedbirleri alır (madde.41);
- Devlet, yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının aile birliğinin, çocuklarının eğitiminin, kültürel ihtiyaçlarının ve sosyal güvenliklerinin sağlanması, anavatanla bağlarının korunması ve yurda dönüşlerinde yardımcı olunması için gereken tedbirleri alır (madde.62);
- Devlet, korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır (madde.61).

Çocukların korunması ile ilgili olarak taraf olduğumuz uluslararası sözleşmelerde de devletlerin görev ve sorumluluklarını ifade eden hükümler mevcuttur. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bunlardan bazılarıdır.²⁰ Örneğin Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, devletlerin uymak zorunda olduğu ve çocuk haklarına dair her uygulamada dikkate alınması gereken dört temel ilkeden ve hak listelerinden oluşmaktadır. Bu temel ilkeler, “ayrımcılık yasağı ilkesi”, “çocuğun yüksek yararı ilkesi”, “çocuğun görüşlerine saygı ilkesi” ve “yaşama ve gelişme hakkı” şeklindedir ve Sözleşme’de yer alan tüm hakları kapsayıcı niteliğe haizdir.²¹ Sözleşmede genel olarak insan haklarıyla bağlantılı bütün haklar çocuklara da tanınmıştır. Bütün insanlara uygulanabilecek standartlar çocuklar söz konusu olduğunda yükseltilmiştir. Bunun nedeni, bağımlı ve gelişmekte bir insan varlığı olan çocuğun özel gereksinimlerinin dikkate alınmasını sağlamaktır.²² Bu kapsamda Sözleşmede kişisel haklara, sosyal, ekonomik ve kültürel haklara, korunma haklarına, katılım haklarına ve özel ola-

²⁰ Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, ‘2023-2028 Türkiye Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı’ (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022) <https://www.aile.gov.tr/media/132816/turkiye-c-ocuk-haklari-strateji-belgesi-ve-eylem-plan-2023-2028-dijital.pdf> Erişim Tarihi: 03.01.2025

²¹ Kösesoy (n 13) 311.

²² Emine Akyüz, ‘Çocuk Hukuku Çocukların Hakları ve Korunması’ (3. Bası, PEGEM Akademi 2013) 56

rak korunması gereken çocukların haklarına yer verildiği söylenebilir.²³ Öte yandan Türkiye’de çocukların korunması ile ilgili olarak pek çok kanunda uyulması gereken esaslara yer verilmiştir. 5395 Sayılı Çocuk Koruma Kanunu, 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, 5393 Sayılı Belediye Kanunu, 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu, 1117 Sayılı Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu ve 2559 Sayılı Polis Vazife Salahiyet Kanunu bu düzenlemelerden bazılarıdır. Örneğin 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu ile, korunma ihtiyacı olan veya suça sürüklenen çocukların korunmasına, haklarının ve esenliklerinin güvence altına alınmasına ilişkin usul ve esaslar düzenlenmiştir. Söz konusu Kanun; çocuğun haklarının korunması amacıyla izlenmesi gereken ilkeleri, koruyucu ve destekleyici tedbirleri, suça sürüklenen çocuk hakkındaki soruşturma, kovuşturma esaslarını tarif etmektedir. Bunların yanı sıra kanunda; çocukların korunması kapsamında mahkemelerin, savcılıkların ve kolluğun görevleri, sosyal inceleme, çocuğun denetim altına alınması, çocuk teslimi ve çocukla kişisel ilişki kurulması gibi temel başlıklara ilişkin bilgilere ve uygulama esaslarına yer verilmektedir.

Kalkınma planları, kalkınmanın tüm boyutlarını içeren uzun vadeli politikaları ve bağlı tedbirleri tarif eden stratejik belgelerdir. Çocuk ve çocukların korunması alanında izlenecek kamu politikaları da Türkiye’nin kalkınma planlarında yer alan temel başlıklar arasındadır. Örneğin Türkiye’nin 12. Kalkınma Planında (2024-2028); çocukla ilgili izlenecek politika ve tedbirlerin temel amacının *“geleceğimizin teminatı çocuklarımızın üstün yararı temelinde iyi olma hallerinin desteklenmesi, hayata eşit ve sağlıklı koşullarda başlayabilmeleri, erken yaşlardan itibaren nitelikli eğitim imkânlarına eşit fırsatlarda erişebilmeleri, sağlıklı bir şekilde beslenmeleri, barınmaları ve gelişmeleri için en uygun ortamın oluşturulması, potansiyellerini gerçekleştirilmeye yönelik imkânların artırılması”* olduğu ifade edilmiştir. Plan, bu amaç doğrultusunda 14 adet temel politika ve bunlara bağlı tedbirleri öngörmüştür.²⁴ Türkiye’de çocukların korunması konusunu kapsayacak şekilde müstakil stratejik planlar da hazırlanmıştır. Örneğin, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının koordinesinde ve ilgili tüm sektörlerin işbirliğinde hazırlanan 2023-2028 Türkiye Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı ile; *“toplumda çocuk hakları kültürünün oluşturulması, çocuğun sosyal ve fiziksel çevresinin, çocuk adalet sisteminin, çocuk koruma sisteminin ve eğitim sisteminin iyileştirilmesi, çocuğa yönelik özel koruma hizmet-*

²³ Kösesoy (n 13) 312.

²⁴ CSB,Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, ‘On İkinci Kalkınma Planı’ (CSB, 2023) 173-178 https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf Erişim Tarihi: 04.01.2025

lerinin geliştirilmesi ve verilen hizmetlerin uygulamasının izlenmesi için etkin bir izleme sisteminin geliştirilmesi” amaçlanmıştır.²⁵ Türkiye’de çocukların her türlü ihmal ve istismardan korunarak sağlıklı gelişimini temin etmek üzere; ulusal politika ve stratejilerin belirlenmesi amacıyla gerekli çalışmaları koordine etmek, çocuklara yönelik sosyal hizmet ve yardım faaliyetlerini yürütmek, bu alanda ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile gönüllü kuruluşlar arasında iş birliği ve koordinasyonu sağlamak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının görevleri arasında yer almaktadır. Bakanlık, öncelikle çocuğun aile içinde yetiştirilmesi ve desteklenmesi amacıyla aileyi eğitim, danışmanlık ve sosyal yardımlarla güçlendirmek; korunmaya, bakıma ve yardıma muhtaç çocuk, kadın, engelli ve yaşlıları tespit etmek, bunların korunması, bakımı, yetiştirilmesi ve rehabilitasyonlarını sağlamak üzere gerekli hizmetleri yürütmektedir. Bakanlık, bu hizmetler için gerekli gündüzlü ve yatılı sosyal hizmet kuruluşları kurmak ve işletmek üzere de faaliyetler gerçekleştirmektedir.²⁶ Bakanlığın merkez teşkilat birimlerinden olan Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü geniş bir görev yelpazesine sahiptir. Bu görevlerden bazıları aşağıda ifade edilmiştir:²⁷ Bakanlığın çocuklara yönelik koruyucu, önleyici, eğitici, geliştirici, rehberlik ve rehabilite edici sosyal hizmet faaliyetlerini yürütmek ve koordine etmek;

- Kamu kurum ve kuruluşları, gönüllü kuruluşlar ile gerçek ve tüzel kişilerce çocuklara yönelik yürütülen sosyal hizmetlere ilişkin ilke, usul ve standartları belirlemek ve bunlara uyulmasını sağlamak;
- Çocukların her türlü ihmal ve istismardan korunması ve sağlıklı gelişimi için gerekli önleyici ve telafi edici mekanizmaları oluşturmak ve uygulamaya koymak;
- Geçici ya da sürekli olarak aile ortamından mahrum kalan veya yüksek yararı ailesinin yanında bulunmamayı gerektiren çocuklara, özel bakım ve koruma hizmeti sunmak;

²⁵ Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, ‘2023-2028 Türkiye Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı’ (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2022) 3. <https://www.aile.gov.tr/media/132816/turkiye-c-ocuk-haklari-strateji-belgesi-ve-eylem-plani-2023-2028-dijital.pdf> Erişim Tarihi: 03.01.2025

²⁶ Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, ‘2023 Yılı Faaliyet Raporu’ (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2024) 3,4 <https://www.aile.gov.tr/media/160427/faaliyet-raporu-2023.pdf> Erişim Tarihi: 03.01.2025

²⁷ İbid 15

- Özel surette korunması gereken çocuklara yönelik hizmetleri, habersiz denetimleri de kapsayacak şekilde yerinde denetlemek, tespit edilen aksaklıklara ve yetersizliklere karşı gerekli önlemleri ivedilikle almak;
- Evlat edindirme ve koruyucu aile hizmetlerini koordine etmek.

Türkiye’de Çocuk Evleri Koordinasyon Merkezi (ÇEKOM); Çocuk Koruma, İlk Müdahale ve Değerlendirme Birimi (ÇOKİM); Çocuk Evleri Sitesi (ÇES); Çocuk Evleri, İhtisaslaştırılmış Çocuk Evleri Sitesi (İÇES) gibi uygulamalar çocukların korunması alanında hayata geçirilmiş, önemli işlevler üstlenen kurumsal yapılarıdır.²⁸

Türkiye’de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının yanı sıra diğer kamu kurum ve kuruluşları da çocukların korunması alanında rol ve sorumluluk üstlenmektedir. Örneğin,

- Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (çocuk haklarının korunması ve izlenmesi, hak ihlal başvurularının neticelendirilmesi);²⁹
- Kamu Denetçiliği Kurumu (çocukların kamu hizmeti alımında veya kamu görevlileriyle etkileşimlerinde karşılaştıkları hak ihlalleri ve sorunlara ilişkin başvuruların neticelendirilmesi);³⁰
- Kişisel Verileri Koruma Kurumu (çocukların kişisel verilerinin korunması ile ilgili faaliyetler);³¹ Milli Eğitim Bakanlığı (eğitim hizmeti sunumu, aile eğitimlerinin verilmesi vb. alanlarda);
- Sağlık Bakanlığı (sağlık hizmeti sunumu vb. alanlarda);
- Diyanet İşleri Başkanlığı (aile eğitimleri verilmesi vb. alanlarda),
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu ve Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (medya alanında hizmet sunumu);
- İçişleri Bakanlığı (güvenlik hizmetleri sunumu),

²⁸ İbid 7

²⁹ TİHEK, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, ‘2023Yılı Faaliyet Raporu’ (TİHEK, 2024) <https://www.tihek.gov.tr/public/editor/uploads/AzJO3B13.pdf> Erişim Tarihi: 17.01.2025

³⁰ KDK, Kamu Denetçiliği Kurumu, ‘Çocuk ve Gençler İçin Rehber Sorularla Kamu Denetçiliği Kurumu’ (KDK, 2025a) 10.

³¹ KVKK, Kişisel Verileri Koruma Kurumu, ‘2023 Yılı Faaliyet Raporu’ (KVKK, 2024) <https://www.kvkk.gov.tr/SharedFolderServer/CMSFiles/1ee4f609-711f-4a85-aefc-69181bbcdf3a.pdf> Erişim Tarihi: 03.02.2025

- Adalet Bakanlığı, Kızılay, İçişleri Bakanlığı (suça sürüklenmiş çocuklara hizmet sunumu) vb.³²

III. LİTERATÜRDE ÇOCUKLARIN KORUNMASI

İnsanın salt insan olduğu için değerli olduğu fikrinin yansıması olan insan onuru kavramı, insan haklarının kaynağını teşkil etmektedir. İnsan onuru ile temellendirilen insan hakları kuramı, zaman içerisinde pek çok hak listesini kapsayacak şekilde gelişmiş, bu gelişimde özel olarak korunması gereken toplumsal grupların da hakları gündeme gelmiştir. İnsan haklarının kavramlaştırılması sonucu ortaya çıkan bu hak kategorilerinden biri de çocuk haklarıdır. Çocuk hakları, çocukların tarihsel, sosyal, ekonomik, biyolojik gibi çeşitli sebeplerden kaynaklanan güç durumlarının bertaraf edilmesini amaçlamaktadır.³³ Çocuk hakları; sağlık, eğitim, aile hayatı, oyun ve eğlence, yeterli yaşam standardı, istismar ve zarardan korunma haklarını içermektedir. Günümüzde küresel ölçekte çocuk hakları ile ilgili temel sorun alanlarını; “insan ticareti, çocuk yaşta evlilik, çocuk işçiliği, eğitime erişim eksikliği, çocuk askerler, temiz suya erişim eksikliği ve sağlık hizmetlerine erişim eksikliği” olarak sıralanabilir.³⁴ Çocukların korunması, çocukların maddi ve manevi varlıklarının sahip oldukları haklar çerçevesinde korunması ve gözetilmesini, söz konusu hakların ihlaline yol açabilecek nedenlerle ve tehditlerle mücadelenin etkin şekilde yönetilmesini zorunlu kılmaktadır. Literatürde, çocukların korunması konusunun farklı boyutlar itibarıyla çalışma konusu yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda ifade edilmiştir:

Başar³⁵ tarafından yapılan çalışmada, çocuk koruma alanında yazılmış lisansüstü tezlerle dair bir inceleme yapılarak konuya ilişkin bir bakış açısı geliştirmek ve alana katkı sağlamak amaçlanmıştır. Çalışmada; çocuk koruma alanında yazılan tezlerin çoğunlukla yüksek lisans tezi ve büyük çoğunluğunun ise sosyal

³² Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, ‘Türkiye’de Çocuklara Yönelik Koruyucu ve Önleyici Politikaları Değerlendirme Çalıştayı Raporu’ (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, 2017)
³³ <https://www.aile.gov.tr/media/2498/turkiye-de-cocuklara-yonelik-koruyucu-ve-onleyici-politikalari-degerlendirme-calistayi-raporu.pdf> Erişim Tarihi: 03.01.2025

³³ Kösesoy (n 13) 310.

³⁴ Muharrem Kılıç, ‘Açılış Konuşmaları’ in Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin Kabulünün 32. Yılında Çocuk Hakları Sempozyum Raporu (1 nci bası, TİHEK 2022) 14, 15. <https://www.tihek.gov.tr/public/editor/uploads/1652181189.pdf> Erişim Tarihi: 03.01.2025

³⁵ Merve Başar, ‘Türkiye’de Çocuk Koruma Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi’ (2023) 3(5) Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırması Dergisi 31.

hizmet anabilim dalında olduğu tespit edilmiştir. Çalışmaya göre, yazılan tezler konu olarak en fazla çocuk koruma sisteminin tarihsel sürecine odaklanmakta, tezlerin bulgularından elde edilen en önemli sonuç ve öneriler ise mevzuat düzenleme ve politika oluşturulmasının gerekliliği üzerinedir.

Özkan ve arkadaşlarının ³⁶ yapmış oldukları çalışma ile “çocuk yoksulluğu” ve “çocuk işçiliği” alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının (STK’ların) çocuk işçiliğini ve çocuk yoksulluğunu önlemedeki rolleri ve sorunun çözümüne ilişkin görüş ve önerilerinin öğrenilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre; araştırmaya katılan öznelere göre çocuk yoksulluğunun ve çocuk işçiliğinin ortaya çıkmasında ve derinleşmesindeki temel nedenler arasında ekonomik sebepler, eğitim sistemindeki sorunlar, ailelerin ve toplumun konuya dair farkındalıklarının düşük olması yer almaktadır. Çalışmada, çocuk yoksulluğu ve çocuk işçiliği sorunu devam ettiği müddetçe toplumun yoksullaşması, kronik yoksulluk döngüsüne girilmesi, çocukların ihmal ve istismara uğraması ve suça sürüklenmesi gibi sonuçlarının ortaya çıkmaya devam edeceği vurgulanmıştır. Çalışma, bu sorunlarla mücadele edilebilmesi için eğitim sisteminin iyileştirilmesi ve kapsayıcı hale getirilmesi, ailelerin bilinçlendirilmesi ve ailelere ekonomik destek verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Çalışma, bu sorunlarla mücadele açısından somut önerilere de yer vermektedir.

Ozan ve Sütü’nün ³⁷ yapmış olduğu çalışmada, “COVID-19 dönemi ve çocuk işçiliği üzerine etkisi” değerlendirilmiştir. Çalışmada, COVID-19 döneminde, yaşanan ekonomik kriz, artan yoksulluk ve eğitim sürecinin kesintiye uğramasına bağlı olarak özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde çocuk işçiliğinin artış gösterdiği sonucuna varılmıştır. Çalışma, COVID-19 döneminde eğitim sürecinin kesintiye uğraması nedeniyle okul dışında kalmış, ücretli işçi olarak çalıştırılan çocukların tekrar okullaştırılmasının sağlanması gerektiğini vurgulamakta, COVID-19 salgınının çocuklara etkisi konusunda daha çok çalışma yapılmasına ve başta okul terki olmak üzere pandemi döneminden bu zamana devam eden sorunlara kalıcı çözümler geliştirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir.

³⁶ Yasemin Özkan ve diğerleri, ‘Çocuk Yoksulluğu ve Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Pikolo Derneği ve Türkiye Kızılay Derneği Örneği’(2023) 8(14) Çocuk ve Medeniyet Dergisi 11.

³⁷ Fadime Kübra Ozan ve Sevinç Pehlivan Sütü, ‘Covid-19 Döneminin Görünmeyen Yüzü: Çocuk İşçiliği’ (2023) 8(14) Çocuk ve Medeniyet Dergisi 189.

Arslan³⁸ tarafından yapılan çalışmada, göç hareketleri sonucunda Türkiye sınırları civarında veya dâhilinde bulunan yabancıların arasında “refakatsiz çocuk” olarak nitelendirilen çocukların Türk yabancılar hukukundaki durumları ele alınmıştır. Çalışmada, refakatsiz çocukların korunmasına ilişkin uluslararası alanda benimsenen prensiplerle bunların Türk mevzuatına nasıl yansıdığı incelenmiş; refakatsiz çocukların uluslararası korumadan yararlanacağı öngörüldüğünden, bu çocuklara ilişkin statü belirleme sürecinde yapılacak işlemlerle alınması gereken tedbirler analiz edilmiştir. Çalışmada, Türk hukukunda refakatsiz çocukların uluslararası korumadan yararlanacaklarının öngörüldüğü, dolayısıyla Türk hukukunda uluslararası koruma statüsü sahiplerinin tabi olduğu rejime bu çocukların da tabi olduğu ifade edilmiştir.

Al-Hammouri ve arkadaşlarının³⁹ çalışmasında, iklim değişikliğinin çocukların hayatta kalma, büyüme ve gelişme yetenekleri üzerindeki boyutu, ulusal ve uluslararası mevzuata uygun olarak çocukların iklim değişikliğinin etkilerinden ne ölçüde korunduğu konusu ele alınmıştır. Çalışma, uluslararası düzenlemeler ve Ürdün mevzuatı çerçevesinde iklim değişikliğinin etkileri karşısında çocukların haklarını korumaya yönelik unsurlara ve mekanizmalara işaret etmektedir. Çalışma, çocukların iklim değişikliğinin sonuçlarından en çok etkilenen kişiler olmaya başladığını vurgulamakta, bu nedenle onları bu değişikliklerin olumsuz etkilerinden korumak üzere koruma mekanizmalarına ilişkin önerilere yer vermektedir.

Woodman ve arkadaşlarının⁴⁰ çalışmasında, Avustralya’da çocuk koruma sisteminde görevli personelin çocukların kendilerine ilişkin kararlara katılımları konusunu nasıl algıladıkları araştırılmıştır. Çalışma bulgularına göre, çocuk koruma sistemi görevlileri çocukları “hak sahipleri” olarak değerlendirmekte ve güven altında olmaları için ihtiyaçları ve istekleri hakkında onları doğrudan dinlemenin temel bir zorunluluk olduğuna inanmaktadır. Çalışmaya göre, çocukların katılımı büyük ölçüde görevlilerin görüş ve becerilerine, sınırlı zamanda ve çocuk güvenliğinin öncelikli olduğu ortamlarda anlamlı katılım sağlama kabiliyetlerine dayalı olmaktadır. Çalışma, çocuk koruma sisteminde çocukların kendi yaşam-

³⁸ İlyas Arslan, ‘Türk Hukukunda Refakatsiz Çocukların Hukuki Durumu’ (2023) (55) Türkiye Adalet Akademisi Dergisi 73.

³⁹ Ali Al-Hammouri ve diğerleri, ‘Mechanisms for Protecting Children’s Rights from the Effects of Climate Change’ (2023) 15(4) Pakistan Journal of Criminology 639

⁴⁰ Elise Woodman ve diğerleri, ‘Children’s participation in child protection-How do practitioners understand children’s participation in practice?’ (2023) 28(1) Child & Family Social Work 125

larını etkileyecek ve haklarını en üst düzeyde elde etmelerini sağlayacak şekilde katılımlarını sağlayabilmeleri için öneriler de sunmaktadır.

Gönültaş⁴¹ tarafından yapılan çalışmada; öncelikle çocukların bulunabileceği tüm ortamların çocuk odaklı ortamlar niteliğine kavuşabilmesine yönelik, konunun kriminolojik boyutunu, çocuk odaklı ortam kavramını ve çocukların etkili korunmasına yönelik muhtemel standartları tartışmak amaçlanmıştır. Çalışmada, cinsel istismar ve diğer çocuğa yönelik kötü muamelenin önlenmesi adına çocukla ilgili hangi ortam söz konusu ise hepsinin çocuk odağında organize edilmesini, tasarlanmasını, yönetilmesini, buralarda bilinçli/etkin profesyonellerin/koruyucuların bulunmasını ve bu ortamlar konusunda ebeveynlerin bilinçli olmasını sağlayacak bütüncül bir bakış açısına ihtiyaç olduğu ifade edilmiştir.

Faraz ve arkadaşlarının⁴² çalışmasında, internette oyun oynayan çocuklara yönelik çevrim içi tehditler ve bu tehditleri ele alan mevcut çözümlerin sınırlamaları ele alınmıştır. Çalışmada, çocukların internet oyunları üzerinden siber zorbalık, cinsel içerikli iletişim vb tehditlere maruz kalabildikleri, çevrim içi oyun endüstrisinin çocukların oyun oynaması ve etkileşim kurması için güvenli bir ortam oluşturmak üzere aldığı tedbirlerin ise yetersiz kaldığı ifade edilmektedir. Çalışmada, çocukları çevrim içi ortamda korumak amacıyla oyun endüstrisi için asgari standartları düzenleyecek mevzuat ve politikalara acil ihtiyaç olduğuna, bu tür tehditleri önlemek için oyun endüstrisinde yenilikleri teşvik etmenin gerekliliğine işaret edilmektedir. Çalışma, çocukları internette oyun oynarken koruyan politikalar ve uygulamalar geliştirmeleri konusunda politika karar alıcılarına öneriler sunmakta, oyun endüstrisine ise güvenli ve eğlenceli bir oyun ortamı için uygun önlemleri sağlamaya yönelik çalışmalara devam etmeleri konusunda tavsiyelerde bulunmaktadır.

Özbay⁴³ tarafından yapılan çalışmada, internetin çocuklar için faydaları yanında barındırdığı risklerden yola çıkılarak ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemeler ve hâlihazırdaki çalışmalar ışığında internet ortamında çocukların korunmasına dair hususlar tartışılmıştır. İnternetin sağladığı faydalarla riskleri

⁴¹ Burak Miraç Gönültaş, 'A Child-Focused Understanding for the Protection and Safety of Children and Prevention of Sexual Abuse : Child Centered Environments'(2022) 46(1) , Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 85.

⁴² Anum Faraz ve diğerleri, 'Child Safety and Protection in the Online Gaming Ecosystem' (2022) 10 IEEE Access 115895

⁴³ Halil İbrahim Özbay, 'İnternet Ortamında Çocukların Korunması' (2021) 128(253) Türk Dünyası Araştırmaları 441.

arasında bir denge kurulmaya çalışılması, ailelerin çocuklarının kontrolünü sağlaması, bunun yanı sıra devlet tarafından da internetin risklerine ilişkin eğitim ve bilinçlendirme konusunda politikalar üretilmesi gibi gereklilikler çalışmanın ulaştığı sonuçlardan bazılarıdır.

Bilgin⁴⁴ tarafından yapılan çalışmada, Türkiye’de çocuk koruma sistemi içerisinde uygulanan ihbar mekanizması kurumsal, hukuki ve mesleki boyutlarıyla tartışılmıştır. Çalışma, çocuk ihbar ve bildirimlerinin, çocuk ihmal ve istismarına yönelik kamusal ve bireysel zorunlulukla birlikte toplumsal sağduyunun da bir ifadesi olduğuna işaret etmektedir. Çalışmada, bu ihbar ve bildirimlerin bazı zamanlarda çocuğun ağır bir istismardan kurtulmasını sağlayabileceğine, ancak çocuk ihbarının iyi bir şekilde standardize edilmesi gerekliliğine işaret edilmektedir. İhbarın ardından gerçekleştirilen müdahalenin belirli bir amaçla, hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekliliğine de vurgu yapılmaktadır. Çalışmada ülkemizde çocuk koruma sisteminde çocuk ihbarı ve bildirimlerine dair yaşanan sorunlar temel başlıklar altında ele alınmış ve bunların aşılmasına yönelik muhtelif çözüm önerileri sunulmuştur.

Đapić ve arkadaşlarının⁴⁵ çalışmasında, çocuklara yönelik istismar ve ihmalin küresel, Avrupa ve Hırvatistan ölçeğinde ciddi ölüm ve hastalık oranlarıyla birlikte bir halk sağlığı sorunu olduğu ifade edilmiştir. Pandemi gibi sağlık krizlerinin, çocuk ve ebeveyn özellikleri, aile dinamikleri ve daha geniş sosyal çevre düzeyinde çocuk istismarı ve ihmali için bir dizi risk faktörü oluşturduğuna işaret edilmiştir. Çalışmada, başka ülkelerdeki sağlık ve benzeri sorunlar sırasında çocukların istismar ve ihmal oranlarıyla ilgili klinik ve ampirik çalışmalar gözden geçirilmiş, ayrıca Hırvatistan İçişleri Bakanlığının çocuk koruma ile ilgili verileri de analiz edilmiştir.

Şimşek ve Ocağcı’nın⁴⁶ çalışmasında, 2015 yılında “Avrupa Komisyonu tarafından kararlaştırılan 10 Çocuk Koruma İlkesinin” Türkiye ve Avrupa’daki durumunun değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada söz konusu ilkelerin her biri ile ilgili Avrupa ve Türkiye’ye ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir. Çalışma,

⁴⁴ Özkan Bilgin, ‘Çocuk Koruma Hizmetlerinde Çocuk İhbar ve Bildirimlerinin Değerlendirilmesi’ (2020) 4(2) Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi 26.

⁴⁵ Mia Roje Đapić ve diğerleri, ‘Children Behind Closed Doors Due to COVID-19 Isolation: Abuse, Neglect and Domestic Violence’ (2020) 56(2) Archives of Psychiatry Research: An International Journal of Psychiatry and Related Sciences, 181

⁴⁶ Enes Şimşek ve Ayşe Ferda Ocağcı, ‘Çocuk Koruma İlkeleri: Avrupa ve Türkiye Verileri’ (2019) 18(2) Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi 61.

çocuk koruma sistemlerinde önceki yıllara oranla son yıllarda daha etkili mekanizmalar uygulanmaya başlanmasına karşın sorunların çözülmesi için ilave tedbirlerin alınması gerekliliğine işaret etmekte, karşılaşılan sorunların çözülmesi için öneriler sunmaktadır.

Yazıcı'nın⁴⁷ çalışmasında, çocuk koruma sistemi hakkında genel bir değerlendirme yapılmış, mahkemece korunma kararı alınmış korunmaya ihtiyacı bulunan çocuklara yönelik bakım ve koruma yöntemlerinden biri olan koruyucu aile yöntemi incelenerek, koruyucu aile yönteminde yaşanan gelişmeler değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmelere göre, Türkiye'de sosyal hizmet bağlamında çocuk koruma sistemi geleneksel yöntemlerle başlayıp modern çocuk koruma sistemlerine evrilmiştir. Çalışmaya göre, Sosyal Hizmetler Kanunu ve Çocuk Koruma Kanunu çocuğun aile yanında bakım ve korunmasını esas almış olsa da hâlen birçok korunmaya ihtiyacı bulunan çocuk kurum bakım yöntemlerinden yararlandırılmaktadır. Koruyucu aile ve evlat edinme yöntemleri ise, yeterince benimsenmemiştir. Bunun yanı sıra sosyal idarenin son dönemde çocukların korunmasında yeni uygulamalar ve yenilikler ortaya koyduğuna değinilen çalışmada, çocukların aile temelli bakım yöntemlerinden yararlandırılması için ailelerin ayni ve nakdî yardımlarla desteklendiği bilgisine yer verilmiş, koruyucu aile uygulamasının geliştirilmesi için öneriler sunulmuştur.

"Ulusal Tez Merkezi" internet alanı üzerinden çocukların korunması içerikli yapılan bir sorgulamada, aşağıda gösterildiği üzere, 1 doktora tezi ve 10 yüksek lisans tez çalışması yapıldığı anlaşılmaktadır.

Fırtına⁴⁸ tarafından yapılan yüksek lisans tez çalışmasında, kıtasal olarak tespit edilen 15 devlet ile çocuk refahı alanında çalışmalar yürüten uluslararası kuruluşların çocukların korunmasına ilişkin refah politikaları incelenmiştir.

Kaş⁴⁹ tarafından yapılan yüksek lisans tez çalışmasında, Kazım Karabekir'in kimsesiz çocukların himaye edilmesine yönelik yaptığı çalışmalar ve bunların temelindeki hususların ortaya konulması amaç olarak belirlenmiştir.

⁴⁷ Ergün Yazıcı, 'Çocuk Koruma Sistemi ve Koruyucu Aile Bakım Yönteminde Yeni Yaklaşımlar' (2014) 4(2) Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 247

⁴⁸ Gamze Fırtına, 'Yerel ve Uluslararası Hukuki Düzenlemeler Bağlamında Çocukların Korunmasına Yönelik Refah Politikalarına İlişkin Karşılaştırmalı Bir Çalışma' (Yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 2023)

⁴⁹ Yavuz Kaş, 'Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukların Korunması ve Eğitimine Yönelik Çalışmaları' (Yüksek lisans tezi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, 2022)

Üner⁵⁰ tarafından yapılan yüksek lisans tez çalışması, çocuk suçluluğunun ve rehabilitasyonunun metropoliten alanlardaki durumunu irdelemek, sorunları göz önüne sermek ve bu konuda yapılabileceklerle yönelik bir model önerisi geliştirmek amacıyla yapılmıştır.

Sarısoy⁵¹ tarafından yapılmış olan yüksek lisans tez çalışmasında, Kurtuluş Savaşı döneminde kimsesiz çocukların vaziyeti, hangi şartlarda bulundukları ve yapılan yardımlar üzerinde durulmuştur.

Kara⁵² tarafından yapılan yüksek lisans çalışmasında, 4857 sayılı İş Kanunu bağlamında çocuk işçiler incelenmiş, bu inceleme yapılırken işçi statüsünde olmayan çalışan çocuklar ile çıraklar ve stajyerlerin nitelikleri ortaya konularak çocuk işçiler ile aralarındaki farklara değinilmiştir. Çalışmada çocuk işçilerin sahip oldukları haklar, bu hakları düzenleyen ulusal ve uluslararası düzenlemeler ışığında ortaya konulmuş, çocuk işçiliğinin mücadele edilmesi gereken bir olgu olup olmadığına ilişkin belirlemeler yapılarak mücadele kapsamındaki çalışmalara yer verilmiş ve çözüm önerileri incelenmiştir.

Al-Athibanee⁵³ tarafından yapılan yüksek lisans tez çalışmasında, uluslararası savaşlarda kadınların ve çocukların uluslararası düzeyde insan haklarının korunması konusu ele alınmış, savaş zamanlarında kadınların ve çocukların ihlal edilen hakları araştırılmıştır.

Elmacı⁵⁴ tarafından yapılan doktora tez çalışmasında, koruma altındaki çocukların korunmasında okulun rolüne ilişkin öğretmenlerin, yöneticilerin ve çocuk koruma alanındaki uzmanların görüşleri tespit edilmiştir.

⁵⁰ Ercan Üner, 'Metropoliten Alanlarda Çocukların Korunması, Çocuk Mahkemelerinin Rolü ve Bir Model Önerisi' (Yükse Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2020)

⁵¹ Kübra Sarısoy, 'Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kimsesiz Çocukların Korunması ve Yetimhaneler' (Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, 2020)

⁵² Ece Güneş Kara, '4857 Sayılı İş Kanunu'na Göre Çocuk İşçi Kavramı ve Çocukların Korunması' (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2019)

⁵³ Mohammed Waad Ahmed Al-Athibanee, 'Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Kadın ve Çocukların Korunması' (Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2017)

⁵⁴ Davut Elmacı, 'Koruma Altındaki Çocukların Korunmasında Okulun Rolüne İlişkin Öğretmenlerin, Yöneticilerin ve Alandaki Uzmanların Görüşleri' (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2016)

Şeker⁵⁵ tarafından yapılan “*Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çocukların Korunması ve Çocuk Esirgeme Kurumu (1917-1981)*” başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında, genel olarak tespit edilebilen bütün çocuk himaye çalışmaları ve kurumları ile birlikte özellikle Çocuk Esirgeme Kurumunun kuruluşu, amaç ve görevleri, teşkilatı, bütçesi, aldığı yardımlar, yurt dışındaki benzeri kurumlarla olan ilişkileri, faaliyetleri, bağlı kurum ve kuruluşları, kapatılma sebepleri ve süreci incelenmiştir.

Çakır⁵⁶ tarafından yapılan yüksek lisans tez çalışmasında; çocuk suçluluğunun nedenlerini anlamak, ortaya çıkan bilgiler ışığında ülkemizde çocuk mahkemelerinin eksik yönlerini tespit etmek, çocuk suçluluğunu önlemek için uygulanan sistem veya sosyal politikaların sorunu ne derece çözdüğü veya nerelerde eksik kaldığını belirlemek, ve neticede ortaya farklı veya tamamlayıcı sosyal politikalar koyabilmek amaçlanmıştır.

Köse⁵⁷ tarafından yapılan yüksek lisans tez çalışmasında ise, kimsesiz çocukların bakımı ve korunması konusunu İslam Hukuku açısından incelemek, bu çocukların topluma ve kendisine faydalı bir şekilde yetiştirilmesi için alınan ve alınabilecek önlemleri ortaya koymak amaçlanmıştır.

Yukarıda tanıtılan çalışmalar dikkate alındığında, çocukların korunmasına yönelik literatürde çok yönlü araştırmaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak kamu mali yönetimlerinde yüksek denetim kurumları olarak bilinen Sayıştayların çocukların korunmasına yönelik denetim uygulamaları ve bu uygulamalardan yansıyan iyi uygulama esasları hakkında literatür bilgisi içeren çalışmaların olmadığı görülmektedir. Bu nedenle, çalışmanın bu alandaki boşluğun doldurulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

IV. ÇOCUKLARIN KORUNMASINA YÖNELİK KAMU POLİTİKALARININ HAYATA GEÇİRİLMESİNDE SAYIŞTAYLARIN ROL VE SORUMLULUKLARI

Vatandaşlarının temel insan haklarını güvence altına almak ve yaşanabilmesini sağlamak devletin ana işlevleri arasında yer almaktadır. Bu işlevlerin karşılanmasının gerektirdiği çalışmalar ise devletin görev ve sorumluluklarını tayin

⁵⁵ Kevser Şeker, ‘Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çocukların Korunması ve Çocuk Esirgeme Kurumu (1917-1981)’ (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015)

⁵⁶ Murat Çakır, ‘Suça Sürüklenen Çocukların Korunmasına Yönelik Politikalar ve Kocaeli İli Verilerinin Değerlendirilmesi’ (Yüksek lisans tezi, Yalova Üniversitesi, 2013)

⁵⁷ Köse Ü, ‘İslam Hukuku Açısından Kimsesiz Çocukların Korunması ve Bakımı’ (Yüksek lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2008)

etmektedir. 1982 Anayasasına göre (md.5), kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmak devletin amaç ve görevleri arasındadır. İnsan hakları kapsamında çocukların korunmasına yönelik kamu politikaları, devlet tarafından uygulamaya konulur ve “yönetim işinin” bir gereği olarak devlet tarafından denetlenmesi gerekir. Devletin çocukların korunması alanındaki yönetim politikalarının, plan, program ve projelerinin başarılı şekilde hayata geçirilmesinde, bu alanda kullanılan kamu kaynağının mevzuata uygun, verimli, tutumlu ve etkili şekilde yönetilmesinde Sayıştaylar önemli bir fonksiyon icra eder.

Sayıştaylar, parlamentoların bütçe kanunu ile yürütme organına devrettikleri gelir elde etme ve harcama yetkisinin uygulamadaki sonuçlarının değerlendirilmesinde parlamentolara yardımcı olan uzmanlaşmış kurumlardır. Bu kurumlar, bütçe hakkının bir gereği olarak kamu kaynaklarının verimli, etkili ve hukuka uygun elde edilmesi, yönetilmesi ve harcanmasına dair denetimi parlamento adına yürütürler ve parlamento raporlarını sunarlar.⁵⁸ Sayıştaylar demokratik hukuk devletinin vazgeçilmez unsurları olup parlamentoların bütçe hakkının bekçileridir.⁵⁹ Kamu gelirlerinin ve harcamalarının dış denetiminden sorumlu ulusal kuruluşlar olarak Sayıştaylar, kamu mali yönetiminin iyileştirilmesinde, kamu kaynaklarının değer ve fayda yaratacak şekilde kullanılmasında, hesap verebilirlik ve şeffaflık bilincinin geliştirilmesinde çok önemli görev ve fonksiyonlara sahiptirler.⁶⁰ Hemen her ülkede anayasal sistemin önemli bir unsuru olarak yapılandırılmış olan Sayıştaylar, demokratik yönetişimin güçlendirilmesine katkı sunmakta, parlamento adına yürüttükleri denetimler aracılığıyla kamu idarelerinin faaliyetlerini kurumsal amaçları doğrultusunda, verimli ve hukuka uygun bir şekilde gerçekleştirmelerini teşvik etmekte ve sürekli gelişim için bu idareleri

⁵⁸ Hacı Ömer Köse ve Murat Önder, ‘Parlamento Adına Denetim İşlevi ve Yüksek Denetim Kurumları’ in Murat Önder ve Hacı Ömer Köse (eds). Kamu Yönetiminde Denetim: Temel Paradigmalar, Değişim ve Yeni Yönelişler (Sayıştay Başkanlığı, 2023) 69, 85 https://www.sayistay.gov.tr/files/2973_KYD%20TEMEL%20PARAD%20C4%B0GMALAR,%20DE-C4%9E%20C4%B0C5%9E%20C4%B0M%20VE%20YEN%20C4%B0%20Y%20C3%96NEL%20C4%B0-C5%9ELER-kpkl%20C4%B1.pdf Erişim Tarihi: 14.01.2025

⁵⁹ Mehmet Aksoy ve diğerleri, ‘Sayıştay Hesap Yargısı’ (1. Bası, Sayıştay Başkanlığı 2018) 1. Erişim Tarihi: 08.01.2025

⁶⁰ Coşkun Can Aktan ve Murat İnce, ‘Yüksek Denetim Kurumlarının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı’(2025) (32) Denetişim Dergisi 77, 78.

desteklemektedir.⁶¹ Ülkelerin yönetim sistemlerinde sahip oldukları konumları, yetkileri ve işlevleri ile Sayıştaylar, kamu yönetiminin dürüstlük esaslı olarak geliştirilmesinde ve etik dışı davranışlarla mücadele edilmesine önemli katkılar sunan kurumlardır.⁶²

Bu kurumların yapmış oldukları denetimler, ağırlıklı olarak uygunluk denetimi, mali denetim ve performans denetimlerinden oluşmaktadır. Uygunluk denetimleri, idare faaliyet ve işlemlerinin hukuka ve diğer uyulması zorunlu ilke ve kurallara uyulup uyulmadığının incelenmesini içerir. Mali denetimler, ağırlıklı olarak kamu idarelerinin dönem sonu mali tabloları ve bu tablolardaki beyanlara temel teşkil eden işlem ve faaliyetlerin denetlenerek, mali tablo hakkında görüş verilmesini içermektedir. Performans denetimi yetkisi ise Sayıştaylar arasında farklılık göstermektedir. Sayıştayların çoğunluğu için bu yetki, kamu idarelerinin faaliyet, program ya da projelerini ne denli verimli ve etkin yürüttüklerinin ve kaynaklarını ne ölçüde tasarruflu kullandıklarının gözden geçirilmesiyle sınırlıdır. Hükümet programlarının hedeflerine ulaşmadaki etkililiğinin gözden geçirilmesine kadar uzanan uygulamalar da söz konusudur. Bazı Sayıştaylar, stratejik planlar ve yıllık performans programları ile öngörülen amaç, hedef ve göstergelerin uygunluğunu ve kamu idarelerince uygulama sonuçlarını ortaya koyan faaliyet raporlarında yer alan beyanların fiili durum ve öngörülen amaç, hedef ve göstergelerle uyumluluğunu da denetlemekte; böylece idarelerin ilgili mercilerle birlikte kamuoyuna da sundukları performans bilgisinin doğruluğu ve güvenilirliği hakkında raporlar hazırlamaktadır.⁶³ Sayıştaylar, kamu yönetimini “tekil idare” bazında olduğu gibi bir “bütün” hâlinde de görebilen, kamu idarelerinin plan, proje, program, faaliyet ve işlemlerini mevzuata, denetim standartlarına, yönetim ilkelerine uyarlı şekilde değerlendiren ve bu değerlendirmeler sonucunda parlamentolara raporlama yapan bağımsız ve tarafsız kurumlardır. Sayıştayların kamu sektöründe bir yönetim alanı olarak çocukların korunması odaklı denetim

⁶¹ Hacı Ömer Köse ve Murat Önder, ‘Parlamento Adına Denetim İşlevi ve Yüksek Denetim Kurumları’ in Murat Önder ve Hacı Ömer Köse (eds). Kamu Yönetiminde Denetim: Temel Paradigmalar, Değişim ve Yeni Yönelişler (Sayıştay Başkanlığı, 2023) 69, 70. https://www.sayistay.gov.tr/files/2973_KYD%20TEMEL%20PARAD%20C4%B0GMALAR,%20DE-C4%9E%20C5%9E%20C4%B0M%20VE%20YEN%20C4%B0%20Y%20C3%96NEL%20C4%B0-C5%9ELER-kpkl%20C4%B1.pdf

⁶² Yaşar Uzun, ‘Yüksek Denetim Kurumlarının Etik Dışı Davranışla Mücadele Uygulamaları’ (2019) (115) Sayıştay Dergisi 7.

⁶³ Hacı Ömer Köse ve Murat Önder, ‘Parlamento Adına Denetim İşlevi ve Yüksek Denetim Kurumları’ in Murat Önder ve Hacı Ömer Köse (eds). Kamu Yönetiminde Denetim: Temel Paradigmalar, Değişim ve Yeni Yönelişler (Sayıştay Başkanlığı, 2023) 69, 80.

faaliyetlerini gerçekleştirmeleri sosyal devlet ve adalet ilkelerinin güçlendirilmesi açısından temel bir gerekliliktir. Bu kurumların çocukların korunması odaklı denetim faaliyetlerini gerçekleştirmelerinin ardında yatan temel nedenlerden bazıları aşağıda ifade edilmiştir:

Devletin çocukların korunmasına yönelik gerçekleştirdiği faaliyetler, plan, proje ve program uygulamaları kamu kaynağı kullanımını gerektirir. Kamu kaynağının kullanıldığı alanlar ise mevzuat çerçevesinde Sayıştayların denetim kapsamına girmektedir.

Uluslararası denetim standartlarına göre Sayıştaylar tarafından yerine getirilecek kamu sektörü denetimi; hükümetin politika, program veya faaliyetlerinin yönetimi ve performansı hakkında yasama ve diğer gözetim organları, yönetimden sorumlu olanlar ve halka bilgi verilmesi ve bağımsız ve tarafsız değerlendirmeler sağlaması açısından zaruridir (ISSAI 100/18). Bu bağlamda Sayıştaylar tarafından yapılacak dış denetim faaliyetleri aracılığıyla hükümetin ve ilgili kamu idarelerinin çocukların korunması ile ilgili politika, plan, program ve faaliyetlerinin uygulanmasına dair başta parlamentolar olmak üzere denetim paydaşlarına güvenilir, kanıta dayalı, tarafsız ve bağımsız değerlendirmeler sunulması mümkün olmaktadır. Yine uluslararası denetim standartları açısından bakıldığında, Sayıştaylar tarafından yapılacak kamu sektörü denetiminin vatandaşların yaşamında fark yaratması da beklenir (INTOSAI-P12/Md.1). Sayıştaylar, çocukların korunması gibi toplum bireylerini ilgilendiren konulara ilişkin denetim raporlarına konu edecekleri görüş ve tavsiyeleri aracılığıyla denetim paydaşlarının ülke insanının yaşamına değer katacak çalışmaları gerçekleştirmelerini de teşvik eder.

Sayıştaylar, çocukların korunması odaklı denetim faaliyetleri aracılığıyla toplumsal yapıyı güçlendirme amaçlı taahhütlerini nasıl uyguladıkları konusunda hükümetlerin ve kamu idare yöneticilerinin şeffaflık ve hesap verebilirlik düzeylerini artırmak suretiyle önemli katkılar sağlamaktadır.⁶⁴ Sayıştayların bu tür denetim faaliyetleri aracılığıyla, hükümetlerin bu alanla ilgili plan ve programları, politika ve süreçlerinin verimliliği, etkililiği ve tutumluluğu hakkında objektif bir bakış sağlanmakta, kamuda hükümetlerin değerlendirilmesi sistemi güçlendirilmektedir.⁶⁵ Sayıştaylar, bu alanlardaki denetim faaliyetleri sonucunda hazırladık-

⁶⁴ UN Birleşmiş Milletler, 'Supreme Audit Institutions as drivers to foster 2030 Agenda implementation'(United Nations, 2025) <https://sdgs.un.org/partnerships/supreme-audit-institutions-drivers-foster-2030-agenda-implementation> Erişim Tarihi: 14.12.2024

⁶⁵ OECD,Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, 'OECD Public Governance Reviews, Supreme Audit Institutions and Good Governance Oversight, Insight and Foresight'

ları denetim raporlarına konu görüş ve önerileri aracılığıyla hükümetlere, diğer karar alıcı ve uygulayıcı kurum ve kuruluşlara mevzuat, politika, sistem, yapı ve süreçlerin iyileştirilmesi noktasında önemli bir rehberlik desteği sağlamaktadır.

Çocukların korunması özelinde ele alındığında; Sayıştayların mali denetim, uygunluk denetimi ve performans denetimi gibi geleneksel denetimlerinin bu alanda rol ve sorumluluk üstlenen idarelere kazanımlar sağlayacağı değerlendirilmektedir. Örneğin; Sayıştayların mali denetimleri, bu idarelerin rol ve sorumluluklarını gerçekleştirirken karşılaştıkları riskleri etkin şekilde yönetmelerini, buna yönelik iç kontrol sistemlerini geliştirmelerini teşvik etmek açısından önemlidir. Sayıştayların uygunluk denetimleri kapsamında, kamu idarelerinin çocukların korunması amaçlı kamu kaynağı kullanımlarında mevzuata uygunluğu gözetmeleri güvence altına alınmaktadır. Sayıştayların performans denetimleri kapsamında ise, çocukların korunması alanı ile ilgili olarak kamu yönetimlerinde politika, plan, program ve projelerin hazırlanmasında ve uygulanmasında kamu yararı, etkinlik, verimlilik, tutumluluk gibi yönetim ilkelerine uygunluğun sağlanması teşvik edilmektedir.

Günümüzde BM'nin "yoksullukla ve açlıkla mücadele", "sağlıklı ve kaliteli yaşam", "nitelikli eğitim", "kadın-erkek eşitliği", "temiz su ve sanitasyon", "eşitsizliklerin azaltılması" gibi sürdürülebilir kalkınma amaçları çocukların korunması konusu ile yakından ilgilidir. Bu amaçların her birisinin ülke uygulamalarında arzu edilen etkiyi oluşturması, sistemli bir izleme ve kontrol işlevi ile mümkün olabilecektir. Parlamentolar adına denetim yapan en üst düzeyli, bağımsız ve profesyonel denetim organları olan Sayıştaylar, bu işlevi ifa etmede en uygun aktörlerdir.⁶⁶

V. SAYIŞTAYLARIN KAMU YÖNETİMİNDE ÇOCUKLARIN KORUNMASI ODAKLI DENETİM UYGULAMALARI

Kamu sektörünün bağımsız dış denetim kurumu olan Sayıştayların çocukların korunması alanında yapmış oldukları denetim uygulamaları aracılığıyla, bu alanda politika geliştirenlerin ve uygulayanların kamuda şeffaf ve hesap verebilir olmaları, mevzuata uygun davranışları, kamu yararı, adalet ve eşitlik gibi ilkelere uygun yönetim yaklaşımı geliştirmeleri teşvik edilmektedir. Aşağıda, raporla-

(OECD Publishing, 2016) 137. Erişim Tarihi: 18.01.2025

⁶⁶ Hacı Ömer Köse, 'Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının Gerçekleştirilmesinde Birleşmiş Milletler ve INTOSAI İş Birliği' (2023) 34(130) Sayıştay Dergisi 497, 503. <https://dergi-park.org.tr/en/pub/iuamamk/article/8671> Erişim Tarihi: 17.01.2025

ma yılı dikkate alınmak suretiyle farklı ülke sayıştay denetim raporları üzerinden Sayıştayların çocukların korunması ile ilgili denetim uygulama örneklerine, bu örneklerin yansıttığı ve kamu politikalarının geliştirilmesinde ve uygulanmasında göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülen iyi uygulama esaslarına yer verilecektir. Çalışmaya konu edilmiş olan bu örnekler, bahsi geçen ülke Sayıştaylarının bu çalışmalarını kamuoyu ile paylaşmış olmaları nedeniyle tespit edilmiştir.

A. T.C. SAYIŞTAY BAŞKANLIĞININ DIŞ DENETİM GENEL DEĞERLENDİRME RAPORUNDA YER ALAN “KADINLAR VE ÇOCUKLAR İÇİN KONUKEVLERİNİN AÇILMAMASI” BAŞLIKLİ DENETİM TESPİTLERİ (2024)

Sayıştay Başkanlığı tarafından hazırlanarak TBMM’ye sunulan ve kamuoyuna duyurulan Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporu, kamu idarelerinin denetimleri sonucunda düzenlenen denetim raporlarında yer alan konulardan önemli görülen ve genellikle arz eden hususları, yürütülen denetimlere ilişkin genel bilgileri ve mali konularda belirtilmesi uygun görülen diğer hususları içermektedir.⁶⁷ Sayıştay Başkanlığının 2023 Yılı Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporunda yer verilen konulardan birisi de “Kadınlar ve Çocuklar İçin Konukevlerinin Açılmaması” başlığıdır.⁶⁸

Değerlendirme raporunda, 5393 sayılı Belediye Kanunu hükümleri doğrultusunda büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 100.000’in üzerindeki belediyelerin, kadınlar ve çocuklar için konukevleri açmak zorunda oldukları ifade edilmiştir. Söz konusu rapor, mevzuat uyarınca kadın konukevlerinin fiziksel, duygusal, cinsel, ekonomik ve sözlü istismara veya şiddete uğrayan kadınların, şiddetten korunması, psiko-sosyal ve ekonomik sorunlarının çözülmesi, güçlendirilmesi ve bu dönemde kadınların varsa çocukları ile birlikte ihtiyaçlarının da karşılanmak suretiyle geçici süreyle kalabilecekleri yatılı sosyal hizmet kuruluşları olduğu bilgisine yer vermektedir. Konukevlerinin, kadın ve çocuklara doğrudan ya da ilgili kuruluşlara yönlendirmek suretiyle güvenlik, danışmanlık, tıbbi destek, geçici maddi yardım, kreş, mesleki eğitim kursu, grup çalışmaları, sosyal, sanatsal ve sportif faaliyetler vb. alanlarda destek sunma fonksiyonları olduğuna işaret eden Değerlendirme raporu, yapılan denetimlerde mevzuat hükümlerine göre

⁶⁷ Raporun tam metni için bkz. Sayıştay Başkanlığı, ‘2023 Yılı Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporu’ (2024) 2. <https://www.sayistay.gov.tr/reports/peYMqOjYd9-2023-yili-dis-denetim-genel-degerlendirme-raporu> Erişim Tarihi: 03.02.2025

⁶⁸ Sayıştay Başkanlığı, (n 68) 96.

kadınlar ve çocuklar için açılması zorunlu konukevlerine ilişkin bazı belediyeler tarafından herhangi bir faaliyette bulunulmadığını ortaya koymuştur.

Çocukların korunması bağlamında bu denetim tespitlerinden yansıyan iyi uygulama esaslarından bazıları şunlardır:

- İdareler bütçelerini mevzuatla belirlenmiş görev ve sorumluluklarının gereğini yerine getirmek üzere hazırlamak, yönetmek ve kullanmak durumundadırlar.
- Yasaların ulusal politikaları yansıtan araçlar olduğu düşünüldüğünde, bu çalışma bağlamında çocukların korunması alanında görev ve sorumluluk üstlenen idareler ve yöneticilerinin de bu alanda mevzuatla tanımlı çalışmaları yapmaktan imtina etmemeleri gerekir.
- Korunması gereken kadın ve çocukların kalabileceği konukevlerini açmak, bu kişilerin karşılaşabileceği şiddet, psiko-sosyal ve ekonomik problemler gibi sorunların ve bunların yol açacağı maliyetlerin önlenmesi açısından temel bir gerekliliktir.
- Bunun yanı sıra, yasaların çocuk koruma sisteminin bir unsuru olması nedeniyle, çocukların korunmasına ilişkin yasal düzenleme gerekliliklerinin uygulanması, kamu yönetiminde çocuk koruma sistemini ve kamuya duyulan güveni de güçlendirecektir. Bu bağlamda Sayıştaylar tarafından yerine getirilen mevzuata uygunluk denetimlerinin, çocukların korunması yönetim alanında da idarelerin mevzuatla öngörülen görev ve sorumluluklarını yine mevzuata uygun şekilde yerine getirmelerini güvenceye alan bir işlevi olduğunu ifade etmek gerekir.

B. QUEENSLAND SAYIŞTAYININ “ÖĞRENCİLERİ ZORBALIKTAN KORUMAK” KONULU DENETİM UYGULAMASI (2024)

Çocuklarda görülen saldırgan davranışlar üzerine yapılan araştırmalarda “akran zorbalığı” önemli bir yer tutmaktadır.⁶⁹ Akran zorbalığı, “*bir çocuğa bir ya da daha fazla öğrenci tarafından kasıtlı ve sürekli bir şekilde saldırgan davranışlarda bulunulması ve çocuğun bunlara karşı savunmasız ve korumasız durumda olması*” şeklin-

⁶⁹ Aygöl Nalbant, Emine Babaoğlu ve Ejder Çelik, ‘Akran Zorbalığına Uğrayan Kurbanlara Karşı Empati Ölçeğinin Türk Kültürü’ne Uyarlanması’ (2018) 14(2) Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 840.

de tanımlanmaktadır.⁷⁰ Zorbalığa maruz kalan çocuklar, kaygı, içe yönelen öfke, çaresizlik, değersizlik, yalnızlık, depresyon ve anksiyete, okula gitmek istememe ve düşük akademik başarı gibi istenilmeyen sorunları yaşayabilmektedir. Zorbalık davranışını uygulayanlar ise okuldan kaçma, kuralları ihlal etme, diğerlerine karşı öfkeli olma ve saldırgan eylemlerde bulunma, yetişkinliklerinde dürtüsel ve riskli davranışlarda bulunma, iş hayatlarında başarısız olma ve madde kullanımıyla ilgili sorunlarla karşılaşabilmektedir.⁷¹ Bu nedenle, çocukların geleceğin sağlıklı, öz güvenli, kendisiyle ve içinde yaşadığı toplum ile barışık bireyleri olarak yetişmeleri açısından kamu yönetimlerinde alınması gereken tedbirlerden bir kısmı akran zorbalığı ile mücadeleye ilişkin olmalıdır. Sayıştaylar, kamuda çocukların korunması kapsamında “*akran zorbalığı ile mücadelenin yönetilmesi*” alanında yürütülen çalışmaları denetim faaliyetlerine konu edebilmektedir.

Queensland Sayıştayının (Queensland Audit Office/QAO) bir denetim çalışmasında, öğrencilere güvenilir ve destekleyici öğrenme ortamları sağlamaktan sorumlu Eğitim Bakanlığının stratejilerinin öğrencilerin zorbalığa karşı korunmasını desteklemede etkili olup olmadığı incelenmiştir. Denetim çalışmasında Eğitim Bakanlığının zorbalıkla mücadeleye yönelik strateji ve politikalarının etkin şekilde tasarlanıp tasarlanmadığı, Bakanlığın bunların uygulanmasını ve etkinliğini izleyip izlemediği değerlendirilmiştir. Denetim çalışmasının sonucunda, Bakanlığın, kurumsal stratejilerini zorbalıkla mücadele alanındaki iyi uygulama araştırmalarına uygun şekilde tasarladığı, ancak söz konusu stratejilerde Bakanlığın zorbalıkla mücadeleye yönelik amaç, hedef ve faaliyetlerine ilişkin öğrencilere, ailelere/bakıcılara vermek istediği mesajı daha etkin şekilde ortaya koyması gerektiği tespit edilmiştir. Okullarda zorbalıkla mücadelenin yönetilmesi alanında bu denetim çalışmasından yansıyan iyi uygulama esaslarından bazıları aşağıda ifade edilmiştir:

- Okullarda zorbalıkla mücadelenin yönetilmesi alanında görev ve sorumluluğu olan idareler, bu amaçla geliştirecekleri stratejilerin yanı sıra, bunları nasıl hayata geçireceklerini, uygulamayı nasıl izleyeceklerini ve değerlendireceklerini ifade eden eylem planlarını da hazırlamalıdır. Bu idareler tarafından, planlarına konu ettikleri hususlara ilişkin mevcut izleme ve

⁷⁰ Ümmü Habibe Özen ve Hüseyin Aslan, ‘Akran Zorbalığının Nedenleri ve Çözüm Önerilerine İlişkin Okul Öncesi ve İlkokul Öğretmenlerinin Görüşlerinin İncelenmesi’ (2024) 8(2) Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi 39.

⁷¹ Füsün Gökkaya ve Serap Tekinsav Sütcü, ‘Ortaokul Öğrencilerinin Zorbalık Eğilimi ile Empati Düzeyleri Arasındaki İlişkide Aleksitiminin Aracı Rolü’ (2018) 6(15) Gençlik Araştırmaları Dergisi 43,45.

değerlendirme yaklaşımlarında sergilenen performans düzenli olarak gözden geçirilmeli, izleme ve değerlendirme faaliyetleri artırılmalıdır. Bu nedenle, söz konusu idarelerin, yapacakları izleme ve değerlendirmelerin kapsamına konu edecekleri hususları belirlemeleri de önem taşımaktadır.

- Okullarda davranış standartlarını anlatan düzenlemelerin güncelliğini koruması sağlanmalı, bunların içerdiği esasların öğrencilere ve velilere aktarılma yaklaşımlarının artırılmasına yönelik tedbirler geliştirilmelidir.
- Okullarda zorbalık ve siber zorbalık deneyimi yaşayan öğrenci verileri izlenerek zorbalıkla mücadele stratejilerinin etkin hale getirilmesi sağlanmalıdır.
- Okullara, öğrenci zorbalık vakalarını yönetmelerinde gerekli destek sağlanmalıdır. Örneğin, okul personeline zorbalığın tespiti, nasıl karşılık verileceği ve raporlanacağı gibi konularda hazır, erişilebilir mesleki bilgilendirme eğitimlerinin sunulması, zorbalıkla mücadele politikalarının okullarda uygulanmasına yönelik süreçte veli katılımının geliştirilmesi gibi.⁷²

C. ZAMBİYA SAYIŞTAYININ “İDARENİN ÇOCUK İŞÇİLİĞİNİ AZALTMAYA YÖNELİK TEDBİRLERİ” KONULU DENETİM UYGULAMASI (2023)

Kamu yönetimlerinde çocukların korunması kapsamında politika ve tedbirlerin geliştirilmesi gereken bir diğer çalışma alanını “çocuk işçiliği ile mücadele” oluşturmaktadır. Çocuk işçiliği, “çocukların yapmak için fazla küçük olduğu ve/veya mahiyeti veya barındırdığı koşullar gereği çocukların sağlığına, güvenliğine veya ahlakına zarar verebilecek işlerden” oluşmaktadır.⁷³ ILO’ya göre aşağıdaki işler, çocuk işçiliği kapsamı içinde değerlendirilmektedir:

- Çocuklar için zihinsel, fiziksel, toplumsal ve ahlaki yönden tehlikeli ve zararlı işler;
- Çocukları okula devam etmekten alıkoyan işler;

⁷² Raporun tam metni için bkz. QAO, Queensland Audit Office, ‘Protecting students from bullying’ (QAO, 2024) <https://www.qao.qld.gov.au/sites/default/files/2024-12/Protecting%20students%20from%20bullying%20%28Report%206%20%E2%80%932024%E2%80%9329.pdf> Erişim tarihi: 26.12.2024

⁷³ UÇÖ Uluslararası Çalışma Örgütü ve BMÇYF Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, ‘Çocuk İşçiliği, 2020 Küresel Tahminler, Eğilimler ve Önümüzdeki Yol’ (ILO, 2021) https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@ilo-ankara/documents/publication/wcms_836901.pdf Erişim Tarihi: 03.01.2025

- Çocukları okuldan daha erken ayrılmaya mecbur bırakan işler;
- Çocukların okullarıyla birlikte yürütmek zorunda kaldıkları ağır ve uzun işler.

“En kötü biçimlerinde çocuk işçiliği ise, ‘çocukları köleleştiren, ailelerinden ayıran, ciddi hastalıklara maruz bırakan ve erken yaşlarda büyük şehirlerde yalnız başına kalmalarına neden olan’ işlerdir.⁷⁴ BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 2030 Gündemi kapsamında “çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi” konusu da yer almaktadır. Birleşmiş Milletler, Hedef 8.7 gereği 2025 yılına kadar çocuk işçiliğinin en kötü türlerinin yasaklanması ve ortadan kaldırılması için ülkeleri acil ve etkili önlem almaya davet etmektedir.⁷⁵ Sayıştaylar, bulundukları ülkelerde çocuk işçiliği ile mücadelenin yönetilmesi alanında da denetimler gerçekleştirebilmekte, denetim görüş ve tavsiyeleriyle sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasında karar alıcıların ve uygulayıcıların yapacakları çalışmalarda önemli bir rehberlik desteği sağlamaktadırlar.

Zambiya Sayıştayı (Office of The Auditor General of Republic of Zambia/OAGRZ) tarafından gerçekleştirilen bir denetim çalışmasında, Zambiya Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından uygulamaya konulan çocuk işçiliği vakalarının azaltılmasına yönelik önlemlerin etkinliği değerlendirilmiştir. Denetimde, 2018-2022 döneminde Bakanlık tarafından ülkedeki çocuk işçiliğinin azaltılmasına yönelik uygulanan programlar incelenmiştir. Denetim çalışmasında, çocuk işçiliğini azaltma alanındaki yasal düzenlemeler ve politika çerçeveleri, çocuk işçiliğini önleme ve buna ilişkin uygulama programları ile koordinasyon mekanizmaları ele alınmıştır. Bu denetim çalışmasının yapılma nedenleri arasında aşağıda ifade edilen hususlar yer almaktadır:

- Bakanlık Genel Sekreterliğinin COVID-19 salgınının etkilerinin çocukları daha savunmasız ve farklı çocuk işçiliği türlerine konu olmaya yatkın hale getirmesi nedeniyle çocuk işçiliğinin sonlandırılması gerekliliğini ifade etmesi;
- Çocuk işçiliğinin temel insan hakları ihlali olması, çocuğun gelişimini ve yaşamını olumsuz etkilemesi;

⁷⁴ TİHEK Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, ‘Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Rehberi’ (TİHEK, 2025) 2. <https://www.tihek.gov.tr/public/editor/uploads/wICn6rie.pdf> Erişim Tarihi: 18.01.2025

⁷⁵ TİHEK (n 75) 13

- Parlamento Başkanının, BM 2030 Global Ajanda ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları doğrultusunda çocuklara kalkınma sürecinde kaliteli eğitim, öğrenim, kendini geliştirme gibi alanlarda gerekli desteğin verilmesi gerekliliğini beyan etmesi;
- Parlamento Çocuk Komisyonu tarafından, çocukların ülke nüfusunun önemli bir oranını oluşturması nedeniyle refahlarının sağlanmasının acil bir konu olduğunun ifade edilmesi.

Denetim çalışmasının sonunda, Zambiya Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının çocuk işçiliği vakalarını azaltmaya yönelik önlemleri uygulamaya koymasına rağmen, bu önlemlerin ülkedeki çocuk işçiliği vakalarının azaltılmasında etkili olmadığı sonucuna varılmıştır. Çocuk işçiliği ile mücadelenin yönetilmesi kapsamında bu denetim çalışmasından yansıyan iyi uygulama esaslarından bazıları aşağıda ifade edilmiştir:

- Kamu yönetimlerinde çocuk işçiliği ile mücadelenin yönetilmesi alanında gerekli politika ve mevzuat düzenlemeleri yapılmalı ve güncellenmelidir. Bu çerçevede, sorumlu yapılar ülke çapında ihdas edilmeli ve bunlar için gerekli kaynaklar tahsis edilmelidir.
- Çocuk işçiliği ile mücadelenin yönetilmesinde rol ve sorumluluk üstlenen idareler tarafından, bu amaçla geliştirecekleri plan, program ve politikalarının etkin şekilde uygulanıp uygulanmadığının değerlendirilmesi elzemdir. Bunun yanı sıra idareler, çocuk işçiliği vakalarına ilişkin olarak bunları izleme, yönetme ve kontrol etmeye yönelik verilerin elde edilmesi için araçlar geliştirmelidir. Bu bağlamda, ülkelerde çocuk işçiliği üzerine politikaların geliştirilmesinde yararlanmak üzere ulusal bir veri tabanı ve bilgi sistemi oluşturulmalıdır.
- Kamu yönetimlerinde, çocuk işçiliğinden kurtarılan çocukların sonradan tekrar çocuk işçiliğine dönmelerini güvenceye almak üzere gerekli izleme çalışmaları yapılmalıdır.
- Çocuk işçiliği ile mücadelede görev ve sorumluluğu olan idarelerin işgücü ve diğer alanlardaki kurumsal kapasiteleri artırılmalı, personele gerekli eğitimler sağlanmalıdır.
- Çocuk işçiliğinin yaşanabileceği iş ortamlarında yapılacak denetim ve tefişler için bu çalışmaları yapacak olanlara gerekli rehberlik desteği sağlanmalıdır.

- Çocuk işçiliğinin tehlikeleri konusunda toplumsal farkındalık artırılmalıdır.⁷⁶

D. İNGİLTERE SAYIŞTAYININ “İTERNET GÜVENLİĞİ DÜZENLEMESİNİN UYGULANMASINA YÖNELİK HAZIRLIKLAR” KONULU DENETİM UYGULAMASI (2023)

İnternet kullanımının faydalarının yanında bilinçsiz ve kontrolsüz kullanımıyla birlikte çocuklar açısından zararlarının da olduğu ve birçok riski barındırdığı bilinmektedir.⁷⁷ Bu riskler üç kategoride sınıflandırılabilir: Olumsuz içerik ve temas riskleri; online alış verişi ve hileli işlemlere ilişkin tüketici riskleri; mahremiyet ve güvenlik riskleri.⁷⁸ Bu riskler, etkin şekilde yönetilmediklerinde geleceğimizin teminatı olan çocuklar ve toplum açısından önemli problemler ve sonuçlar doğururlar. Bu sorunların en aza indirilmesi amacıyla; devletlere önemli rol ve sorumluluklar düşmektedir.⁷⁹ Sayıştaylar, denetimleri aracılığıyla, devletin çocuklar da dâhil vatandaşlarını internetin zararlı içeriklerinden korumak üzere geliştirdiği politika uygulamalarını değerlendirme konusu yapabilmektedir.

İngiltere sayıştayı tarafından gerçekleştirilen bir denetim çalışmasında, yeni internet güvenliği düzenlemesinin uygulanmasına yönelik hazırlıklarda Bilim, Yenilik ve Teknoloji Bakanlığı (DSIT) ve İngiltere’nin internet güvenliği konusunda düzenleyici kurumu olan Ofcom tarafından yeterli ilerlemenin sağlanıp sağlanmadığı incelenmiştir. Bu denetim çalışmasının yapılma nedenleri arasında aşağıdaki hususlar yer almaktadır:

- 2022 yılında yapılan bir araştırmada, İngiltere’de 13-17 yaş arası çocuk kullanıcılarının %68’inin, 18 yaş üzeri yetişkinlerin ise %62’sinin son dört hafta içerisinde internet üzerinden en az bir zararlı içerikle karşılaşmalarının tespit edilmesi;

⁷⁶ Raporun tam metni için bkz. OAGRZ, Office of the Auditor General of Republic of Zambia, ‘Performance Audit Report On Government Measures To Reduce Incidences of Child Labour In Zambia 2018-2022’ (OAGRZ, 2022) <https://acazambia.org/wp-content/uploads/2023/12/Performance-Audit-Report-on-Government-Measures-to-Reduce-Incences-of-Child-Labour-in-Zambia-2018-2022.pdf> Erişim Tarihi: 09.01.2025

⁷⁷ Özbay (n 43) 443

⁷⁸ OECD, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, ‘The Protection of Children Online: Risks Faced by Children Online and Policies to Protect Them’ (OECD Publishing, 2011) 4. Erişim Tarihi: 16.01.2025

⁷⁹ Özbay (n 43) 444

- Hükümetin internet güvenliği alanında hedeflerinin olması;
- İngiltere İnternet Güvenliği Yasasının Ofcom’a, internet üzerinden gelebi- len zararlı içeriklere karşı vatandaşlara yeterli koruma sağlaması yüküm- lülüğü getirmiş olması.

Denetim çalışması, Ofcom’un yeni internet güvenliği rejiminin uygulanması yolunda kapasite, paydaşlarla iletişim, kurumsal kabiliyet ve tasarım gibi alanlar- da iyi bir başlangıç yaptığını, bununla birlikte daha yapılması gereken çalışmalar olduğunu ortaya koymuştur. Bu denetim çalışması çerçevesinde kamuda internet güvenliğinin sağlanması alanında göz önünde bulundurulması gerektiği değ- erlendirilen iyi uygulama esaslarından bazıları aşağıda ifade edilmiştir:

- Kamu yönetimlerinde çocuklar da dâhil internet kullanıcılarını zararlı içeriklerden korumaya yönelik yasal düzenlemeler gerçekleştirilmeli, söz konusu korumayı güvence altına alacak sorumlu yapı tarif edilmelidir.
- İnternet güvenliği konusunda rol ve sorumlulukları olan idareler, bu rol- lerinin gerektirdiği çalışmaları gerçekleştirmek üzere kurumsal kapasite ve kabiliyet, işgücü ihtiyacı, kurumsal riskler, paydaş beklentilerinin (va- tandaşlar, internet hizmet sunucuları vb.) yönetilmesi ve bu kapsamda kurumsal paydaşlarla iletişim gibi pek çok yönden kendilerini geleceğe hazırlamalıdır.
- Bu idarelerin internet hizmet sağlayıcılarından veri toplamaya ilişkin sü- reçleri, yeterli kalitede veri elde edilmesini sağlamalıdır.⁸⁰

E. LİTVANYA SAYIŞTAYININ “ÇOCUK BAKIM EVLERİNDE VE EVLAT EDİNDİRMEDE ÇOCUĞUN MENFAAT VE HAKLARININ GÜvenceYE ALINMASI” KONUSU DENETİM UYGULAMASI (2022)

Litvanya Sayıştayının (National Audit Office of Lithuania/NAOL) 2019-2021 yılları arasında yapmış olduğu bir denetim çalışmasında, çocuğun yüksek menfa- atini sağlamak üzere ülkede uygulanan çocuk bakımı ve evlat edindirme sistemi- nin etkinliği değerlendirilmiştir. Bu denetim çalışmasında denetim kapsamına alınan kurumlar aşağıda ifade edilmiştir:

⁸⁰ Raporun tam metni için bkz. NAO UK, National Audit Office of UK, ‘Preparedness for Online Safety Regulation’ (NAO UK, 2023) [https://www.nao.org.uk/wp-content/uplo- ads/2023/07/preparedness-for-online-safety-regulation-summary.pdf](https://www.nao.org.uk/wp-content/uploads/2023/07/preparedness-for-online-safety-regulation-summary.pdf) Erişim Tarihi: 22.01.2025

- Çocuk haklarının korunmasına yönelik politikaları geliştirmekten ve uygulanmasını koordine etmekten sorumlu Litvanya Sosyal Güvenlik ve Çalışma Bakanlığı;
- Bu bakanlık bünyesindeki bir kuruluş olarak belediye sınırları içerisinde çocuk haklarının korunmasına yönelik politikaları uygulayan, bakım merkezlerindeki faaliyetlerin kalitesini gözlemlemekten sorumlu Devlet Çocuk Hakları Koruma ve Evlatlık Edindirme Kurumu;
- Çocuklara bakım hizmeti sunan kuruluşlara lisans verilmesinden ve bakım merkezlerinde yürütülen faaliyetlerin kalitesini kontrol etmekten sorumlu Sosyal Hizmetler Denetleme Departmanı.

Yapılan denetimin sonucunda, ülkede uygulanan çocuğun korunmasına yönelik bakım ve evlat edindirme sisteminin yeterince etkili olmadığı tespit edilmiştir. Litvanya Sayıştayının bu çalışması çerçevesinde çocukların korunması alanında kamu yönetiminde göz önünde bulundurulması gerektiği değerlendirilen iyi uygulama esaslarından bazıları aşağıda ifade edilmiştir:

- Ülke bütününde politika kararlarının sağlıklı şekilde alınması gayesiyle “geçici ve sürekli bakım altındaki çocuklar ve ailelerine” ilişkin verilerin düzenli ve sistemli şekilde tutulması sağlanmalıdır.
- Kamu yönetimlerinde çocuğun yüksek menfaatlerini korumak üzere geçici veya kalıcı bakım desteği sağlanacak çocuklara ilişkin “karar alma ve uygulama süreçlerinin” düzenli olarak gözden geçirilmesi ve çocuğun yüksek yararını korumaya zarar veren durumların olup olmadığının tespit edilerek gerekli düzeltmelerin yapılması sağlanmalıdır.
- Çocukların korunması ile ilgili görev ve sorumlulukları olan idarelerde destek amaçlı olarak aileler ve çocuklarla çalışan kamu görevlilerinin iş yüklerini dengelemek ve hizmet kalitesini yeterli düzeyde tutabilmek üzere gerekli işgücü ihtiyaç planlaması yapılmalı, ihtiyaç duyulan personel yapısı (sosyal çalışan, psikolog, uzmanlar vb.) sağlanmalıdır.
- Çocukların korunması ile ilgili görev ve sorumlulukları olan belediyeler, bu amaçla yaptıkları çalışmaları ve sundukları hizmetleri dönemsel olarak değerlendirmeli, görev ve sorumlulukları kapsamında gerekli veri ve bilgilere (örneğin görev ve yetki sahalarındaki korunması gereken çocuklar, destek sağlanması gereken aileler, engeli olan ebeveynler vb.) sahip olmalıdırlar.

- Belediyeler, çocukların korunması ve ailelere destek sağlanması kapsamında çocuklara veya ailelerine gerekli temel hizmetleri sağlamalıdır. Örneğin; çocuklar için gündüz bakım desteği, gelişim bozukluğu olan çocuklar için erken rehabilitasyon desteği, engeli olan ebeveynlere ev işlerinde ve çocuk bakımında destek sağlama gibi.
- Yetkili idareler tarafından, mümkün olduğu kadar çok korunması gerekli çocuğun yakın aile ortamında büyümesini sağlamak amacıyla, insanları 10 yaş ve üzeri çocuklara, engelli veya sağlık sorunları olan çocuklara, kardeşleri olan çocuklara bakmaya veya evlat edinmeye teşvik edici tedbirler alınmalıdır.
- Politika amaçlarına ve mevzuat gereklerine uygunluğu sağlamak üzere, kamu ve özel sektördeki çocuk evleri/bakım merkezlerinin belirli periyotlar halinde yetkili idareler tarafından izlenmeleri ve değerlendirilmeleri sağlanmalıdır. Çocukların koruma altına alındığı merkezlerde çocuğun ihtiyacına uygun planlama ve uygulamaların olup olmadığı bu değerlendirmelerde ele alınmalıdır: Örneğin; tedavi hizmeti, konuşma terapisti, özel eğitimci veya psikolog hizmeti vb. hizmetlerin varlığı gibi. Çocuk bakım evlerinin ve işletmelerin yapılacak dış değerlendirmelerinde, bu kurumların faaliyetlerinin kalitesine dair bilgilere de sahip olunmalı, tespit edilen zayıf yönler ve bunları gidermek için alınan ve alınması gereken önlemler hakkındaki bilgilere de yer verilmelidir.
- Çocuğa karşı şiddetin önlenmesinde uygulanan yaklaşımların etkinliğini artırmak üzere, kamuoyu araştırmaları ve medya izleme sonuçlarını dikkate alarak toplumun eğitime yönelik tedbirler alınmalı ve uygulanmalıdır. Ayrıca, bireyleri çocuk bakımına veya evlat edinmeye daha iyi hazırlamak için, çocuğa bakacak görevlilere, evlat edinen ebeveynlere ve toplum temelli çocuk bakım evlerindeki personele, bunun yanı sıra koruma altında olan veya evlat edinilen çocuklara eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler sağlanmalı ve bunlara yönelik uygulamalar izlenmelidir.⁸¹

⁸¹ Raporun tam metni için bkz. NAOL, National Audit Office of Lithuania. 'Ensuring the rights and interests of the child in the child care and adoption' (NAOL, 2022) <https://www.valstybeskontrole.lt/EN/Product/24114/ensuring-the-rights-and-interests-of-the-child-in-the-child-care-and-adoption> Erişim Tarihi: 25.01.2025

F. AVRUPA SAYIŞTAYININ “ÇOCUK YOKSULLUĞU İLE MÜCADELE” KONULU DENETİM UYGULAMASI (2020)

Çocuklar, hayatta kalmak ve gelişmek için ihtiyaç duydukları beslenme, barınma, su, eğitim veya sağlık hizmetini alamadıklarında yoksulluk yaşamaktadırlar. Bu gereklilikler olmadan büyümek ise, çocuk açısından haklarının ihlalidir ve sonuçları ömür boyu sürebilmektedir.⁸² Çocuk yoksulluğu ile mücadelenin yönetilmesi, Sayıştayların denetim faaliyetlerine de konu olabilmektedir.

Avrupa Sayıştayı (European Court of Auditors/ECA) tarafından yapılan bir denetim çalışmasında çocuk yoksulluğu ile mücadele konusuna odaklanılmıştır. Denetim çalışması, aşağıdaki temel nedenler doğrultusunda yapılmıştır:

- Çocuk yoksulluğunun AB’ye üye ülkelerin çoğunda bir problem olması;
- Çocukların toplumun geri kalanından daha fazla şekilde yoksulluk veya sosyal dışlanma riski altında olması;
- Çocuk yoksulluğunun birey yaşamının ileri aşamalarında ciddi olumsuz etkilere yol açabilmesi (işsiz yetişkinler gibi);
- Çocuk yoksulluğunun Avrupa Parlamentosunun konuya ilişkin geliştirdiği tasarı üzerine siyasi gündemde önemli bir yere sahip olması.

Bu denetim çalışması ile, Avrupa Komisyonunun üye devletlerin çocuk yoksulluğunu azaltma çabalarına etkin şekilde katkıda bulunup bulunmadığı değerlendirilmiştir. Denetim çalışmasında, Komisyonun yasal araçlarının ve üye devletlerin AB fonlarını kullanımının çocuk yoksulluğuyla mücadele çabalarına etkili bir şekilde katkıda bulunup bulunmadığı incelenmiştir. ECA, bu kapsamda AB Komisyonunun 2013/112 sayılı Tavsiye Kararının (çocuklara yatırım yapmak), Sosyal Haklara ilişkin Avrupa İlkelerinin (2017), çocuk yoksulluğu ile mücadeleye yönelik Avrupa Sosyal Fonları kapsamındaki mevcut AB mali katkılarının (2014-2020) ve AB bünyesinde çocuk yoksulluğu göstergelerinin nasıl uygulandığını incelemiştir. Denetlenen kurumun Avrupa Komisyonu olduğu bu çalışmada, denetim konusu ile ilgili daha çok bilgi ve bakış açısı edinmek üzere Almanya, İtalya, Polonya, Romanya’daki ulusal otoriteler, bunun yanı sıra konu ile ilgili uluslararası ve sivil toplum organizasyonları da ziyaret edilmiştir.

⁸² UNICEF, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, ‘Child poverty-What you need to know about child poverty and UNICEF’s work to tackle it’ (UNICEF, 2025) <https://www.unicef.org/social-policy/child-poverty> Erişim Tarihi: 02.03.2025

ECA bu denetim çalışmasının sonucunda, Avrupa Birliğinin (AB) üye devletlerin çocuk yoksulluğunu azaltmaya yönelik gayretlerini değerlendirmenin ne-redeyse imkânsız olduğunu ortaya koymuştur. Denetim çalışmasına göre; AB'nin kullandığı denetim kapsamında incelenen araçların önemi ve gücü bunların yasal olarak bağlayıcı olmaması nedeniyle sınırlıdır ve AB'nin ekonomik ve sosyal politikalarının koordinasyonuna ilişkin yıllık uygulamaları (European Semester) ya da AB fon destekleri gibi güçlü araçları çocuk yoksulluğu konusuna nadir şekilde atf yapmaktadır. Denetim çalışmasına göre, AB faaliyetlerinin çocuk yoksulluğu ile mücadele konusuna etkin şekilde katkı sağlayıp sağlamadığının tespiti zordur.

ECA'nın bu denetim çalışmasından yansıyan ve kamuda çocuk yoksulluğu ile mücadelenin yönetilmesi alanında göz önünde bulundurulması gerektiği değerlendirilen iyi uygulama esaslarından bazıları şunlardır:

- ECA'nın yukarıda ifade edilen Raporunda da değinildiği üzere; çocuk yoksulluğu ile mücadele etmek, sürdürülebilir, verimli ve rekabetçi bir bilgi ekonomisi ve gelişen bir toplum yapısı açısından önemlidir. Çocuklara yatırım yapmanın ekonomik ve sosyal faydaları yatırımın finansman maliyetinden daha fazladır.
- Kamu yönetimlerinde çocuk yoksulluğu ile mücadeleye yönelik olarak hükümetler ve ilgili kamu idareleri nezdinde ulusal ve kurumsal amaç ve hedefler tespit edilmeli, faaliyet ve performans göstergelerini içeren stratejik planlar geliştirilmeli, bunların uygulanmasına, izlenmesine ve değerlendirilmesine yönelik yol haritaları oluşturulmalıdır.
- Başarılı politikalar açısından, çocuk yoksulluğu ile mücadele konulu plan, program ve faaliyetler kapsamında yapılan yatırımlar izlenmeli ve değerlendirme sonuçları bir sonraki yol haritasını şekillendirmede temel girdiler arasında yer almalıdır.
- Çocuk yoksulluğu ile mücadelenin yönetilmesine ilişkin yeni dönem planlarının hazırlanmasına esas olmak üzere, gerekli ve güvenilir veri ve bilgiler edinilmelidir.
- Çocuk yoksulluğu ile mücadele alanında, ülkelerin diğer ülke iyi uygulamalarının da farkında olmaları önemlidir. Bu amaçla kamu yönetimlerinde online platformlar oluşturulmalıdır.⁸³

⁸³ Raporun tam metni için bkz. ECA, European Court of Auditors. 'EU action on child poverty needs greater focus, say auditors' (ECA, 2020) https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/INSR20_20/INSR_child_poverty_EN.pdf Erişim Tarihi: 08.01.2025

G. MALTA SAYIŞTAYININ “ÇOCUKLARA KÖTÜ MUAMELE İLE MÜCADELE” KONULU DENETİM UYGULAMASI (2020)

Malta Sayıştayı (National Audit Office of Malta/NAOM), yapmış olduğu bir denetim çalışmasında çocuklara kötü muamele vakalarını soruşturan Çocuk Koruma Hizmetleri Kurumu (CPS) ve bu kuruma yapılan yönlendirmelerin temel kaynağını oluşturan Çocuk Güvenliği Hizmetleri Kurumunun (CSS) “*çocuklara kötü muamele ile mücadele fonksiyonlarına*” yönelik kurumsal performanslarını değerlendirmiştir. Bu denetim çalışmasının ardındaki nedenler ise şunlardır:

- NAOM’un 2015 yılında gerçekleştirdiği “Aile İçi Şiddetle Mücadele” konulu performans denetim çalışmasının bu sosyal soruna şahit olan çocukların kendilerinin de sıklıkla kötü muameleye (child abuse) konu olduklarını ortaya koyması;
- Çocuklara yönelik kötü muamele vakalarının yol açtığı toplumsal yansımalar;
- Çocuklara kötü muamele vakalarına yönelik soruşturma ve destek hizmetlerinin çoğaltılması taleplerindeki artışlar nedeniyle kamu bütçesinde ve daha geniş çapta sosyal yaşamda ortaya çıkan ağır maliyetler.

NAOM’un bu denetim çalışması, denetlenen iki kurum arasında hem iyi işleyen bir iletişimin hem de görev ve sorumluluklara ilişkin aralarında mutabakata dayalı bir iş birliğinin olduğunu ortaya koymuştur. Bu denetim çalışması, CSS’nin yeterli insan kaynağına sahip olduğunu, CPS’nin ise personel açığı olduğunu, bunun ise CPS’nin çocuk koruma hizmetlerine yönelik beklentisi olanların beklenti listesinin oluşumunu etkilediğini ortaya koymuştur. Denetim çalışmasında yapılan bir diğer tespiti göre, haklarında bakım tedbiri uygulanması kararı (care order) düzenlenmiş çocuklara ilişkin yerleştirmeler yeterli düzeyde değildir. Bakım tedbiri uygulanması gereken çocuklara sağlanan yerleştirme desteğinin gerçek talepten daha az seviyede olması durumu, kesinlikle evi dışında konaklaması gereken bazı çocukları, kötü muamele veya ihmalkârlığın olduğu bir ortamda kalmak zorunda bırakmaktadır.

Bu çalışma çerçevesinde kamu yönetimlerinde çocukların korunması alanında göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülen iyi uygulama esaslarından bazıları şunlardır:

- Kamu yönetimlerinde çocukların kötü muameleden korunmasına yönelik rol ve sorumlulukları olan idareler arasında etkili iletişim, uyum, iş birliği ve koordinasyon sağlanmalıdır.
- Bu idarelerin fonksiyonlarını etkin şekilde icra edebilmeleri için gerekli işgücünün nitelik ve nicelik olarak zamanında karşılanması için tedbirler alınmalıdır.
- Toplumda korunması gerekli çocuklara dair gerçek veriler tespit edilerek, bunların barınma gibi temel ihtiyaçlarının en kısa zamanda karşılanması için tedbirler alınmalıdır.

Bu esasların uygulamaya geçirilmesi, çocukların korunmasına yönelik kamu yönetimlerinde uygulanan süreçlerin etkin şekilde işlemesi, niceliksel ve niteliksel olarak bu süreç ve uygulamalardan beklenen performans düzeyinin sağlanması açısından önem taşımaktadır.⁸⁴

H. LETONYA SAYIŞTAYININ “ÇOCUKLARIN BİR AİLE İÇERİSİNDE BÜYÜME HAKKI” KONULU DENETİM UYGULAMASI (2019)

Letonya Sayıştay (State Audit Office of the Republic of Latvia/SAORL) tarafından gerçekleştirilen bir denetim çalışmasında, ülkede korunması gereken çocuklara yönelik aile dışında bakım sisteminin etkinliği ile çocuk haklarının korunmasından sorumlu idarelerin çocukların menfaatlerine uygun şekilde aile ya da aile benzeri uygun bir ortamda büyüme haklarını sağlamak üzere görev ve sorumluluklarını yerine getirip getirmediikleri değerlendirilmiştir.

Letonya Sayıştay bu denetim çalışmasını, medyada yer alan unutulmuş, terk edilmiş, istenilmeyen ve ihmal edilmiş çocuklarla ilgili haberlerin kamu yönetiminde çocuk haklarının ve menfaatlerinin korunmadığına yönelik toplumsal kaygılara yol açması nedeniyle gerçekleştirmiştir. Refah Bakanlığı, Çocuk Haklarının Korunmasından Sorumlu Devlet Teftiş Kurumu, yerel idareler, yerel düzeydeki Yetim Mahkemeleri ve çocuk bakım kuruluşlarının denetim kapsamına alındığı bu denetim çalışması, 01.01.2014-31.12.2017 tarihleri arasında kapsayan dönemde gerçekleştirilmiştir. Denetim çalışması, denetim kapsamına alınan kurum ve kuruluşların ebeveyn bakımından mahrum bırakılmış çocukların yüksek menfaatini gözetme ve önceliklendirme sorumluluklarını her zaman yerine getiremediklerini ortaya koymuştur.

⁸⁴ Raporun tam metni için bkz. NAOM, National Audit Office of Malta, ‘Performance Audit: Tackling Child Abuse’ (NAOM, 2020) <https://nao.gov.mt/2020/05/27/performance-audit-tackling-child-abuse-download/> Erişim Tarihi: 21.01.2025

Bu denetim çalışmasından yansıyan ve çocukların aile dışında bakılmasına yönelik olarak kamuda oluşturulan sistemlerin geliştirilmesi açısından göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülen iyi uygulama esaslarından bazıları şunlardır:

- Kamu yönetimlerinde, uluslararası sözleşme ve düzenlemelere de uygun olacak şekilde, çocukların bir aile içerisinde yetiştirme fırsatlarını bulacağı ulusal politikalar geliştirilmelidir. Bu politikalar, ülkelerin kültürel ve mevzuat yapısına dayalı olarak öncelikle çocukların kendi aileleri içerisinde bakılması, bunun mümkün olmadığı durumlarda aile dışında bakım açısından bir vasinin (guardian) himayesinde bakılması, koruyucu aile/evlatlık edinen ailenin himayesinde bakılması, bunun da gerçekleşemediği durumlarda çocuk bakım kuruluşlarında bakılması gibi öncelikleri içerebilmelidir. Aile dışı bakım sisteminde çocuğun yüksek yararını sağlamak üzere, “*çocuğa korunduğu hissinin kazandırılması*”, “*çocuğun gelişimi için uygun şartların sağlanmış olması*”, “*çocuğa özgüven ve bağımsızlığının kazandırılması*”, “*çocuğun kendi ailesi ve aile ortamı ile temasını kaybetmemesi*”, “*korunması gerekli diğer kardeşlerinden ayrılmaması*” gibi ilke gerekliliklerinin karşılanması önem taşımaktadır.
- Yerel idareler, çocukların korunmasına yönelik önleyici plan ve programlarını uygulayabilmeleri için, öncelikle çocuk bakımında yeterli düzeyde olmayan ve destek sağlanması gereken ailelere ilişkin veri ve bilgileri edinmelidirler.
- Çocuk mahkemeleri, korunması gerekli ortamlarda yaşayan çocuklara ilişkin “ailelerin velayet hakkının sonlandırılması” davalarında verecekleri hükümleri zamanında, geciktirmeden karara bağlamalıdır. Bu mahkemeler tarafından çocukların aile dışında bakılması yönünde verilecek kararlarda ülke politikalarında öngörülen “öncelikli yerleştirme prosedürleri” (vasi himayesinde bakım, koruyucu aile/evlatlık edinen ailenin himayesinde bakım, bunun da gerçekleşemediği durumlarda çocuk bakım kuruluşlarında bakılması gibi) izlenmelidir.
- Aile dışı bakım kararı alınan çocukların yerleştirme uygulamalarının amacına uygun şekilde gerçekleşip gerçekleşmediği izlenmelidir.
- Merkezi yetkili idareler, plan ve programlarına konu performans göstergelerini değerlendirmek ve belediyeler, çocuk mahkemeleri, çocuk bakım merkezleri gibi kurumların bu alandaki çalışmalarını izleyebilmek üzere

aile içi ve aile dışı bakım altındaki çocuklara ilişkin güncel ve doğru bilgileri elde edecek sistemleri oluşturmaktadır.

- Korunması gereken çocukların bakım yaşlarının tamamlanması sonrasında toplumsal yaşama karışabilmeleri ve uyum sağlayabilmeleri açısından, gereken psiko-sosyal ve mevzuatla öngörülecek diğer yardım şekilleri yetkili idareler tarafından kendilerine sağlanmalıdır.⁸⁵

I. KANADA SAYIŞTAYININ “ÇOCUK VE AİLE HİZMETLERİ” KONULU DENETİM UYGULAMASI (2018)

Sayıştaylar, denetim faaliyetleri ile hükümetlerin çocukların korunması alanındaki politika taahhütlerini yerine getirmelerinde görevli kurum ve kuruluşların bunları yerine getirme düzeylerini değerlendirebilmekte, bu yönüyle hükümetlere ve denetim paydaşlarına “geliştirilmesi gereken alanlara” ilişkin bağımsız, tarafsız ve güvenilir bilgiler sağlamaktadırlar.

Kanada Sayıştayının (Office of the Auditor General of Canada/OAGC) yapmış olduğu bir denetim çalışmasında, Sağlık ve Sosyal Hizmetler Departmanı ve Kuzeybatı Bölgesi (Northwest Territories) Sağlık ve Sosyal Hizmetler Kurumunun çocukların, gençlerin ve ailelerin korunmasına ve iyi olma durumlarını sürdürmelerine yönelik temel sorumluluklarını karşılayıp karşılamadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. 1 Nisan 2014-12 Eylül 2018 tarihleri arasında kapsayan dönemde gerçekleştirilen denetim çalışması, Kanada Sayıştayının “Çocuk ve Aile Hizmetlerinin Denetimine” ilişkin daha önce yapmış olduğu çalışmanın izleme faaliyeti olarak gerçekleştirilmiştir. Denetimde, görev ve sorumlulukların yerine getirilmesinde hesap verebilirliğin geliştirilip geliştirilmediği, çocuk ve aile hizmetlerinin sunulması için gerekli kaynakların sağlanıp sağlanmadığı ayrıca çocuk ve aile hizmetlerinin sunumunda ilgili yasalar, standartlar ve prosedürlerin uygulanıp uygulanmadığı incelenmiştir.

Kanada Sayıştay, bu denetim çalışmasını Kanada Kuzeybatı Bölgesinde (Northwest Territories) gözlemlenen büyük ölçüdeki alkol ve madde bağımlılığı, aile şiddeti, yoksulluk ve nesiller arası travma kaynaklı artış gösteren sosyal sorunların çocukları ve aileleri risk altına alması ve bunların çocuk koruma ve aile hizmeti ihtiyaçlarının artışına kaynaklık etmesi nedeniyle gerçekleştirmiştir. Denetim so-

⁸⁵ Raporun tam metni için bkz. SAORL, State Audit Office of the Republic of Latvia, ‘Stolen childhood: Every child has the right to grow up in a family’ (SAORL, 2019) https://www.lrvk.gov.lv/en/getrevisionfile//uploads/Majaslapa%20ENG/Audit%20report/2018/2.4.1-9_2018/Kopsavilkums%20arpusgimenes.pdf Erişim Tarihi: 05.01.2025

nuçlarına göre; kuzeybatı bölgesinde çocuk ve aile hizmetlerinin sunulmasındaki ciddi eksiklikler devam etmekte, hatta 2014 yılında yapılan incelemeye göre bu hizmetler daha da kötüye gitmektedir. Departmanın 2014 yılından itibaren uyguladığı süreç değişikliklerini bunların potansiyel etkilerini dikkate almadan geliştirmeye çalıştığı, bunları iyi şekilde uygulamadığı ve kaynak ayırmadığı, böylece daha kötü hizmet sunumuna neden olduğu anlaşılmıştır. Denetim sonuçlarına göre; Sağlık ve Sosyal Hizmetler Departmanı ve Bölgesel Sağlık ve Sosyal Hizmetler kurum yetkililerinin ortak amaçları için birlikte çalışmaları gerekmektedir. Bu kurumlar; çocukların, gençlerin ve ailelerin korunması ve iyi olma durumlarının sürdürülmesi konularındaki temel sorumluluklarını yerine getirmemişlerdir.

Bu denetim çalışması çerçevesinde kamu yönetimlerinde çocukların korunması bağlamında göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülen iyi uygulama esaslarından bazıları şunlardır:

- Kamu yönetimlerinde çocukların, gençlerin ve ailelerin korunması ve iyi olma durumlarının sürdürülmesi alanında görev ve sorumlulukları olan ve bu alanlarda düzenleme yapma yetkileri olan kurumlar, yapılacak düzenlemelere konu tarafların görev ve sorumluluklarını ve hesap verebilirlik esaslarını açık şekilde tarif etmeleri gerekmektedir.
- Çocukların korunması alanında görev ve sorumlulukları olan idareler, bunları yerine getirmek üzere gerekli mali ve insan kaynağını tedarik etmelidirler.
- Yetkili idareler, kendilerine raporlanan vakalarda çocukların korunması için gerekli yasal prosedürleri ve standartları uygulamalı, bu idarelerin uygulamalarının bütününde sergiledikleri performans ise düzenli olarak değerlendirilmelidir.
- Geçici ve kalıcı bakım altındaki çocuklara yönelik mevzuat ve standart gereklilikleri uygulanmalıdır. Çocukların aile dışında yerleştirilmesi gereken durumlarda yapılacak yasal ve standart esaslı kontroller, çocuğun yüksek menfaatlerini sağlamayı göz önünde bulundurmak suretiyle gerçekleştirilmelidir.
- Koruyucu aile uygulamalarında etkinliği sağlamak üzere, aile ortamlarının incelenmesi ve çocuklara uygun kalma desteğinin güvence altına alınması için yıllık gözden geçirme çalışmalarının yapılması önemlidir.⁸⁶

⁸⁶ Raporun tam metni için bkz. OAGC, Office of the Auditor General of Canada, 'Child and Family Services-Department of Health and Social Services and Health and Soci-

J. HİNDİSTAN SAYIŞTAYININ “KIZ ÇOCUKLARININ KORUNMASI VE REFAHI” KONULU DENETİM UYGULAMASI (2014)

Çocukların korunması alanında alınacak yönetsel tedbirlerin tanımlanmasında ve uygulanmasında erkek ve kız çocuklarının ihtiyaçları ve yaşam içerisinde karşılaştıkları sorunlar belirleyici olmaktadır. Kamu idarelerinin çocukların korunmasına ilişkin yönetsel faaliyet ve işlemlerindeki etkinliklerinin “cinsiyetler” dikkate alınarak değerlendirilmesi, bu alanda yaşanan problemlere en uygun yönetsel çözümlerin bulunmasına, erkek ve kız çocuklarının adil ve eşit şekilde korunma haklarından yararlanacağı ortamların geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Sayıştayların denetim uygulamalarına bakıldığında, çocukların korunması konusunun cinsiyetler üzerinden de değerlendirme konusu yapıldığını görmek mümkündür. Hindistan Sayıştayının (Comptroller and Auditor General of India/ CAGI) Gujarat Eyalet Yönetimi ile ilgili yapmış olduğu bir denetim çalışmasında, toplumdaki cinsiyet önyargısı nedeniyle kız çocuklarının kırılganlıkları dikkate alınarak ilgili mevzuat/planlar aracılığıyla kız çocuklarının korunması ve refahı değerlendirme konusu yapılmıştır. Sağlık ve Aile Refahı Departmanı, Sosyal Adalet ve Güçlendirme Departmanı, Kadın ve Çocuk Gelişim Departmanının denetim kapsamına alındığı bu çalışmanın amaçları aşağıda ifade edilmiştir:

- Kız çocuklarının korunmasına yönelik yeterli düzeyde mevzuat esasının olup olmadığını ve bu esaslara uygunluğu teşvik edecek etkin mekanizmaların bulunup bulunmadığını incelemek;
- İhtiyaç sahibi kız çocuklarına yardım etmek üzere etkili kurumsal mekanizmanın olup olmadığını incelemek;
- Kız çocuklarının gelişimini teşvik eden refahı artırmaya yönelik planların uygulanmasını incelemek.

Denetim çalışmasında yapılan tespitlerden bazıları aşağıda ifade edilmiştir:

- Hindistan Çocuk Ulusal Eylem Planı (2005), çocukların korunması ve güvenli bir ortamda yetiştirilmesi için bir çerçeve geliştirmiş olsa da Gujarat Yönetimi Çocuk Koruma Topluluğu (GSCPS) tarafından henüz Planın öngördüğü amaçların gerçekleştirilmesine yönelik Gujarat Yönetimi Çocuk Koruma Politikası (SCPP) ve Gujarat Yönetimi Eylem Planı (SPA) geliştirilmemiştir. Bu ise, çocuk koruma ve çocuk refahı hizmetlerinin

al Services Authorities’ (OAGC, 2018) https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/nwt_201810_e_43169.html Erişim tarihi: 13.02.2025

sunumuna yönelik amaç ve ilkelerin, sorumluluk ve hesap verebilirliğin tanımlanmamasına yol açmaktadır.

- Gujarat Yönetimi, Bölgesel Çocuk Koruma Planı (DCPP) hazırlık çalışmalarında kararsız bir yaklaşım izleyerek gecikmelere yol açmıştır. Ayrıca, bahse konu plan hazırlığı ve aynı zamanda ihtiyaç sahibi çocuklar için gerekli bakım tesislerini düzgün şekilde planlamak için gerekli olan bakım ve koruma gerektiren (özellikle kız) çocuklarının sayısını belirleyememiştir.
- Gujarat Yönetimi, Hindistan'da yürürlükte olan Çocuk Hakları Koruma Komisyonları Kanunu'nun (2005) öngördüğü Çocuk Haklarının Korunması Eyalet Komisyonunu 2012 yılında kurmuş, üyelerini ise 2013 yılında atamıştır. Bu gecikme ise çocuk haklarının korunması açısından olumsuz etkilere yol açmıştır.
- Gujarat Yönetimi, Kadın-Erkek Eşitliği Eyalet Politikasını geliştirmiş, ancak bu politikanın uygulanması ile ilgili çalışma yapması gereken departmanlar tarafından gerekli izleme raporları düzenlenmemiştir. Ayrıca Gujarat Yönetimi, eyalet düzeyinde kadın-erkek eşitliği politikalarını, bütçeleme sistemlerini vb. hususları değerlendirmek üzere 2006 yılında Gözden Geçirme Komitesi oluşturmuş, ancak bu Komite hiç toplantı yapmamıştır.

Bu denetim çalışmasından yansıyan ve çocukların korunmasına ilişkin politikaların geliştirilmesinde ve uygulanmasında göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülen iyi uygulama esaslarından bazıları aşağıda ifade edilmiştir:

- Kamuda çocukların korunması yönetim alanında hesap verebilirliğin ve sorumlulukların tayin edilmiş olması önemlidir. Bunların sağlanabilmesi açısından gerekli düzenlemeler, plan, program, politikalar ve alt eylem planlarının ilgili idareler tarafından zamanında geliştirilmesi ve uygulamaya konulması gerekmektedir.
- Kamu yönetimlerinde geliştirilecek politikalarda, kadın ve erkeklerin bütün insan haklarından adil ve eşit şekilde yararlanması ilke olarak benimsenmelidir. Kamu yönetimlerinde çocukların korunmasına ilişkin politika uygulamalarını gözden geçirmek üzere, üst düzeyde uygulamaları izleyen ve değerlendiren bir yapının ihdas edilmesi ve bu yapının aktif şekilde çalışması gerekmektedir. Bunun yanı sıra kamu yönetimlerinde çocukların gelişimi alanında temel görev ve sorumlulukları olan idarelerin, diğer

ilgili idareler arasında gerekli koordinasyonu sağlaması, bu alanda gerekli izleme ve raporlama çalışmalarını aktif olarak sürdürmesi ve koordine etmesi beklenir.

- Kamuda çocukların korunması alanının yönetilebilmesi için gerekli kaynak tahsislerinin yapılması ve bu kaynağın etkin şekilde kullanılması sağlanmalıdır.
- Kamu yönetimlerinde, söz konusu planlar doğrultusunda çocuk haklarının korunmasına yönelik oluşturulacak yapılara en kısa zamanda görevlendirmeler yapılmalı, ihtiyaç duyulan kapasitenin geliştirilmesi sağlanmalıdır.
- Özellikle bakıma ve korunmaya muhtaç çocukların sayısı yönetimler tarafından bilinmeli, çocukların bakılacağı tesisler muhtaç çocukların ihtiyaçları doğrultusunda planlanmalıdır.
- Kamu yönetimlerinde, çocukların menfaatlerinin korunması açısından evlat edindirme ve bunun sonrasına ilişkin prosedürlerin nasıl uygulandığının takip edilmesi gerekir.
- Bakım yaşının tamamlanması sonrası topluma katılacak çocukların uyumları için gerekli destek programları aktif şekilde uygulanmalıdır.
- Toplumda çocukların sağlık ve can güvenliklerinin korunması açısından denetimden sorumlu yetkili otoriteler tarafından, sağlık hizmeti verilen her türlü merkez ve kliniklerin teftiş ve denetimlerinin yapılması önem taşımaktadır. Yapılacak teftiş ve denetimlerde söz konusu yerlerin çocuk sağlığını korumaya yönelik mevzuat gereklerini karşılayıp karşılamadıklarının, buralarda yapılan işlemler ile, insan gücü ve teknik altyapının mevzuata uygun olup olmadığının, gerekli kayıt düzeninin ve varsa mevzuatla öngörülen yetkili mercilere bildirim ve raporlama sistemlerinin olup olmadığının kontrol edilmesi ve değerlendirilmesi çocukların yaşamlarını güvenceye almak açısından önemlidir. Bunun yanı sıra çocukların korunmasını sağlamak üzere, kamu ve özel sektör tarafından işletilen çocuk bakım evi ve sığınma evlerinin de denetlenmesi ve kontrol edilmesi önemlidir.
- Kamu yönetimlerinde çocuk evliliklerinin önlenmesine ilişkin öngörülmuş yasal prosedürlerin etkin şekilde uygulanması ve söz konusu prose-

dür uygulamalarının çocukların korunması açısından çocuk evliliklerini önleyici etkilere kaynaklık etmesi beklenir.⁸⁷

SONUÇ

Çocuklar dünyaya geldiklerinde ruhsal, bedensel ve bilişsel yaşam ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için bir himayeye ihtiyaç duyarlar. Çocukların korunması, başta yaşama hakkı olmak üzere temel hak ve hürriyetlerinin güvenceye alınması, ruhsal ve bedensel olarak sağlıklı, özgüvenli birey ve ailelerden oluşan toplum yapısının oluşturulması, bireylerin, ailelerin ve toplumun huzur ve güvenlik içerisinde yaşaması, devletin devamlılığının sağlanması gibi pek çok açıdan önem taşımaktadır. Devletler, çocukların korunamadığı bir düzenin yol açacağı kamuya duyulan güven duygusunun kaybedilmesi, toplumda huzursuzlukların baş göstermesi, aileler ve çocuklar arasında ağır sonuçları olabilen tartışma ve kavgaların yaşanması, daha fazla kamu hizmeti beklentisi ve artan maliyetler, ülke geleceğinin değerlerinin kaybedilmesi gibi sorunları dikkate alarak bu alanda düzenleyici rolünün gerektirdiği çalışmaları gerçekleştirir. Devletler, bireylerin hak ve hürriyetlerini korumak ve gözetmek üzere politikaları belirler; mevzuat düzenlemelerini gerçekleştirir; ihtiyaç duyulan yapıları tesis eder; rol ve sorumlulukları tayin eder; ve yapılacak çalışmalar için gerekli kaynağın temin edilmesini sağlar. Devletlerin çocukların korunması alanında geliştireceği kamu politikalarını başarılı şekilde uygulamalarında kamu yönetimlerinin güzide kurumları olan Sayıştaylar önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Sayıştaylar, kamuda çocukların korunması yönetim alanına ilişkin olarak muhtelif konularda denetim çalışmaları yerine getirebilen kurumlardır. Sayıştayların bu alanda yapacakları denetim uygulamaları; çocukların korunması ile ilgili mevzuata uygunluğun güvenceye alınması, kamu politikalarının güçlendirilmesi, kamu kaynaklarının yönetilmesinde verimlilik, tutumluluk ve etkililiğin sağlanması, idarelerin mevcut iyi uygulamalarının tespit edilmesi ve gelişime ihtiyaç duyulan konularının belirlenmesi gibi pek çok yararlı sonuçlar elde edilmesini sağlamaktadır.

Sayıştayların çocukların korunması alanındaki denetim uygulamaları kapsamında yapmış oldukları tespitler, denetim görüş ve tavsiyeleri ile almış oldukları

⁸⁷ Raporun tam metni için bkz. CAGI, Comptroller and Auditor General of India, 'Report of the Comptroller and Auditor General of India on General and Social Sector for the year ended March 2014' (CAGI, 2014) <https://saiindia.gov.in/en/audit-report/details/5824> Erişim Tarihi: 06.02.2025

kararlar, mevzuat gerekliliklerinin yanı sıra iyi uygulama esasları hakkında da kamu yönetimlerinde farkındalığın geliştirilmesine katkı sağlar. Bu çalışmaya konu edilen ülke Sayıştaylarının denetim uygulamaları çerçevesinde, kamuda çocukların korunmasına ilişkin politikaların şekillendirilmesinde ve uygulanmasında göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülen iyi uygulama esasları aşağıda ifade edilmiştir:

- Kamu idareleri, çocukların korunması alanında mevzuatla öngörölmüş yükümlölüklerini göz ardı etmemeli, kurumsal kaynaklarının planlanmasında bu yükümlölükleri dikkate almalıdır.
- Eğitim alanında sorumlu idareler, okullarda akran zorbalığı ile mücadelelenin nasıl yapılması gerektiği konusunda okul yönetimlerine gerekli rehberlik desteğini sağlamalıdır.
- Kamu yönetimlerinde çocuk işçiliği ile mücadelenin yönetilmesi alanında gerekli politika ve mevzuat düzenlemeleri yapılmalı, politikaların uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi için gerekli organizasyonlar ihdas edilmelidir.
- Çocukları internetin zararlarından korumak üzere internet güvenliği konusunda rol ve sorumlulukları olan idareler, rollerinin gerektirdiği çalışmaları gerçekleştirmek üzere kurumsal kapasite ve kabiliyet, işgücü ihtiyacı, kurumsal risklerin yönetilmesi, paydaş beklentilerinin (vatandaşlar, internet hizmet sunucuları vb.) karşılanması ve bu kapsamda kurumsal paydaşlarla iletişim gibi pek çok alanda kendilerini hazırlamalıdır.
- Kamu yönetimlerinde çocuk yoksulluğu ile mücadeleye yönelik olarak hükümetler ve ilgili kamu idareleri nezdinde ulusal ve kurumsal plan, programlar ve bunların uygulanmasına, izlenmesine ve değerlendirilmesine yönelik yol haritaları geliştirilmelidir.
- Kamu yönetimlerinde doğru politikalar geliştirmek üzere, korunması gerekli çocuklara dair gerçek ve güncel veriler tespit edilmeli, doğru veri ve bilgiyi elde etmeye yönelik sistemler oluşturulmalıdır.
- Kamu yönetimlerinde, ulusal ve uluslararası sözleşme ve düzenlemelere uygun olacak şekilde, çocukların bir aile içerisinde yetişme fırsatı bulacağı kamu politikaları geliştirilmelidir.
- Kamu yönetimlerinde geçici ve kalıcı bakım altındaki çocuklara yönelik mevzuat ve standart gereklilikleri uygulanmalıdır. Çocukların aile dışında

yerleştirilmesi gereken durumlarda yapılacak yasal ve standart esaslı kontroller, çocuğun yüksek menfaatini sağlamayı göz önünde bulundurmak suretiyle gerçekleştirilmelidir.

- Kamu yönetimlerinde geliştirilecek politikalarda, çocukların cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin bütün insan haklarından adil ve eşit şekilde yararlanmaları ilke olarak benimsenmelidir.
- Kamu yönetimlerinde çocukların korunmasına ilişkin politika uygulamalarını bütüncül olarak gözden geçirmek üzere, üst düzeyde uygulamaları izleyen ve değerlendiren bir yapının ihdas edilmesi ve bu yapının aktif şekilde çalışması gerekmektedir.

Sayıştayların kamuda çocukların korunması yönetim alanında yapmış oldukları denetim uygulamaları bu çalışmada yer verilen örneklerle sınırlı değildir. Ülke Sayıştaylarının bu alanda hazırlamış oldukları denetim raporlarının araştırılması suretiyle edinilecek bilgilerin, ülkemizde benzer alanlarda çalışma ve araştırma yapan kurum ve kuruluşlara gerek mevcut iyi uygulamaları teyit etmek, gerekse de kültürel, sosyolojik ve mevzuat kabulüne dayalı iyi uygulamaları geliştirmek üzere yarar sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda ülke kamu yönetimlerinde çocukların korunması alanında karşılaşılabilecek meselelerle ilgili olarak, araştırmacılar ve konu uzmanları tarafından Sayıştayların denetim raporlarının da gözden geçirilmesinin yerel ihtiyaçlara uygun çözüm yollarının bulunması fırsatlarına kapı aralayacağı düşünülmektedir.

Son olarak, Sayıştayların çocukların korunması alanında gerçekleştirdikleri denetim uygulamalarıyla insanın yaşatılmasına, dolayısıyla devletin de yaşatılmasına katkı sunduklarını ifade etmek gerekir. Sayıştayların her daim toplumun gündeminde olan çocuklarla ilgili konuları sürdürülebilir bir yaklaşımla denetim faaliyetlerinin kapsamına almaları, çocuk hak ve hürriyetlerinin güvenceye alınmasını sağlamada, onlar için güvenilir ve kaliteli yaşam ortamlarının oluşturulmasını teşvik etmede, sağlıklı nesillerin yetiştirilmesinde, sosyal adalet ilkesinin yaşatılmasında, güçlü toplum ve güçlü devlet anlayışının sürdürülmesinde önemli bir etken olacaktır.

KAYNAKÇA

Acar YB ve diğerleri, *Türkiye’de Çocuk Koruma Sistemi: Sorunlar ve Savunu Alanları* (Uluslararası Çocuk Merkezi 2018) https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/191983/mod_resource/content/0/Cocuk%20Koruma%20Sistemi%20sorunlar%20ve%20savunu%20alanlari.pdf erişim 3 Ocak 2025.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, *2023-2028 Türkiye Çocuk Hakları Strateji Belgesi ve Eylem Planı* (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2022) <https://www.aile.gov.tr/media/132816/turkiye-c-ocuk-haklari-strateji-belgesi-ve-eylem-planı-2023-2028-dijital.pdf> erişim 3 Ocak 2025.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, *2023 Yılı Faaliyet Raporu* (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2024) <https://www.aile.gov.tr/media/160427/faaliyet-raporu-2023.pdf> erişim 3 Ocak 2025.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, *Türkiye’de Çocuklara Yönelik Koruyucu ve Önleyici Politikaları Değerlendirme Çalıştayı Raporu* (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2017) <https://www.aile.gov.tr/media/2498/turkiye-de-cocuklara-yonelik-koruyucu-ve-onleyici-politikaları-değerlendirme-calıstayı-raporu.pdf> erişim 3 Ocak 2025.

Aktan CC ve İnce M, ‘Yüksek Denetim Kurumlarının Bağımsızlığı ve Tarafsızlığı’ (2025) 32 *Denetim Dergisi* 77–95.

Al-Athibanee MWA, *Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Kadın ve Çocukların Korunması* (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi 2017).

Al-Hammouri A and others, ‘Mechanisms for Protecting Children’s Rights from the Effects of Climate Change’ (2023) 15(4) *Pakistan Journal of Criminology* 639.

Aksoy M ve diğerleri, *Sayıştay Hesap Yargısı* (1st edn, Sayıştay Başkanlığı 2018) https://www.sayistay.gov.tr/files/827_Sayistay_Hesap_Yargisi.pdf erişim 8 Ocak 2025.

Akyüz E, *Çocuk Hukuku Çocukların Hakları ve Korunması* (3. baskı, PEGEM Akademi 2013).

Arslan İ, ‘Türk Hukukunda Refakatsiz Çocukların Hukuki Durumu’ (2023) 55 *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 73–110.

Aykaç HB, ‘Hukuksal Açıdan Çocuk ve Genç İşçiliği’ (2015) 116 *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 335–386.

Başar M, ‘Türkiye’de Çocuk Koruma Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi’ (2023) 3(5) *Disiplinlerarası Çocuk Hakları Araştırması Dergisi* 31–49.

Bedir E, ‘Sosyal Politikaya İlişkin Genel Bilgiler ve Sosyal Politikanın Araçları’ içinde Abdurrahman İlhan Oral ve Yener Şişman (eds), *Sosyal Politika* (T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını 2014).

Beter Ö, *Türkiye ve İngiltere’de Çocuk Koruma Sistemleri* (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi 2010).

Bilgin Ö, 'Çocuk Koruma Hizmetlerinde Çocuk İhbar ve Bildirimlerinin Değerlendirilmesi' (2020) 4(2) *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 26–37.

Comptroller and Auditor General of India, *Report of the Comptroller and Auditor General of India on General and Social Sector for the Year Ended March 2014* (Comptroller and Auditor General of India 2014) <https://saiindia.gov.in/en/audit-report/details/5824> erişim 6 Şubat 2025.

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, *On İkinci Kalkınma Planı* (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı 2023) https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Planı_2024-2028_11122023.pdf erişim 4 Ocak 2025.

Çakır M, *Suçta Sürüklenen Çocukların Korunmasına Yönelik Politikalar ve Kocaeli İli Verilerinin Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi 2013).

European Court of Auditors, *EU Action on Child Poverty Needs Greater Focus, Say Auditors* (European Court of Auditors 2020) https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/INSR20_20/INSR_child_poverty_EN.pdf erişim 8 Ocak 2025.

Elmacı D, *Koruma Altındaki Çocukların Korunmasında Okulun Rolüne İlişkin Öğretmenlerin, Yöneticilerin ve Alandaki Uzmanların Görüşleri* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi 2016).

Faraz A and others, 'Child Safety and Protection in the Online Gaming Ecosystem' (2022) 10 *IEEE Access* 115895–115913.

Fırtına G, *Yerel ve Uluslararası Hukuki Düzenlemeler Bağlamında Çocukların Korunmasına Yönelik Refah Politikalarına İlişkin Karşılaştırmalı Bir Çalışma* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi 2023).

Forbes B and others, *A Systems Approach to Child Protection: A World Vision Discussion Paper* (World Vision International 2011) <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/5113.pdf/> erişim 4 Şubat 2025.

Gökkaya F ve Sütcü ST, 'Ortaokul Öğrencilerinin Zorbalık Eğilimi ile Empati Düzeyleri Arasındaki İlişkide Aleksitiminin Aracı Rolü' (2018) 6(15) *Gençlik Araştırmaları Dergisi* 43–70.

Gönültaş BM, 'A Child-Focused Understanding for the Protection and Safety of Children and Prevention of Sexual Abuse: Child-Centered Environments' (2022) 46(1) *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 85–93.

HM Government, *Working Together to Safeguard Children 2023: A Guide to Multi-Agency Working to Help, Protect and Promote the Welfare of Children* (HM Government 2023) https://assets.publishing.service.gov.uk/media/669e7501ab418ab055592a7b/Working_together_to_safeguard_children_2023.pdf erişim 9 Şubat 2025

Roje Đapic M, Buljan Flander G and Prijatelj K, 'Children Behind Closed Doors Due to COVID-19 Isolation: Abuse, Neglect and Domestic Violence' (2020) 56(2) *Archives of Psychiatry Research* 181–192.

Jones AS and others, 'Defining and Strengthening Child Well-Being in Child Protection' (2015) 54 *Children and Youth Services Review* 57–70 <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0190740915001504> accessed 16 January 2025.

Kara EG, 4857 Sayılı İş Kanunu'na Göre Çocuk İşçi Kavramı ve Çocukların Korunması (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi 2019).

Kaş Y, Kazım Karabekir Paşa'nın Yetim Çocukların Korunması ve Eğitimine Yönelik Çalışmaları (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Topkapı Üniversitesi 2022).

Kılıç M, 'Açılış Konuşmaları' in *Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin Kabulünün 32. Yılında Çocuk Hakları Sempozyum Raporu* (1st edn, TİHEK 2022) 14–19 <https://www.tih.gov.tr/public/editor/uploads/1652181189.pdf> erişim 3 Ocak 2025.

Köse HÖ, 'Parlamento Adına Denetim İşlevi ve Yüksek Denetim Kurumlarının Parlamento ile İlişkileri' (2001) *The Conference Journal of Financial Studies Center* 23–58.

Köse HÖ, 'Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının Gerçekleştirilmesinde Birleşmiş Milletler ve INTOSAI İş Birliği' (2023) 34(130) *Sayıştay Dergisi* 497–505 <https://dergipark.org.tr/en/pub/iumamk/article/8671> erişim 17 Ocak 2025.

Köse HÖ ve Önder M, 'Parlamento Adına Denetim İşlevi ve Yüksek Denetim Kurumları' in Murat Önder and Hacı Ömer Köse (eds), *Kamu Yönetiminde Denetim: Temel Paradigmalar, Değişim ve Yeni Yönelişler* (Sayıştay Başkanlığı 2023) 69–103 https://www.sayistay.gov.tr/files/2973_KYD%20TEMEL%20PARAD%4%B0GMALAR,%20DE%4%9E%4%B0%20C5%9E%4%B0M%20VE%20YEN%4%B0%20Y%20C3%96NEL%4%B0%20C5%9ELER-kpkl%20C4%B1.pdf erişim 14 Ocak 2025.

Köse Ü, *İslam Hukuku Açısından Kimsesiz Çocukların Korunması ve Bakımı* (Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi 2008).

Kösesoy E, 'Buz Dağının Görünmeyen Kısmı: Çocuklar, Pandemi ve Çocuk Hakları' içinde *Uluslararası Sempozyum Salgın Dönemlerinde İnsan Hakları Bildiriler Kitabı* (1. baskı, TİHEK 2022) 305–333 <https://www.tih.gov.tr/public/editor/uploads/1656414745.pdf> erişim 5 Ocak 2025.

Küsmez B, 'Korunma İhtiyacı Olan Çocuklar İçin Kurumsal ve Alternatif Hizmet Modelleri: Bir Değerlendirme' (2020) 4(3) *International Journal of Social and Humanities Sciences* 201–225.

Kişisel Verileri Koruma Kurumu, 2023 Yılı Faaliyet Raporu (Kişisel Verileri Koruma Kurumu 2024) <https://www.kvkk.gov.tr/SharedFolderServer/CMSFiles/1ee4f609-711f-4a85-ae4fc-69181bbcdf3a.pdf> erişim 3 Şubat 2025

Nalbant A ve diğerleri, 'Akran Zorbalığına Uğrayan Kurban Karşı Empati Ölçeğinin Türk Kültürü'ne Uyarlanması' (2018) 14(2) *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 840–851.

Namal MK, 'Uluslararası ve Ulusal Mevzuat Açısından Türkiye'de Çocuk İşçiliği' içinde Yavuz Kağan Yasım (ed), *İşgücü Piyasasında Dezavantajlı Gruplar* (1. baskı, Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi 2019) 53–77.

National Audit Office of Lithuania, *Ensuring the Rights and Interests of the Child in the Child Care and Adoption* (National Audit Office of Lithuania 2022) <https://www.valstybes-kontrolė.lt/EN/Product/24114/ensuring-the-rights-and-interests-of-the-child-in-the-child-care-and-adoption> erişim 25 Ocak 2025.

National Audit Office of Malta, *Performance Audit: Tackling Child Abuse* (National Audit Office of Malta 2020) <https://nao.gov.mt/2020/05/27/performance-audit-tackling-child-abuse-download/> erişim 21 Ocak 2025.

National Audit Office of the UK, *Preparedness for Online Safety Regulation* (National Audit Office 2023) <https://www.nao.org.uk/wp-content/uploads/2023/07/preparedness-for-online-safety-regulation-summary.pdf> erişim 22 Ocak 2025.

OECD, *The Protection of Children Online: Risks Faced by Children Online and Policies to Protect Them* (OECD Publishing 2011) https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2011/05/the-protection-of-children-online_g17a1f9f/5kgcjf71pl28-en.pdf erişim 16 Ocak 2025.

OECD, *OECD Public Governance Reviews: Supreme Audit Institutions and Good Governance: Oversight, Insight and Foresight* (OECD Publishing 2016) https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2016/09/supreme-audit-institutions-and-good-governance_g1g6e847/9789264263871-en.pdf erişim 18 Ocak 2025.

Office of the Auditor General of Canada, *Child and Family Services—Department of Health and Social Services and Health and Social Services Authorities* (Office of the Auditor General of Canada 2018) https://www.oag-bvg.gc.ca/internet/English/nwt_201810_e_43169.html erişim 13 Şubat 2025.

Office of the Auditor General of the Republic of Zambia, *Performance Audit Report on Government Measures to Reduce Incidences of Child Labour in Zambia 2018–2022* (Office of the Auditor General of the Republic of Zambia 2022) <https://acazambia.org/wp-content/uploads/2023/12/Performance-Audit-Report-on-Government-Measures-to-Reduce-Incidences-of-Child-Labour-in-Zambia-2018-2022.pdf> erişim 9 Ocak 2025.

Ozan FK ve Sütü SP, 'Covid-19 Döneminin Görünmeyen Yüzü: Çocuk İşçiliği' (2023) 8(14) *Çocuk ve Medeniyet Dergisi* 189–198.

Özbay Hİ, 'İnternet Ortamında Çocukların Korunması' (2021) 128(253) *Türk Dünyası Araştırmaları* 441–460.

Özen ÜH and Aslan H, 'Akran Zorbalığının Nedenleri ve Çözüm Önerilerine İlişkin Okul Öncesi ve İlkokul Öğretmenlerinin Görüşlerinin İncelenmesi' (2024) 8(2) *Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi* 39–57.

Özkan Y ve diğerleri, 'Çocuk Yoksulluğu ve Çocuk İşçiliği ile Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Pikolo Derneği ve Türkiye Kızılay Derneği Örneği' (2023) 8(14) *Çocuk ve Medeniyet Dergisi* 11–52.

Queensland Audit Office, *Protecting Students from Bullying* (Queensland Audit Office 2024) <https://www.qao.qld.gov.au/sites/default/files/2024-12/Protecting%20students%20from%20bullying%20%28Report%206%20%E2%80%932024%E2%80%9325%29.pdf> erişim 26 Aralık 2024.

Sarısoy K, *Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kimsesiz Çocukların Korunması ve Yetimhaneler* (Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi 2020).

Sayıştay Başkanlığı, *2023 Yılı Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporu* (Sayıştay Başkanlığı 2024) <https://www.sayistay.gov.tr/reports/peYMqOjYd9-2023-yili-dis-denetim-genel-degerlendirme-raporu> erişim 3 Şubat 2025.

State Audit Office of the Republic of Latvia, *Stolen Childhood: Every Child Has the Right to Grow Up in a Family* (State Audit Office of the Republic of Latvia 2019) https://www.lrvk.gov.lv/en/getrevisionfile//uploads/Majaslapa%20ENG/Audit%20report/2018/2.4.1-9_2018/Kopsavilkums%20arpusgimenes.pdf erişim 5 Ocak 2025.

Şeker K, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çocukların Korunması ve Çocuk Esirgeme Kurumu (1917–1981)* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi 2015).

Şimşek E ve Ocağcı AF, 'Çocuk Koruma İlkeleri: Avrupa ve Türkiye Verileri' (2019) 18(2) *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi* 61–72.

Tokol A, 'Çocuklara Yönelik Sosyal Politikalar' in Aysen Tokol and Yusuf Alper (eds), *Sosyal Politika* (11th edn, Dora Basım 2020) 407–425.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, *2023 Yılı Faaliyet Raporu* (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu 2024) <https://www.tihek.gov.tr/public/editor/uploads/AzJO3B13.pdf> erişim 17 Ocak 2025.

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, *Çocuk İşçiliğiyle Mücadele Rehberi* (Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu 2025) <https://www.tihek.gov.tr/public/editor/uploads/wl-Cn6rie.pdf> erişim 18 Ocak 2025.

Türk Dil Kurumu, 'Çocuk' (2025) <https://sozluk.gov.tr/> erişim 10 Aralık 2024.

Türk Dil Kurumu, 'Korumak' (2025) <https://sozluk.gov.tr/> erişim 12 Aralık 2024.

Uluslararası Çalışma Örgütü ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, *Çocuk İşçiliği, 2020 Küresel Tahminler, Eğilimler ve Önümüzdeki Yol* (ILO 2021) https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@ilo-ankara/documents/publication/wcms_836901.pdf erişim 3 Ocak 2025.

UNICEF, *Child Poverty: What You Need to Know about Child Poverty and UNICEF's Work to Tackle It* (UNICEF 2025) <https://www.unicef.org/social-policy/child-poverty> erişim 2 Mart 2025.

UNICEF Türkiye, *Çocuk Haklarına Dair Sözleşme* (UNICEF Türkiye 2025) <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme> erişim 2 Şubat 2025.

United Nations, *Supreme Audit Institutions as Drivers to Foster 2030 Agenda Implementation* (United Nations 2025) <https://sdgs.un.org/partnerships/supreme-audit-institutions-drivers-foster-2030-agenda-implementation> erişim 14 Aralık 2024.

Uzun Y, 'Yüksek Denetim Kurumlarının Etik Dışı Davranışla Mücadele Uygulamaları' (2019) 115 *Sayıştay Dergisi* 7–36

Üner E, *Metropolitan Alanlarda Çocukların Korunması, Çocuk Mahkemelerinin Rolü ve Bir Model Önerisi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi 2020).

Woodman E and others, 'Children's Participation in Child Protection—How Do Practitioners Understand Children's Participation in Practice?' (2023) 28(1) *Child & Family Social Work* 125–135.

Yazıcı E, 'Çocuk Koruma Sistemi ve Koruyucu Aile Bakım Yönteminde Yeni Yaklaşımlar' (2014) 4(2) *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 247–270.

Yolcuoğlu İG, 'Türkiye'de Çocuk Koruma Sisteminin Genel Olarak Değerlendirilmesi' (2009) 5(18) *Aile ve Toplum Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi* 43–57 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/197984> erişim 5 Ocak 2025.

TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
Yüksel Cad. No: 23 | 06650 | Kızılay/ANKARA
Tel.: +90 312 422 78 00

www.tihek.gov.tr

/tihekkurumsal

/tihek_kurumsal

/tihekkurumsal

/tihekkurumsal